

Illyés Gyula

Naplójegyzetek

1979-1980

**Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte
Illyés Gyuláné és Illyés Mária**

1979

Január 5.

Balázs (vagy Ambrus) Pál, az öreg, hetvennyolc éves; járt egyszer nálam is, egykori enyedi diák, tanár (kollégiumigazgató); telefonon. Beidéztek „bűn-ügyben” a Gyorskocsi utcába, négy óra hosszat vallatták: „lemásolta több példányban a Magyar Nemzet cikkét s - kik közt merte terjeszteni?!” Elítélve így a cikket is, egykettőre a románok védelmére fordult az ingerült vallatás. „Kérlek, még rólad is olyan hangon... Nem akarom így telefonban megismételni”... - Miért nem akarod?

Azért, hogy ne jusson a nyomozók fülébe az ő saját szavuk?

Nem értette meg a helyzet keserű humorát. Koszorúér-bántalma van; ha jobban lesz, majd följön és úgy mondja el, kettőnk titkaként.

Január 6.

Tehetségük, műveltségük jelei jobbak, mint a verseik.

Január 7.

Nincs érthetetlen vers.

Ami érthetetlen: ami tehát nem közöl semmit, az mint minden művészet terén, és a költészetben is: semmi. Nem vers. Odasodródott, odapöckölt kriksszkraksz; zagyvaság. Visszapöckölendő.

Más azonban a nehezen érthető vers. Ez fokozott elmemunkát kíván; mint a szellemi élet annyi más terméke.

Ezeket meg kell fejtenünk.

Az eredmény itt kétféle lehet. Hogy érdemes volt-e megfejteni őket, vagy csak haszontalanul gyötörtük a fejünket. Mert hisz a végén az derül ki, mindezt egyszerűen is ki lehetett volna fejezni. Mint azokat az agyonbonyolított szabályrendeleteket, sőt törvényeket, melyek könnyebb megértéséért nem az olvasó a felelős, hanem a megfogalmazójuk; az írni nem tudó, vagy az írással visszaélő „jogász”.

Azt hiszem, *Az ígéret megszegése* című versem olyanféleképpen nehéz vers, hogy érdemes kibontani a tartalmát. Mert hátha van olyan tartalma, ami csak így volt kifejezhető.

Amit tehát csak versben lehet közölni. Versben, tehát tömören. „Dichter” módjára, sűrítve. Algebrailag általános érvényűen. De mégis - gyönyörködtetően.

Minden ága a művészetnek erre tör: egybekapcsolni az értelmet és az élvezetet.

Január 8.

Ha jósként szemem elé teszem a tenyerem: a jövő vértenger. Ha a színpadon valahol egy puska lóg a falon, annak a darab folyamán el kell sülnie, mondta Csehov. A világ falain fegyverek lógnak.

S működnek is. Hisz a puska akkor is pusztít, amikor csak rászegezik valakire: rabként kezelik. A világ minden részén irtó hadi helyzet alatt tartják a nemzetiségeket, az elnyomott népeket. A XX. században ez már kétszer robbantott ki világháborút. A helyzet most is háború felé érzik.

Ki tesz bármit is a nemzeti kisebbségeket nyomó ostromállapot ellen?

Micsoda hipokrizis: tajtékozni, ha a baszkok közt egy-egy merénylő is fegyvert süt el. S akik őket lövik vagy fölhúzott fegyverrel gúzsban tartják?

Szentszövetség hirdet szabadságot?

Január 9.

Mit kellett volna mondanom - ha nem kezdi a fejem vézscsengőként a bozsgást - R.-nek (pedig ő rokonszenves is volt nekem nemegyszer, ahogy E. is)?

Ami a politikusok esetében mesterségbeli remeklés, hitelnövesztő érdem: az író számára sorozatos fölsülés, hitelfosztó vergődés. De hát hogy kellene nektek mégis (mert hisz föladat az is) alkalmazkodni? A tollhoz nem lehettek elég ügyesek, mert ahhoz itt lángelmei képesség kellene. A hűség opalizációjával? De hát mi derenghet ki a ti írásaitokból? Mi az a „fidélté permanente”?

Január 10.

A Múza a költőknek rossz házastársuk, vagy mondjuk úgy: élettársuk volt még a legújabb korokban is. Annak a hiedelemnek folytán, hogy csak az az igazi vers, melyet a Múza súg, elejétől a végéig, egy iramban, mondhatni egy szuszra, rögtön hibátlanul.

A költők elpusztították a piszkozataikat. Ha nem is mint bűnjeleket, de mint téblábolásuk tanúságait. A versnek szárnyalnia kellett, az ihletadó homlokcsók hatása alatt.

Nincs tehát ihlet?

Meg kell vallanom, magam is csodálkozva néztem azt a bátorságot, ahogy Szabó Lőrinc fölfedte bárki előtt a munkamódszerét. Már ez a szó is, hogy munkamódszer!

Ady újra és újra lemásolta a verset, s az előző fogalmazványt óvatosan megsemmisítette.

Én is.

Csak nem semmisítem meg, mert hanyag vagyok.

Január 11.

P. József Erdélyből. Sütő 50 kilóra fogyott már le; Király tartja magát - az idegösszeomlás határán.

Kapitány Ferenc feleségestől Szekszárdról a Petőfi-dagerrotípiá ügyében.

Csaknem utána Domokos Mátyás; interjú a rádió számára.

Ömlő hó, idegkimerültség. De mégis - esti nyolcig megfeszített elmemunka, mert Mátyás cikket is akar közölni mindkét „megvilágítás”-ról. (*Az ígéret megszegése* című versről és a *Beatrice apródjai*-ról.)

Színdarab? Czímer nem úgy látja, ahogy én.

Január 12.

A tájakat az idő kifújta a regényekből. Ki pepecsel már papíron ősszel, tavasszal, goethei gleccserekkel? A filmesek tán. Dosztojevszkij még el-elidőz arcrajzolgatással, de már az is, akinek készíti, oldalvást tekintget; lényegesebb ábrázolásért. A külső kép? Már akkor a

fényképészeké. Így vagyunk az életrajzokkal is. A legelső vezet ma is: Szent Ágostoné. Hozzá képest mindenki imbolyog. Még a legnagyobbak is, akik alakuló arcuk elé a tükröt nem egy mélyebb, arcuknál is fontosabb tükrözésért emelgetik; akik a történelmi események időrendjét idézik s nem a történelmi erőket. Feledve, hogy a társadalom fejlődését leghívebben nem az a láncolat mutatja, amelyet a naptár kínál messziről a szemnek. S ki bízik még a szemben? A csillagvizsgáló távcső kezelője? A mikroszkóp tökéletesítője?

*

Amikor az emberek fölfedezik a természetet, nemcsak a festészet van tele tájképekkel, hanem a regény is. Mi unjuk már Walter Scott végehosszatlan tájleírásait, de az embereknek a regényben is újdonság volt.

Átlapozzuk sok helyen Zolát is.

Egysíkúnak találjuk már őt is. Már-már laposnak.

Miért mélyedek bele viszont Proustba?

Mert ő nem egysíkú. Keresztmetszeteket ad.

Fölbontja az időt is.

Január 13.

Zsuzsa - Aczélné - telefonon Flórának: „mi van” velünk, egészség dolgában. De ezen kívül: Szilveszterkor „miért épp Gyula nem vette át a kagylót, amikor mindenki mondott néhány szót nekik, újévi jókívánatul”? Aczél arra kéri Flórát, hívja föl most, még ma őt; mert a jövő héten elutaznak némi időre. Végül Aczél hívja (rögtön utána) Flórát, s állapodnak meg abban, hogy - ha én már nem akarok ezekről a dolgokról beszélni, menjen be majd Flóra hozzá. Tisztázni, hogy nem az ő akaratán múlt mindaz, amit nem tett, nem tehetett meg.

Fazekas János viszont igen jó cikket közölt románul; majd elküldi a fordítását.

De - amit még Dobozynak legutóbb is említett - a két írószövetség levélváltásának szövegét eszerint mégsem küldeti el?

Mindez délben.

Vigaszul - és idegnyugtatóul - kint hó és napsütés, csaknem tavaszian melegen, noha fagypont alatt. De közben a különben gazos-gödrös telkeken gyémántkéken tündököl a hó.

És - kivételesen aludtam is az éjszaka, vagy 4-5 órát.

Január 14.

Még Németh László életében történt, hogy Szilveszterkor, melyet évtizedek óta hol nálunk, hol utóbb legtöbbször náluk töltöttünk, Ella a Hímnusz után fölhívja telefonon Aczélék lakását, mert ők is bele voltak tervezve valami együttesbe. Tréfásan beleszólt a kagylóba. Ez később is szokássá vált; amíg kisebb körű volt az együttes, a régi barátokból.

Január 16.

Naplót épp írónak fölösleges írnia. Mintha a levélkihordó magánbuzgalomból is gyalogolna, épp munkája előtt. Mióta csinálom immel-ámmal ezeket a magánföljegyzéseket? Amióta megy (ha úgy-ahogy is) a versírás (tegnap egy óra alatt a zrínyies Peroráció), és belekezdtem mégis a színdarabba. (A „Van ezeknek!”-be.)

Este kellene hát tartani - lelki egyensúlyozásul - ezt a naplót; de este már megcsitul a lélek a furdalástól, s aludni vágya, ha altatóval is.

Január 17.

A Szabad Európa rádió híre szerint a Bukarestbe készülõ Giscard d'Estaing-nek az erdélyi magyarok elnyomásáról memorandumot adtak át; 260 francia „neves szellemi ember” írta alá. Lehetőség: 260-ra ment föl a számuk? De ha csak egytizede is: a pusztá hírt célt ér.

*

Boldizsár telefonált Flórának: mikor jöhetne (-nének) át?

*

Nem egy ellenfelem nagyságát azok földreterültében mértem föl, csodálkozva önnön erőmön és szerencsémén.

Január 20.

Nagyanyai arcban - szemben kislánykori ártatlanság. P.-né Madar Ilonka. Eljött a Békésről tervezett néprajzkönyvének konceptusáért. Tartalmas és vigasztaló két óra.

S mi derül ki? Tudom pontosan, mi a különbség gulyás és csordás között. (Hány magyar író tudja ezt? Beleértve, hogy hol van csupa tehén, és hol ökör is?) De Ilonkánál is jobban tudom a kanász és a kondás közti különbséget is.

Megy Nyitra mellé is, Zoborra, családszerkezetet vizsgálni, megörökíteni. Ha ismét ki nem utasítják, noha a szlovákok is tőle tanultak folklórt.

Kikisérem, karon fogom a csúszós jégen, a hóban. Angyalt vezetek, ezt gondolom tréfásan; őrzőangyalt, hogy megtartsa az útirányt, belsőleg is. Tiszta lélek.

Január 21. vasárnap

Déltájban Borsos Miklóst látom az erkélyről. Flórához, valami kölcsön ügyben. De aztán hozzám is följön, először látja a padlás-könyvtárat. Az állandó művészi túlfűtöttsége át-átmegy hullámszerűen a „jó eszű” agyára. Szinte boldogan fejtegeti, hogy szülőföldjén, Erdélyben, a történelem folyamán a székelység volt a legnagyobb beolvasztó erő. A kalotaszegi népviselet is szász eredet! - ilyenek a szemcsillogtató érvei. Nincs hát veszély? - De az van!

Juhászék délután Ikáéknál, este mindnyájan a mi konyhánkban meleg vacsorán. Később megyek le, benső húzódozással. Amit Ferinek mondok, mintha Aczélnak mondanám. Vele pedig a baráti érzés megtartásának is feltétele, ne is váltsunk szót, azaz véleményt. Annyira más-más atmoszféra nyomást viselünk: szenvedünk is?

Január 22.

Hajnali ébredés, zaklatottan, hogy végezzek is valamit az asztalon váró színdarabon. Megy is, elég gördülékenyen.

Tízkor Garaival, Lukácsyval a temetőbe Sárközi sírjához: ma volna nyolcvanéves. Topogás a hóban. Lukinné Eszter, Horváth Ádám, Bíró Zoltán, várakozás az Irodalmi Múzeum embereire. Garai mostanában járt Prágában. A szlovák írók: bók Prága felé, dolyf Pest felé.

Az Ady-ünnepre nem hívtak meg egyetlen ottani magyar író. Az én szájból: alberti imperializmus. Ádám szerint édesanyja (Mártánk, Molnár Márta) azért halt meg, mert azt választotta, nem ápoltatta-operáltatta magát időben. A múzeumok addig késnek, hogy nem várunk rájuk.

*

Déltájt ismeretlen korombeli. Régi divatú (térdig érő) fekete kabát, de gondosan kikétfelve. Matematikus. A lakásban takarítás, a konyhában ültetjük le, az éppen becsukott ablaknál, hidegben. A jól ismert adatokat sorolja el. Székely származású barátai nevében is. (Az „utca emberei” is sértegetik, a kamaszok meg-megütik a magyarul beszélőket.) Meg kellene értetni a román vezetőkkel, mint elvtársak az elvtársakkal, hogy ez nem helyes. Felsorolja még azt is (érvekként), amit az én írásaimból ismer. A konyhaszéken, télikabátban ülve, higgadtan.

*

Délután Erzsike, Ferenczy Béniné, Ikánál. Boldog arccal követeli, hogy ő sétáltassa a síró kis Juditot.

Ő is - Erdélyről, mert hisz nagybányai, ért románul, akaratlanul ki-kihallgatta, amit a köznépmond, ismételtet a felsőbb körök magyarellenességéről.

Január 24.

Négy orvosprofesszor közvetlen s mégis komoly előadás-sorozata a TV-ben a rákról. Nem igaz, hogy nincs itt-ott gyógyulás; vigasz. Van remény is, hogy sikeres lesz a küzdelem ellene. Már ott tartunk, hogy bármily élőben - még növényben is - kisarjazható a rák.

*

Még Ferenczy Erzsike múltkori szavaiból. Írt neki Szentgyörgyi Amerikából, nyolcvanöt évesen. Vége felé tart a rákvírus leleplezésében. Elpusztítani még nem tudja, de „immobilizálni” már igen. Azaz köznépi: a betegség még nem gyógyítható, de már megállítható.

A Béres-cseppekről egy ige sem hallható.

Január 25.

Gyermekökölnyi volt rajta a termés, kívül lila, belül sárgás; cukros és illatos. „Ez szilva!” - mondta, ha mással nem, a szemével mindenki, aki beleharapott. Most mínusz tíz fok, s mivel olvadás előzte meg, jégburok fedi a fa minden kis ágát. Így áll a hófehér kertben. Tele forró önbizalommal. S annyi büszkeséggel, hogy sugárzik belőle, szinte testileg érezhetően.

Január 27.

Formai hatás: epigonság. Tartalmi hatás: fejlődés, fejlesztés. Ady-epigon? Rengeteg volt, egy se maradt. S „fejlesztés”?

Nincs, nem képzelhető magyar író, akire ekként nem hatott Ady. Ám hogy ezt ki hogyan volt képes kifejezni? Elmarasztaló - riasztó - értékmérőnk lett.

*

Földes Andor, feleségével; levél, telefon, újabb telefon után, mert be kell osztani minden percüket a magyarországi tartózkodás alatt. Síkos utcák, tévelygő taxi, és olyan rossz állapotban, hogy: „száz, kétszáz forintot adnék óránként - így Flórához -, ha nem kellene még erre is koncentrálnom”. Kedvesek, lelkesek, s ez fölélénkít; még én vagyok a legbeszédesebb. De hogy mennek le a hegyről ebben az átkozott időben? S minek is köszönjük, hogy már másodszor így „be vagyunk írva a noteszukba”? Flóra végre meg meri kérdezni, mikor is láttuk először egymást, hol is? Itt nálunk, amikor először itt jártak. De hát minek is köszönhetjük?... Végre a kedves asszony: Szegféknél találkoztunk egy este! Még 1929-ben.

Január 28.

Flóra orvos szeretett volna lenni. Édesapja beszélte le. Eredendő hajlama a magyar-német-francia tanári diploma megszerzése közben újult föl s vitte gyógypedagógusnak. De az orvosi ösforrás változatlanul bugyogott s - erősödik. Egyszemélyes pacientúrája vagyok.

Viták: menjek-e kórházba, ahogy Noszkay és Wabrosch akarja, vagy legyen az én szobám itthon kórházi, Flóra ápolónői szakkezelése alatt? A kórház: dátumtalan siralomház már a magamkorúnak.

Január 31.

Be a kórházba. Álmatlan éj után a mély-depresszió olyan alján, hogy ha az öngyilkosság csak annyi volna, mint ezeken az újfajta villanykapcsolókon a nyomólapocská, nem érem meg a reggelt. De Flóra nélkül a bejövetele se lenne erőm, se lelki, se testi.

A János Kórházban Noszkay és Wabrosch. Később maga Wabrosch mondta, riasztó volt a tekintetem, Flóra szerint arcszínem is.

Fájdalmas katéter és egyéb.

Föl voltak készülve, hogy hosszan kell megint érvelniök: elkerülhetetlen, hogy bent ne maradjak. Meglepetés mégis, hogy az első szó után: kezdjük el rögtön.

Vita még, hogy ne tágas - négy betegnek is jó - szobát ürítsenek ki, hanem egy szűk kis cellát (az emeleten a 25-öst). Flórának majd - az asztal helyére - egy heverőt szorítanak be.

Egy óra múlva már - igaz, a reggeli idegcsillapítók hatására is - váratlan megkönnyebbülés. Még azt is megoldják, hogy ne a folyosó végi WC-be kelljen járnom; ahol tavaly is percenként egymásra kopogtak a papucsos betegek.

Flóra vérnyomása az aggodalomtól 190/110.

Február 1.

Depressziós hajnal, noha az éjszaka altató nélkül.

A tegnap esti injekció egy pillanat múlva a tü beszúrása után (az érbe), mintha egy örült méhkas tombolna előbb a test közepén. Tüzes varrotű-patakok le a bokáig. És még órák múlva is, mint mikor kánikulás nap vörösre égeti a bőrt - még az éjszakai vakarózás is ugyanaz.

De ma ugyanaz az injekció - méltó szorongással vártam - enyhébb lefolyású; reggel nyolc felé.

S még dolgozás is. Flóra idekérte a hivatali munkáját. Szalagos nagy irattartóban a fizetés-emelésről az értesítések, sürgős az aláírás. A heverőn kuporogva dolgozik. Én az ablakhoz tolt kis vas éjjeliszekrényen.

Ezek a kormos pesti verebek. Távolabbról aprófajta feketerigóknak néztem őket. A hó, a fagyos víz elől fedél alá menekülnek. Ide a kórház ablakpárkányára.

Nyertem egy évet, Flóra jóvoltából és jobb vitázókészségéből. Aki 1902. november 2-án született, az 1903. november 2-án lesz egyéves. Hogy hány évesek vagyunk, az egy évig tartó állapot. Tehát 1972. november 2-án csak elkezdtem a 70. évemet, s még nem 70 éves voltam, hanem csak 69; a 69-et betöltő. Ezen a napon tehát nem töltvén be a 77. évemet, a kérdőlapra csak 76-ot írhattam volna.

Wabrosch látogatása külön - az igen jól megfelelő cellánkban. Ideadta irodája kulcsát. Flóra annyit telefonálhat, akár a hivatalából.

Február 3.

Kórház: mikroszkóp a társadalomba, távcső a múltba.

Az orvosokat magától értetődően tegeznem illik; hogy ki miképp tegez vissza, bátyámozva-e vagy anélkül, abból állapítom meg, hogy hány évtizeddel fiatalabb nálam, vagy egykorú-e velem. A személyzetet magázom, mert ők nem tegezhetnek vissza semmiképp. Száz éve még megfordítva lett volna: a személyzetnek (a szolgálknak): te, az ismeretlen felsőbbrendűeknek: ön. A fiatal nőket mind tegezhetem, egyre följebb emelve a korhatárt.

Művet csak mű bírálhat, úgy érve, hogy (helyesbít vagy megdönt) nemcsak a tudományban, hanem az irodalomban is. A többi lehet ledorongolás (mely után a tört csont is beforr) vagy lemocskolás, amely voltaképpen a közönség ellen irányul; arról nem szárad le. Ebből az anyagból épül a napi kritika tekintélyi talpköve.

Február 6.

Ez a kórház egész városrész, de mégis: öreg csataló, rozzant vitorlás, ez a szó illik rá. De a személyzet fürge és friss. Ennek az osztálynak egymagában hatalmas épület - a kapitánya már reggel nyolckor lábát szaporán szedi, szemét madárkíváncsisággal forgatja a folyosókon. Már nyugdíjban van (azaz lehetne pusztán azzal, hogy otthon marad) s utóda éppolyan rangos (már híres is), mint ő: kitűnőségére vall, hogy elődjét változatlanul maga elé engedi, ahol az még jól bírja. De a fénybe mindenképp. Az agg király, aki birodalmából naponként enged át egy darabot, jó szívvel, megbékélten, sőt tán még büszkén is, mert abban a hiszemben, hogy változatlanul a saját döntéséből. A fájdalmas csak az (testtel érezhetően) részemről, hogy a vizsgálandó beteg testrészt mindketten megtapogatják, szisszenéseimen mérve, hogy milyen ott az állapot.

Aczél fölhívta Flórát. „Kik a kezelőorvosok?” Aztán élénken: „Egyik éppoly kitűnő, mint a másik.”- Flóra - egy másik kérdésre - nem titkolta, hogy a depresszió működtető erői közt ott van a két legutóbbi letiltás is: a könyvé és - még érthetlenebbül - a hosszú versé. „Megjelennek! Mindkettő meg fog jelenni!”

Február 7.

Noszky kérdez, visszakérdezem - letelepszik, hosszan az életéről. Tizennyolc éves korában vette föl kezdő medikusként a fehér köpenyt, azóta is itt dolgozik. Érsekújvári születés, de Kőbányán gyerekeskedett. A nyolcvanadik előtt áll.

Most néhány éve - a mezőgazdaság érdekli. Nem a természet, a föld működtetésének technikája, hanem a termékek elhelyezése, még a világpiac is. „Kész hát benned egy új élet csirája.”

Ha nem járna be (minden másnap már 1/2 8-kor itt van), összeomlana. Örül szinte, most hátra nézve, hogy maga is volt beteg. - Tankönyvábra? - Több annál; türelemiskola.

Aztán Salamon (Ferenc), a belgyógyászat főnöke. Csak a *Kháron ladikján*-t hozza, dedikálni. Az első kiadást; tehát valóban nem most tudta meg, kinek tapogatta a gyomrát, ütögette a hátát tegnap.

Flóra örül a kettős csendes kis cellának, rendezzi a könyve új kiadását, az azóta eltelt új szakirodalom fölhasználásával.

Erős fájdalom a felső balkarban. Félrement a tű? Ideggörcs. Tetránt rendelne dr. Szabó, de az nekem tavalý rosszul sikerült. Penicillint hát.

Február 8.

Szerettem volna író - költő - lenni. Viszont nem akartam. Nem hittem, hogy lehetek? A simontornyai nagykocsmá utcai grádicsainak tetején ültem, ölemben egy viseltes - eredetileg fényképberagasztásra készült - albummal, s hol irkáltam, hol rajzolgattam.. Tizenkét éves voltam. Szüleim már rosszul éltek egymással. Lelki könnyebbülésül a vágy: beállok katonának minél messzebbi nép hadseregébe.

Február 9.

Pali bácsi, a folyosómindenes (nyugdíjas állomásfőnök). - Csak író úrral közlöm: hadi készütség van; a kórház négy fiatal orvosa készenlétben, nem hagyhatja el a várost. - A kínai-orosz határon már folynak a harcok.

Tíz napja már, hogy nem volt újság a kezemben.

- A mai lapok írják? - Ugyan! De a háború holnap Iránban folyik majd igazán! Visszatér az „imahullah”; kormányt alakított.

Erről sem tudok.

- Hozzam be az újságot? - Benne van? - Ez igen! - De a kínai háborút honnan tudja? - Azt még nem lehet. - A külföldi rádiók csak bemondják.

- Japán rádióm van. Mindent fogok vele - és hosszan most már arról - szakszerűleg -, hogy mitől jók a rádiókészülékek.

Február 11.

Második vasárnap már a kórházban. Wabrosch ma is vizitet tart.

Tizenegy óra felé Flóra finom füle hosszan ismétlődő hallózást fog föl. Az utcáról jön? Kinyitjuk az ablakot. Nem, de a hallózás most már segítséget!-re vált át. A folyosón se tud róla senki. Flóra megkeresi Pali bácsit. Az velünk fülel. - Beteg lesz ez... Később megnyugtatóan visszajön: - Csak egy nyolcvanhat éves öreg. Egyedül maradt a háromágyas szobájában.

Még később: Valami öreg államtitkár.

Utána: „a Szakasits Antal, a volt elnök - bátyja.”

A folyosón, sétára indulóban az ápolónő: Itt fekszik a ... milyen zenésznek a fia, szintén Béla, azt üzeni, tessék bemenni hozzá. A 25-ösbe.

Az „ifjabb” Bartók.

Február 12.

Eltörtem a hőmérőt; a szoba cementkocka padozatára esett még tegnap este, ingváltás közben, mert ott volt órákig, fektemben; a hónom alatt feledtem. Pici csattanás, aztán a gombostűfejnél kisebb csöppekre szakadt higany szétiszkolása. Térden állva papírlapokkal terelgettük össze s szedegettük föl (mert Flóra szerint mérgező). Álmatlan - nyugtatóval békítgetett - éjszaka, hajnali depresszió. Mulasztásaim, „bűneim” záporozása a múltból. Reggel, mikor Erzsike szokásosan a lázt akarja mérni s keresi a hőmérőt: - Eltörtem! Feleségem hoz még ma másikat a patikából. - Nem kell! - De az én hibám, stb. Végül már négy-öt fordulós vita lezárásul: - Író úr, fogyó munkaeszköz!

Szakkifejezés, ahogy Flóra felvilágosít, a kopó, el-eltörő anyag neve az ő intézetükben is. De így - úgy is érthetem, mintha én volnék fogyó munkaeszköz: megmosolyogtat, legyint valamit a depresszió kódén is.

És Pali bácsi a reggeli hírei birtokában: Tudom, az író urat nem érinti politika, de... Meg kell tudnom, hogy az iráni miniszterelnök öngyilkos lett, mert nem tudott összeférni a főpappal, akinek ketten se tudjuk összeállítani se a nevét, se az egyházi rangját. - A sah meg ül a kereken egymillió dollárján! Ehhez mit tetszik szólni? No, mit is, ha már ezt is tudom.

Február 13.

Nem ismerek álarctalanabb népet a színészeknél... Így kellett volna kezdenem a Sinkovits Imre ünnepére (örömmel) vállalt verset. Aztán: mert annyi fölrakott maszkot mosdanak le naponta magukról, hogy magukra - mimagunkra! - lelnek. E szellemi tett nem *action gratuite* - ezt a továbbiakban.

De most milyen a valóságosan megírt vers? Flóra úgy értette, hogy semmi újságot, irodalmi lapot ne hozzon be (és azt is csak tépje ki, ha tölem lát valamit), hogy az Új Tükör szombati számát sem tette a behozandók közé. Tehát: saját megírt művemem várom csak hírből ismert újdonságként.

*

Nem tudom, hány könyvem van. Agyonnyomtak. Rég nem látok, hallok, lélegzem tőlük: a falak, a lépcsőház, a padlástér: könyv, könyv, elolvashatatlanul. S a frissen érkezett is ők kaparintják-rántják rögtön maguk közé. Alig adnak nyugtot, hogy akár barátaim új műveibe belemélyedjek.

A kórházi kisszoba falai cellacsupaszok. Egy-egy könyv, amit a feleségem behoz, a tiszta magas égből lebeg alá; középkori szerzetes figyelmét kapja.

*

Az *Aranytaps*-ért, amely a színészetet dicséri s csak utolsó sorában Sinkovitsot, két elismervény: Vadász Ili telefonja Flórának s ma egy levél: hálátlanság, hogy Bessenyeiről nem írtam verset, pedig az is játszott darabjaiban, s ő most már hatvan lesz!

Nem tudtam róla. Nem kértek föl.

Február 17.

Kedves látogató jelezte, hogy bejön egy kis időre. Csató doktornő.

Zsuzsa, Aczélné. Itt a kórházban tart előadást (a csontdaganatokról), utána vezetni föl Wabrosch, akit - mint hajdani egyetemi társát - Gézának szólít, búcsúzáskor arcon csókol.

Hármasban - Aczél „sok meleg üdvözlét” ismétli, a melegséghez a magáéból is adva a jó mosolyával. S végül: „Gyuri tartja a frontot”. - Hol, milyen? - „A románokkal szemben.”

Ezen aztán gondolkodhatnék, azaz járathatnám az agygépezetet. Ha volna anyag, működtetni ezt a masinériát.

Február 18.

Vita legközelebbi ápolónőmmel: tartozéka-e az igazi költő oeuvre-jének, hogy „nagy versei” is legyenek. Bizonyos: a világhírességek az ilyen csúcsaikkal emelkednek korok és országok fölé. *A részeg hajó! A Bűnhődés!* De hisz még *A vén cigány* és a *Levéltöredék barátnémhoz* És a közelebbi korok költőinek munkája is. TV-játékot lehetne rendezni vidéki városok, sőt falvak között, hogy akár egy-egy versszakasz szerzőjének gyors kitalálásával ki nyeri el a babérul szolgáló külföldi utazást.

A szemlélet hamis. Meg veszélyes is. Épp a költőre nézve. A népszerűség levegőjét eresztené be az esztétikumba; a táncdaltermek „forró” legét a Helikonra végül.

Juhász Gyula nem ilyenképp nagy versekkel győzött - igaz, ugyancsak megkésve. Az Annához, illetve Annáról írt verseket is a mögöttük lappangó személyes tragédia emelte ki a többiek sorából. Melyek alatt éppúgy ott égett a - csak később megvilágosult - tőzegtűz.

Február 20.

Változatos nap; két mágnespólus közt rángó vonalakkal. Reggel negyed óra alatt egy vers. Kegyetlen, de akasztófahumorából tán mégis költészet lett: Flórát is megnevettette. Aztán a jelentkező görcsös ingerek. Nem szólok. Flórát túlzott rábeszéléssel is menesztem dolgaira. Tízről egyfolytában csaknem ájultató folyamatos görcsök. Végre - először, mióta itt vagyunk - ki a folyosóra, orvosért. Súlyos műtét, mind az operációs teremben. Meddig? Úgy látszik - az előkészületekből -, sokáig. Fekvés, autoszuggesztió, ki újból kétszer is a folyosóra. Szegény öreg volt főnövér fontoskodó elhárítása: Nem lehet senkit kihívni! De nem is azt akarom, csak fájdalomcsillapítást, bárkitől. Végre Szolnoki doktor - véletlenül - előkerül. Injekció, Demalgon, majd Algopyrin és más. De a hatás csak jó egy óra múlva.

Egy óraker telefon haza Flórának, ez volt a megállapodás, akkorra otthon lesz. Félórán belül itt is van Ikával.

A beteglélektanhoz: az ajtó pusztá nyitására, bár pillanatra, de megkönnyebbülés: hátha vége lesz a kinnak.

Flóra belépte: tartós megkönnyebbülés, noha a fájdalom semmit se csökkent.

Délután háromkor végre Wabrosch. Eddig operált egyfolytában, s most is az arcán a nemes kimerültség: vajon sikerült-e az életmentés.

Február 22.

Depresszió, de aztán a munka megint csak fölhúzott a kútból, s ráadásul tán még tűrhető sorokat is.

De a „civódó magyar” már sokat emészt belőlem; az indulat fele erre megy. De írnám le mindezt legalább katalizátorként? Annak meg miért. Hisz volna egy kész tanulmány is: a szellemi élet egyetlen területére sem áradhat úgy a csak érvényesülési mániás, mint az irodalom irodalmi - publicisztikai - kritikai „mezeire”. De hisz éppúgy eltűnnek! Nem. Rombolá-

suk ott marad. Kímélni őket? Ha a magyar irodalom annak idején „helyére teszi” a Petőfi legyalázásából fölmerült Zerffyt - Marx sose kap oly téves képet Kossuthról; mert hisz az is Zerffy (akkor is aktív rendőr-kém) „írói” műve volt.

Délután váratlanul Ika a kis Bálinttal. Milyen szép mindkettő. S a kisfiú itt a kórház keltette megilletődöttségében. Csak néz, csillog a szeme az élménytől. Bújik az ágyak alá, a fölfedező ösztönétől hajtva.

Este mégis megint - letörés. Musil harmadik kötete. „A részletben van az igazság” - eggyel több igazolása Stendhal szavának. De a kitűnő részletéből fölépülő szerkezet? Kákánia - a Monarchia képe - szétfolyik, s csak a felső réteg (s mély érzelem) a - mégiscsak - fölszíni rajzokban.

Február 23.

Hanyatt fekvés; térdig fölhúzott láb, villás fémdúcba szíjazva; ugyanúgy a kar is: terítnek mégis egy zöld vásznat a lábközépre.

Szolnoki az ütőeret tapogatja, Wabrosch a szemérmes gyermek mosolyával: Itt volt Hernádi Gyula, mindenképpen be akart jönni, de... Közben az injekció.

Röpke, nem kellemetlen szag az orrban. „Mennyi idő múlva hat?” Szabó József: Tíz-tizenöt perc. Nyomban utána: Még mindig nem alszom.

Már meg is volt a műtét.

Különös bányászat. Az az örömhír, hogy semmit sem találtak. Legalább tíz ember, drága műszerekkel, tündöklő mennyezetvilágításban, reflektorok alatt.

Délután Iván, Topolánszky.

Egy mondatban a négy hete zúgó világesemény-sorozat: Nem lesz belőle háború.

Amivel tegnap Böbe ugyancsak földúlta Flóra nyugalját.

Egy lengyel: Lehet ez még rosszabbul is? Másik lengyel: Nem; ha lehetne, már volna.

Február 25.

Ébredés négykor. Depresszió. Vers-csontváz, sötétben vakírással.

Flóra nyomasztó álomból. Otthon nagy termetű férfi lépett be a lenti szobába, mögötte még három-négy. „Házkutatás!” - Hol az igazolvány? - „Semmi igazolvány, hanem ki az asztalra, ami csak van érték a házban!” Tiltakozásul ébredt föl.

Tréfás analízise az álomnak aztán; ő még pislogó szemmel. Hisz hoztak hozzánk már kitűnő költők önzetlenül, megszenvedve írt munkákat (Erdélyről például), hogy nálunk „tán” biztonságosabb helyen lesz. S nem citálták-e be félnapos v. vállalkozásra azt az öreg tanárt (Ambrus v. Balázs Pált) csak azért, mert lemásolta egypár példányban az én Magyar Nemzetben megjelent cikkemet?

És szorongás, afféle, mint mikor bejöttünk - most meg attól, hogy ki fogunk rövidesen menni ebből a cellaszerű szobából, amely mégis az ápolás szüneteiben olyan jó munkahelynek bizonyult, mindkettőnknek. Flóra végezte a rengeteg új szakkönyv kijegyzetelését, a heverőn kuporogva, gyógypedagógiai könyvének új kiadása számára. Én meg befejeztem az (átolvasás nélkül is) egyre jobban megkedvelt új darabomat. No meg néhány verset és főleg versvázlatot. „Nem kellene ide költöznünk? Saint-Jeannet helyett?” (Ahova mehetnénk pihenni.)

*

Voltaképpen harci tanács (sőt időzített dzsiu-dzsicu-fogás), hogy a jobbról kapott arcütésre válaszul tartsuk oda a bal orcánkat is. Mert eszerint meddig? Amíg a harc tart, s az ellenfél belefáradva ki nem döglik s lábunk elé nem rogy. Az arisztotelészi *philantia*, a férfias önbecsülés lovagiasabb tanácsot sugall. Légy annyira jó, hogy minden teted javára váljék - ellenségednek is. Azaz, ha jól értem, még olyan alapos ütés formájában is, hogy soha a rossz ne vetemedjék rosszra. S még élhet, ő is üdvözülhet.

Február 27.

Már csomagoltunk: szerda délben jön be Ika értünk. S tegnap déltől levertség, gyöngeség, este a hőmérőn, amit mint fölöslegeset raktunk a polcra - 38,2. Éjjel didergés, szünetlen görcsös inger. Algopyrin az eddigi négy pirula mellé.

Flóra már kora reggel ki az orvosi részbe: itt van-e Wabrosch. A jó arcú és jó mosolyú Szabó doktor (dunaföldvári-előszállási „földi”) jön be. S az első válasza, hogy kimennék én így is: „Akkor veszünk ismét vért is.”

- Így könnyű vitázni!

Mármint hogy kínzókamrában kap ilyen választ az ember, ha őszintét szól.

Érti, nevetünk. Ez az ostya, hogy „szó se lehet még” távozásról.

Szerencsére van mivel betölteni a napot. Frénaud új könyve, a *Notre inhabilité fatale*, amelyből már Bussy le Grand-ban fejezeteket olvasott föl.

Február 28.

37,8 - Flórának mutatja a hőmérő; a kétnapos köhögés után sikerült végre a hóna alá kényszeríteni. De hogy most ezzel hazamegy: otthon fekszik napközben, issza a meleg teát s hívja oda Ivánt. Nagy vita, hogy ne: ebben a hideg ködben az utcára. Teát itt is lehet kérni, Iván ide is bejöhet, az itteniek nem belgyógyászok, nem sértődnek meg. És igyekezzünk holnaputánra hazakerülni. Injekció (nekem) otthon is lehet. De tilos, mondja, hogy az ő lázáról az ittenieknek szóljak. Ide rendelnék az egész tüdőosztályt. Itt nem ő a beteg.

Betegség és lábadozás

(1979. február 1-28.)

A kórházban mellőzendő a dohányzás, az alkohol; sokak számára a kávé és az erős tea is. De az újságlapok szabadon zizeghetnek, naponta önthetik a betegszobákba az izgalmat. Hajlok rá, hogy ezeket is a tilalmas dolgok közé soroljam. Csak egy-két napi önfegyelmelés kellett. Mára fölszabadultam a megszokottság méregjétől, szinte tudom is nyíltabban jár; már ujjaimból is eltűnt a lapozásnak külön odarögződött olyanfajta szomja, mint a dohányzók ujjaiában a rágyújtás, a hamupöccintgetés öröm-árnyéka. Agyam jótékonyan megpihen, s vele a világérzetem. Érzékléseim a világról. Amióta nem látom s nem áhítom inni-falni az újságoknak - a „világlapoknak” is - homlokán afrikai határvillongások, közel-keleti békítési kísérletek dagadt betűs híreit, fölmerülnek azoknak a hozzám mégiscsak közelebb fekvő országoknak a hol ilyen, hol olyan állapotai, melyekről évszámra nem kerül szemem elé hír, s így fülembe is csak ellenőrizhetetlenül kuszált és kósza. Különösképpen ez a zavartalanság - megnyugtat. A fül híreit az irodalomból, a művészetből kapott értesülések egyensúlyozzák. Világosabban és nyugodtabban érzékelem a világot. Felnöttebbnek vélem magam. Én, a beteg - egészségesebbnek.

*

Az orvosi előírás számomra is az „abszolút nyugalom”. Azaz lelki nyugalom éppúgy, mint testi. Ha ugyan nem elsősorban lelki. Mert hisz a porhüvely nyugtatói ott vannak a lencse nagyságú patikaszerekben, gondosan kiszámolva: ennyi reggel, ennyi este.

Betegségem testi; eredetére legalább. Ezt gyógyítandó fogom nyomni - ez a kórjóslat - néhány hétig az ágyat. De megvan bennem a vágy - s nyilván a benső szükség - lelket föltápláló nyugalomra is. Magam igyekszem tehát távol tartani a fekhelyemtől a folyosókon naponként többször is végigzizegő, s annyi izgalommal várt és megtárgyalt - annyi izgató elemmel teli lapokat.

*

Fölkészültem, hogy hasonlóan a nikotinnal, koffeinnal, teinnel, az alkohol mérgeivel vívott elszakadó harcaimhoz, ez a küzdelmem sem lesz könnyű. Nem hoz eredményt egyik napról a másikra. De hozott.

Megrögzött újságolvasó vagyok. Apám lapelőfizető volt. A hírlap ott hányódott már azon az asztalon, ahol a betűvetést sajtóírtattam, még palatáblán, palavesszővel. Tudományomról, hogy már folyékonyan silabizálok, az újság nagy címbetűinek hangraváltásával vizsgáztam a rokonok előtt.

Volt idő - apám hosszabb távolléte alatt -, hogy nem járt lap a házhoz. A falu újságterjesztője a szomszédos borbély volt. Reggelente kitette ablakába a Friss Újságot, első oldalán a napi rémrajzzal, a napi csábítóan szívdermesztő hírízeltővel. Iskola előtt oda szaladtam. Egyre szorosabb szálakkal fűződtem a világhoz. Szomjamm lett a felnötteknek gyártott, a töményszesz tudás.

De íme, a második kórházi nap tapasztalata: váratlan erők támogatják bennem ezt az önkéntesen vállalt önmegtartóztatást.

Tágítani a látóhatárt. Megismerni minél több földet és népet. Áttekintést nyerni az egész világról. Faltam már pusztai fiúként az útkönyveket. Aztán a földrajzot, a történelmet, a folklórt. Olyasféleképp lebegtem volna az egész bolygó fölött, mint völgyei fölött a sas.

Utaztam is. Aránylag rengeteget utaztam, Európán kívül, az Óceánon túl. Érdeklődésem - aggodalmam és reményem - megszámlálhatatlanul sok helyre odatapadt. Világpolgár lettem, büszkén, hogy annyi mindent magamba fogadtam s annyifelé oszthattam magam. Végül már a világúrból is úgy fogadtam-vártam a híreket, akár családom tagjaitól. Ez szoktatott, naponta kapjak értesülést, legalább a betűkön át. Reggelente több napilapot is elolvastam vagy legalább átfutottam. Hiányos az első étkezés, ha nem volt szemem előtt a kenyér mellett az újság.

Mint már szenvedélyes cigarettázó - cigarettasodró - korszakomban a dohány mérgét szervezetem úgy megszokta, úgy igényli a hírlap- és közirodalom kínálmányait.

Jó egypárszor leszoktam a dohányzásról. Le én, nemegyszer hetekre. S egyszer csak - akkor vettem észre, hogy visszaestem, de szinte belebuktam, szégyenletesen, amikor már ott füstölgött a saját magam csavarta cigaretta a számban. Mi terített le, milyen belém költözött démon?

Így figyelem most is, gyanakodva, a megtartóztatás első sikerét is.

*

A kórházi beteglapra a foglalkozásom is oda van írva, és K. bácsi, a kópadozat napi főltörlője csak nem érti, hogy a többi beteghez hasonlóan miért hárítom el épp én az ajánlatot, hogy már hajnalban (akkor jön be a kórházba) azon frissiben ágyamra teszi a lapokat. Így legalább a híreket hozza, „előszeretettel” a rémhíreket. „Kitört a kínai háború, kétezer kilométeres fronton ágyúznak, géppuskáznak s nyüzsögnek úgy, hogy Európa kell nekik!”

Úgy nézem ágyamból a mennyezetet, mintha egy külön bolygón volnék pihentető kikapcsoltságban.

Előzékeny ajánlatot kapok: ide az éjjeliszekrényre egy kis hordozható rádióra, egy gombnyomás és akár tíz nyelven ömlik hozzám a világból a hír. Ragaszkodom a hegyi levegőhöz, a kikapcsoltságom magaslatához.

*

Kikapcsolódás. Mai, jórészt városi (külvárosi) nyelvújításunk egyik szerencsés (mert ősien) szemléletes szava. Zörgő gépezet bekapcsolt kerekecskéjeként forog az életem, de lám, van módom pihentető magányra.

Utazni, kiutazni a szokott környezetből, heteket tölteni norvég fjordokban vagy pireneusi falvakban - miért is üdit és pihentet az idegen világ? Mert kikapcsolódás is. Újságmérgezettségem rabjaként kezdetben megveszem ott is a napilapokat. A vezércikk lobogása hidegen hagy, a belpolitika szövevényeit nem értem, a külpolitikai rovatban megkeresem, van-e Ungarn vagy Hungary. Nagy elvétve néhány sor. A sportrovatban, a zenei beszámolóknak? A külföld elmepihentető légköréhez hozzátartozik ez a kikapcsolódás is.

*

Ez az én éhségstrájkom.

Ez az önmegtartóztatás, hogy semmit ne vegyek be.

A világ azt sem tűri el, hogy ne együk a főztjét. Már a szellemit. Épp azok, akik a testnek valókból igényelnék a maguk jogos részét.

Az éhségsztrájkok célja nem az éhenhalás. Hanem éppenséggel a jóllakás mindenből, ami jár az emberi léthez.

*

Az éhségsztrájk célja, hogy a sztrájkoló enni kapjon. De embernek valót. Sztrájkkísérletemre, hogy nem veszek be akármilyen „tudnivalót”, az bírt rá, hogy nagyon éheztem tudnivalóra, nem csak szűkebb világom eseményeiről, de még a bolygó, sőt a bolygón túli - akár túlvilági - változásokról.

*

Mi is voltaképpen az a váratlanként észlelt belső erő, amely támogatja ezt a különös önmegtartóztatást?

Irigység? Féltékenység? A mellőzöttség agyi vérhulláma?

Nem mindennapi üzemanyagok ezek a lélekmotor működésében.

A mellőzöttség keserűségébe tud már-már édes kék is keveredni. A féltékenységbe mennyi boldog verseny.

A dohányzás elleni hadjáratban a leghatékonyabb fegyvertárs - afféle nehéztüzérség - a nikotinmérgezés. A szervezet vészjelsorozata: betelt a mérték; elég.

Az elteltség ilyesféle érzése kezd működni valahol a tudatom mélyén. Nem is ott; még mélyebben, a zsigerek homályában. S közben hiányérzetem van. Ez nyugtalanít voltaképpen. Vagyis abból van elegendő, azzal vagyok betelve, hogy nincs, amivel kellőképp eltelve érezhetném magam. Hova vezet ez a logika, ez az út?

Az első hajónaplókat akkor írták, amikor még fölfedezések is várták, vagy legalább halandók a vitorlabontókat. Küzdelmet vállaltak, s érdemesnek vélték, hogy legalább maguknak készítsenek följegyzést; valamikori összegezésül.

Első följegyezni való a remélem jóra vezető küzdelem első állomásáról: beteltségem (s latens izgalmi állapotom) oka, hogy a távrolól is tömötten körém rajzó hírekből épp azok hiányoznak, amelyeknek tán töredékével beérném; azok, a közeli, melyek testemet-lelkemet bőrhám nélküli közvetlenséggel érinthetnék. Mit hoz a holnap? Erről vár hírt egyre szomjasabban énemnek nemcsak a külvilág felé hallgatódzó része, a közéleti lény, a polisz(?) embere, hanem az a befelé figyelő rész is, amely a mi lélek szavunk szerint mindmáig egyaránt lehet *psziché* - és *anima*. Holott eredendően a nagyon egységes lélegzés származéka volt.

*

A folyosón a betegek pizsamában, háló- és fürdőköntösben járogatnak dolguk után, telepednek csoportba a padokon. Az idősebbeket megannyi nagyapává teszi ez a családi légkör, a fiatalok a vők és a felnőtten is illetudó fiúk figyelmével hallgatják - és vetik közbe - a szót.

*

Hírek, hírek és hírek kavarnak, nyüzsögnek ezekben a véletlenül, alkalmoszerűen összesodródott kis közösségekben. A témák oly laza kötésűek, oly „megoldott”-ak, akár a nagyrészt övregjáró köpenyek. A hírek így elég tarkán kergetődnek, szaporítják - mondhatni, hogy rajtakaphatóan - nemzik egymást. Fűrge csapongásuk közben bele-belesuhannak az arra haladók fülébe, így az enyémbé is. Ezek az önnemzésű és fogantatású hírek úgy oszthatók rovatokba, akár a hírlapokban sport, politika, színház, gazdasági élet, és persze vezércikk, meg glossza.

Embértársaim véleményei, szabad gondolatai és nézetei mindig szomjasan érdekelték. Lépést lassítok. Aztán lépést gyorsítok. Amit ezenközben magamhoz veszek, az a néhány korty, vagy szippantás is - visszaesés, az önmegettartoztatás megszegése. Kudarccal, de tanulságos utótöprengéssel. Miben különbözik e hallomási, e füli újság attól, amit Pali bácsi még mindig oly kitartóan a szememnek kínál? Másodkézből való. És az előbbi? És az azt megelőző?

*

A szombati (tegnapi) hétfői lapokat s ma a napilapok vasárnapi számait, hogy behozzák-e: már olyan kis győzelemmel utasítottam el, ahogy a tegnap még megrögzött dohányos a cigarettát, amivel véletlenül megkínálják. A magunkon aratott győzelem után lélegzik legszabadabban az ember.

Hogy mégis érhet kísértés, Flóra sem tudja. A rögtönzött föllállított heverőn - ágyamtól másfél méterre - pihentetőül a „Bűnöző fiatalok” című pszichológiai tanulmánykötet közben színes nyomású képeket nézeget... az Új Tükörben? Elfordítom a szemem. De aztán - ahogy a már nem dohányzó mások szippantgatását tűri - igyekszem megszokni a „kísértést”. Holott meglehet, talán a náluk lévő kézirataimból épp ebbe a számba tettek be valamit.

Délután Ika, a látogatási időben, a kislány szoptatásának szünetében.

*

Van egy front, ahol a hozzánk legközelebbiek állnak át abba a táborba, mellyel dacolunk. Amely számára még a velünk legmeghittebben összetársult nő is kémszolgálatot teljesít, bekerített vele, loppal házukba vezet; kiszolgáltat nekik. Így kerültem ismét kórházba.

Ugyanoda, ahova tavaly, ez az összeesküvés azzal cserkészett be: legalább annyira talpra állít, hogy egy távoli országban is bírjak (már-már az ország képviselőjében) nem természetemnek való, duplán nem könnyű jövés-menést, odaállást, még pódiumokra is.

Anyanyelvi körünkön kívül fokozott kín a betegség; már a szorongás is tőle. A szisszenés, a nyögés, a jajdulás is idiómákként változik. Részem volt megint ilyesminek is, hogy úgy döntöttem, noha az ablak világosodásakor még kitartok, kezeljenek legfeljebb az itthoni lepedők közt, bent a megújított vizsgálat után magam kezdtem ezzel: mutassátok, hova feküdjem, azonnal.

Még egy utolsó kötélhúzás. Tavaly az első emelet sarokszobájába tettek. A fali lámpakapcsolók mutatták, hogy legalább három beteget szorított ki onnan az az igényem, hogy egyedül magam halljam az esetleges fogcsikorgatásaim. A mostani szoba viszont, amit kigyőzködtem magamnak, örvendetesen megfelel. A második emeleti folyosó végén van, az egyetlen ágya is betölti. Szélessége (az én lépésemmel) két és fél, hossza három. De ablaka - a Kis-Svábhegyre nyilván - a mennyezetig nyúlik, az pedig megvan tán négy méter is, a századfordulói kíváncsúság szerint. Máris: mint egy vasúti hálókocsi-fülke. Még jobban azzá válik, amikor kiviszik a keskeny fehér asztalt, az éppoly keskeny heverő számára. Oda jöhet be éjszakára napi munkája után ügyeletes magánápolónóm, a feleségem. De azért tökéletesen alkalmas

íróalkalmatosság is szerkesztődik: a vasból való kis éjjeliszekrényt az ablakhoz toljuk, az ágyból kikönyökölve is használhatom. Egyetlen ami zavar: a WC az egész folyosóval közös; így a zuhanyozó is. Az előbbi csaknem szemben, az utóbbi a keresztfolyosó végén.

Már fekszem s mitől válik egyre megnyugtatóbbá ez a kis fülke? Itt látogattam meg utoljára Lengyel Józsefet, itt beszélgettünk, beszélt főleg ő, tartalmasan kiadósan. S a fülkéhez valóban csak a zakatolás hiányzik, hogy valóságosan is úton higgyem magamat, magunkat; az ablakot pettyező hó hatására valahol az Alpokban. A bevonulásnak máris megvan a frissítő ajándéka, ha még csak ígéret formájában is. Ha valami a depressziót depresszionálhatja: a kávéhiány az. Otthoni magánygyógyászatom eltiltott tőle, rögtön a rosszabbodás elején. Kiderült, hogy ihatom, módjával ugyan, de - mintha máris itt terengne vigasztaló illata bár csak egy kanálnyi-nak is.

*

Szelíd fölszólítás a Nagyvilágot ünnepelni. Évtizedeken át szolgáltatva folyamatosan a bizonyosságot, hogy mi a különbség a „New York-i iskola” íróinak tehetsége és világsikere közt. Ellenpróba: hogy mi rostáltatott Pestre például - amit átláthatok - a francia irodalomból.

*

X. megrovó „észrevétele” a Tiszatáj mostani számában közölt naplójegyzeteimről. Azok utolsó passzusának „célzatosságá”-ról, hogy ma is esedékes volna egy „finnyáskodó” kivonulás a „sikeres” irodalomból. Az értékeknek ez az exodusa a magyar szellem élő fájának bűnös elsorvasztása lenne! Lenne, ha kivonulni csak térből lehetne, s nem időből is. Egy nép szellemi életének képe nemcsak terebélyes fáé, hanem karszti pataké is. A fát elsorvasztja, ha rossz a tere. A bűvópatak napvilágra törhet. S ki tudja, nem csillogóbban, erősebben is a föld alatti - bármi hosszú - útjától.

*

Az exodus (már a mózesi) nem helyföladás. Igény a helyre.

*

És ha a civilizáció gáncsot vet a kultúrának? Várhatja még ilyen útszakasz is a népeket. A történelem menetében el-elmaradó népeket jobbadán. A „fogyasztói” társadalmak kiváltságosainak luxuscivilizációjával kórosabb következményű lehet a tegnap még „alultáplált” - azaz úgy sem táplált, hanem oly módon is jobban kiszipolyozottságban tartott - társadalmak „elitjé”-nek civilizációja.

A katakombá-erkölcsnek lehetne a neve, amikor a hit (valami eljövendőben) pótolta minden földi csábítást és - szinte akarva, nem akarva - kultúrát teremt, civilizációt is előzve. Mégis civilizációnak teremtve utat. És alapot. Új civilizációnak.

*

Keményen egyértelmű „gyarmat” szavunkat félreértés teremtette. Balassagyarmat szavunkból vált - választatott - le. Fülöpszállás, Simontornya, Árpádhalom, Kolozsvár mintájára a gyors felfogás a gyarmatot a telep, település fogalmával azonosította. Gyarmat - régebben Gyarmatú vagy Jormati egy hajdani magyar törzs neve volt.

Semmi zavart nem okozott a jelentéscsere. Az addig is homályos gyarmat teljesen a sötétségbe vonult, helyét és köntösét átadta annak a nagyon is szükséges fogalomnak, melyet a világ nyelvei colonie, kolónia s a latin colonia egyéb származékszavaival jelölnek.

A magyar fül éles különbséget tesz nemzeti és nacionalista közt. A két fogalomnak - különösen a századforduló óta folyó - összezsúvósztatása mindmáig ható zavart keltett a néptömegek tudatában; a nemzet tudatában is. Ezt próbáltam megértetni. S azt, hogy szellemi életünk egyik súlyos mulasztása - műveltségi lemaradása -, hogy ezt az ártalmas fogalomgomolyt nem oszlatta el, a tisztázást fumigálta; a sürgető feladatban, hogy a nacionalista szót fordítsuk le magyarra, nem vett részt. Sőt volt irányzata, amely az erre törekvőket gyanúval, sőt váddal illette. Pályám kezdete óta azok közé tartoztam, akik emiatt még a mocskolódás sarát is megkapták.

*

„Nem olvastam, és nem is fogom elolvasni.” - Miért? (Kitűnő íróról - tanulmányáról - beszélünk, telefonon.) „Rajta van a feketelistámon” - mondta V. I. Csak jóval azután, hogy letettük a kagylót, gondolkodtam el a feleleten. Még később a felelet jogosultságain. Ez bizony cenzúra a javából. De jogos. Jó író részéről jó íróval szemben? Kitiltani valakit örökre érdeklődési körömből? Vagyis arról a területről, amelyre a kitiltott író méltán szabad bejárást érezhetett törvényesnek a szellemi élet valamiféle - megíratlan - alkotmánya szerint? De van védekezési jog is. Főleg ha az önvédelem magánügy. Ám engedheti a törvény, hogy az önvédelem csak az én ügyem legyen; személyes ügy?

Közíró is vagyok (úgy érteve, hogy a köz íránt is felelősséget érző), s feketelistámat vívódón készítem. Afféle láncingnek, hogy megvédjem magamban a köznek tárgyilagosan felelős író.

*

Ha a tartós hírnélküliség a hazától a külföldi utazások hangulatát hozza, a világ híreinek elmaradása mintha csillagközi kirándulásra vinné azokat, akik szobába vannak kényszerítve. Ilyenek hát a lakóikat tartósan magukba záró intézmények is. Az internátusok, a kaszárnnyák; a börtönök!

Így úszik már harmadik hete velem az idő sajátos óceánján ez a kórház. Vasárnap délután utcai ruhás látogatók lepik el a termeket és a folyosókat; a lépcsőházban zsvivaj, gyermekfutkosás. Mintha kikötőbe érteztünk volna, egy távoli szigetre.

De közhírt ők se közölnek. Csak a bennszülöttek magánügyeit.

Előbb-utóbb ki kell szállnom ebből a hajóból. De hogyan őrizzem meg ennek az agytisztító és lélekkönnyítő - ennek a tudatürítő elzártságnak a fölszabadító levegőjét. Ezt a madártávlatot? Amely oly közel visz a népem - a népek - helyzetének átérzéséhez?

A jól fűtött kórtermekben a betegek közül aki olvas, fölhúzott térdét használja könyvtámasztóul. Csak könyvet olvasnak, véletlenül sincs újság. Dohányozni csupán a kórtermek előtt húzódó, hatalmas ablakú folyosón lehet. Folyik az olvasás, a tereferencia a folyosói padokon is. Újságnom itt se sehol.

A kórházkapu mellett olyan tökéletes a hírlap-kioszk, akár a belváros legforgalmasabb sarkain. Hajdani kórházi emlékeimhez tartozik a kórtermeken napjában kétszer is végiggyalogló hírlapárus, bal hónalja alatt a napi és heti sajtó tarka nyalábjával.

Ezek egykori szerepét Pali bácsi töltené be: egyéb szolgálatai közt újra és újra fölkinálja, milyen lapért szaladjon le a színes képekkel s nagybetűs hírcímekkel tarka bódéhoz. Kaptatóul el-elmond egy világhírt, a vésztyóslóbbak fajtájából. Az áru így se fogy.

A termekben s a folyosókon itt-ott tenyérszíni rádiócskák tapadnak egy-két percre a fülekhez. Ezek susogják a híreket, szinte a személyes közlendők bizalmasságával, mert hisz mindig csak egy-egy személynek. De ezek java is jobbadán zenét keres és abból kínál ízelítőt a szomszédjának.

*

A rímek alaptermészete a századfordulón az utcalányoké. Állnak a megszépítő túlsó sarkon s kacsintva ajánlkoznak, átjöhetnek-e, karonfogni a meg-megállt ihletet; hogy elvezessék az agyonhevert kanapéra.

Szabó Lőrinc ezek ellen védekezett, - épp Lőrinc! - beöltözve a költőiesített beszélt nyelvbe, az „utca” nyelvébe. (S jómagam is a fésületlen - a krajcártalannak tetsző - rímekkel, Babits győztesen tiszta rímei, Tóth Árpádei, József Attiláéi. Tökélyük nem adott okot semmi könnyed odatársulásnak; semmiféle utcasarkon.)

*

Délben Wabrosch. Óvatos előkészítés, hogy a hét végén se lesz „tanácsos” hazamennem. Célzás újabb tükrözésre. „Kiegészíteni a vizsgálatot.” - Valamit itt-ott le kellene venni. „Tessék, ha már itt vagyok, ti láttok belém, ti tudjátok.” Hálás mosoly, hogy nem kell tovább magyaráznia. Műtét tehát?

Március 1.

Ötkor már - mély depresszió. Nem kis részben azért, hogy Musil annyi részletében remek *A tulajdonságok nélküli ember-e* a végén (a ki nem dolgozott fejezetekben, melyeket tegnap fejeztem be) oly kiábrándítóan rossz. A kéjgyilkos megszöktetése! Clarisse! De itt már Ulrich is: felsőbbrendű ponyva. Dosztojevszkij sásröpte libaszárnyakon.

Tandori fordítása - mindvégig remeklés. Oly könnyed - a „nehéz” mondandók tolmácsolásában is, hogy játszva alkot új - hiányzó - magyar szavakat.

*

Flóra napok óta lázas - „hőemelkedés” (38,8, ezt csak később vallotta be), hogy elfogadjam a szünetlen kiigazításait.

Ma éjszaka álmában erősen fáj a torka. Fölébredt rá, várva, hogy az álommal a fájdalom is elröppen. De valóban fáj a torka, továbbra is.

Március 2.

Haza a kórházból. Ami tatarozást el lehet érni egy rozzant hajón megtörtént. Afféle kísérleti vízrebocsátás ez a szívélyes búcsú a „nagyvizit” hármásától. Meleg kézrázások, de csak mosoly kerülgeti, hogy akár ők, akár mi (feleségem is itt van az örvendezők közt) kimondjuk, hogy „vizionlátásra!”

Itthon a csaknem öt hét alatt fölhalmozódott posta. Külön a levelek, külön az újságok és folyóiratok. Az utóbbit - mert jó ölnyi - két karba fogva föl a padlásterembe a kandalló mellé. A házban az egyetlen hely, ahol tüzet lehet gyújtani. De még hideg napok is jöhetnek. Egyik-

másik lap címlapjával fordul felém, elkapom a szememet, mintha libbenő szoknya fedné föl nem-kívántam csábját.

Ika késése miatt (ő jött be értünk lecipelni a csomagokat a kocsihoz) Flóra csak késve feküdhett le. Az esti 38,6 lázat reggelre a dupla Algopyrin (és még egy gyógyszer) 37,3-ra verte le.

A délután a leveleké. Osztályozásuk. Mikre kell okvetlenül válaszolni, mikre később, s melyek azok, hogy elcsitul a lelkifurdalásom, ha végül vállalom a neheztelést a válaszom elmaradása miatt. Az ismeretlenektől kapott levelek 80 százaléka: kérés; áttelepítés elintézésétől verssor magyarázatáig; 15 százalék bíráló kézirat, kedvező esetben a kézirat közlése. A többi - biztatás, de közéleti írásaim kapcsán. De egy huszonöt éves lány most olvasta a *Puszták népe*-t és - öt oldal, csak kezdőbetűs aláírással.

*

Az előszoba ajtaja a lépcsőházból nyílik. Az ajtó egész hosszán arasznyi széles ablak, rajta ujjnyi vastag homályos üveg: a hajdani kémlelőlyuk modern változata. Előtte tetszetősen álcázott vasrúd. Az újságok ma kora reggel ott vannak a vasrúd és az ajtó-ablak között, árnyékot vetve az üvegre.

Évtizedek rögzítették előbb a tudatomba, aztán a lépteimbe, végül az ujjam hegyébe, hogy az előszobába már az ágyból kilépve először is az újságokat emeljem magamhoz. Meg nem állom, hogy ne vessek rögtön egy pillantást az első oldalakra, hívott légyen bármily sürgetően magához például a telefonkészülék, melyet éjszakára ide szoktam magunk közül olyan-féleképpen kizárni, mint vidéken a mégoly kedves kutyát.

A lapok előfizetése fél évre szól. Fél évig kell még az előszobaablakból az újságokat naponta letisztitanom. Úgy viszem őket egyenest a papírkosárul szolgáló fásládába, hogy beljük se pillantok. Térdmagasságban magamtól egy kicsit távol tartom, úgy viszem őket, mint a kórházfolyosón az ápolónők az üvegekacsákat, az ágytálakat.

*

Ha nem túlságosan zord az idő, reggelente kilépek a ketrecszerű erkélyre, 1942 óta. Alattam a város, melyet azóta már-már szinte megszokottan láttam tűzvészben, légveszélyi vaksötétben: ünnepi petárdák és világító lövedékek fényében. Rommá vált paloták és palotákká újult romok mennyi változása, a változatlanul heverő, a szinte kutyaként nyújtózkodó Duna két oldalán.

Idegzetem folytatása ez a város. Álmomban is vele lélegzem; utcáinak tekervényei tudtomon kívül is agyjárataimban lüktetnek.

S most mégis szabadságon vagyok.

Ismételnem kell. Itt vagyok, s mégsem itt. Hanem ugyanakkor egy üdítőbb légkörben is. Úgy a jelenben, hogy magasabbról szíva a levegőt, távolabbról szedve a látnivalót.

Tágul a horizont, valóban. De helyem is, és mitől? Úgy, hogy a messze látóhatárról is kapok üzenetet, s figyelmem is marad rájuk. A napi betűszecska elhárításával klasszikusokra nyílik az agyam. Kora reggel Apor Péterből olvasok egy-két lapot.

*

Idegen szavak szótára - ilyen című könyv elképzelhetetlen angol vagy francia író asztalán. Nekem már diákkoromban volt egy, mint nélkülözhetetlen segédeszköz. Elismerően forgatom ezt a legújabbban megjelentet is. Tanulékonyan olvasom a szellemi életünkben közhasználatú

idegen kifejezések magyar megfelelőjét. Ez igen, így terjed a műveltség, gazdagszik a szellemi élet. De hirtelen badar ötlet lopakszik elmémbe. Az Idegen szavak magyar nyelvű szótárának párjaként elképzelek egy ilyen című könyvet: Magyar szavak idegen nyelvű szótára. Hiánya, nélkülözhetlensége nyilvánvaló, s így sikere, közhasznú volta eleve biztosított.

*

Március 6.

Már évtizedek óta nem dohányoztam, de a szavam rá még mindig nem az volt, hogy leszoktam, hanem hogy abbahagytam. Hetente megkísértett, hogy újra kezdjem. Cigaretta-füstös szobába belépni, de csak utcán is dohányfüstöt orromba kapni; emlékkeltő édes kísértés.

Az itthoni lakásba változatlanul árad a napi és heti sajtó. Az előszobaajtó kettős vasrúdja között naponta ott, amiért mezítlábasan is kinyitottam a lépcsőházra nyíló ajtónak áttetsző üvegű keskeny ablakát, hogy már ágyban belélegezhessem szememmel a napkezdő idegzsongítót. Ezt az abbahagyást leszokássá változtatni könnyebben megy, mint gondoltam.

A dolgozó-nappaliban a kézben hordható rádió, az ebédlő-konyhánkban a tévé egy-egy gomb megnyomásával kínálja, hogy ontsa a hírt. Ezeket terveztem be pótszerekül: legalább az étkezés vagy a borotválkozás alatt zümmögjenek. A lapok előfizetésére már kiadatott a rendelkezés: megszüntetni (abbahagyni). A hangközvetítők sorsa még a levegőben. Bár újságműsoraik miatt nem nyitattak.

*

A rádiót sem kapcsolom be; de hogy a rádió engem ne kapcsoljon be, azt nem kerülhettem el: Siklós Olgára nem terjeszthettük ki az elzárkózást. Csak tíz percet *Az ünnepelt* március 15-i előadásához.

Késve mentem le - különösképpen fáradtan - a már fölállított hangfelvevő készülékhez. S gyanakodva; ezek nálunk nem szoktak működni. A lelkes interjúvoló vagy megindíthatatlanul szorult el a masinával, vagy - itt csavargatta-próbálgatta, végre segítségért is telefonálva.

Elmondtam a bevezetést. A készülék örökre elnyelte, a visszaforgatás nem sikerült. El kellett mondanom még egyszer. Amilyen friss volt - Flóra szerint is - az első rögtönzés, olyan akadozó lett ez a második. Nem a gondolatokat fűztem újra, hanem: hogy jól tudjam idézni az iménti szöveget.

Vigaszul egy adat. Olgáék sem olvasnak újságot. Bálint a múlt héten mondta le egy kivételével a hetilapokat is. A folyóiratok közül csak az Élet és Tudományt veszi kézbe, gyors átlapozásra. Hozzátartozik az ő munkájához is, hogy elmerülhessen benne. A Nemzeti és a Víg történetének megírása után az utóbbi félszázad drámatörténetébe fog bele.

*

Március 10.

Napsütés, szemkápráztató, mert nem föntről jön, hanem szinte lenről (ide a Margit hídról) s utána dunyhaszakadás-sűrű hóomlás, aprópénz nagyságú darabokban. Aztán megint a nap jupiterlámpája.

Háromkor a tévésekkel a kedves Müller Márta. Gépelakadás ezúttal is, természetesen. És az egyszer már elmondott szövegrész már nem természetes megisméltése (épp azért, mert az előbbi természetességet is utánoznám).

Ötkor Czímer. A már befejezett, de még mindig csak piszkozatnak nevezhető legévelt színdarabért. A cím - szerinte - úgy jó, hogy *Nevetni könnyebb...* (a zárójelbe tett... mint sírni) vagy szembenézni (nélkül).

Czímer József a színházi helyzetről. Tőle tudhatnám meg, ki miért mondott le, de úgylis olvashatom majd, mert tanulmányt írt róla az Élet és Irodalomnak szánva. Az első író, akinek mégiscsak megemlítem: nem olvasok hetilapot sem, s így azt kérem, kézből-kézbe adja majd át a tanulmányt. Gépiratban inkább, mint kinyomtatva. Tehát közvetlenül a termelőtől az almát. A gyümölcs megmosása attól véd, ami a piacon ragad rá - ilyenféle hasonlat mosolyodik át (némán) az agyamon.

Az ünnepelt című drámáról

(Rádió, 1979. március 12-én)

Petőfi képviselői fellépése és bukása a magyar irodalomnak ma is némi kajánsággal övezett és máig kellően meg nem magyarázott, föl nem derített pillanata. A nép szabadságjogainak előharcosa, a népi alakok tömeges irodalmi megteremtője, a híres elv kimondója, hogy a nép akkor fog uralkodni a politikában, amikor már uralkodik az irodalomban. Ezeknek az eszméknek a kimondója, amikor szemtől szembe kerül a néppel, kudarcot vall. A kajánság mögött volt az is, hogy nemcsak a politikus bukott itt meg, hanem kudarc érte egy kicsit, ez volt a hallgatólagos vélemény, magát az eszmékért lelkesedő író is. Ebből aztán már a második következtetés az volt, így jár mindenki, aki egy eszme képviselőjében közel megy azokhoz, akiket föl akar emelni. Íme, még Petőfivel is ez történt. Az egésznek a megmagyarázatlansága az, hogy nem derítették még ki, hogy más nép volt az, akiről Petőfi irodalmában beszélt, és más az, akivel szemtől szembe került Szabadszálláson. A hetyke béreslegénynek, aki a vendégoldalon olyan büszkén ül, a konyhába olyan életképesen beforduló ugyancsak pipázó szegény embernek, de még a faluvégi kurta kocsmá legényeinek sem volt ugyanis szavazati joguk azon a helyen sem, ahol Petőfi meg akarta magát választatni. Kétféle nép volt ott, és talán maga Petőfi is, aki akkor még nem ismerte eléggé az osztálytagozódásnak a modern teóriáit, összetévesztette a kettőt. Ez is csizmát viselt, az is csizmát viselt, egyforma volt a fejükön a hajviselet és a szójárásuk. Azt hitte, még ha tudva is, hogy egy gazdagabb rétegnek volt csak választójoga, hogy azoknak is meg fogja magyarázni, hogy egységben kell nézni a népet. Ő az egész parasztság, az egész dolgozó nép nevében akart fellépni. Ez eleve kudarcra volt ítélve, épp azért, mert olyan nyíltan, olyan forradalmilag beszélt a falu végén kurta kocsmá legényeinek a sorsáról és szellemi felemelkedéséről. Nem csoda tehát, hogy volt egy ilyen - majdnem azt lehet mondani - jóakarát is a baráti körében, barátai körében, amikor visszajött, elment Pestre... Milyen csúfos kudarcra, vasvillával üzték ki abból a községből, ahol az apja valóban nép volt: ott volt mészáros; hogy most már észre fog térni a Sándor, abbahagyja ezeket a fölösleges forradalmároshoz hasonló verseket, és áttér teljesen az irodalomra.

A színdarabban van néhány majdnem gúnyos célzás legközelebbi barátaira is, akik elvárták ezt. Bevallom, még saját magam is hevülékenyen azt gondoltam, én megmondtam volna azért alaposan a véleményemet a népről. Hogy mennyire benne volt Petőfi vérében, tudatában az igaz szemlélet a népről, bizonyítja az, hogy a kudarc után egyáltalában nem fordult el a néptől. Sőt már ott lenn a Kiskunságban írta tovább a legszebb zsáner- és népleíró, tájleíró, azt lehet mondani, hogy paraszt szemléletű verseit.

Március 15.

Este félhatos kezdettel *Az ünnepelt* előadása a rádióban, Siklós Olga ötvenpercesre kidolgozott változatában. Keserves föl-alá járkálás a készülék előtt; mint mindig, ha saját szövegem meghallgatására kényszerülök, főképp így, nem látható szereplőkkel. Utána a kikapcsoló gomb helyett a középhullám gombját nyomom le: a Szabad Európa Hangjából folyamatos világtájékoztató. Hat hét után egyszerre értesülök, mit történt közben Irán, majd Egyiptom és Izrael történelmében. Az amerikai elnök (Carter nevű) Kairóban, a francia elnök (most Giscard nevű) Bukarestben. Öt perc után ezt a gombot is lenyomom. Teljes erejével hatalmasodik el bennem: ha az engem (létemben) érintő kérdéstről egy hangot sem ad a „világhelyzet” - mit hallgassam ezt a „bourrage de crâne”-t, amitől csak vakabb leszek? A helyes ítélőképességhez tartozik, hogy egy tanút se hallgassak meg, ha épp a koronatanúkat nem hallgathatom meg.

Március 16.

Délután merő véletlen folytán ilyen összeszaladás nálunk: Lőrincze Lajos, a torontóiak meghívásával, Filip Géza, a saarbrückeni egyetem orvosprofesszora a fiával, Szálka Imre, ugyancsak a fiával, Maller Sándor a sárospataki kovácmester küldeményével (a lópatkoló műhely vékonyra vásult vaskarikájával, amelyhez a lovat kötötték).

A szétszórt magyar anyanyelvűek helyzetéről persze, erről folyik :kimeríthetetlenül a szó. Az emigráns-pszichózisról. Lőrincze anyanyelvvédelme Amerikában: bolsevista ügynökösködés. Ahogy itthon - államtitkár mondta ki (Tóth Dezső) - nacionalizmus. Kiviláglik: ha elfogadnék valami amerikai előadó körutat a „diaszpóra feladatairól”: afféle önigazolás lenne, mosakodás a különféle „félrehallások” ellenében, hogy mégis tisztességes bennem legalább a szándék! S közben igazán följegyezni való: merjem-e írásban is megköszönni Szabó T. Attila remek erdélyi szógyűjteményét: nem lehet-e neki kellemetlensége belőle, ha bármikor - bármilyen! - hatóság kezébe kerül.

Március 17.

Ki árulja el legföhláborítóbban a nemzetköziséget? Aki a nemzetet elárulja.

Még világosabban: a hazaárulás a legalsóbb foka az emberárulásnak.

„Egy internacionalista följegyzései” - ez legyen mégis az összefoglaló cím, ha egyszer könyv lesz a „közéleti” írásaimból, naplóimból, úti beszámolóimból.

S az őrzőngő hazafi, a törölmetszett *chauvin*? Lóugrásban persze hogy ő is a hazáját viszi ponyvára, ebek harmincadjára.

Március 18.

Fél öttől fél nyolcig - nagykövetségi ebéd és diplomáciai vacsora közt - a Fehér Ház (államtitkári rangú) kulturális osztályvezetője: Tóth Csanád.

Amerikiasabb volna, ha nevét Ksenédnek ejtetné, de ő esetenként akár ch-nak mondatja.

Tágabb horizont helyett szűkebbet kapok a fejtegetéseiből. A magyarság hírneve változatlanul az, amit még Scotus Viator nyomán Benešék propagandája belesulykolt az amerikaiak fejébe. A mostani sulykolás pedig, hogy az egész „erdélyi ügy” a szovjet külpolitika föl-fölmelegített vasa a románok moldvai igénye ellen. És ismét: ha mégis elfogadnék (kibírnék a romló testemmel) egy amerikai körutat. Sajtókonferenciával minden nagyobb városban. És ha megkérdezzük: miért került épp az én (felvilágosítással is szolgáló) könyvem „zúzdába”, sőt „máglyára”? (Mert minden elkobzott s betiltott könyvre könnyen lehet már ezt is mondani.) És miért van épp az én verseimre cenzúra? Vagyis: úgy mondjak ott kint igazat, hogy - ezt letagadva - rögtön hazudjak is?

Március 21.

Major Ottó telefonja újabb epigrammát kért az Új Tükörbe. „Most adtam nyomdába az utolsókat.” Egyet nem adott le, noha Kaján már megcsinálta hozzá a tréfás rajzot. Én kértem, kérdezzék meg az epigramma (kedvezően) érintett címzettjét, nincs-e kifogása nevének kitétele ellen. Volt. Így hát csak az első két sor fog megjelenni, ezzel a címmel: *Egy ifjú történészhez*:

Hogy nincs helyed, mint jó magyarnak?
Majd odamarnak.

Apja volt ugyanis a *Beatrice*-ben is elismeréssel emlegetett előadó 1919-ben a középiskolás előadóképző tanfolyamon.

Közben Kapitány László látogatása, Szekszárdról.

Kovács András filmjéhez (ők jönnek értünk) a filmgyárba. Milyen meggyőző, ami felnőttekhez szól, ha csak művészi célzatú tárgyilagossággal is. A „mese”: 1944. október 15. - a Horthy-kiáltvány kibocsátásának története. A bemutatás után Kósa hoz haza: dicséri Kovácsnak nemcsak tehetségét és bátorságát, hanem tisztességét; jó szándékát még a Hideg napokkal is. Magát a kegyetlenséget akarta elítélni, a sztálinizmust. Nem volt még füle az „akusztikához”. A teremből kijövet kézszorítás (többek közt) Kényivel, Jovánovitscsal, Mezeivel. De nyomban arrébb lépés is: ne essék véletlenül se szó: miért nem írok lapjaikba; hogy mi a most már nyilvánvaló szándékosság, hogy még „fontos” írásaim is alig meglelhető vidéki lapokban jelennek meg. Mint most a *Dervis* című vers a Somogyban.

Március 26.

Nyugtalan éjszaka. Háromnapos „postamunka” után (reggel 7-től este 8-ig) átadásra kész a színdarab, hogy a színházban is legépeljék és már többen is elolvassák, elmondják, mit kívánhat az előadhatóság: a színpadi hatás törvénye. S mi legyen a cím a kettő közül: *Nevetni könnyebb*, vagy *Homokzsák*. Zaklatott álmok, hirtelen fölriadás...

Utána másfél órával hidegrázás, de úgy, hogy Flóra rám hozza, ami takaró és pokróc csak van. Korai - kimerült - ébredés. Sürgető szellemi szomj, hogy újraolvassam az *Oidipus Kolonosban-t*.

Iván, Topolánszky, már reggel nyolckor becsönget, orvosi minőségében, megvizsgál.

Március 27.

Miskolcra 56 októberében Szabó Lőrincet s engem Virág Pál hozott föl, igen készségesen, a még harcoló Pestre. Unokahúga Lausanne-ban él, egy svájci szociológushoz ment feleségül, s az a magyar népi írók mozgalmáról készít disszertációt.

Sütemény, bor. Rokonszenves, magas fiatal pár, itt van Virág is.

Két óra hosszat szinte hadarva felelek a kérdésekre (franciául). A végén kezd világosulni - a kérdések oly kezdetlegeseek -, hogy a fiút - Weber A. Baedert - voltaképpen a szerelem serkentette és buzdítja ma is a tanulmányra.

Este - kimerülten már - Ikáékhoz: Csoóri van náluk vacsorán. Közlendője s aztán a kommentáltságaink. Ötös találkozó volt: Aczél, Juhász, Kósa, Pozsgay és ő, Csoóri. Néhány nap múlva „átszervezés” lesz az irodalmi fronton. Illés Endre nyugdíjba megy, s utóda kinevezésével egy egész lépcsősor mozgást kap.

Március 29.

Televíziósok, nem ketten, ahogy ígérték, hanem ezúttal is tizenöten. Az 1919 utáni diák forradalmárok mozgalmáról. Késve, kimerülten mentem le (mialatt ők mindent „beállítottak”), de oly mértékben szedtem össze az erőm, hogy másfél órán át már-már a túlfűtött gép zakatolásával dőlt belőlem a szó. „Felelőtlenül”, mert hisz ugyancsak legendarombolón, megkritizálva népbiztosok gyors távozását, azt a krisztianizmust, amibe Sinkó, de még Révai is behátrált a „vörös terror” penitenciájaképpen.

Április 3.

Délután Czímer a legéptelt színdarabbal. Elolvasta már - Gyulára magával vitte az este Sík - és máris telefonált: remek, sőt „szenzációs”, de pokolian nehéz lesz rendezni.

Közben Szegedy-Maszák Aladár Washingtonból, feleségével. Ők bocsátkoznak Czímerrel igen mélyenszántó helyzetismeretbe a német irodalom hiányairól!

Egy óra múlva Czímer el, ők meg 6 órai „uzsonnára” itt, jó későig. A téma most meg Barabás Miklós, a festő. Mert Aladár dédapja volt.

Két hétre jöttek át az USA-ból, egy kis hazai levegőt szívni, a szellemi életből elsősorban. Holnap már mennek is.

Április 9.

Belefeledkező munka - s csak a végén a kimerültség tüneteivel - a *Homokzsák* „végleges” szövegén. Most már megfelelő? Remek! Micsoda fordulatok, milyen szerepek! S mégis: komoly közlendő. Pihentetőül végignyúlva a heverőn? T. naplója. El van ragadtatva a *Tükör* című fércműtől épp úgy, mint az *Itthon*-tól, minden próbán ott van, s lelkesen máris új darabra készül.

Darabot nem tudott írni. Épp azért, mert olyan buzgalommal - s lám: önhittséggel - csinálta.

Jóteknő zuhany, ott a díványon hevertemben.

Az én „remek”-em épp olyan rossznak bizonyulhat, nem húsz év múlva, hanem tán már holnap. A saját szememben. Nyitva tartandó tehát az istenedés perceiben is.

*

Délután Csoóri és Kósa.

A beszélgetésről, mely Kósáéknál folyt le Aczéllal és Pozsgayval.

Aztán Király Károlyról, a tegnapelőtt itt járt nyilván jóhiszemű erdélyi asszony hírei alapján. Atomsugár-mérgezés? Lézerhatás? Üldöztetés jelei? Mi a teendő?

A „merénylet”-sorozat nyilván képtelenség. De hogy Király iszonyú idegfeszültségben élhet - s tartja magát -, az bizonyos már.

Április 10.

Testi-lelki gyengeség. Hatkor azért föl, és ha lassabban is, de végigcsinálva a rítust, hogy munkához üljek. De - a székről mégis a heverőre már tíz órakor. (Délben majd Ika - igen kedvesen - oda is hozza föl az ebédet.)

De előzően igen erős fájdalom a mellben, majd hátban s karokban. Ahogy akkor, amikor a mentőkkel vittek kórházba. Hosszas keresés. Hol a Nitromint? Semmi hatás. Igen, mert már 1978. IV. 28-án lejárt. Telefonálás Ivánnal. A patika recept nélkül is ad Nitromintot. Gyuszi megy érte.

Némileg jobban.

Délben Iván. Semmi megállapítható. A vérnyomás 110, a pulzus 56.

De Ákosról annyit beszélek, hogy ismét erős fájdalom. Újabb mérés. Ugyanaz.

Flóra riadalma.

És éjjel 1/2 2-kor olyan fulladás, hogy föl kell kelnem az ágyból, s hosszas hörgés közben kapok valami levegőt. Szédülés.

De aztán már jó - egymás mellett ülünk az ágy szélén.

Április 11.

Délután Iván (Topolánszky) és Éva névnap gratulációra (de azért ellenőrző szívvizsgálatra is). Velük is: mi értelme az újságolvasásnak, mit tudnak az „események”-ről, a „legsorsdöntőbbekről” akár? (Kopácsi franciául megjelent visszaemlékezései kapcsán pl.: ki határozta el Nagy Imre kivégzését?)

Este négyesben Ikáékkel „ünnepi” - névnap - vacsora: *moules* és sült csirke. És pezsgő (magyar, édes).

Hogy jutottam én ehhez a hülye (nyeglén úrmajmoló) Gyula névhez? Féja szerint volt Gyula keresztnév már a középkorban - majd utánaéz, mondta a kételyemre, de soha nem jelentkezett vele. Kisfaludy Sándor szopta ki az ujjából, a hajdani rangjelzést személynévvé avatva? Rám apám öccse örökölt. De órá ki? Andrassy Gyula gróf? Nem volna érdektelen szociológiai nyomozás, honnan került egy pusztai számadó juhász fejébe, hogy került bele, hogy elsőszülött János fia után a másodikat Gyula névvel tegye köznevetséggé a cselédgyerekek közt?

Este véletlenül a veszprémi költőfesztivál a TV-ben. (Valaki ideszólt, tőlem is szavalnak.)

Iszonyú versgyártmányok, beleértve az én *Nem menekülhetsz*-emet is.

Április 12.

Hagyján, hogy saját magam fölnőttjévé váltam: ifjúkorom könyörtelen kritikuszává. De ez a finnyás fölényeskedés, amivel öregkorom kezdi nézni-dobálni-tiporni a férfikor munkáit is...! Az „utókor” ítélete meglehetősen közömbösen hagy (személyes tapasztalatból tudva, mit adjak rá: hisz vagyok magam is utókor), de a késő öregség véleményét szorongva várom. A halál előtti évek legfélelmeesebb csapása saját magunktól ered. Az a számonkérő zord tekintet, melyet saját magunkra szögezünk, elbocsátásul. Ha mindvégig emberként maradunk talpon.

Április 13.

Benjámín László telefonon az Új Tükörről, Major Ottó átadja az irodalmi rovatot Alföldy Jenőnek - az kivált az Élet és Irodalomból. „Jelent ez nálatok is változást?” Ők maguk is szeretnék, ha a lap mégse csak képes magazin lenne („a Színházi Élet szintje alatt”), hanem amivé annak idején mint másik irodalmi hetilappá terveztetett, szemben az Élet és Irodalom hangjával. (Ezért került oda Kalmár György?) Csanádi Imre beteg - s nemcsak testileg. Tárgyalásképtelen. Neve megmarad a lapon, de szerepe már nem lesz. Hanem? „Azért telefonálok, mert...” Végül szóval is kimondja a célzások magvát: te leszel továbbra is a zászlónc. Nézzem meg a húsvéti, mostani számot.

Ócska külföldi „sztorik”, sánta humoreszkek. Ennél a Nők Lapja is irodalmibb. Tehát?

Április 14.

Délelőtt Zsebők Zoltán. Fokozódó megkönnyebbedés a beszélgetés során. Nem, semmit nem akar - úgy értve szerepeltetést a Béketanácsban, egyebütt, ahol vezetőségi tag. Őszinte jó-akarattól, jóhiszeműségből jött.

Okos orvosi tanács (miután kivallatott, mi is a bajom, mik a bajaim). Bele kell nyugodni. S hátráztatni, ami úgymint ránk tör.

Közben Láng Iringó (Ferenczy Zsuzsika barátnője), Flóra volt tanítványa, a pszichiáter férjével s néhány hetes csecsszopójával. Most ők laknak a Gül Baba utcában. „Amíg lakásuk nem lesz.”

Regénytéma lehetne a fiatal párok láncolata, akik oda házasodtak össze, onnan szálltak tovább már saját fészükbe.

Április 17.

Egyéni szokásaim - hogy például milyen utcákon megyek el a postahivatalhoz, vagy az autóbusz-megállóhoz - mind otthonosabban fogadják maguk közé a népszokásaimat. Diákkoromban lemosolyogtam a húsvéti sonkafőzést, tojásfestést, locsolást. Le is fitymáltam (egy cecei vita során); babonacsökevények, vallási fossziliák. De ahogy a még hároméves sincs Bálint is boldogan locsolkodni akar s még boldogabban keresi a kertben a nyuszitójást, ahogy mi a szózott sonkához (egyszer az évben) cukros kalácsot eszünk: igen, ennek mindnek köze van a lélekhez; de nem vallási, hanem annál is ősbibb közösségi csatornán át.

Április 19.

Már reggel egy ifjú angol, jellegzetes angol-angol (noha anyja skót): vörös, udvarias. Szorgalmasan tudnivágyó. Jól beszél magyarul, noha csak egy éve határozta el, hogy a magyar tsz-ekről ír doktori értekezést - a londoni egyetem grádusáért.

Aztán Jakab Gyula, fiatal agrármérnök. Erdélyi lányt vett el, de még nem hozhatta át, noha már gyermekük is van. De így legalább havonta megjárja Marosvásárhelyt, a Székelyföldet.

Aztán Iván, hosszas vizsgálatokra.

Este Józsaék (Tivadar és a legkisebb gyermeke, a már menyasszony Gabriella) vacsorára s itt hálásra; holnap kora reggel indulnak vonaton Párizsba, Olaszországba, az anyai (olasz) rokonokhoz.

Álmodó fáradtság.

Április 20.

Délután „csak egy órára” („mert Gyula beteg, s több megártana neki”) Arthur Haulot a feleségével, kisfiával. Boldog összelelkezés már a kapuban. Magasabb, mint valaha, mintha állandóan nőne; holott így is megvan legalább két méter. És Moussia, szinte ugrándozva. Itt van a fiú (Alex) is, akivel *akkor* itt Pesten volt teherben - kilenc éve már! Hideg „ucsora”, de igazán a tréfából betett szütyőnyi mandula fogy, versenyezve kezelve a diótöröt, annak emlékére, milyen kvantumot evett borkorcsolyának Tihanyban az ilyenre is rátarti vallon főnök. Költészetről, ifjúságról. Ifjúsági már-már a knokkei ünnepség is. És - mi tetszik neki épp Magyarországon. Már a nyelv is - csak hangzásra persze. Szemben az s-s-s lengyellel és portugállal.

Kilenc utánig maradnak. Mert végül még a kis Alex is produkálta magát - francia devinette-jeivel.

Aztán; ritka nehéz éjszaka. Előbb - mióta újból? - iszonyatos álmok, bosszuló üldöztetésekkel. Nyilván Valles *L'Insurgé*-jének hatása alatt. (Hogy hogyan menekült ki a Commune után a vérengző versailles-iak gyűrűjéből.)

Küszködtem már hajnali három után is, nehogy újra elaludjam. Órák hosszat a rossz álmok miatt földúltan zakatoló agy erre a gyerekkorban hallott ostobácska két sorra akart tökéle-tesebb rímet találni: Vígan dudál - A portugál. Még ennél is különbet akartam, kétórai munka után: Bortól dudál - A portugál. Kifacsart agyú ébredés, külön levertséggel amiatt, hogy ennyire nem vagyok ura az „idegzetem”-nek. A belső életemnek.

Április 21.

Taxin vidékről - délelőtt már - ötvenéves tanár. Most kezdett verset írni. Létfontosságú tudnia: érdemes-e folytatnia. Sértődötten el, a versekkel együtt. Gyuszival azt üzenem le, hogy beteg vagyok, hetvennyolc éves, nem tudok fölkelni és lebotorkálni az emeleten.

Délután újra itt a vidéki versíró. Nem tanár, hanem esztergályos, nyugdíjas: hatvanöt éves. Tavaly a felesége szívrohamot kapott, megbénult, s ez órá olyan hatással volt: verset kezdett írni, mert éppen egy Petőfi-kötet akadt a kezébe. Azóta két hatalmas iratgyűjtőt teleírt. Minden percben, bárki kívánságára tud költeni. Flóra beszél vele, neki olvas föl egy csomót a kézírásos kötegből. Mert eddig még egyet sem gépeltetett le. (Nem volt rá ideje.) Most megnyugodva távozik. Számomra majd lemásoltat néhányat, akár a vallásosakból, akár a hazafiasokból. A királyokat már csaknem mind versbe foglalta.

Április 23.

Délelőtt 10-kor Czimer, Hernádi Gyula, Pilisi a *Hunok Párizsban* megfilmesítésére francia-magyar „koprodukció”-ban. Pilisi rögtön kiteszi a magnetofonját; az lesz az *aide-mémoire*, a jegyzetelés helyett.

Előttünk forog délig.

Hogy mi a *valódi* napló: annak a magnónak a legépelte szövegét kellene ideiktatni. Tán érdemes is volna.

Közben kávé, aztán ebéd (jó!) s ismét kávé. És most civil beszélgetés a világ jelenéről, jövőjéről.

Április 25.

Sütő András és Éva, s velük Csoóri, Kósa, hirtelen összeütött hideg vacsorán.

Főlemelő, szívmelegítő s közben váltakozva komoly és tréfás - egy percre el nem akadó - beszélgetés csaknem éjfélig.

Király Károlyról (a hozzám juttatott levelei kapcsán); valóban megviselték ezek a szorongató évek. De mi volna a helyes segítség?

És az erdélyi helyzet.

És András kitűnő nyilatkozata a Négy évszakban.

S mintegy pihentetőül a Román Írószövetség nevezetes ülése, melyen fölolvasták, majd megtárgyalták a Magyar Írószövetségnek a Georgheu Minea cikke ügyében küldött levelét s az arra adott román választ.

Most értettem meg - végre -, miért kértem én hasztalanul annak a levélváltásnak szövegét Dobozytól is, Aczéltól is.

Maculescu, a román szövetség elnöke fölolvasta a magyar rangbelijének levelét. Azt a passzust, hogy lefasisztázó megtámadásom a magyar írói körökben csodálkozást keltett, egy-két szempillaeresztéssel kísérelte (hitelt adva, hogy tán mégse vagyok fasiszta), de ott már egy-két gúnymosolyt is, majd bölintést is használt, hogy vitái velem a magyar szellem embereinek is vannak. A maga válaszában fölolvassák hangjával is aláhúzza azt a román álláspontot, hogy én voltam a támadó s ők keményen visszautasítják a beavatkozást hazájuk belülegyeibe.

A hozzászólások már csak akörül forogtak, ha velem a magyarok is vitáznak, nekik románoknak még több a joguk, hogy vitába szálljanak velem. S minden magyar panasszal, mert azok nyilván rosszhiszeműek, mert hisz alaptalanok, mindenütt vitathatók.

Ez már az ittlevő magyar írók ellen is irányult. Olyannyira, hogy végül Sütő András szinte a maguk védelmére védett meg engem, mosdatott az alól, hogy - fasiszta vagyok.

De aztán ismét könnyebb témába kezdtünk. András csak átutazóban állt meg Pesten, Bécsbe tart, átvenni a Herder-díjat! Erre még pezsgőt is bontottunk, Sándor paraszti ujjaira bízva, hogy a műanyag dugó bonyolult drótozatát gyorsan és szakszerűen levegye.

Április 27.

Délután Csoóri, Vekardi, Tornai, Fodor-csapongó, de aztán mederbe kényszerülő beszélgetés.

1. Az ő (az ötvenesek) nemzedéke előtt nyilván utoljára nyílik nemzettörténeti mondandókra (s ha ilyen van) szerepre alkalom,
2. van-e erre önzetlenség és elég ember,
3. az Új Tükörnél elkezdhető-e.

Ki is mondta, vagy írta le, hogy András rendszeresen vezet naplót?

Akkor ő ezt részletesen is lejegyezte.

Juhászról: Illés vagy Dobozy utóda lesz? „Nagy tehetség” - kezdi mindenki ellene a kifogást. Az idősebb jogán (s okosságán) védem. Biz csak Flóra helyeslésével, mikor már egymás közt vagyunk.

Csoóri és Fodor beszélni fog Alföldyvel: azután kezdődhetne csak a tervek (a lehetőségek) tisztázása is.

Április 28.

Flóra szerénysége. A Kortárs májusi számában Mátrai László - néhol jó, másutt földolgozatlan - emlékezéseiben egy részlet: „... annál többet láttam az egyetemi órákon Kozmutza Flórát, akit barátaimmal együtt a szépségének joggal kijáró figyelemmel kísértünk négy esztendőn át. Zárkózott lány benyomását keltette, de lehet, csak azért látszott ilyennek, mert - bár évfolyamtársunk volt - a mi társaságunkkal nem állt szóba.”

Flóra épp csak átfutotta ezeket az általam mutatott sorokat: „Nem voltam büszke - mondja -, csak zárkózott. A négy évből csak kettőt jártam Pesten.”

Április 29.

Jelena Malihina vacsorán. Bájos - lányos -, akár húsz éve, és hogy nagy természetű, az őt még szőkébbé és kékszeműbbé teszi: oroszosabbá. Boldog házasság a nagyszerű és épp oly nagy természetű, de sudár Olegjével. (Az félfrancia és tán félfinn, mert leningrádi.) Egy városnév:

Kocskotav, Kazahsztánban, vagyis a Kaszpi-tónál. Ott játsszák a *Kegyenc*-et. Oda kellene - volna jó - elmenni: az ötvenedik előadásra, de vonaton, négyesben? Ötösben, Teleki Lászlóval!

Április 30.

Idegenkedtem a kérkedő művészekről. Azoktól kiváltképp, akik már azt is dicsekedve emlegették: mit fognak alkotni. Ezeknek művészi képességében is kételkedtem: nagy alkotásba fogni kétely nélkül még némely istenek, hiteles lángelmék sem mertek; aztán meg, még a rendkívülien jelentős művek legtöbbszöréről is csak utólag derült ki, hogy rendkívülien nagy.

Május 1.

Fiúk az apától, diákok a tanártól: természetes vonal, hogy egy-egy költői-írói nemzedék az előtte járótól tanuljon.

De a nemzedékek nemcsak így tanulnak egymástól.

Hevesi András megtisztelt azzal, hogy a Nyugat szokásos heti összejövételének akkori kávéházától - az Attila körúti Pozsonytól - mellém csatlakozzék, el egészen az én akkori lágymányosi lakásomig. Miután mindketten Babitsot is hazakísértük a Pozsony kávéháztól alig öt percre eső otthonáig.

Emlékeink szívesen rögzülnek - lapulnak szinte - közömbös helyekhez. Valahányszor utam a Gellérthegy s a Duna közt visz el, Hevesi András egy rövid fejtegetése jut eszembe; búvik elő valamiféle rejtekhelyéről.

Veszem-e észre, hogy az öregnek - az örök meg nem elégedettnek -, Babitsnak a költészete most mitől újul? A mi rossz rímeinktől. Attól a (szándékoltan) kezdetleges, már-már gügyögő népi rímeléstől, amely Kosztolányit oly lefitymáló bírálatra buzdította.

Ezt bizonygatta Hevesi András, citálva rá bőven példát.

S ettől Babits pályaképe megbomlik. „Megnyúlik.”

- Vagyis, ha Babits lírája eddig, mondjuk, kör alakú volt, most ellipszis lesz?

Ezt feleltem én. Hozzáteve, hogy az efféle ábrázolás nem ítélet. Az ellipszis maga is lehet olyan szép mértani forma, mint a kör. Sőt!

De lehet hátrafelé - fejlődni? A tökély után következhet kezdetlegesség? Mint magasabb fok?!

E körül indult a vita.

S hogy a csúcs után a völgy ereszkedés-e a költészetben, vagy termékenyülés.

*

Kórházba, ezúttal a szemészeti klinikára. Korchmáros Imréhez, a Mária utcába, kora délelőtt. (Flóra visz ide is, legutóbbi, időnkénti - percnyi - látászavaraim miatt.)

A hídon, a körutakon végig szabad a forgalom.

Nincs fölvonuló tömeg a „munkásság nagy ünnepén”. Ettől lehel szabadságot a város. Nincs kényszer a fölvonulásra! Most tudatosul csak, hogy azok a Rákosi-korszakbeli színesen, rikongva áradó május elsejei diadaltüntetések a fáraók Egyiptomát idéző rabszolgamenetek voltak.

Korchmáros európai hírű.

Hosszú vizsgálat. Nem a szemnek van baja. Az időleges elsötétülést érszükületek okozzák. Ha a részleges „vakság” egy óránál tovább tart, s a hanyattfekvés sem enyhíti, rögtön hozzá, mert akkor művileg kell beavatkozni. Különben a „károsodás” végleges lehet.

*

Ünnepi fölvonulás azért van most is, de csak a Hősök terén és ott sem kötelezően; illetve: az elmaradókat nem feleltetik meg.

A menet a TV-ben. Zuhog az eső, de az üzemek ünnepi fölvonulásai annál kedvezőbbek a rezsimre. Mindenki fölött esernyő. Divatos, tarka esernyőáradat úszik - nem végtelenül. Látszik a ritkás sorokon is, hogy aki akart, hazamehetett.

*

Délután Tamási Gáspár - Áron öccse - Farkaslakáról, Kiskunmajsa beiktatásával; az ottani gimnáziumi magyar tanár, Kozma Huba a diákjaival előadatta Áron egyik darabját. Ez lett ürügy Gáspár kimozdítására is.

Csizma, székely háziszöttes fehér nadrág, apró ember, mint Bánffy rajza az Ábel első kiadásában. Nagy, őszes bajusz takarja, hogy elöl semmi fog, se fönt, se lent. Kezében gyöngyvirágcsokor (Flórának), egy üveg tokaji (nekem). Összecsókolózunk. Ötvenhatban náluk aludtunk azon a szibériai napon: -33 fok volt.

Csak válaszai vannak; tárgyilagosak. A „helyzet”-ről mindig úgy, mintha ösztönösen, s nem góbéságból a más a mádéfalvihoz hasonlítaná. Esznek is, isznak is.

Aztán a család. Anna 84 éves. Ágnes. Már dédunokái vannak. A fiatalok gyárban, néha messze. De öregkorára, akinek úgy alakul: visszajön a faluba.

És Áron jó ösztöne, hogy halálában is szolgál, azoknak, akiknek életében is. A sírjához bizony vándorolnak, erősen.

Egy csomó könyvet rak össze Flóra. Nevemet beírni egyikbe se: a határon megvallatással járna. Így Márton Áronnak is csak egy üveg bor, s ne mondjon többet, aki átadja neki: cserébe. (Az ő jeltelen üveg boráért, korondi cserepéért.)

A két tanár s a két diák. Csupa jó arc. Flóra szinte büszkén járhatja rajtuk a szemét: öt vidéki. Csupa tiszta arc.

Este a TV-közvetítés a délelőtti fölvonulásokról. Szabadságot, kényszertelenséget leheltek az üres utcák. A gyülekezés kint volt a fölvonulási terek közelében. Zuhogó eső alatt tízezrek, kisgyereket is vezetve s karon cipelve. Ingujjban tornázó fiúk, táncoló lányok. Hány visz haza meghűlést és - meggyötörtetést. Kádár és Lázár György (a miniszterelnök) ugyancsak csapzottan, fagyoskodva. Kart nyújtogatva azzal a gesztussal, ahogy az esőt eresz alól méregeti az ember. Ünnepi közhelymondatok. Ahelyett, hogy az az egyetlen ideillő elhangzana: emberek, gyerünk haza, s ne átkozzuk, hanem áldjuk ezt az esőt, minden cseppje forintot hoz a száraz tavasz után.

Május 2.

Bibó Boriska temetése, 11-kor. Óbudai temető. Szilveszterkor Elláéknál voltunk együtt utoljára.

Május 3.

Délután - de este 8-ig - jó együttesben Görömbei András, Pálfy István és az Alföld egyik embere (bemutatkozásnál nem értettem a nevét) magnetofonbeszélgetés Móricz Zsigmondról a - rádióknak? Vagy közlésre? A rögtönzés áldásai (máskor sose jutottak volna eszembe, amit elmondtam) és veszélyei (de így akaratlanul mégse az én gondolataim). Ide írnám, de hisz papírra teszik majd ők is.¹

Lefekvés előtt, a felső szobába menet, 1/2 11-kor is Flóra egy volt tanítványa, aki az enyhe eszelősségébe burkolja évtizedes szívesség- (és egyéb) kéréseit, telefonon, de úgy, hogy már Ikáékat is fölverte. Ezt már azért mégsem. Erőszakosan vezetem föl az egész napot kimerítő munkában eltöltött Flórát.

Május 4.

Némi vita után Flórával, majd a hozzá csatlakozott Ikával, le a városba kocsin a Margit híd budai hídfőjéhez. Mert - hátha már az utcán sem tudok átmenni biztonságosan!

Végig a Margit körúton, noha már harmincöt éve Mártírok útja! Por, lárma, piszok, a házak előtt a tetőig vasállványzat: festik itt is végre a házakat.

Könyv - Szabó versei - nincs; műanyag ingblúz („Garbó”, ahogy megtudom) nincs, ellenben vállra akasztható táska: kitűnő készítmény.

Cipők az „alkalmi áruk” kirakatában; a divatjamúltak: „ingyen kérem”. Voltaképpen cipő kellene, ennek a sarka is nevetségesen ferde, amit most hordok. Fölpróbálok egy 43-as számút. Aztán - mert ugyanaz a pénz - 44-est veszek, noha csak egy hajszállal kényelmesebb.

Az utcán fiatalasszony, lelkesen: „Gyula bácsi! Hadd csókoljam!” - „Olyan öröm egy öreget?” - „Most jöttünk meg négy év után abból a ronda Szaúd-Arábiából! Soviniszta vagyok, magyar!”

Május 5.

Vacsorára - 1/2 6-tól 11-ig - Ferenczy Sándor, velem egykorú első unokatestvérem (anyja Kállay Katalin, anyám húga, mind rácegresi születésű), feleségével, Bibsivel (Dósay Margit, az orvos-pszichológus Révész Margit lánya, aki viszont Muca unokatestvére volt).

A régi hangulat: fölény, ami nem önhittség, hanem tapasztalat és humor.

Remek elbeszélők. Dől hát ömlesztve a valóság. A világ minden részéről. Lányuk is, fiuk is, 56 után külföldre. Márika New York mellett (saját park, ház, halastó), egy japán orvos felesége (két gyerek). Pityu Montrealban rákoperáló orvos, kanadai-labradori francia, vad nacionalista feleséggel (két gyermek itt is).

De mindkét család hazajár: Szigligeten vettek meg s modernizáltak egy parasztházat.

Ahogy így ők együtt vannak nyáron egy-két hétre, Bibsivel, aki mindegyik unoka nyelvén jól beszél, és Sándorral, aki még németül is hibásan köszön. (Együtt voltunk cseregyerekek Varsádon.) Szondiékról. Zürichben már a házból se mennek ki. Fiuk, a tehetséges író, dramaturg, Péter (könyve is jelent meg németül) öngyilkos lett, lányuk elmebeteg: most halt meg.

Rusznnyákékról. Svédországba költözött lányukat saját fia fojtotta meg éjjel, álmából riasztva, pénzért. Másik lányuk belső nyomorékság, nimfomániás, öngyilkosság! A harmadik ugyanilyen módon...

---

¹ Pálfy G. István: A legforradalmibb magyar író. (L. *A költő felel.* Szerk. Földes Anna Szépirodalmi, 1986.)

„Görög sorsok” - így Bibsi, beszéd közben egy időben rémüldözve és élvezve, hogy ismét elmondhatja, amit „Pesten senki se tud”.

És Sanyi kommentárjai mindenhez néhány szóval, megjátszva a tolnai rokonság „együgyű” esztét, amellet pedig feleségénél is mélyebbre lát. Egyik unokája se tud magyarul, de mindegyikkel bensőbb a viszonya, mint Bibsinek. Főleg a félvér (japán-magyar) kislánnyal.

Fényképek. A legszebb valóban a kis japános magyar lányka. Ferde szem, de hófehér arcbőr, barna haj.

Hazai Ferenczyekről, Kállayakról egy hang sem. Velük csak mi érintkezünk.

Május 7.

Szarka Milike, hetvennyolc évesen, most már özvegy Németh Pétemé, Németh László unokasógornője - az *Iszony* Nellijének modellje, unokaöccsével, Göncz Istvánnal, a volt cecei jegyző fiával, akinek nagyanyja éppúgy Zarubay-lány, akár Milike édesanyja, és az én nagybátyám, Kállay Lajos anyósa, Babay Sándorné - és rengeteg emlékekkel. Sőt fényképpel. Így Kállay Lajosné Babay Esztike 1919. júniusi esküvői képével, ahol az első sorban ott ül Kállay-nagymama, nagypapa, hátul pedig Feri bátyám, az egész Ferenczy család.

És a szinte végtelen hangfelvevőből áradó emlékekkel, Milike mezőföldi-tolnai kiejtésében.

A folyamatból egy mozzanat, melyet, ha nem őriz meg s itt elő nem ad már ezáltal is emlékezetesen: mikor 1942 - vagy még 1941? - nyarán Németh Lászlóval kettesben a Balatontól legyalogoltunk Simontornyáig, sorra megszállva-meghálva az imént felsorolt rokonoknál s (mert hisz testvérnénémnél is Ödönpusztán): ők Szilasból aggodalommal és röstelkedéssel engedtek el bennünket: milyen állapotban érkezünk meg Cecére akkora gyaloglás után. Péter utánunk menesztette Pethes Józsit (Lászlóval szintén első unoka) kocsival, hogy ha nem szólít is meg bennünket, ellenőrizze a vállalkozást. Igar után a Pósa hídjánál „akadt” ránk. Lent ültünk a parton egymás mellett ingujjban, lábat mosva-áztatva a Pósa vizében. Távolság állt meg, mintha a kocsin lenne babrálnivalója.

Föülünk? A szíves Milike jóvoltából talán túl színes képből az én fejemben semmi, csak az, hogy Kiss bácsinál Simontornyán ruhakefét kértünk, s kint az udvaron - a szép kertben - tisztítottuk le egymásról a port.

S amit még hoztak: Göncz Ibike most jelentkezik majd Flóra főiskolájában fölvételire: a gyógypedagógia az álma, s a család is erre száná: „csupa altruizmus”, önszántából gondozza az utcabeli öregeket.

Hideg vacsora. Jó hangulat, pihentető. Csak hallgatnunk kellett, meg ételt készíteni. (Flóra velük együtt érkezett a kapuhoz, a napi munkája után.)

De a nagy téma, ami megcsillogtatja Mili szemét: négy unoka, két dédunoka.

Május 10.

Az amerikai Kongresszus mellett működik egy bizottság a helsinki egyezmény betartásának ellenőrzésére. Ez delegációt menesztett Romániába, panaszok kivizsgálására? Két tagja hozzánk is eljött. Előbb ők akartak engem vendégül látni ebédre, de mivel a betegségem nemigen ereszt ki a házból, ők jöttek ebédre hozzánk: Mrs. Davidson és Mrs. Ester Kurz, a pesti USA-követség sajtóattaséjával.

Pontosan érkeztek a megbeszélt időre, 13 órára.

Nem voltam jól. Flóra két nyugtatót is belém diktált. S közvetlenül az érkezésük előtt telefonált az ifjabb Bibó Pista: meghalt az édesapja.

*

De azért ment a társalgás. Ester Kurz töri a magyart - érti legalább -, édesanyja magyar. De azért franciául folyt a szó, ha ketten külön beszélgettünk.

Adatokat kértek, de aztán inkább általános képet.

A szokásos helyzetábrázolás illett a tudásukhoz. Mi itt, Európának ezen a helyén a nemzeti kérdés, az erőszakos beolvasztás következtében... Mi a különbség itt az egyén és a közösségek emberi jogai közt.

Folyt a szó az ebéd alatt is sikeresen: úgy látszik, sokat világosabban láttak meg az eddigi hiedelmüknél.

Része volt ebben a magyaros ételek sikerének is. A komoly témák néha már-már tréfás hangú érintésének.

Négy órakor mentek el, igen jó hangulatban. Bor is fogyott, s fekete is.

Május 11.

István, Bibó.

Hátráltatottan - retardáltan - jön a gyász érzése. Tartósan, mélyülten tehát.

Az egész délelőtt az övé. (Bár egy vers azért csak elkészül: kész, hogy befejezi szinte ő maga magát. Csak az észnek van már vele dolga.)

S ha nekem „kell” beszélnem a sírnál?

Számít-e a politikában a szándék? Fölment-e? Fölemel-e?

Vagy csak a siker?

Machiavelli, és Németh Gandhi-képe.

Délután Flóra a János Kórházban „tüdőszűrésre”, mint pedagógus.

Este: Aczél telefonja Flórának. Várta a mi jelentkezésünket.

Aztán Domokos Mátyás, 8-ig. A *Beatrice*-t - állítólag - szedik. De ez nem jelent még semmit a megjelenés dolgában. Késleltetik, nyilvánvaló.

Május 16.

Keserves önuralomvesztés. Tompul a fülem, de nem annyira, hogy akár ezt az újabb (áramtöltésű) „hallásjavító”-t is használjam. Flóra süketeket is tanított. Nyilván ehhez mérten kímél a gondolatától is, hogy nagyothallónak higgyem magam. Ha nem értem rögtön az első szavát, s megakasztom a beszédben, olykori válasza: mert nem várod meg a mondat végét.

Igazságtalan volt a kitörésem (évek múltán először), hogy te ne mondd végig, ha az elejét sem értem.

És a kölcsönös bocsánatkérés után még ettől is jobban összemelegedtünk. De azért - zaklatott éjszaka.

Május 16.

Pontosan ebéd után Ika, riadtan: Egy asszony vidékről (Lajosmizse?) sürgős ügyben, egyszer már telefonált, itt áll az előszobában.

Gumilabdaszzerűen tömött, de nem kövér, bal keze bekötve, fél kézzel veszi elő s teszi le a gyönyörű papírra gyönyörűen legépzelt jókora köteg verset.

Megszervezte, baráti (barátnői) gyűjtéssel maga fogja kiadni. A kiadóhivatalban a föltétel: két ismertebb író szakvéleménye.

A dolog sürgős, még ma hazautazna.

Békeversek, Gyóni stílusában, gyermekversek, Reviczky szerint, csak rossz rímekkel.

Megkérdem, mióta ír, hány éves.

Olyan mosollyal, mintha mikor udvarló férfi kérd ilyet, darabokban mondja ki, hogy negyven...négy.

Írni nem tudok - méltatás -, de hívjanak föl majd telefonon. Megjelenhet. S abban a körben még - élmény is lesz.

És most esszé arról, hogy milyen kör milyen „csatornán” fogad be és mit.

Délután Iván (Topolánszky) az amerikai tanárral, Tökés Rudolffal. Okos, megbízható fölvilágosítások. A hadiköltségeknek például Amerikában csak 15%-a megy közvetlenül fegyverre. A legnagyobb rész: nyugdíj, katonatiszti fizetés.

Az atomfegyver a legolcsóbb hadiszer.

Május 19.

Reggel 3/4 8-kor Csoóri Sándorral és Szervátiusz Jenővel (az utóbbi kocsiján) Kecskemét-Lakitelekre, Flórával.

A fiatal írók konferenciájára.

Meglepően jól ápolt, szép mezőgazdaság a homokon. Idilli tanyák.

Persze: tündéri ragyogású idő.

Egészségileg jobban álltam, mint hittem volna. A délelőtti szünet után kellett beszélnem.

Itt a conceptus, amely szerint elterveztem valami gyors előadást. De nem ezt követtem. Cédulán kérdéseket tettem elém, azok összefoglalójául mondtam el, amit az asztalon két magnetofon (s a közönség közt is még egy) fölvettem. Azt tehát fölösleges ideidézni, valahol meglesz s tán meg is jelentetik.

Ebéd a közös teremben, de az asztal sarkán Csoóri, Alföldy (most ismertem meg) és Czakó: lehet-e nemzedéki feladatot érvényesíteni? Hol? Az Új Tükörmél sikerülhet? Érdemes?

A rokonszenves megyei tanácselnök Flóra jobbján. Aztán nála feketére, voltaképpen Szervátiusz Kecskeméten fölállítandó Petőfi-szobrát megbeszélni.

Haza.

Tolnai Ottóék Ikáéknál; rokonszenves (szép) pár. Akár Végelék. (Kint is romlik a helyzet.)

Kis Bibó Pista telefonja. Holnap reggel idejön.

Lehet még nemzedék?

(Főszóalás a Kecskemét-Lakitelken tartott fiatal írók tanácskozásán)

Főszóalásom úgy szerveződött, hogy a közöttetek körözött papírlapok kérdéseire egyenként válaszolni fogok. A kérdések közt annyi a közös gondolat, hogy rögtön, előljáróban össze lehet foglalni általánosan is a gondokat, amelyek itt fölvetődtek. A problémák gerince: hogy az életkor szerint is fiatal korosztály hogyan tud korszerű lenni történelmileg. Ide torkollik a többi alapkérdés. Nézzük sorra.

A huszadik századnak a legnagyobb, legfontosabb kérdése valóban a nemzetiségi és a nemzeti kérdés lett. A tizenkilencedik század azzal a gondolattal indult (nagyon helyesen, tele idealizmussal), hogy az anyagi kérdéseknek a megoldása automatikusan meg fogja oldani az úgynevezett felülépítményeknek a kérdését is. Beleértve ebbe minden nemzeti torzsalkodást, és így végül a nemzetiségi kérdéseket is. Ehhez valóban vigasztaló tünetek járultak; az például, hogy Európának egynéhány nagy nemzete csak távolról ismerte már a nemzeti és a nemzetiségi kérdést. A szellemi élet az emberiség közös eszményeit szolgálta, nagy eredményekkel. Valamikor úgy fogalmaztuk meg, hogy például: jó hazafias költészete már csak rossz hazájú népeknek van. Angliában, vagy a „jól fejlődött” nyugati államokban látszólag valóban nem volt a tizenkilencedik században olyan égető nemzetiségi vagy nemzeti kérdés, hogy az központi gondja lehetett volna a szellemi életnek.

Noha nagyon jól tudjuk, hogy a legsúlyosabb válság, a legfigyelemreméltóbb tünettől, Írországból keletkezett. Hogy „nyelvében él a nemzet” - elsőül Montesquieu mondta ki. És íme, az írek, noha elveszítették a nyelvüket, izzó nemzeti indulattal fordultak az angol uralom ellen.

Az volt a hit még a huszadik század elején is, nálunk is, hogy a nemzetiségi kérdések merőben a józan ész és a gazdasági kérdések függvényei. Ma, századunk végére viszont kiderült már világszerte, hogy ez a legégetőbb kérdés, ugyancsak meghökkentő tünetekkel. Nem ismerem jól az iráni helyzetet, de hangzik véleményem, hogy (igaz, zsarnoki eszközzel, s a maga hasznát nem feledve) a sah a nagy olajjövedelmet a szociális gondok enyhítésére akarta volna fordítani. Szinte tomboló vallási kérdés merült föl ellene. Ehhez hasonló fanatizmussal tombol másutt a nemzeti türelmetlenség, beleértve főleg a nemzetiségi elnyomást; ami itt-ott azzal a csaknem humoros-torz helyzettel társul, hogy némely népek magukba akarnak olvasztani olyan más nyelvű kisebbséget, amelyet, noha mintegy alacsonyabb rendű népek hirdetnek, mindent elkövetnek, hogy azokkal vérségileg összekeveredjenek.

A materialista nemzetszemlélet elhomályosult. A következő kérdés, a nacionalizmus értelmezése emiatt is homályos: mindmáig kényes. Ha visszanézünk az elmúlt 10-15 évre - remélem, erről nektek nincs emléketek -, vigasztaló, hogy mégis miről lehet ma már élőszóval is, egy ilyen teremben is olyanról beszélni, amiről azelőtt nem adhatott az ember hangot anélkül, hogy rögtön a vádaskodásnak, a káromlásnak, a tudományos lenézésnek az áradata ne dőlt volna rá. Bizonyos eszmei frontok tehát megmozdultak, úgy, hogy a ti nemzedéktek sok tekintetben csaknem üres terepen mehet előre. A régi agyagszobrokat szétmosta az idő. Idetartozik az a fölvetett kérdés is, hogy mi marad meg - marad-e egyáltalán - időtálló mű a téves fogalomkultuszok idejéből. E téren gyakran túl szigorú a szemlélet. Hiszen abban az időben igen sok jóakarató, jóhiszemű költő szolgált teljes írói fölkészültséggel olyan irányvonalat, olyan eszméket is, amikről kiderült, hogy bizony porlatagok. Ezek a költemények és ezek az írásművek esztétikailag mégis tartalmaznak értéket is; az a suta kép áll tehát előttetek, hogy az esztétika tart főt még ebből a korszakból is műveket, nem pedig az a szemlélet,

amely (nem kell mondanom, Zsdanovtól kezdve meddig terjedően) egy új esztétikát is akart adni.

A következő hozzám intézett kérdés, amire kapásból kell felelnem: itt áll egy új irodalmi nemzedék; szerintem egyszerre igen szerencsés helyzetben, és igen súlyos feladattal. A terület úgyszólván akadálytalanul a tiétek, hogy nem említhettünk a nemrég annyi gyanúval fogadott magyar sorskérdések közül tán már egyetlen sem, amit nem fogadnának ma minden fórumon azzal: lássuk, mi is az tulajdonképpen. Nemegyszer leírtam, optimistán nézem ennek az egész kérdésszövevénynek az alakulását. Beleértem én magam a határon túli magyar anyanyelvűek kérdésébe is. Ez fokozatosan olyan világproblémává alakult már (mert nemcsak a mi ügyünkről van szó), hogy itt a világszemlélet változása, fejlődése fog a segítségére sietni mindannak az imént tréfásan ábrázolt beolvasztási, népelnyomási, népnyelvpusztítási áramlatnak is, aminek bizony a magyar nyelv súlyos áldozata lehet. De magam, én, ismétlem, igenis bizakodva nézek előre: mégis és máris sokat tudok jót ígérni akár jóslatként ennek a ti nemzedéketeknek. De ugyanakkor óriási tétre tudom figyelmeztetni e nemzedék íróit: vagy végeznek ők is valamit, vagy vállalnak részt a föladatból, vagy jeltelenül elmegy ez a nemzedék az irodalom és a nemzet történetében. Itt volt számára az alkalom, itt volt előtte égő problémaként a lehetőség. De ez már megint új kérdésszövevény. Úgy van. A „történetiség” kapcsolata a nemzet és az irodalom életében.

Ehhez nem elég az, ami itt elhangzott, hogy már a pusztán helyzetábrázolás is történelmi szemlélet. Ez akkor volna nagyon igaz, ha Angliában élnénk, vagy olyan államban, ahol a múlt már tisztázott, s világosak legalább a fogalmak, a definíciók. De nálunk a magyar múlt, és a közelmúlt sok vonatkozásban és tekintetben még mindig ködben áll. A magyar sorsfordulatok, a magyar történelem egy-egy alakját már az ábrázolás folytán rögtön rágalom és vád éri; helyzetek nincsenek tisztázva. Akármennyire kitűnően fogja ábrázolni csak ezt a korszakot, mint magáét ez a nemzedék, ha nem lesz általános szemlélete (a történelmi szemléletét nemcsak a jelenre, hanem a múltra, s ennek következtében a jövőre is nem teljesíti ki), akkor nem tudja teljesíteni időszerű feladatát sem. Akkor azt mondanám, tanuljatok meg akár angolul, készen beilleszkedni a készbe, abban a hiszemben, hogy bekövetkezhet: a költő hazája széles e világ.

Vannak az irodalomnak - ide kell visszatérnem hát - olyan korszakai, amelyek a nemzedéket nézve jeltelenek. Ez nem azt jelenti, hogy ilyenkor a szellemnek az ereje nem hat tovább: megbénult, meghalt. A szellemi élet olyan, mint a karszti patak. El tud tűnni néha nemzedékekre. Tankönyv mondja, hogy a magyar irodalomnak is voltak korszakai ilyenek. Jellegtelenek, „nemzetietlenek”; de mégis csak addig, amíg váratlanul, majdnem megfrissülve nem bugyogott elő a „folyamat”. Mintha a föld alatt még új savakat, új erőt is tudott volna magába gyűjteni; jeltelenné semmisítve történelmileg azt az irodalmi korosztályt, amely alatt a mélyben járt. Biztatni tudlak tehát benneteket, hogy mennyi a lehetőség; de figyelmeztetni is, hogy mennyi a veszélyetek; mennyire lehetséges, hogy nem lesztek nemzedék ti sem.

Itt van valóban - hogy megint kérdésre feleljek - az előttetek járó, a számomra még mindig fiatalnak számító nemzedék, amelyből épp ez az összeállítás hiányzott ahhoz, hogy együttesen sokkal jelentékenyebb szerepet töltsön be a magyar irodalomban, mint közös vállalkozás híján. Fölemelt ez a nemzedék hat-hét kitűnő nevet, és nem lett belőlük: összességünkben mégsem valami olyan összeforrottság, amilyen volt mondjuk Petőfiék nemzedéke. Vagy a Nyugat nemzedéke; de még, hogy magunkra is mutassak, olyan nemzedék sem, amelyiknek egyik sereghajtója előttetek áll. Tehát nagyobb a feladatotok, a felelősségetek, de az érdeketek is annál, hogy ne keressétek meg azt, ami közös bennetek.

Újabb és újabb papírszeletek még mindig a nacionalizmusról. Nos, nem térek ki ezek elől sem. Igen, az előbbi gondolatsorhoz hozzátartozik még, hogy ez a veszély, a nemzetiségi, a nemzeti türelmetlenség épp Európának ebben a körzetében volt különösen végzetes. Az első világháború pontosan egy megoldatlan nemzeti kisebbségi kérdésből robbant ki. Egy szerb diák lelőtt egy osztrák trónörökösöt egy szláv területen, ahol, valljuk be, annak semmi történelmi keresnivalója nem volt, főleg nem kihívó módon. Ebből a kezdetben „területi”-nek vélt történelmi esetből - épp azért, mert alatta volt ez a nemzetiségi hőanyag - tudjuk, mi történt. A második világháború is egy ilyen, már jelentéktelennek hitt nemzetiségi kisebbségi kérdésből robbanhatott ki; ezúttal egy diktátor használta föl, mint puskaporos hordó alá gyújtott zsinórt, hogy a versailles-i szerződések alapjában vétkes intézkedéséből csinálhat magának szörnyű eszközt. Semmi biztosíték, hogy ilyesmi nem ismétlődhet meg harmadszor, századszor. A biztosíték ugyanis az lett volna, ha közben az efféle nemzeti kisebbségi kérdés (ha nem oldódik is meg) valami enyhülést kap. Nem kapott, sőt fokozott fojtást kapott, oly fokú tömítést, hogy az aggódni tudó ember rettegve néz az elé, hol pattan ki olyan szikra, mitől ismét lángtenger lesz a világ. S ha lesz, aki megéri ezt az új képtelenséget, azt fogja mondani: ez előre látható volt. Tehát előre is - eleve is - felelősség, hogy jól ábrázoljuk, ami fenyeget.

Hogyan definiáljuk végül is magát a nacionalizmus szót? A fogalmat szellemi életünk máig nem fordította le magyarra. Elvi fogalmazás, elvont rendszerezés helyett példabeszéddel élek: történetet mondok. Véletlenül Kecskeméttel függ össze. Ennek a városnak volt vörös katonai parancsnoka Sinkó Ervin, nekem, ha nem is akkor, de később Párizsban igen jó barátom. Magyarul írt, de végül - sok országon és eszmén áthaladva - jugoszláv írónak vallotta magát. Mint ilyen tisztelt meg látogatásával már Pesten, még a Titóra mondott anathéma előtt. Mint szépíró, az ottani magyar kisebbség egyik egyetemi tanára is volt. Vezérelvének tekintette, hogy mint hű internacionalista, a nacionalizmus ellen küzdve elsősorban az ottani magyar anyanyelvűek netáni nacionalizmusa ellen eleve táborot gyűjtsön; ehhez kérte közreműködésemet, helyeslésemet. Feleletem rövid volt: Nagyon tetszetős gondolatot ismételsz azzal, hogy söpörjünk mindnyájan a magunk ajtaja előtt. De ha a másik ajtó elől a söprük felénk söpörnek? Mindig, mindenhol, első helyen a nacionalista túlkapások ellen beszéljünk, úgy leszünk internacionalisták. Ezen csak elvileg különböztünk össze, a barátság változatlan maradt. Ez volt számomra mégis az egyik okosító alapvizsga: hol, milyen mértékben beszélhetek én a saját ajtóm előtt is, itthon is világosan, időszerűen nacionalizmusról. Mert lám, ha én ma olyan helyzetű magyaroknak mondom, hogy óvakodjanak a nacionalizmustól, akik csak szenvednek a nacionalizmustól, és csak védekeznek annak túlkapásai - túlsöprései - ellen, akkor zavar támad, porfellel mindenütt. Mert hisz a másik ajtónál lévők abban reménykednek, hogy elhallgatják, sőt tagadják a hibájukat; kettős érvvel mondják, hogy mi vagyunk elmarasztalhatók nacionalizmusban. Így én nem tudok szót érteni, sem az ellenfeleimmel, sem a világban. Megismétlem a zavar magvát, fő veszélyét: valahányszor Európában én azt hirdetem: magyarok, ne legyetek nacionalisták, ellentmondóim pedig azt, hogy ők ebben nem marasztalhatók el; végzetes nemzetközileg is a portornádó. De miként értse meg ekként akár ozorai nagynéném, vagy akármelyik „egyszerű” paraszt vagy munkás, mi a kérdés veleje? Nem nektek kell elmondanom, nincs veszélyesebb, eleve ferdébb helyzet, mintha a tanítvány többet tudna, mint az egyetemi tanár. Ideje volna ezekben a dolgokban végre elementárisan, jól elemezve, elemi fokon is tisztán látni és szólani.

Kaptam idevágóan kényes kérdést is. Nem kell megneveznem, milyen nyelvű akadémiai írószövetségi elnökféle részéről ért támadás igen durván, nyelvünket védő két cikkemért. Fölmerült, igen, már akkor, miért nem feleltem erre én magam. Írók vagytok, stílusértők, körötökben meghittén beszélhetek erről is. Ha emlékeztek a két cikkre, azok általánosságban

boncolták a kérdést; merőben elvek vonalán, általában, tehát ezúttal is a nemzetiségi elnyomásnak egy-egy, majdnem keserves-humoros esetét. Egyetlenegy nemzet megnevezése nélkül. Sajnos, nemcsak kizárólag egy magyar kisebbségi területen esett meg például (hely megnevezése nélkül ez is), hogy magyar anyanyelvű város kórházában magyar beteggel magyar anyanyelvű orvos is csak idegen nyelven válhat szót, ha a konzultációban akár csak egy idegen nyelvű személy van; ez utóbbinak a nyelvén kell beszélni, még ha maga a beteg nem tudja is azt a nyelvet. Nem idéztem nevet egyetlen olyan esetből sem: ha egy katolikus pap nem beszél azt a nyelvet, ahová eklézsiába rendelték, a gyónás is csak tolmács útján történhet, s akkor a gyónási titok? Tolmács útján ez miképp is oldható meg? Ilyen képtelen helyzetet a francia - voltairiánus - humoron nevelődött író nehezen hagyhat ki. De hely és ország most sem említettett. A stílus sokszor sakkjátékhoz hasonlítható. Az egykori jó iskolájú diák áttételesen sakkot ad a királynőnek, de matt csak akkor van, ha a királynő mozdul. Vitatársam, a nagyrabecsült egyetemi és írószövetségi vezető, megmozdult a királynéjával. Oly kemény - sajnálatosan hibás - húzást ejtve, hogy nyomban, a világ előtt, még le is fasisztázott név szerint; kéretlenül kiállva eldobta tetejébe azt a sulykot is, hogy hazugnak és rágalmozónak is nevezett. Nem is nekem jutott eszembe, hanem másnak: véletlenül egy olyan francia szellemi testületnek a tagja vagyok - sőt, commandeur-je (parancsnoka) -, ahonnan tán ki is néznék azt, aki magán hagyja a hazug bélyeget a világ előtt is; mert a „vitát” most a világlapok is bőven ismertették.

Ez megint, a stíluskezelés európai szabályai szerint, de paraszti természetemnek megfelelően is, újabb sakkpartit kínált. Fórumot ajánlottam, hogy a vádat megnyugtatóan tisztázzuk. Én meg fogom mondani, mit állítottam, s állításaim cáfolója meg fogja mondani, hol hazudtam, s valami nemzetközi zsűri kimondja, kit kell eltávolítani a becsületre kényesek rendjéből. Fölajánlottam azt, hogy a szocialista írószövetségekből állítsunk össze zsűrit; vagy ítélkezzen a PEN Klub; vagy amit ellenfelem jónak lát, akár a saját érdekében. Csak járuljunk mindketten a szellemi élet bármi fóruma elé, s ott beszéljünk. Mint emlékeztek tán, nem én válaszoltam. Akadémia és írószövetség szintjéről jött a vád. Ilyen szintről készült az enyém helyett is reflexió. Hogy tárgyilagos hely véleménye mentesítsen a fasiszta vád alól. Sőt a nemzeti elfogultság vádja alól, mert - hány és hány költőt fordítottam vitatársam anyanyelvének költői közül, és milyen nagyra becsülöm sok-sok írójukat személyesen is. Magam is megilletődve olvastam a becsületem kimosdatására készült sorokat.

Fasiszta ugyan semmiképpen, de nézeteimben hivatalos tudósaink szerint bizony impulzív vagyok, s hogy vitájuk velem nekik is van. A nyilván tárgyilagossággul szánt kifejezés nem volt szerencsés húzás. Olyan értelmezést és visszhangot kapott nemzetközien is, hogy íme, akivel honfitársai is vitáznak, az méltán marasztalható el nem-honfitársai részéről is. Az ember ilyenkor már leteszi a fegyvert, és tehetetlenül áll, bízva abban, hogy ez a fajta logika valahol egyszer csak meg fog akadni. És bízva abban, hogy a szellemi élet sakkjátszáján sem hiábavaló a játszma, az európai szabályok szerint.

Van itt a kezemben még egy kérdés, ami idetartozhat. Nem először mondtam el: egy-egy országnak a jó haladása olyan, mint a római szekéré. Két kereke van, az egyik a közéleti, a politikai, a másik a szellemi élet. Akkor jó, ha az együtt működik. Ha kihagy valamelyik, az rögtön bajt jelez. Az szokott történni, az egyik átveszi a másik dolgát. Azaz vagy a politika beszél úgy, mintha ő tudná jobban, mi az irodalom; vagy a szellemi élet úgy, mintha jobban tudná a politikát. Én - bevallom - alig tudok belelátni a nemzetközi helyzetbe; hogy melyik kormány milyen szálakat hogyan képes meghúzni. A nemzetek nemzeti - „nacionalista” - versenyében számomra az a tény, hogy egy-egy ország egy másik országra fölfelé néz-e vagy sem; annak a lakossága tisztelettel nézi-e a másikat - tehát világosan kimondom: hogy a határainkon túli nézők, a magyarok anyanyelvi megbecsüléssel, ragaszkodással néznek-e - ez

számomra ma többet ér a látványos gesztióknál. Ilyen helyzetben, ha felelősségem van, nem bonthatom meg ennek a két keréknek az egyensúlyát; azt mondom, ez már reális eredmény is. Támogassuk, hogy a diaszpóráink fölfelé nézzenek felénk, egyre civilizáltabbnak, emberibbnek tartsák az általunk teremtett helyzetet.

Idetartozik az én nemzedékemnek nem egy célja is.

A leglényegesebb eddig leszűrhető tanulság, hogy bármekkora is a napi eszmei torzszalkodás; hogy művekkel, irodalmi és szellemi művekkel csak művek tudnak vitázni. Ne akadjatok meg tehát azon, ha olyan kitűnő művészekre, akiknek az erkölcsi, esztétikai értéke kétségtelen előtetek, köznapi vádatok, netán rágalmatokat szórnak. Elég idős vagyok ahhoz, hogy az ilyen viharokat messzibbre tekintve nézzem: rengeteget átéltem. Ezek a mégoly élesen sértegetők eltűnnek; nem alkottak művet. A ti gondotok, tehát az igazi erőfeszítés, az legyen, hogy mindennek rögtön a távolibb tekintetbevételével szülessenek.

Még egy kérdő cédula. Rajta mindössze Fekete Gyula neve, s utána egy kérdő s egy felkiáltó jel. Az imént érkeztem, nem hallottam Fekete Gyula tegnapi fölszólalását. Itt él köztünk. Ritkán látom, gondolatot tán sosem cseréltünk élőszóval. Szememben mégis régóta egyik jó példája azoknak, akik mint a horgászszinigen az úszó, vitatják, mit kap az író, a mégoly kitűnő író is, mint ő, ha mint közíró a magyar sorskérdések mélye fölé megy. Megírta, igen - végre valaki! -, a földosztó parasztfiatalok hősi korszakát, hiteles, szép könyvben. Az ifjú hősnő osztálya erkölcsét követi, mint jegyes, mint jövendő anya. A szerző esztétikai elmarasztalása az lett, hogy írása nem a nemek szabad és rögtöni egyesülését vallja, s ekként veszélyesen maradi. Máskor azért kap megrovást, mert a világba szétszórt magyar anyanyelvűek sorsa a gondja. Ez meg azért tudománytalan, mert hisz olasz és lengyel még több él diaszpórában. Az olvasó voltaképpen a nyegle fölületességen ámult, mily - nem is műveletlenül: értesületlenül működött egy szellemi irányzat, irányít reflektort, hogy hol van, hol akad szemébe - az övébe - olyan tünet, amelynek alapján rosszat szajkózhat a népre, melynek jövője nem csak Fekete Gyulát foglalkoztatja. Mi lehet erre a méltó válasz? Itt indokolt már megnyomni a tollat. Legutóbb Fekete Gyula arról írt, hogy a születésszabályozás következtében milyen veszély fenyegeti mindmáig fokozódóan a magyarságot. Megkapta ezúttal is könnyedén, fél kézből a választ: Kínában és Indiában milyen gazdasági baj a túlszaporodás. Ha ilyen logikával működik egy létéért küzdő nép szellemi élete: az én befejező - kemény helyett csak tömör - feleletem: az önvédő olvasási exodus, a csendes - türelmes - elvonulás, a még jó szemléletem, épp tárgyilagosságom érdekében; hogy klasszikus emelkedettséggel tudjam változatlanul nézni ezeket a problémákat. Tehát megint, végül is csak azt mondom: a művek legyenek a gondotok, és hagyjátok ezeket a mégoly arcpirító nyilazásokat. Csak szemeteket védjétek. A nemzetek, az új nemzedékek romlatlan idegzetű szemükkel néznek előre.

Zárszóul pedig, és ezt már a mindenholi diaszpórabeliéknél is. Hogy mindezt fölényel, humorral nézzétek! Nem ok nélkül nevezték a sorskérdéssel foglalkozókat búsmagyaroknak. Volt okuk búsulni. Ne búsmagyarokként hajoljanak össze mégsem azok a négy-öt magyar összehajlók. Ne sóhajtozó miért is, miért is-ekre. Ady nem ezt akarta, nem a hasztalan könnycsorgatást. A ti első leckétek az, hogy emelt fő és mosoly. Sőt, kellő humor. Rögtön fölényre, jókedvre hangoló, még ha ez a humor az akasztófahumor is. Mert az sem mindegy, hogy a kivégzőosztag elé milyen lelkülettel áll ki az ember. A nemzet műhelyébe léptek és - éltesse Isten a tisztas ipart.

Május 20.

Bibó Pista. Szerény, korrekt, becsületes. Nem akar semmi föltűnést. Az enyémen kívül semmi beszédet.

Május 21.

Álmatlan éjszaka, fáradt délelőtt, nagyrészt a díványon heverve, mert látási zavar is a kánikulai napfénytől. Ebéd alig.

István temetése. Rekkenő hőség. Bent a ravatalozóban lobogó kandeláberek, égő villanykörték. Rokonszenves, fiatal - dolgát jól, gyorsan végző pap. Könnyet erőtető zsoltár.

Fekete ruhám csak télies van. Egész testemben verejtékezve olvastam föl a két és fél lapnyi szöveget. Alig húsz-harminc ember hallhatta.

Aztán fehér ingujjban váratlanul egy fiatalember, Kenedi János (mondták), kezében 8-10 gépelt lappal - én magam sem értettem, mit olvasott föl, jóformán csak a nyitott koporsónak.

Kijövet s a sírhoz vonulva láttam, kik is vannak itt: Sinkovitsék, Keresztury, Karinthy, Haraszti, Donáth, Epstein Erzsé, Mezei A., Elláék, Rajkné, Ferenczy Erzsike, Csoóri, Czine, Méreiék, Pálffy, Kiss Ferenc s vagy ezren. A végén, a sornál a *Himnusz*, a *Szózat*.

Közben vihar, zápor.

Egy autóból egy idősebb nő: ott van együtt Vargha Gyula minden unokája, fölvtették magnóra a beszédemet.

Itthon a kedves, Szabolcsból ingázó asztalos Ikáék ajtaját csinálja.

Estefelé telefon: Bibó Istvánné akar velem beszélni. Alig értem a hangját. Úgy megviselte a nap? Nem, a nagymama van a készüléknél, István 93 éves édesanyja (Vargha lány), most hallgatta (negyedszer a magnón) a beszédet; halkán - de szinte örvendezve -, hogy mégiscsak megkapta Pista az elégtételt.

Búcsú Bibó Istvántól

Azok nevében búcsúzom Bibó Istvántól, akik a hajdani Válasz folyóirat második korszakától fogva ismerték meg közelebbről őt. Úgy pedig, hogy rögtön őszintén nagyra értékelték és mélyen megszerették. Örömmel és hálással üdvözölték benne azt az embert - a pályát kezdő fiatalembert -, aki világos gazdasági, jogi és bölcséleti eszmerendszert kívánt adni egy eredeti szellemi, művészi mozgalomnak. Amelynek írói jobbára ösztönösen egy-egy katasztrófába sodort népréteg és egy katasztrófa előtt álló ország ügye mellé álltak. Fölismerve és vallva, hogy van hely és kor, amidőn a nép és az igaz elválaszthatatlan szolgálata cselekvést parancsol.

Írói - közírói - jelentkezéséig Bibó István pályafutása azokéhoz a XV-XVII. századi magyar prédikátorjelöltekéhez hasonlított, akik az iszonyú dúlások után a tájilag és szellemileg visszamocsarasodott országból Utrechtbe és Montpellier-be vergődtek ki ígét tanulni. Akiket ott a műveltség mellett ezer lehetőség is várt, könnyebb élet, sikeresebb szolgálat. S akik rendre visszatértek a maláriás falvakba, a sárkunyhók közt templomot építeni.

Bibó István Genfben járta meg ezt a felső iskolát. Nagy műveltségű család gyermekeként került oda - a szegedi egyetem főkönyvtárosának nagy tehetségű fiaként -, hogy jogi tanulmányait tökéletesítse. Másban és tökéletesítette magát.

Hűséget és bátorságot tanult: klasszikus európaiságot. Abba az encikopédista filozófiába hatolt bele, amely az erkölcsi jó és rossz meghatározójegyeit a gyakorlati tevékenységből meríti. A hazájába visszatért Bibó István gyorsan megtalálta az utat mindazokhoz, akik hasonló ítélőrendszerrel kerestek olyan végeznivalót az életben, amely hivatás is lehet.

Bibó István édesapja etnográfus is volt, mint akkoriban ott csaknem minden betűértő: tanár, pap, író, színész, régész, történész, festő, esszéista, költő, orvos, főleg a fiatalok közt. Ez volt a jogász ifjú Bibó második nagy iskolája.

Így alakult ki az ő sajátos tudományága és hivatása. Jó nyitányként a politikatudomány egyetemi tanára lett. Ennek gyakorlati tartozékaként közölte első nagy tanulmányát már 1945-ben *A magyar demokrácia válságáról*, amely méltán keltett iránta rögtön közfigyelmet és köztiszteletet. Ezt követte 1946-ban *A kelet-európai kis államok nyomorúsága*. Ezzel egyidejűleg készített tervezetet (már mint a belügyminisztérium főtisztviselője) a magyar közigazgatási rendszer megújítására. A gondolat, hogy „városmegyék” lépjenek a hajdani várközpontokat idéző vármegyék helyébe, évtizedek múlva lett helyesen decentralizálódó állam eszméje. Történelmi és alkotmánytani írásai szinte folytatólagos közleményei lettek a Válasznak és építő erejű vitatárgyai annak a tragikus helyzetben is járható utat kereső, nagyrészt paraszt- és munkásgyökerű értelmiségnek, melytől méltán volt várható a szellemi élet, az írástudói erkölcs megújulása. Mindaddig, amíg el nem következett a folyóirat elnémitása és a népi kollégiumoknak, és egyéb népművelődési vállalkozásoknak kultúránk fejlődésére oly végzetes föloszlatása.

Bibó Istvánnak ekkor már jó híre volt az ország határain túl is. Tudósi és közírói tekintélye vetekedett azokéval, akiknek egykor Genfben és másutt tanítványa volt. Tanulmányai halála napjáig világszerte figyelmet és teret kaptak. S még többet kaphattak volna, ha azt a tevékenységi területet választja. Választhatta volna, s itt maradt. Itt tesszük ma a földbe. A hűség, a tudás, az önzetlen szolgálat szívós elkötelezettjét, aki távozása után is vigaszunk marad. Ő maga enyhíti a gyászt. Azzal, hogy lám, ilyen embereket is terem ez a föld.

Hadd búcsúzzunk még egyszer attól is, akinek a friss sírjába temetjük, aki néhány nappal előzte meg őt a halálban.

Bibó István és Bibó Istvánné összetartozásukkal is a hűség, a tudás, az önfeláldozás értékét sugározták. Gazdagodásunkra őrizzük meg emléküket.

Május 21.

Este vacsorán - a váratlanul jelentkező Sütő András, Farkas Árpáddal, Ablonczyval. Hideget eszünk, de igen tartalmas és így jó hangulatú beszélgetés közben. András a román Írószövetség nevezetes üléséről, amikor Dobozy túl diplomatikus levelét, majd az arra küldött választ fölolvasták. Első hozzászóló Barbu volt, „Illyés Gyula 56-ban kommunistákat akasztatott, s ezért... még keményebb kioktatás jár neki” stb. S így a többiek is - Sütő András ezért kért szót. Jebeleanu csak a folyosón suttogott neki baráti szót, bent a teremben fejét az előtte való szék karfájára lapította.

Május 23.

A Kútvölgyi Kórházba 1/2 8-ra, a fogászatra. Nyugtalan hajnal persze már 4-től fogva. Az utcahosszú folyosón a szobáikba áradó fehérköpenyesek fontoskodó, jóakarató, szülőien mosolygó és fejedelmien biztonságos arca. Flóra kettős feszültsége, értem.

A hordótestű fiatal, voltaképpen tömzsi nő, aki gólyalábakként hordja a képtelenül magas sarkú cipellőcskéit a sudár termetű férje mellett.

Afféle házi tornám, hogy lépcsőn akár le, akár föl, ne fogjam meg a korlátot, testem egyensúlyozásával tartsak egyenes irányt. Itt nincs karfa, szorosán a márványfal mellett jöttem le, belső izommozgással győzve le, hogy ne imbolyogjak.

*

Kórház után telefon Kereszturynak. Két nap lapoztam a friss verseskönyvét, hogy folyékony legyen a gratulációm. A második mondat után szavamba vág. Ő kezd gratulációba a beszédhez, Pista temetésén. Mondjam tovább a magamét. A hiúságom győz, átadom neki a szót. Így derül föl, s köszöni meg, hogy fölhívtam: „igazán jó perceket szereztél, rám fért”.

*

Délután ötkor Wessel Bandi, Nantes-ból. A kis Judit csupa mosoly *öntudata*, ahogy anyja diadallal behozza s a társaság központjába teszi.

Bandi gondja; Laci Pesten maradt (s innen ki nem vihető) pénzéből (150 000 Ft) valami szerény irodalmi alapítványt: kihez forduljon, forduljunk.

A francia helyzet: panaszkodnak, de élnek vígan: esznek, isznak, utaznak, szeretkeznek.

A munkanélküliségi segély a rendes (utolsó) fizetés 90%-a. A jövedelmezőbb tehát ezzel élni: nem kopik a ruha, nincs utazási költség, lehet barkácsolni, fusizni.

A munkafegyelem ott is, akár nálunk, mint az egész világon. Az emberek akkor dolgoznak jól, ha közvetlenül érdekük.

Fél nyolckor Kárász Artur és Éva. Chilei élményei - az ottani SS német kolóniákról. Véleménye a világról?

Az infláció - megállíthatatlan. Ugyanígy a fegyverkezés. Háború mégsem lesz - nem lehet. A jövőt csak napról napra lehet kiszámítani.

A Gellértben laknak ők is, akár Bandi.

Az eszpresszóban a szomszéd asztalnál egy ausztráliai magyar referál egy pestinek - mit is többek közt? A középiskolákban az angol nyelvű *Puszták népe* „tantárgy”! (Így mondta, Artur szerint.) Hol lehet azt megkapni?

Vacsora, nagy sikerű töltött paprika. Vacsora után Ikáék is - Ika intelligens kérdésekkel, okos vitában a messziről jöttekkel.

Május 27.

Az amerikai magyarok egy részének idétlen szóhasználata: ti, nálatok stb., amikor rólunk, „öshazaiakról” beszélnek.

Május 28.

Íróasztalnál reggel nyolctól este fél hatig, megszakításokkal persze, ebéddel, a posta átnézésével. De újság - már hetilap se.

Hat előtt mégis, mi hír a világban. A Szabad Európa műsorismertetésében: Egy magyar író kinyomott, de meg mégsem jelent könyvéről cikket közöl a Neue Zürcher Zeitung. Valóban a *Szellem és erőszak*-ról van szó, az Új Látóhatár tanulmánya alapján, igen mérsékelt hangon; nem is a könyvet, hanem a recenziót ismertette.

Utána ismét íróasztal. Aztán zúgó agymunka a *Beatrice* folytatásának szerkezetéről. Sikerül-e? S ráadásul még két könyv újraolvasással, az utóbbi veszít és veszít. Pedig - épp Sinkó mondhatt volna többet. De: homályos fogalmakat rendezve, s abból mi derülhet ki? Újabb homály.

De a nap „hozadéka”; ahogy Ika hordozza, szünetlenül szóval tartja a féléves kislányát, s az vissza-visszamosolyog anyjára is, a világra is. („Világanyjá”-ra.)

Május 29.

Délben Ambrus Pál, akit még Tamási Áron hozott el egyszer.

Délután Ella - a floridai, kanadai élményeiről.

Közben a Felvidékről G. földúltan, már-már a rögeszmésség határán. („Azt beszélük, hogy aki ide bejön, azt a kapuban lefényképezik.”) Nem vezethetjük be, mert nálunk Ella, Ikáéknál meg amerikai barátjuk.

Vacsora után az utóbbival a szerencsétlenül kezdett gondolatcsere. Így elszakadni az európai gondolatkörtől, s külön a magyarországitól.

Fáradtan - fölmentem, tele zaklatott önváddal, hogy miért nem voltam udvariasabb - végül még magammal is belső vita.

A Kegyenc

Arra a már önmagában drámai kérdésre, hogy meddig lehet akár önfeláldozóan szolgálni egy olyan teljhatalmú uralkodót, aki nem a közt szolgálja - nagyon sok színműíró próbált már feleletet adni. „Nem lehet eszményünk olyan - mégoly nagyra hivatott - ember, akinek ő saját maga az eszménye - ez a legtömörebb válasz -, mert hisz az előbb-utóbb istennek fogja hinni magát; tébolyult lesz tehát, éspedig a mi hibánkból is.”

Erről szól ez az én darabom is, mely most az ashabadi színházlátogatók elé kerül.

Türkméniától messze esik földrajzilag az én hazám, Magyarország. De volt idő, amikor a két nép közeli érintkezett egymással. A népvándorlások korában a bizánci és az arab történetírók a magyarokat is turkoknak nevezték. Nyelvünkben rengeteg a türkmén nyelvvel rokon szó. Még a múlt században is volt jelentős irányzat, amely a magyar nyelvet szemben a finnugor irányzattal a türk népegységből, legközelebbien a baskírok és csuvasok ősi nyelvéből eredeztette.

A Kaszpi-tó tájáról a Duna-Tisza közéig nyugatra tört magyar nép sorsa változatos volt. Neki leginkább a Habsburg - az osztrák-német - elnyomókkal szemben kellett védeni a szabadságát.

A balsorsú népek vigasza, hogy bőven támadnak köztük hősök: eszmények védelmezői.

Ezt a drámát ezekkel a szereplőkkel már a múlt század negyvenes éveiben is földolgozta egy magyar író: Kossuth Lajos nagy harcostársa, Teleki László. A cselekményt ő meg a római történetből vette, az angol történetírónak, Gibbonnak híres könyvéből.

A tragédia magva oly idős, mint maga a drámairodalom. Ezt az én darabomat Párizsban is előadták, a Vieux Colombier színházban. Az ottani kritikusokkal beszélgetve kockáztattam meg a dráma magváról szólva azt a lélektani tételt, hogy talán minden abszolút - a néptől tehát teljesen elszakadt - hatalom: kórokozó.

A darabban tehát voltaképpen nincs igazi bűnös. Még a „rossz” emberek sem azok. Maga a rosszul működő társadalom a vétkes. A megjavítandó.

Azt hiszem, ez a fölfogás megkönnyítheti a színészek és a rendező munkáját. Innen a nagy távoból is szeretettel köszöntöm őket s kívánok sikert a munkájukhoz.

Budapest, 1979. május

Június 1.

Lendvai Pál, a Reuter (és néhány napilap) bécsi tudósítója a szép arcú angol feleségével vacsorán. Erdélyi benyomásaik; együtt s külön-külön is le-leautóztak Bukarestig. Mindenütt követték, figyelték őket - előzően is kedvezőtlen cikkeket közölt.

„Szellemi” - szellemeskedő - elmejáték: ki tudná egy mondatba (bővített mondat is lehet) összefoglalni, mi vár a századvégig az emberiségre. A Szabad Nép munkatársa volt, 57 elején ment ki útlevéllal Lengyelországon át Bécsbe - ma folyóirata is van. Felesége nyolc évet élt Párizsban, az első férjével.

Flóra reggel már 8-kor kint volt a gyógypedagógiai építkezésen, s oly későn ért haza, hogy ebédre sem volt ideje a - vacsorakészítés miatt.

Jól sikerült a beszélgetés is, később a cirfandli hatása alatt. Fél egykor mentek el.

Benyomás: ez az az ember, aki minden pályán érvényesíthetne valami alapterhetséget. Regényt, színházat, történelemírást éppen azon a színvonalon csinálhatna, akár holnaptól kezdve, mint eddig az újságírást.

Június 4.

Események zsúfolt napja. A kis Bálint fejfel, homlokkal neki az ajtóélnék: mélyen fölszakadt seb, ömlő vér. Kórház, sebészet.

S megjőve - most beszél (nekem legalább) először fölnöttes összefüggéssel. „Itt ütöttem meg. Bementünk a kórházba, nem *pityeregtem* - nem sírtam -, dehogyan fáj.” Apai nagyszülők is, a hírre. Sürgetően átírni a kecskeméti (lakitelki) rögtönzést. Este 1/2 10-kor jajveszék Marici szobájából, Flóra csitító vigaszai. J. (aki kétnaponta ebédet főz ránk) jött vissza: 12 napi fogházra ítélték. Becsületsértésért a kertszomszédja ellen („Levélben is, de nem írtam alá!”) s ő nem jelent meg a tárgyalásokon. Most Flóra intézte el. Kezdi is - Dávid Lászlón át. J. apja majdnem mártír. Tamásiban 1919 augusztusában fölakasztotta magát, hogy ne a fehérek kezébe kerüljön.

Megható levelek: hogy hívjam föl (többször is) Bibó Pista kilencvenéves édesanyját. És Tamási Gáspár átadta „tisztelgésemet” Márton Áronnak. És a Madarász dédunokák! A (szintén) idős Vargha unokák! És Lendvainé - Margit - levele.

Június 6.

Véronique (Charaire). Estére vártuk, de Kovács András már négy előtt megérkezett vele a repülőtérről. Nálunk fog lakni - szerény mérlegjátékaiként az ő szíveslátásaiért, utóbb Saint Jeannet-ban is. Filmet csinálnak a háború alatt hozzánk átszökött francia hadifoglyokról.

Párizsban? Semmi újság. Hacsak azt nem számítjuk eseménynek, ahogy a pápa lengyelországi szereplését kommentálják.

Költészet? Semmi. Színház? Semmi. Regény nincs. Mi van hát? A „tespedés kora” tehát, amit Kecskeméten hazai jelenségként róttam föl - világjelenség?

Hideg, ötletes vacsora - Flóra kezéből, közvetlenül. Ika is, tündöklően fiatalon (a két gyermekével), mint *jeune fille en fleurs*.

Guillevic - aggastyán lett. Marianne otthagya.

Már összetévesztjük közösen is, ki él még s ki halt meg kortársaink közül. Aragon él még? Igen, nem ő volt, hanem Eluard, akit halottként meggyászoltunk. A többi csak mint szereplőt.

Pestről többet tud, mint mi. Örkény - már az orvosok is úgy fontoskodnak, hogy azért ne lehessen majd rájuk mondani, hogy nem tettek meg *mindent*. A sajátos szertartásaik követelményét, amikor már a teendő *semmi*.

Június 7.

Hónapokig álomfoszlány sem marad meg az agyamban. Ma éjjel meg Flóra hangos (aggódó) kérdései riasztanak föl életem (felnőttkorom) tán legnyomasztóbb lidércnyomásos álmából. Fojtogattak s kiáltani akartam, de - bátyám s az ozorai-dombóvári rokonok hajoltak fölém, nyomták markukat a torkomra (s torkom felé) mint darutollas katonák. Este Kovács András Horthy-udvaráról szóló filmjéről beszéltünk. Ez volt az erjesztő mag? Vagy Németh *Emberi színjáték-a*? Sose olvastam, most kezdtem bele; a kitűnő kezdet végigirántott a (Szabó Dezső ihletésű) részeken is - gyötrődve.

Június 8.

Veronika és Kovács András a francia foglyokról készített filmről.

Nyílnak a kapuk. Már csak jó forgatókönyv kellene. Vagy annak vázlata.

De a kisfiú - Bálint - beteg, s mára a láz 39,6.

Feszült levegő - szinte a sztratoszféráig.

A lengyel pápa Lengyelországban s Krakkó alatt olyan beszédet tartott, amely Magyarországot is dicséri, bár névtelenül. Hogy mégiscsak erre ment át az a lengyel hadsereg, amely aztán Monte Casinónál úgy nekirohant a németeknek.

S ha a katolicizmus emeli föl a szabadságjogok zászlaját a szocializmussal szemben, nemcsak látványosan, de hatásosan is?

Június 9.

Véronique délben Kovács Andrásék kocsiján le Tihanyba, hogy ott Passuthtal elmondassák az emlékeit a francia hadifoglyokról. Érkezésük előtt egy órával vitték be Passuthot a füredi szívkörházba: infarktus?

Hozzánk vacsoraidőben érkeztek vissza. Az asztalra, közös szorgoskodással, ami épp a hűtőszekrényben ehető volt. A rögtönzés jókedvet is rögtönzött.

Míg a vita folyik, mi is legyen a film „szüzsé”-je, kialakul oly gyors sejtbojlással a fejemben egy forgatókönyv, hogy a nappaliba visszatelepedve már elő is adhatom. Egyvégtében, mintha napok óta szerkesztgettem volna. Nem egy, hanem négy központi fő - főbb - szereplő. Az első részben könnyed „hangulatvétel”; a németek bejövetele után tragikus. Erre a fonalra minden fölvetődő ékkövet rá lehet fűzni.

Június 12.

Éjfélig - két palack cirfandlival - Veronika, Konrád György s mi ketten. Lám, könnyed hangon is lehet igen komoly eszméket röppentgetni - mintegy csak mosolykeltő szándékkal, de mégis halálosan komoly ráncokat tüntetgetve el: a szívről, az agyról. A logika törvénye szerint az emberiségnek már a közeljövője is: világrobbanás. De Konrád szerint még az óriás népek is külön jövőt engednek a nemzeti kisebbségeknek (az oroszok a grúzoknak, örményeknek, a kínaiak a „rokonaiknak”). A nagy népek nacionalizmusa ismer határt: (a németiség jól megvan a külön Ausztriában, Svájcban, a Nyugat- s Kelet-Németországban), elkerülhető a katasztrófa, amelyet (szerintem) a fegyverkezés logikája csakúgy előír, mint az erkölcsé.

Június 13.

Csitul végre a napok óta már erősebben is jelentkező fejfájás. S Iván - Topolánszky - épp ma találja meg a magyarázatot: a vérnyomásmérő 90-et mutat.

Dédapja is már magyar volt. De azért csak van a szavaiban egy kis ráadás humor, ahogy a pápa Lengyelországa (valóban elképesztő) sikerét is szóba ejtjük, a már-már vagányos kézrázásait, betyáros hunyorgásait. (Iván TV-leadást is látott.)

Ikáké Tihanyban; a gyerekek nélkül, szombatig; postamunkájuk van, azt menekítik le, hogy nyugodtan megcsinálhassák.

Kezdem elfelejteni - ezt is az alacsony vérnyomás (és a hőség) következtében? - a helyesírást. A fülem szerint írom a szavakat, ahogy még a szem használata előtt az agyamba rögződtek. Vagyis folyik helyett is fojik, különbség helyett külömbség.

Június 14.

Fojtott nap: frontátvonulás, nyomott égbolt és kedély, a hőmérőben táncol a higany, az ideg-szalakban a lélek. Flóra leverten tér meg a főiskoláról a párttitkárral való sárkányvívásából.

Este Ella, telefon: nála van Csoóri, Kósa, Fodov Andrásék, Domokos Mátyás, Ács Margit, Gigi - megvárnak a vacsorával; értünk jön autóval Kósa Ferenc.

Értelmes eszmepárbajok éjfélig. Arról is, „mire jó a nemzedék”?

1848-tól 1908-ig nem volt a szellemi életben magyar felelősségű nemzedék. Ezért hitványolódott el Jókai, ingott meg még Vajda is, lett lelki kataton Arany, nem talált közeget Eötvös - és így tovább. A mégoly sok ember sem hadsereg, ha nincs hódításra közös akarat? Védekezésre!

Június 15.

Honor (Erdélyi) zaklatott telefonja, Flórának; látni akarja, nagy baj van. Lakásügyi veszekvés végén az egyik fia megbántotta.

De mire este kijön: a fia már bocsánatát kérte, kezét, arcát csókolgatva.

Öt fiat szült (akár nagyanyja), de csak három maradt meg.

Este kilencig maradt. S csak néztem az ablakból, milyen katonásra frissült lépésekkel ment lefelé a hegyről, tömzsin, szinte karcsún a fiatalos fehér ruhájában.

Június 16.

Menjek el Illéshez hétfőn? „Aczélékon kívül még Husztiék lesznek itt.” Karácsony óta kerültem a találkozást.

Mi lehetne az alapválasz a várható „hogyan vagy”-okra?

Volt magyar író - köziró -, aki a nemzet jövője miatt nem kétségbeesve halt meg? Teleki László, Széchenyi - arisztokrata - éppúgy, mint Veres, Németh - paraszt-eredet.

Június 17.

Kányádi Sándor hattól fél kilencig. Daliás termet, jellegzetes szép székely arc, friss kedély, lélekből fakadó derűlátás - és mégis keserű, ami a tudósításaiból bennünk marad. Bizony van spontán atrocitás is: egyszerű ember ver meg egyszerű embert, mert csak magyarul tud - még mindig.

Király remekül ellátja a hivatalát, de hisz abban, hogy „sugározzák”, hisz orvosi láttelel is igazolja. És hogy autója szélvédőjét nem kavics törte szét, hanem golyó, hegyi úton, veszélyes kanyarban, ahol egy rossz kormányfordítás a mélybe vitte volna a kocsit.

Néhány szó Ágotával (Tamásinéval) telefonon Végre valakitől: Semmi baj, kedves Gyula.

Június 18.

Illés Endre újra kifestett, átrendezett lakásában vacsora (hideg) - mi némileg megkésve. Én a fáradságtól igen kelletlenül is. Van tán tíz hónapja, hogy nem láttam Aczélt. (Zsuzsa a kórházban meglátogatott.) Huszti Péter van még ott, Bandi kedvenc színésze - feleségével, Piros Ildikóval.

Zsuzsa a kézfogást rögtön arccsókká kedélyesíti, Aczéllal csak kézfogás, részéről a rég nem találkozók fokozott udvariasságával. Ildikó nagyapja ismert gyógypedagógus volt - kész hát a rokonszenvet teremtő kapocs.

Végül is föloldódik a *rancune* bennem.

Révai kerül - de hogyan is - terítékre; szellemi kannibállakoma. Mindenki tud kihasítani valamit belőle, Bandi azt tudja róla (Kassáktól), hogy fiatalon festegette a száját. Én (de kitől is?), hogy bal csuklóján aranyláncot viselt.

Átrendeztette a rózsadombi autóbuszvonalat, mert zajosnak találta. Elemeltette (ez a szó) Sárközi 48-as könyvtárát a Györffy-kollégiumból. Egy anyagból csináltatott angol szabású raglánt és Lenin-sapkát. A közmondásos gorombáskodásának esetei (Illés Bélával, Rajkkal).

Június 19.

Cesar F. Moreno, az UNESCO részéről, a *Culture* főszerkesztője (Métraux utódja), Kovács Máté telefonja és ajánlata után.

Argentín, francia műveltségű. Mennyi közös - egykor személyes - ismerős: Supervielle, Tzara, Eluard, Breton.

Kedélyes, közvetlen. Tanulmányt kér a lapjába.

Vidám - meghitt -, de még emelkedettnek is mondható beszélgetés. Itt, hagyja a verskötetét. Visszajön még majd Pestre, már csak hogy költészetről is bővebben.

De a könyv, épp mert közvetlenül a beszélgetés után merülök - merülnék - bele (ha volna mibe), szomorúan közepes. No: gyöngye.

Június 20.

Czímer és Sík Ferenc este hatkor, a színdarabot „taglalni”, Sinkovits nem jöhet, játszik. „Taglalni”-való nincs. A színészek nyelve nehezen törik a szövegbe, egyikük a „testvér-egyház”-ra is rákérdezt. De egymás szerepét már irigylik. Az utolsó jelenet féllapnyi átírása - jó.

A gépelési hibákat javítjuk voltaképp.

Közben Csicsery-Rónay „Babuka”. Holnap repül Amerikába. De siet vissza. Mióta megismerte Magyarországot, azóta nem kívánja még jobban megismerni Amerikát, ahol (noha Pesten született) az életét ismerni kezdte.

Flóra - reggel hétkor indul - Pécsre, a gyógypedagógiai kongresszusra.

Sík telefonja már szintén Pécsről; Aczél ott van s szeretné elolvasni a darabot, odaadhatja-e.

Üzenet Flórának.

Június 22.

Fölriadásos - nehezen „visszaalvó” éjszaka. Fejszagatás. A tegnapelőtt letört fogról álom - mintha igazi (s nem műfog) tört volna le. Kora ébredés (6 előtt) a 1/2 8-ra megbeszélte fogorvosi (rendelés előtti) kezelésre. Nem Gyula visz le bennünket, mert őt Ika nem akarta fölébreszteni (a kicsiket csitítgatta, sétáltatta az éjszaka), Ika meg késik, még 1/2 8-kor is a fürdőszobában. Félórája készen voltam, de nem kopogtatunk be rá az ajtón, Flóra sem. Így aztán kitörés részéről a kocsiban, sajnos a veszélyes útkereszteződéseknél is.

Június 23.

Elrontott nap, depresszió. Bálint is lázas. 39-40 közt. Nem látjuk egymást.

Június 24.

Ragyogó napsütés, vasárnapi ajándéku szinte. Depressziós ébredés, szokatlanul hosszú alvás után (nyugtatókkal). Bálintnak csökkent a láza. Tervezés Flórával - hogyan egyszerűsíteni vissza az életünket. Kettőnk kapcsolata „sose volt ilyen jó” - s lám, naponta jobb. S a jövő még szebb összetartozást ígér.

Öregeken kellene kezdeni az életet!

Június 29.

Fél tizenegykor S. Hegedüs kocsija értünk, („Mercedes” - hangzik Flóra kérdésére), le a Belgrád rakpartra a Parasztpárt megalapításának 40. évfordulójára. Több mint száz „agg harcos”; a volt nagyválasztmány életben maradtjai.

Arcok, melyek olyanféleképp tisztulnak ismerőssé, mint a beállítás során a távcsőben a távoli hegyek.

Beszédek; még tartalmasak is. A párt „nézetei” (a demokratikus szövetkezetek fejlesztése terén) a feloszlás után is hatottak.

Fekete Gyula kitűnő - mert humorral is fűszerezett - beszéde a mozgalom íróiról.

Szabó József Medináról, Mikola, Sebestyén, Hegyesi János, Joci! Szabó Pálné, és „Gyula bátyám! Gyula bátyám!”

Könyvdedikálás. Fényképezés.

*

Este vacsora, ugyanott. „Díszasztal”; Németh Károly. S. Hegedüs, Kányádi, Gosztonyi s még a Központi Bizottságból (s én). Hegedüs, Németh, Kányádi „pohárköszöntője”. Utána Béres előéneklésével régi magyar népdalok, erős, zengő férfihangokon. Jó hangulat. Korai befejezés, haza.

Írói gondok

1979. június

Hogy képtelen vagyok föllebbenni a földről oly könnyedén, mint a lepke, végül is - a gyermekkor elmúltával - megszoktam. De hogy a kezemből kiejtett poharat is olyan durván magához rántja s rögtön darabokra töri a föld, a híres anyaföld, ez változatlanul fölháborít.

*

Sötétben gondolkodni is behatóbban gondolkodunk, mint világossal. Ha látjuk is az előadó arcát, hamarabb megértjük, amit mond; de nem árnyalatosabban. Ezért nem versenyezhet mindenben a televízió a rádióval. A szem nem szövetségese mindig a fülnek. Sőt. A hangos film legyőzte a némat, de aztán annyira agyonfecsegte-lármázta a magáét, hogy néha már-már némaságra inteném: hagyj gondolkodnom egy kicsit! A vers eredetileg ének volt; évezredek alatt lett olvasmány. Ma sem dőlt el, hogyan értem - élvezem - jobban a verset: papírról-e, vagy pódiumról. Legkíváncsibban annak a versnek az elszavalását várjuk, amelyet könyv nélkül tudunk. Amely ott tündököl már elménk „sötét”-jében, ott zeng tudatunk csöndjében.

*

„Úgy elszorult a szívem, hogy már-már a könnyeim is kicsordultak” - mondja a gondosan ápolat hölgy. Mint a kölnit szóró gumilabdát az ő ujjacskáit, olyanformán szoríthatta össze az ő finom tartalmú szívét a fájdalom - ez jut eszembe, míg panaszát hallgatom. Mert még az is drogériaillatot terjeszt.

*

Minden ifjúkori szerelem szerep is. Csaknem színpadi. Akkor jó, ha cselekvényes és feszült. Romeo és Júlia történetét azért bámulják színházban is annyian, mert már a hősök szülővárosában is annyian nézhették mutatóként, tapsra és füttyre készen. Az ifjú szerelem még Paul és Virginie esetében is az exhibicionizmust közelítgeti; holott az „igazi”, a „mély” szerelem valóban szemérmes, félrehúzódozó; két ember ügye. Ezek számára minden kíváncsiskodás *voyeur*.

*

Az erkölcsstan - hát még a nemi erkölcsstan - a legnehezebb tudomány. Sehol nem kell annyi értelem és anyagismeret, mint ide. S természetesség. Két legelszántabb s fölkészültebb moralista írók: Tersánszky és Grandpierre. Olvasóik - értő híveik - táborá leleplezően szélsőséges: serdülők és aggastyánok; akik még s már testtel-lélelkel vágyják az igazságot.

*

A szerelem s a szex bajosan s ritkán fér össze, lévén hogy az utóbbi disznómód - emsemód - cserélheti a társát, az előbbi pedig rögtön minden téren örök akar lenni. Az „igazi” szerelem - amely kiállt minden próbát - mindig öregkori, bárhogy ágálnak a fiatalok. A fékezhetetlen vér lobogásának csitulásával éled föl a testben is. Romeóban és Júliában a mindig megbízhatatlan jövő dolgozik, Philemonban és Baucisban a megbízható - nem változó - múlt. Szerelmesek, várjátok ki a szex kihülését. Azután melegedtek össze. Röpke néhány évtized a türelmi idő. De megéri, a páros élet valóban a legszebb a világon, akkor derül ki; szemben - testközelen -

az elmúlással. Nem gyerekjáték, nem szórakozás a szerelem. Tűzpróba, valamicske üdv, a földön így is pillanatnyi.

*

Nem volt buzdítóbb és meghökkentőbb látvány gyermekszememnek annál, ahogy a meggyújtott szalma vagy rózse apró, kezdetben óvatos lángjai hirtelen vadul versenyezni kezdtek, egymásnak rohantak, ölelték és megsemmisítették egymást egy végső tébolyodott lobogásban.

*

Nem igaz, hogy a nők egyenlő külső esetén a férfiak izomerejét fölébe helyezték szellemi képességüknek, akár az őskorban. Ha így lett volna, a kiválasztódás a gorillák szintjére visz bennünket. Rilken fürtökben lógtak a nők, Lukács Györgyért szó szerint éltek-haltak.

*

Ha a társaságban nők is vannak, a férfiak nyelve a mégoly elvont szakvitákban is frissebben forog, agysejtjeik - még az aggastyán szaktudósoké is - szaporábban serkentenek.

Hatással a nőkre. Ha a témából ezek egy kukkot sem értenek, mosolyogva türelmesen figyelnek. Mint az okos kémek, akik a nem értett szöveget is képesek értékelni.

*

Ez az ember (ifjú), bennsülvén egy ostoba állításában, hirtelen oly elszántan vonja össze szemöldökét, mintha ez egyszer önmagába akarna nézni. Nem; fegyver után nézne. De még a földön is, ahol tekintetét járátja.

*

Ez meg (javakorbeli)... annyit gesztikulál beszéd közben, hogy belefáradván azt hiszi, szellemét dolgoztatta, s ezért legalábbis elismerést érdemel. A kétkezi dolgozók kevesebbet gesztikulálnak, mint az „agymunkások”, ahogy a Tanácsköztársaság alatt nevezték magukat a bürokrata is. A sok gesztus lappangó munkaigény. Titkos elismerésünk, hogy igazánból munkával szeretnénk kifejezni magunkat. A szónok karlendületeiből megérezem, komolyan mondja-e, amit közöl, vagy csak szalmát csépel-e. Idősödve egyre többet gesztikulálok magam is. Mitől távolodom (egyebek közt)?

*

Ennek meg... olyan a mosolya, mintha olyanfajta cukrot szopogatna, melyből zsugorian nem kínált meg bennünket.

Ez meg úgy kacag, mintha vidámságát emelve koccintani akarna az egész társasággal. Körtöccintásra kínálja szikvízhabos jókedvét.

*

Tetszik, szívemhez szól a hajnali világosság. Hogy értem árnyalatait, a szemérmességét, a vívódásait. Jön aztán a Nap s úgy agyonmagyarazza, hogy szívemből is kitörli.

*

Hullámként kanyargó, szökdelő ráncaival a fájdalom micsoda viharát produkálja az arcunknak. Aztán az öröm milyen viharos kitöréseit. S mind e tengeri állhatatlanság közepette

megingathatatlan sziklaszálként az orr, ahogy közömbös akar és tud is maradni. Ha néha fordul is erre-arra, azt is milyen megvetéssel, lenézéssel teszi. Arcvonásaink a benső világunk híradói; az orrunk a külső világa.

*

Ez meg szégyelli, hogy nem volt jó gyerekszobája. Azaz egyáltalán nem volt akkor szobája, egy szoba-konyhában nevelkedett. Holott - ne tévesszen meg bennünket a látszat - az egyszerűbb népek sokkal többet tudnak magukról és „szűkebb” környezetükről, mint a szellemileg műveltebbek. Ez természetes; többet kénytelenek foglalkozni a maguk dolgával; több gondot is kell megoldaniuk, több bajt és kínt elhárítaniuk.

Messze csak akkor láthatunk, lelkileg is, ha fejünket fölemeljük. A szegények, a szenvedők orrközeiből olvassák a valóság könyvét. Tán ez az egyik ok, hogy kevesebben kapnak rá közülük a nyomtatott könyvek olvasására. Nem érzik hiányát. Sőt. „Kész regény az életem” - mondják sokan az íróknak, s vannak, akik természetesnek tartanak, hogy pusztán azért kapjanak valamiféle szerzői díjat. Hisz ők éltek - szenvedték - meg! Móricz Zsigmond vásárolt egy ilyet, még ehhez is volt képessége. Élete egyik főműve lett a keze között: A boldog ember.

*

B. nagynéném pontosan úgy tudta fölfújni magát, mint a pulyka. De aztán - ő, a kövér iparosné - úgy is tudott lépkedni, mint cicerélés után a kakas. Nézett egyszerre kétfelé, mint a tyúk. Egy teljes baromfiudvar. Vasárnap délben, lejövet a dombra épült templom széles téglalépesein, orgonazúgásával a háta mögött, harangok diadaldörgésével a feje fölött.

*

Rengeteg van mindnyájunkban az állatok jellemmozdulataiból. Még több a hirtelen lelkiváltozást kifejező testmozdulat, a fejfölkapás, a settenkedő járás, az íny kimutatása. Ezt nem ők tanulták el tőlünk. A majomös-elmélet ingatag. Testünk múltja nem közös. De lelkünk - a lelkünk! - félelmetesen az.

(*Négy Évszak*, 1979. június)

Július 1.

Valamilyen formában a világ népei mindenütt a jóléti társadalom felé törekszenek és tartanak. Az út csábító, természetes is. De nem veszélytelen. Ott és akkor, ha a jóléti társadalmak nem fejlődnek ugyanakkor jó szellemi társadalmakká. Ha akár a jó gazdasági élet nem teremt jó szellemi életet. Ezzel együtt jó - s hitünk szerint alapjaiban új - társadalmi erkölcsöt.

Világképét Weöres Sándor nemegyszer kommunistának vallotta. Ne féljünk, hogy e szót mások is használják a politikusokon kívül.

Új színdarabom „kommunista tendenciájú”. A homokzsákokat nyomsúlyként a léghajókra volt szokás rakni. Majd ledobni, ha az emelkedés úgy kívánta. Darabomban a magántulajdon terheit jelképezi.

Ezt kellett volna bevezetőül mondanom Ungvári Ildikónak, a rádió interjúvolójának. Mást mondtam, keményebbet. Ő bízik benne, hogy nemcsak itt a szobában, hanem országosan is elhangozhat.

Július 2.

Ötkor Ablonczy László a Film-Színház-Muzsikától interjúra, magnetofonnal (virággal, egy üveg borral „Áron emlékezetére”). Túl heves beszéd részemről, támadónak látszik tán leírva, pedig csak tréfás.²

Hatkor Sinkovits Imre, Gombos Kati, a gyulai előadás szerepeinek egy-két tisztázandó hangsúlyáról. Így - ilyen kellemesen-meghitten - tízig. De Ablonczy még azután is. Zúgó fej - a házigazdai koccintgatás utóhatása.

Július 7. szombat

Tihany végre. Miután - végre! - Flóra fölszámolta nemcsak erre az évre a gyógypedagógiát, hanem - úgy látszik: reméljük - véglegesen. Most a nyugdíj előtti szabadságon van. Elintézte az utódlás kérdését és hosszú küzdelmét az értetlen párttitkárral.

Álmatlan, útilázás éjszaka (hányadik már) után reggel 7 órai indulás helyett fél kilenckor.

Elöl Gyszi mellett Marika, az alkalmi takarítónő, hátul mi, közrevéve az unokát. Ika a kicsivel és Maricival otthon maradt, és a három (vendégség-nyaralásba szokásként most is feljött) unokatestvérrel.

Gyomlálás rögtön, szemrevételezés. Ezzel több mozgás máris, mint Pesten egy hét alatt.

Kötél János. A hajógyárban dolgozik, havi 3600-ért. „De nem csak pihenni jártok be?!” - Nem mindig, Illyés úr, de az igazi munka azután vár.

Apja, József, még gipszben sántikál az eltört lábával. Így vele, Jánossal, ki a pincébe.

A hordókban összesen 150 liter. Már elfelezve? „Majd apám tudja.”

Biz elég savanyú. De ez az a „jó kis nyári bor”.

Estefelé Manyi, Németh László „kislánya” - nekem valóban azt a kedves arcot hozza föl a lépcsőkön, amit 42-43-ban, amikor Földvárról biciklizett - kompozott - át a hússal. (S kapott egy tábla csokoládét.)

Ella lent a parton; nem merték a nagy - amerikai? - kocsit megkockáztatni a hegyi dűlőúton; esik.

Meghívás holnap estére.

Július 8. vasárnap

Négykor Ferenczy Sanyiék; Sanyi, Bibsi, leányuk, Marika a japán orvos férjével, Hiróval, és két félmagyar-féljapán gyermekével; a lány angyalian szép keverék (ormánysági kislány is lehetne). Szintiszta japán a kislány.

Szigligeten vettek házat, nyaranta odarepül a család, hogy a gyerekek természetes életet is éljenek a New York-i után. Ez remekül megy is: a gyerekek kéjjel járnak a közértbe vásárolni, a falusi „paraszt”-gyerekek a barátaik.

---

² Játék és történelem a színpadon. Ablonczy László. Tiszatáj, 1979. 10. (L. *A költő felel.* Szerk. Földes Anna. Szépirodalmi, 1986.)

Marika - 56-ban ment ki - beszédes, vidám, kitűnően ejti a magyart, arcában neki is a jellegzetes Kállay-szemek. Férje hallgatag. Ruha, ing, minden sötétbarna rajta, most nyáron is, nyilván mert a világos szín kirívóvá tenné a japáninak is elég sötét bőrét.

Sanyi a régi. Egész nap a falusiaknak adja a gazdatiszti tanácsokat. S miket hall? Az ottani alkotóházra például: ...-hizlalda. Majd: mikor a kastély a grófé volt, csak egy herét ettünk, ma ötvenet.

Józsa jön értünk - a „félidigó” - kocsival hét után.

Ella hideg vacsorája. Annyi - s annyiféle - emberrel, hogy Proust és Thomas Mann is ötven könyvlapot teleírna róluk. Liptákék idegeneket is hoztak: így a társalgás csak az ő távozásuk után melegszik a szokott bizalmassá.

Laci régi kis házának *gangján* a lányok ötletes bárt rendeztek be. Manyi kever olyan Manhattant, hogy még Flóra is belekóstol.

Bessenyei elégedett a maga sorsával, de nem a magyarokéval. Remek szava egy örök panasz-kodásra: szivacs ember. Viszi Aczélhoz, Pozsgayhoz a magába szívott keserveit, ott szépen kifacsarják s küldik vissza új telítődésre.

Kállay Ferenc okossága, „természetes” műveltsége, hűsége az eszményekhez.

A hallgatag Asztalos, Éry.

Józsák hoznak haza.

Beázott a tető; a padlásfeljárón át a víz az emeleti folyosón.

Július 9.

A Magyar Fa, melyet már Berzsenyi oly megcsupáltan ábrázolt, a nevezetes jelkép, a nemzet valamiféle leglényegének érzékeltetésére. Hogyan jeleníthető meg ez a modern tudatban? Képszerűen, egy folyamatosság, ami ha megszűnne, egy néppel lenne kevesebb a földön?

Kívülről fokozódó s már nem is tompított fejszecsattogás, tövében hántani azt az eleven kérget, amely nélkül már talaj-tápanyagot sem kap a törzs, s új tavaszt nem is érhet. Német favágók szavajárása: elég egy vékony gyűrű ilyen kéreghántásból, és a *Baum* máris *Holz*.

S az a terebély, mely az anyanyelvét természetes nyelvként használó tízmillió magyar jelképe lehet? Ennek sorsa a maga életerejétől függ; a népszaporulattal kifejezhető jövő-igenléstől vagy kételytől. Lengyelország a második világháborúból húszmillió lakossal került ki. Nemcsak az iszonyú vérvesztéséget pótolta; létszámát a negyvenmillió felé nyomta föl. Ez a példa egy nép belső erőnlétének működésére. Ennek akarnak legalább a nyomába érni mind az országok, melyek nem munkanélküliséggel, hanem munkaerőhiánnyal küzdenek, s a népszaporulat megállását mint termelési - már-már üzemi - fennakadást ábrázolják.

Magyarország aktív dolgozóinak száma nem növekszik, hanem fogy. Egyre több a nyugdíjas, egyre kevesebb, aki azokat eltartja. A leghitelesebb forrásközlések szerint a születési arányszám Magyarországon igen kedvezőtlen. Statisztikailag kifejezve a családok átlagos gyermekszáma 1,9. Vagyis a két-két személy, aki családot alkot, még két-két utódot sem hagy maga után.

Nemcsak a maguk hibájából.

*

Mozgunk. Vidéki szellemi munkás - még a hivatalnok is - ötször annyit üzemelteti a testét, mint a városi. Főleg ha még bár csak tenyéryi kertje van.

Reggeltől már váltig föl és föl az asztal (az apró asztalka) mellől, kerti csapot javítani, lépcsőt gatzalanítani. Aztán el Flórával és Palival megnézni a véderdőben (még a háború előtt vásárolt) közös telket: oda-vissza jó kétórás gyaloglás. Este föl ismét a ház mögötti gyümölcsösbe: lesz-e valami termés. Barack, szilva, ringlő: egy szem se. A körte és mandula épp csak mutatóba. A szőlő viszont rogyásig húzza a vesszőt, itt a házfalra futtatottakon is.

Este áztató meleg fürdő - itt van végre megközelíthető kád.

Július 10.

Ha reuma-gyógyhelyen töltöttem volna első napként a tegnapot: máris magasztalnám a módszert. A tagjaimat mintha megolajozták volna: máris rozsdátlanul forognak a csapágyak. A hátfájás is szelídülőben.

Hajnali ébredés. Biztató-hívogató napfény a zsalun át Flóra ágyára. Éhomra gyomkapálás, útgereblyezés. Még a nyelv is hazatalál. „Hun folik?” - tolakszik tréfául a számra; de mégiscsak a mély gyerekkorból. Flóra édesanyja Keszthelyen született és nevelkedett, a dunántúli dialektushoz szoktatta (akaratlanul is) a gyerekei fülét. Így Flóra számára is ennek a hangulata él itt a levegőben.

Július 12.

Reggel ötkor már készülődés: Flóra Pestre megy „csúcsértekezletre” és a főiskola vezetését hivatalosan is átadni, miniszter - és miniszteriális főhivatalnokok - jelenlétében. Bandi viszi s majd hozza estére, mert búcsúztató fogadás is lesz.

Józsát ezért még éjszakára is ide akarta szervezni. Józsa ide is jött, a rokonszenves tanár vejével - legyen mellettem, ha őt közben mégis elhívnák beteghez.

De délben Nelli - Kozmutza Nelli - is följött, „benézett” egy kis „hogyan tetszik lenni?” beszélgetésre.

Nyolcra már itthon volt Flóra. - Hogy zajlott le? Mit mondtak rólad? Hányan beszéltek? S mit?

Szerénységére most tette rá a koszorút. Szőlőprésszerű nyomásra - újból s újból való sajtolásra - sem mondott egyebet: „dicsérték”. - S az, meg az? - Dicsérték.

A fontos, hogy Anikót is - a maga választotta utódját - dicsérték.

Július 13.

Este - egész estére a ház előtt - Pálc. Mi esett vele? Meglányosodott? Karcsú, magas, de még arcjátéka is hajlongóbb.

A mostanában divatos - 15 centi magas - sarok a szandálján. Veti is le, nem azért, mert nyom. műbőr.

Ika legmeghittebb barátnője, öt-hat éves koruk óta, már az Áldás utcai elemiben padszomszédok voltak. S hány nyarat töltöttek itt együtt. Még a későbbi férj, Mösze is itt adódott, annak kamaszkorában.

Pereg most a nyelv, mint a hegyipatak malma, frissen, hitelesen.

Egy hétre való följegyzésre érdemes - hamisítatlan - anyag.

Hátha még az emlékezetbe tolulókkal.

A Pálci nem kereszt-, hanem családi név diminutívje. A mohácsi csatában (Nemeskürty lelt rá az adatra) azért esett el csak 25 Pálóczy, mert a tíz éven aluliakat nem ültették lóra. Már akkor evangélikusok, dunántúliasan, anyai ágon csöngéiek, Weöresek; Pálci Weöres Sándor unokatestvére.

A vissza-visszatérő téma az alkohol és a szaglószer. Iszik, illetve főleg ivott Mösze is (ugyancsak családnévi kicsinyítése Mészáros Tibor kétméteres hajótisztnek), főleg a tengeri útjain. Pálci nem iszik, nem dohányzik.

S ahogy gyerekkori - nyaralási - együttesük harmadik tagjának, a hajdani kis angyalártatlanságú ... Mártának sorsát ilyen közeli részletességgel elmondta, emlékünke idézte. Most, 38 éves testtel szülte meg Tuli a harmadik lányt, megint! De nem áll meg, amíg fia nem lesz, mert... végre jó férjre akadt, s azzal is népes családra.

Délután Lőrincze Lajos. Így hatásos szavú a próféta: szerényen jó külsejű, karcsún állhatatos; választékos szavú, a hazai (parasztos) kiejtés nyomaival.

Dicsérni akarom; nemcsak megérdemli; szüksége is van rá. Egy-két részletet mond el ízelítőül, milyen vesszőfutással járt minden amerikai körútja. Makkai Ádámától is csak gáncs és vád (mert aki onnan jön, csak a kommunizmust szolgálja, semmi mást, még ha nyelvész is).

Az ő védelméül is ott kellene lennem augusztus 6-án, az idei anyanyelvi konferencián.

Séta a kertben, föl a pincéhez. Héberrel egy liter bor, ízlelje meg legalább otthon. Itt a vezetés miatt nem ihat.

Július 16.

Varjúnagy - de színe rozsdabarna, szárnya szélén égkék - madár csapong az ajtó körül, ül meg a kőasztalon. Hessentésre se röppen el.

Gyurgyalag? - az ozorai szőlőben ilyesféle röpdösött; de mindig távol.

Megnézem Hermann Ottó: *A madarak hasznáról* című könyvét. Nincs se gyurgyalag, se ilyen leírás.

Délután már az emeleti ablakon kopog, úgy, mint Szilágyi Erzsébet madara. Beszökken az ablakhoz tolt kis asztalra, kiragadja a körömnnyi piros radírt, azt kopácsolja előttem.

Estefelé Fülöp Zoliék hármában.

Ők fölismerik a madarat: mátyásmadár. Meg lehet azt kézzel is fogni. Beszélni is megtanítható.

Zoli - a falu vízvezeték-szerelőjének - felesége, Klára, tanítónő. Közben Szitás Erzsike is beül. Hosszú történetcsere pedagógus élményekről.

Kovács néni nyolcéves unokája a hazavitt értesítőbe ő maga írta be - ártatlanul - az anyja nevét. Előbb az egyik testvérménje verte meg, aztán később a másik, végül az anyja. Bepanaszolták az este megtérő apjának is, de az: három lecke talán elég lesz neki, s nem nyúlt hozzá.

A kisfiú szívességből és dicsekvésből írta oda az anyja nevét, hogy már olyat is tud.

A gyerekek közt amúgy is szokás az ilyen „hamisítás”. Az egyik kisfiú ezzel hozta vissza az értesítőjét: dr. Nagy Pál IV. B.

Hideg idő, rossz idegállapot.

Kinek-minek akarom én megírni azt a Szentlélek karavánjait? Csak baj és félreértés lesz belőle.

Július 17.

Keserves nap. Reggel enyhe összekülönbözés - mióta először! - Flórával: menjek én is mindenképpen vele Pestre, nem hagyhat itt éjszakára, neki pedig fent kell lennie legalább egy napra (orvosi vizsgálat a megrepedt borda miatt és főleg - gondolom - a főiskolai építkezés).

Nem vagyok gyerek!

De aztán: fejfőrcs, mint napok óta már; depresszió.

Délután Hubay ajánlólevelével két olasz egyetemista. Giovanni Cataluccio és Marc Spiganti. Két nehéz óra. A magyar szakos is alig érthetően beszél magyarul, a finnugor szakos csak franciául, mindketten halkán, udvariasságuk jeléül.

Pogácsa, bor, fűszertő közhelyek. Még Józsa (a félolasz) története elevenebb beszéd tárgy: az ő veje meg lapp szakos, épp tegnap jártak itt.

Látogatás (Dózsával) Kötél Józsefnél; már biceg az eltört bokájával akár a szőlőig.

Ott náluk ülve fedezi föl a nyelvem, hogy az első metszőfogam felében letört.

Ezért sem érdemes Pestre mennem. Majd augusztus 6-án, amikor Lőrincze fölvisz.

Július 18.

Flóra Pestre fél nyolckor, de estefelé már vissza is. Iván bordatörést -repedést vél kitapogatni. A főiskolai építkezés majdnem annyi ápolást kívánna. De a gyerekek körül semmi baj. Ika dolgozik a kimerülésig, s pihenője: Ludika már négykézlábra áll.

A posta - jobb volna már a leveleket sem fölbontani. Lever - megröstelltet -, ha (dicséret jeléül mégis) tanulmányíró (most egy doktorátust készítő) kér választ a kérdéseire.

Az erdélyi református közlönyben, a nagyváradi püspök - Papp László - egybemos az annak idején Észak-Erdélyben gyilkoló Horthy-fasisztákkal. Makkai levele: válaszoljak a *Confessió*-ban, a magyar református közlönyben. Nem. Így lesz krisztusibb.

Egy cikkben helyreigazítás a gyulavári templom építójéről. Flóra - ő ment be először a parókiára - még az anyakönyvre is emlékszik. Kállay József mégis, és nem Sámuel? Az én fejemben nagyanyám szavaiból ragadt meg a Sámuel; tán még egy előbbi pap volt, és egy Kállay - vagy Kállai - lelkészkedett s tán építkezgetett, már paticsból is.

Július 20.

Délben autó Gyuláról értünk, Pesten át. Czímert ott vették föl.

Végig az édenien termékeny, de ma is „puszta” Mezőföldön: Enyingtól Szilasig egyetlen falu sincs. A régi latifundiumok egységesen, sőt megnagyobbodva.

Közben Czímer háborús történetei 1945 januárjától, az oroszok első napjairól. Egy leningrádi festőnövendék Óbudán elvezettette magát egy „lányos” házhoz (volt „cselédlányok”-hoz); a címet egy elfogott némettől szerezte.

A szép Szarvas; ahol egy feketére megálltunk s jártunk egyet. A menthetetlenül várostalan Csaba. Az eredendően szép Gyula.

A főpróba.

Átrendezve a darab. Teljesen úgy, mintha 44 előtt történt volna. Csüggedés, lehangoltság, biztos bukás érzése. Az első rész után alig valami taps. De a végén elég tömött.

Megnyugtatnak: „áthallik” a darab alapeszménye; elsősorban Molnár Gál Péter - Ronyecz Mária férje - ismétli. De a többiek is.

Szoba a SZOT-üdülőben, a régi, fürdőszobával.

Július 21.

Kefelevonat-javítás (Beatrice). Aztán séta végig a városon - nagyon jóérzéssel, hogy ilyen is van. A vár: egyszerűségével lenyűgöző. A volt Almácssy-kastély és 20 holdas parkja: üdülő, gyógyfürdő. Gyerekek - óvodások - mennyország.

Szembejövő - áradó - nyaralóruhás „egyszerű” népek százával: nagy férfiöklök, vastag asszonyságtermetek, munkásfejek, parasztcok.

Délben a Park Szálló teraszán a színészekkel. A darabban igazónból mindenki főhős lehetne. Sík pótló magyarázatai a szerepekről.

Sinkovits átkalauzol bennünket a „strand”-on a volt Almácssy-parkon.

Ebéd. Utána egy férfi dedikálásra hozott könyvekkel, Perényi Béla. Neki mondom el: a darab mai téma - szerinte ezt senki nem gondolhatta: látta a főpróbát. Távozáskor megkérdezem, mit csinál itt Gyulán; a főügyész.

Még délelőtt gyalog végig a városon. Ismét a szembejövők vigasztaló képe, hogy történt változás, a fölemelkedés dolgában: a rövidnadrágos, trikós férfitesteken látszik, melyik a paraszt, a munkás. Nagy marok, nehéz lépésrakás, most sétálva is. Meg újra csak a vastag derekú, tömött termetű családanyák.

A maradékok boltjában értékes selejtek: exportra készült, de meghibásodott áruk közt egy szép nyárvégi vászonöltöny (hosszú válogatás és próba után) 500 forintért. A hiba a nadrág alján, épp ott, ahol levágható. Ritka öröm a gyulai tartózkodás alatt: valóban szép „szuvenír”.

Fél hétkor a megyei és városi tanács hideg vacsorája a vendégházban. Tóth Dezső - sokkal emberibb, okosabb, mint híre (és nagyon is vonalas Vörösmarty-könyve) után gondoltam. Rövid beszéd. Egy borítékban az itt szereplő írók szokásos prémiuma: 20 000 forint; épp kellene tetőjavításra.

Kedélyes, de elég éles társalgás (részemről) a mai rendszer szinte harpagoni helyzetéről.

Az előadás: váratlan élmény: jó! Egy pissz se, a hosszú párbeszéd alatt se. Figyelem, feszültség. Kitűnő rendezői ötletek. Hosszú taps, még ütemesen is - a színészek még többet is kaptak volna, ha nem vonulnak el.

Bessenyei is eljött. Melegen ölelget: ha Csehov itt születik, és itt él, ilyet írt volna; de sikerben is. „Mély, igaz: fölrázó!”

És így mások is.

Megnyugodva megyünk hát haza, kimentve magunkat, hogy az előadás utáni vacsorán nem leszünk ott: 1/2 12.

Július 22.

Még egy-két följegyezni való a napról. Indulás előtt - nem tudunk kimenni a szobából: elromlott a wertheimzár, a csengő helyén pedig üres luk. Kiabálunk le az 5. (valószínűleg 7.) emeletről, de senki sem hallja. Végre a dörömbölésre valaki odajön az elhagyott folyosórészre: betörik kívülről az ajtót.

A liften lefelé meg egy szép fiatal nő tízéves szép kislányával oly barátságosan tekint ránk, hogy illik szót kezdeni: hova, hova ilyen korán? - Templomba. - Melyikbe? - A reformátusba. Mi már csak tartjuk a szokást. S olyan újabb mosolyok, hogy a búcsúzás csak ez lehet: Imádkozzanak értem is. - És erre már szinte rokonian megint mosoly és bólintgatás.

Autón vissza Tihanyba, Dunaföldváron át ismét. Tamás András magával hozta a feleségét, Czímer helyére, mert az innen Egerbe megy.

Kellemes út - ebéd: halászlé - az izesi szőlőkben.

Cece közelében dinnyevétel. Az útmenti alkalmi árus téveszparaszt, de a háztáji termését árulja - megismer. Egy pillanatnyi időre fölfúvódik bennem a büszkeség hólyagja: no, lám! De megkapom rögtön a kipukkasztó túsúrást: öröm, hogy kezet rázhatok, tudom, hogy milyen nagy könyvet írt Cecéről, még nem olvastam, de most már csak „vetek rá” időt, ha már a tévé is mutatja a képét.

Itthon minden rendben, bár Ikáék nem jöttek le tegnap. Tamás és - három gyermeket szült fiatal, jóbeszédű, jó megfigyelő - felesége épp csak egy feketére pihennek meg.

Július 23.

Tizenkét látogató három részletben.

Molnár Lajos Amerikából - van-e remény, hogy az ENSZ-ben magyar referáló bizottság legyen. És - az emigránsok széthúzása, még ebben az ügyben is.

Vele G. Mihály (aki már vasárnap is itt volt, levelet hagyott) a Léva környéki magyar iskolák ritkításáról.

Az emberek elmondják, személyesen - néha bizony zavarosan és megbízhatatlanul -, ami rosszat csak tudnak a magyarság állapotáról. Ők maguk szinte megkönnyítést várnak, hogy nyugodtan mehessenek el: átvette tőlük valaki a gondot.

Közvetlenül ebéd után hat kiskunfélegyházi tanár - Drózdik Júlia mutatja be őket. Őket meg a magyar nyelv ügye hozta ide - vigaszért.

Közben a mátyásmadár a nők haját borzolja, arcunk előtt csapdos. Megfogják. Elviszik Szárszóra - ott nyaralnak -, ott fogják elereszteni.

Estefelé Béres Ferenc feleségével. Holnap koncerten lép föl az apátsági templomban. Ide jönnek majd értünk.

És egész nap: az évenként megismétlődő lelki nyomottság hulláma: július 31. közeleg. Petőfi halála, 130-adszor. Egyre elfogadhatatlanabb.

Július 24.

Peskó György-Béres Ferenc orgona-ének estje az apátsági templomban, 1/2 9-kor.

Egy hely nem marad üresen, még állnak is. Szegényesen, de láthatóan ünnepire öltözött (nem farmernadrágos) fiatalok, csöndesek: ismeretlen nyelven oly halkán, azt sem értem ki, szlávok-e, albánok-e, vagy tán valamiféle közel-keletiek. Sok a német is.

A faluból egy lélek sem.

Béresné és Gábor fia hoznak haza.

Július 27.

Hajnalban Flóra föl Pestre. Tíz órától fogva már látogatók, részben Flóra „megszervezése” folytán: hogy legyen ki ellenőrizze, nem lettem-e rosszul stb. Aztán Szitás Erzsé, Nelli, Pali, Szabolcs, Topolánszkyék (igen kellemesen), Józsa, és végül ő maga Flóra, hármában, mert Bandi elhozta kirándulásképp a feleségét is.

Este ismét: július 31-e, a segesvári napot idézve máris.

Július 28.

Thomas Mann naplója, száműzetése első éveiből, ez 1935 nyaráról. Monoton szokvány események, szokvány kávédaráló-stílusban. Laposság, öntetszelgés: s lám, mégis szomjasan issza a szem. El tudta ezt saját maga olvasni; elevenít emléket az ilyen, tartósít időt?

Én ezt a magamét naponként abbahagynám, ha Flóra nem sürgetné a legépelését. Szórakoztatja legalább az ujjait, miközben a billentyűket táncoltatja?

Július 29.

Árnyékom - szimatolva erre-arra - úgy megy előttem, mintha már hallott volna az „Árnyékvilág”-ról és - száműzött - akár egy luknyi lejárást keresne.

*

Jó szellemi élet nem lehet „magaslat” nélkül. Ahova a napi-heti-évi verejtékezés, lárma és - akár „siker” - után fölhúzódhatunk, visszatekinteni arra, amit éppen csináltunk; tiszta levegőt szívni. Azt, amiben még Petőfi oxigénje is benne van.

*

Nem azért idegenkedem ezektől a fiataloktól, mert életkorban megöregedtem. Egy másik történelmi korszak maradt fiatal bennem. Attól nem akarok eltávolodni, amikor nem kívánom az ő közelségüket. Kivárom - nyilván a síromban -, míg megteszik az utat: hozzákorosodnak az én eszményeimhez; az én meghitt társaságomhoz. Ott válthatunk majd szót, gorombát is, tréfásat is.

*

Renard az 1894-es naplójában finoman viszolyog, hogy a Verlaine iránti bámulatban része van Verlaine szifiliszének is.

És ha még csatatéren is tudnák, utolsót pihegve, vérben! Így van. Esztétikai érzékünk rejtelmesen összefonódik nem is túl rejtelmes - mert hisz folyton kitörni kész - szadizmusunkkal. Az irodalomtörténet felerészben éhből él.

*

Az ihlet olyan, mint (a franciák szerint) evés közben az étvágy: írás közben jön meg igazán.

*

„Elviselhetetlen!” A halál! Csak annak számára - mindig -, aki épp elviselte.

*

A mi újságjainkban csak a halálozásnak - a földről elköltözötteknek - van külön hírvonatuk.

A születésnek - a beköltözőknek - nincs.

Egyensúlybillenést érzek. Mintha a honpolgárok csak fogynának és fogynának. Magányosodási érzésemet növeli. Kiürül a haza?

Kérkedjete, hős kismamák. Nemcsak otthon, négy fal közt, amikor első kérdésre oly győztes arccal hordozzátok meg a vendégek közt az új földlakót. Hanem a „nagy nyilvánosság” előtt, a hon színpadán is.

Így igaz: a néhány sorukkal is gyászkeretet idéző halálozásjelentések után szívesen venném, szinte testileg is, mint eltikkadás után a pohár jeges sört, egy jó rubrika hírt - nemcsak a születésekről; nemcsak a házasságokról. Az eljegyzésekről is. Sőt - ha találnánk rá kellően tapintatos formát - arról is, ha két fiatal egymásra talált, és kar-karban nem a temetők, hanem a ligetek magánya felé lépdél.

*

Valami jó novellát, igazit a műfajból; érdekfeszítőt, de mégse túl hosszút. Akkor fejeződjék be, amikor épp elálmosodom. Vagyis nem azért, mert unalmas. Hanem, mert tudatom maradék szomját is kielégítette. Letette velem a világ gondját. Mert azt ilyen jó író viseli a lelkén.

*

Interjú? Csak úgy, ha a te erőfeszítésed árán bámulhatom majd írásaim tükreben nagyságomat és tehetségemet.

*

Alig van író, aki nyerne azzal, ha testi mivoltában is bemutatkozik, szót kezd velünk. Egyik adat arra, hogy a művész mégis a szellem embere.

*

Tudja jól ez a csibész, hogy elolvasom minden sorát; személyes sértés, hogy mer mégis ilyen trehányul írni.

*

Te viszont azzal röhögteted ki magad, mintha bárki valaha odapillantott volna, milyen combray-i szalonléptekkel illepsz véges-végig befüggönyözött fejezeteiden.

*

Július 29.

Akadozva, de írtam mégiscsak, szünetekkel. Abban a hiszemben, pihentető, erőt gyűjtő megállások. A szavak egyre nehezebben s akkor is: makkfa helyett bakkfa. Kész lett a fejemben egy nem is hosszú mondat. A toll már előzően fölemelve a kezemben. Mihelyt a papírra tettem a hegyét, a kész mondat azon egészében kisurrant az agyamból. Egy ideig még erőltettem, hogy visszaidézzem. Letettem a tollat. Megnéztem az órát, ennyi humorom még volt, ennyi dac: 1979. július 29-én délelőtt tíz óra harmincöt perckor öregedtem meg.

A hordozható rádió az ágy végében. Félíg fekve igazgatom a hangtisztaságot. Derékig meztelenül most, mert - végre először idejövételünk óta - meleg van, verejtékeztető. A tükörben - mióta ismét - derékig meztelenül látom magam. Meghíztam, mellben.

Délután fűrészelés, kerti munka. A felső kertben gyerekökölnyi fűgék, félíg éretten. A felső szomszéd a kőasztal előtti mandulafára akasztotta a nyugatnémet fizető vendégeinek a függőágyát. A jövő héten itt lesznek Ikáék - azt terveztem, ehhez az asztalhoz járok föl dolgozni.

„Dolgozni” mégis? Mit? Vénségi megszegyenülés lenne, ha kiadnám, amit eddig a Szentlélek karavánjából papírra gyötrődtem. Versek talán?

Nem, odaállni az elhallgatók közé. Zelk öt-hat évvel fiatalabb nálam. Növeli a respektusomat iránta, hogy - mióta már - nem publikál.

Nagy szeméttetés a kandallóban.

Július 30.

Szellemeskedésnek véltem, amikor először tollamra kíváncszott, hogy Közép-Európa társadalmi osztályai közül a proletárdiktatúrát mind megérdemelte (mind rászolgált), kivéve éppen a dolgozók osztályát.

*

Annyit szurkálgatják, hogy végül rám tetoválódik: utolsó nemzeti költő.

Az ügyeletes nemzeti költő.

*

Az olvasók tábora voltaképp a hívők egyetlen tábora már. Hisznek az írásnak. Az Írásnak! Még akkor is, ha magának az írónak nem. Ha csak addig is, amíg a könyvet a kezükben tartják.

*

Legtanulságosabban az ostobák tettei kezdenek oktatni engem. Visszamenőleg is.

*

Voltak és vannak az emberi szervezetnek betegségei - a legfélelmesebb példa ma a rák -, melyeket a tudomány csak leírni képes, de gyógyítani - az okozókat fölfedni - még képtelen. Vannak ilyen félelmes betegségei a társadalmi - mondhatnám a nemzeti - élet szervezeteinek is.

Július 31.

Segesvár, 130-adszor. Ahogy a távcsövet igazítjuk, az a szörnyű kép abban a kukoricásban az évek növekedésével egyre élesebb - valóságosabb: kegyetlenebb lesz. A kukorica ilyenkor már elég magas, elrejti az embert. De nyeregben fölállva látni lehetett, hol mozognak a szarak. Látom a kozákot, aki nem volt rest - „nem sajnálta a fáradságot” - beügetni a kukoricásba, hogy kikergesse a menekülőt az útra - az Ispán-kúthoz -, hogy aztán kedve szerint ledöfhesse.

A szép könyvekről

Üres szó volt számomra sokáig az örök értekezés a művészi forma és tartalom viszonyáról. Ami jó, az szép, és megfordítva, ez volt a hitem.

Bernard Shaw színdarabjában az angol tábornok egy csodálatosan szép könyvet forgat a kezében. A külsejében gyönyörködik, a kötésben, az illusztrációkban.

S rémülten említi, hogy egyre többen azért szereznek könyvet, hogy - olvassák.

A corvinák, az arany bibliák: inkább nézésre készültek, mint olvasásra.

Én a könyvek olvasóihoz csatlakoztam. Minél egyszerűbb, aminél dísztelenebb legyen a könyv. Saját írásaimat legszívesebben akár rossz újságpapíron jelentettem volna meg: beszéljen maga a gondolat.

Épp azért, mert oly sok silány írás kapott fejedelmi köntöst.

Magyarul a silány szellemi termék neve: fércmű. Ponyva.

Mindkét szó a vidéki vásárokat idézi. A népnek szánt olcsó olvasmányokat, a betyártörténeteket épp csak összefércelten árulták ponyván, néhány fillérért.

Rossz írást csontpapírra nyomni, díszkötésben árulni: megtevesztés; afféle árucsalás. Annak éreztem?

De aztán megismerkedtem egy igazi könyvkultusszal.

Párizsban.

Virágzó kézművesipar volt még a két háború közt is.

Ellentétben a német (és a hazai) könyvkiadással, ahol a könyvek már a nyomdából kemény papírtábla közé kötve kerültek ki, a francia könyveknek csak vékony borítólapjuk volt. Szinte egyszeri olvasásra készültek. Holmi vizsgára. Ha az olvasónak nem tetszettek: dobja el őket.

Ha viszont megtartja, szabasson ő maga tartós külsőt, köntöst rájuk, csaknem úgy, mint a szabónál ruhát.

Pesten diákszórakozás volt a könyvkötés. Az iparművészeti főiskolán esti tanfolyamon tanígtatták.

Én már Párizsban úgy tanultam meg, hogy rögtön műhelybe álltam.

Augusztus 1.

A szellemjárás magyarul más, mint a kísértetjárás. Az előbbi jó csodalényeket, tündéreket is idézhet, mert hisz azok is szellemek, az utóbbi alakjai a sírból jönnek, hullaszagúak, félelmesek. Ahogy *tartalmasabb* lett volna a „Világ proletárjai egyesüljetek” helyett az eredeti német szöveg tüzetes fordítása, hogy „Minden ország proletárjai...”, úgy a másik jeligévé vált mondat kifejezőbb lett volna, ha a korabeli szocialista irodalom magyar átültetői több nyelvérzékkel válogatnak rokon jelentésű szavaink zavarbaejtően bő garmadájában. A romantika korszaka szerette a temetőket. De a 48-as évek - Petőfi esztendei - Európájában már szellemek jártak, frissítették a levegőt s a lelkeket.

Augusztus 2.

Napi két óra torna: egészségügyi séta, művi mozgás. Ez viszont a lelket teszeszti el. Visszatérni valamiféle természetadta-kívánta testmozgásba, az pihentet. Egy darab kert a gyógy-gimnasztika legjobb terme. Ma is: hajnali 6-tól fűrészelés, már-már akrobatikával: az ágaikkal összenőtt gyümölcsfák rendbe tévése.

Délután Ikáék a két gyerekkel, Maricival, karavánnak sok (csupa apróbb, hordozható) csomaggal. Bálint: emberközeli, életkora vadócsága domesztikálódik. Juditka: osztja, de úgy, bárki rátekintése a mosolyt, mint a tükör a napfényt.

A ház persze: cigánytábor; a beözönlő holmiktól az évtizedek óta itteniek szétnyüzsögnek; félóra, míg az ember ráakad a sótartóra, a cipőkefére, a - kulcsokra!

Vacsora után az „aludjatok jól!” végén Ika kiszedi az egyik Népszabadság kritikáját a gyulai bemutatóról. Elég a címe: „Szép eszmények jegyében”, hogy mindent tudjak, miért nem kell az ilyen darab se a kritikusoknak, se tolla gazdájának. Minél szebb és jobb az ilyen írás, a föladat-föladvány róla: keresd rajta, miért is csúnya és rossz: miért ne nézzünk a lényegére.

Augusztus 5.

Az éjszaka egymás után több rohamban is trópusi - fakicsavaró - szélvihar. A bőven levert gyümölcs összeszedésére már reggel hatkor a felső kertben. A kukorica - az ember magasságú, a már címeres - lelapítva mind a földön.

Hogy is volt a vita Gyánton? Nem kell töltögetni - az új elmélet szerint - a kukoricát: csak a talaj nedvességét vonjuk el tőlük? A tövek most mind kitépve.

Egész délelőtt Flórával állítgatjuk a ledőlt szálakat, töltögetem én a tövet. Megérlelődik mégis a cséve.

A tűző napban a postás: - expressz levél.

Derékig meztelenül, verejtékezve olvasom: Illés Endre nem röstellte a törődést, lezötykoltette magát csaknem nyolcvanévesen Gyulára, megnézni a *Homokzsák*-ot. Vigasztaló sorok; kedvet kapott új darab írására. Ha van „írói” (irodalomtörténeti) levél, ezt az övét volna érdemes például citálni. Egyből elfújta a Népszabadság levágó kritikáját. (Bár „irodalomtörténetileg” érdemes volna azt is megörökíteni: hogyan védi, védelmezteti ügynök bértollnokaival a kommunista magántulajdont, mihelyt az a tulajdon az övé.)

Tűz a nap. Valahányszor lehajolok fölemelni a kukoricaszárat: szédülés. Flóra téteti le velem a kapát s küld vissza a szobába, a tollhoz.

De itt meg a Hotel vízvezeték-szerelője, Papp Zoli bácsi (nálam tíz évvel fiatalabb) csinálja (forrasztja) a WC-lefolyó tartályát. Beszéd vele: mennyiben irányítják hát a dolgozók ezt a dolgozói társadalmat? Apja is szakmabeli volt, falusi iparos. Az nevelte, hogy: az átadott munka a te tisztességeleved! Ma? Részletek az üzembeli munkaerkölcsről.

Vasárnap Ozorán a mesteremberek söröztek, kugliztak. Emlékszik: maguknál is? (Az Alföldön.) Maga hogy vasárnapoz? - Ilyenkor van időm egy kis munkára.

Megköszönjük - sűrű kézrázás -, hogy hozzánk is eljött.

Aztán ruhapróba. Marici fölvarrta a gyulai selejtboltban vett (500 Ft-ért) fehér ruha nadrágszárát. Protokolldíszben mehetek föl holnap a pesti szereplésre.

És még vers is; mert ezt látom kinézve az emeleti ablakon: A vő fényképezi a műanyag lavórban pancsikáló meztelen unokát.

Augusztus 6.

Rossz éjszaka, feszült (képzelt termő) idegzet, tennivalókkal túlfeszített nap - leírása fölösleges: maradt tán róla újsághír, fénykép, rádió- és tévéfölvétel. Fekete Mercedes értünk, góliát-magas sofőrrel: a Világszövetség autója. Közvetlenül az Európa Szállóba. Az Anyanyelvi Konferencia már együtt, vagy száz ember Ausztráliától Finnországig. Lőrincze és Bognár József hosszú beszámolói. Közben én taxin a kórházba, a letört szemfogammal, Megjavítható. Vissza az elnöki asztalhoz, rábeszélnek, szólaljak föl én is, bár csak néhány mondat erejéig. Megtörténik. A szünetben a rengeteg rég nem látott személyes ismerős, és a hírből, írásból ismertek.

Ebéd külön asztalnál, én kértem egybe őket: Bori feleségével, Csoóri, Czine, Flóra. Tréfás, az a fajta könnyed hang részemről, amely mint emlék majd annyit gyötör: bohóckodás volt. Utána Flóra ügyei után, a kölcsönzött Mercedesszel a Főiskolára, az építkezéshez, végre haza a postáért, Csoóri is velünk van. Ámulhatott a hatalmas internátusépítkezés udvarán: mindez az egyre törekenyebb s lányosabb Flóra erejéből származott. Aztán ugyanazzal a kocsival vissza Tihanyba, másfél óra alatt. Az úton megint gyötrődés már-már rángó idegzettel, elfogadja-e majd a nálam is másfél fejjel magasabb, hatalmas termetű a megalázó (engem is megszegyenítő) borraivalót (a markomban kezdettől szorongatott 400 forintot). Egyre elfogadta, nagy megkönnyebbülésünkre, összebarátkozásunkra.

Üdvözet

Kedves Barátaim!

A megöregedésnek nemcsak hátrányai, hanem előnyei is vannak. Az ember egy hosszú életút pályájáról visszanézve még olyan területen is elkönnyelhet bizonyos eredményeket, amelyen általában csak panasz hangzik. Én, aki nem mától és nem is tegnaptól követhetem figyelemmel a magyar nyelv ügyéért folyó harcot, ilyen alapon a remény szavát merem itt hangoztatni. Ha visszanéz az ember, s látja, hogy csupán az elmúlt ötven év alatt is milyen eredményeket hozott e törekvés, akkor azt kell mondania: a harc nem volt hiábavaló. Akármennyire odasoroztuk is mindig a magyar nyelv ügyét a nehéz sorsproblémák közé, azt nyugodtan elmondhatjuk, hogy ezen a fronton szilárdak az állásaink, sőt előretörés tapasztalható. Önök előtt igazán fölösleges volna részleteznem, hogyan válik mindinkább követelménnyé vagy legalábbis kívánalomná, hogy az emberek hibátlanul tudják magukat kifejezni, s a korunkra olyannyira jellemző változások figyelhetők meg a sportnyelvben, a szatíra nyelvén és a nyelvhasználat több más területén is. Tehát igenis érdemes tovább folytatni ezt a harcot, és érdemes még további erőfeszítést és buzgalmat kívánni azoknak, akik az első frontot tartják.

Általában elmondhatjuk, hogy a jelen nyelvért vívott küzdelem valójában a múlt és a jövő harca. Azt hiszem, a szükségesnél többször hangoztatjuk, hogy a múltbeli magyarság volt az igazi, az a helyes, ezért aztán majdnem mindig gyanakodva nézzük a jövőnek, a fiatalságnak, a másnak szemünk előtt alakuló, teremtődő nyelvét. Pedig erre az élő nyelvre kellene még nagyobb figyelmet fordítani, éppen nekünk, magyaroknak. Ha igaz volt a múltban Montesquieu-nek a híres mondása: „La nation c'est la langue”, vagyis hogy a nemzet nem más, mint a nyelv, akkor mi nyugodtan vállalhatjuk annak kimondását, hogy „La langue c'est la nation”, a nyelvünk a nemzetünk. Mindnyájan tudjuk, hogy a diaszpórába szórt magyarságnak milyen a nemzeti, pontosabban nemzetiségi nyelvi helyzete. Ez kötelességet ró ránk. Nekünk elevenné, élővé kell tennünk ezt a nyelvet. El kell érnünk, hogy a magyarul beszélők - bárhol laknak, élnek is - mindenütt könnyedén, vidáman, természetesen használhassák a ma nyelvét.

Rengeteg dologban tudnám elvenni egy-egy hozzászóló elől a mondanivalót, de mivel nem kívánatos félig-meddig laikusként beleszólni a tudomány dolgába, nem teszem. Ehelyett szívből köszöntöm önöket, a tudomány férfait, s még inkább azokat, akik tömegmozgalmat tudtak teremteni nyelvünk számára, csak Péchy Blankának vagy Lőrincze Lajosnak a nevét mondom ki, máris kellőképpen utaltam erre a nemes mozgalomra.

Végezetül minden jót, eredményes tanácskozást kívánok valamennyiüknek! S mivel én a magyar irodalmat képviselném itt, kérem, fogadják hálás köszönetünk jeleként a magunk buzgalmát, igyekezetét.

Augusztus 7.

Un homme dont le sourire éclaire une pièce.

De nem akkor, ha dobogón áll és filmfölvévegép fénye tűz rá. Az ilyen mosoly attól nyomban kialszik.

*

Kedvezőtlen kritikák a *Homokzsák*-ról. Főleg világnézetiek a kifogások: elképzelhető-e a magántulajdon ilyenféle „elvetése”? Aztán: egyöntetű a vélemény, hogy mindez csak a Horthy-korszak alatt történhetett. (Vagyis a rendezés sikeresen félreterelte a veszélyes figyelmet. Azaz: „félrerendezett”?) De nem a mai rezsim védekezik, még önkéntes bajnokai által is? Oly osztatlan a kiállítás a szerzésnek, a vagyongyűjtésnek nemcsak jogossága, hanem okossága mellett!

Délután telefonálások után Lendvai Pál, a bécsi Presse tán már európai híró tudósítója az angol feleségével. „Csak félórára” hazatérőben, mert csak 36 órát tölthetnek Magyarországon. 5-től 8 utánig nyúlt el az egyszerű uzsonna, amit Flóra összeüthetett maradék sonkából, sajtokból s a kerti gyümölcsökből. Hosszan, elsősorban persze a románokról; „túlkapások”-nak minősülnek már világszerte minden intézkedésük. Így a magyarellenések is.

Augusztus 9.

Szekér Gyula és felesége, Éva. Nagy csokor rózsa, egy üveg „minőségi bor” - mert váratlanul állítottak be: a telefont hiába nógatják ők is. Az erdélyi kérdéstről hosszan: a románok benzint-partizánkodásáról.

Augusztus 10.

Délben - ebédre - Hunyor Kati. Cs. Szabó barátnője. Együtt két hetük a görög szigeteken: ezért volt érdemes eddig élni. Részletesen Inci lelkiállapotáról: a depresszió ár-ápolyaiban.

Háromkor megy el (olasz autóján), s négykor már - megbeszélés szerint - Csoóri és Donáth; mi okosat tehetnének a magyar intellektuelek a román-magyar viszály helyes útra terelésében olyat, amelyre a hivatalosak képtelenek? „De mégis úgy, hogy ne marasztalják el az utóbbiakat?” Pótebéd nekik, rántotta, a maradék hal.

Közben, váratlanul Csatlós János Stockholmból a svéd feleségével, három kedves svéd gyerekkel (az egyik nem az övék) és (velük) László Gyula. A pótebéd maradéka és gyümölcs nekik „ucsorára”. Hétkor mennek el: ezután folytatódik Sándorral, Ferencsel, mi is a helyzet, mi várható, s a teendő. A kicsi lány, Juditka a szobából kéri ki magát a siránkozásával, a kis Bálint a lábunk között száguldoz.

Augusztus 11.

A tegnapi „teljesítmény” böjtje: depresszió, szaggató fejfájás hátul a nyúltagyban s onnan villám-kisugárzások a koponyacsont belső felületén. Déltől este tízig szünetlen beszéd, nem is könnyű elfeszítéssel, beleértve még a pihenés háromnegyed óráját is.

Este Szitás Erzsike: padlizsánt hoz, süssük meg a kandallóban, rakjak én tüzet. De annyi erőm sincs, hogy lemenjek, akár csak üdvözölni őt. Flóra nyugtatót ad, hőmérőt nyom a hónom alá, betakar, mert végül már villámszerű didergéscikázások is végig az egész testen. Vacsora egy pohár aludttej, hogy legyen mivel bevenni az orvosságokat.

Augusztus 13.

Ebédre Ika gyerekkori barátja: Foma - Molnár Tamás -, aki Ika francia barátnőjét vette el, egy-két évre, mert aztán elváltak. Jó állása van Párizsban.

Délután 3-kor Keresztesné - a felső kerti szomszéd - egy erdélyi házaspárt hoz le, a férj író: nem akarja, hogy otthon megtudják, járt nálunk.

Este vacsorán Wessel Bandiék: Annie és François a - most nősült - feleségével; az is orvos.

Augusztus 15.

Mariska később jön, nem mulasztja el a misét: ünnep van, Mária mennybemenetele? Ozorán volt valóban valami nyári ünneplőbe öltözködés, pihentető, valóban lélektisztító - félnap legalább! Igen, hiányzik. Az idegzet még érzi.

Szítás Erzsike délben, az újságból kivágott receptet hoz, hogyan kell borókából bort, pálinkát csinálni házilag. Ez meg a takarékoskodás mély világát ébreszti föl. A sövényül ültetett borókabokrok már embernél magasabbak, teremnek. Kárba veszendőn!

Ahogy az unokák emberiesednek. Bálint naponként tán ötven új szót is betesz az agyába - a vakondtúrástól a hagymahéjig - első hallásra, örökre.

Háromkor Wessel Bandiék búcsúzni. François-nak ugyanolyan a háromfrankos fanyelű bicskája, mint amit én elvesztettem. François ideadja rögtön az övét. Nagy mulatság, hogy így teljesednek a kívánságok!

Közben - előzően is már - Hampelné a sürgető panasszal. Közös szomszédunk - a svájci autóval járó M. úr - kecskét telepített a kertje végébe (épp az én szerszámkamra-dolgozó-kuckóhoz két méterre); senki a környezetben nem alhat a szünetlen mekegés, no meg a bűz miatt. De M. úr ragaszkodik az állathoz: hite szerint elüzi a szőlőből a seregélyeket. Lépjek én közbe! Flóra fogalmaz oly udvarias levelet, hogy még az állattartást tiltó rendeletet sem említi benne, illetve kihúzza. De írja alá a többi szomszéd is.

*

Közben egy hamburgi és egy erdélyi magyar; egyikük, Szily András Brazíliába költözik át, viatikum célja a - csak ötperces - tisztelgés. Mennének is előzékenyen, Flóra előzően megmondta nekik: szédüléseim vannak már a kimerültségtől. Én lendülök bele a beszédbe: a viatikumba. Eltörölni az ellentéteket, csak a következő lépés közös céljait vallani, és - remény.

Közben még mindig - előbb - újra Hampelné, majd Jani Lajos mostohalánya, Szerényi Anikó Jean-Loup-val: férjével, és a két vasgyúró kis Charmet-fióval, fiaikkal. Az akali pincét átcserelnék parasztházra - 150 000 forintért lehet kapni Barnakban, de mint külföldiek (noha Anikó aztán igazán magyar és Jean-Loup is töri a nyelvet, annyiadik nyarukat töltik már itt) nem vehetnek ingatlant. Tanácskozás, mi volna most a teendő, hogy egyszer már írtam levelet ügyükben a miniszternek is.

Augusztus 16.

Ötkor ébredés. Le a konyhába, megsütni a szokásos hagyma-paprika-paradicsom keveréket a teához, ez most a reggelim (tojás nélkül). Hirtelen teljes vakság a jobb szemem. Riadalom, hogy egyensúlyt tartsak (lelkileg), behunyom ezt a szememet. Hunyva fogom tartani most már végig! Ha így dacoskodik velem. De ahogy asztalhoz viszem a kis gyorssütőt, ellebben a fekete felhő. Utána: megkapálása az őszibarackfák tövének, a tegnapi körbeásás után. Bálint váltig ki akarja venni a kezemből a nekem is ólomnehéz háromszögű kapát.

Délután lengyelek, kapkodó - mert többször megszakadt - telefonálás után Hévízről. Ott gyógyítja magát Ernst (egyetemi tanár s muzikológus) a feleségével és egy orvos házaspárral. A minden európai nyelvet jól - az olaszt anyanyelvi szinten - beszélő Sophie Ernst évtizedek óta tolmácsa és titkára Iwaszkiewicznek, a lengyel írószövetség örökös elnökének; feddhetetlenül. Persze rögtön: Polak, Wenger, dva bratinki!... és valóban azonnal olyan szó- és helyzetértés, mintha Nagy Lajos tervét, annyi Rákóczi álmát nem fújták volna el már esetenként a hajnali (ébresztő) szellők. Lelkes kommunizmus- és éppoly lelkes katolikus-helyeslők. Úgy el

vannak ragadtatva a hévízi fogadtatásuktól, ellátásuktól, hogy viszontlátogatásra bennünket is rögtön varsói lakásukba invitálnak, hálni, enni. Mikor is láttuk egymást először - Rómában? Biz nem tudom az évét. És Londonban, arra csak emlékszem? Ott már bizonyos, hogy nem én voltam a magyar ismerős a történelemből. De a legutóbbi kiadvány, az Ebéd a kastélyban lengyel fordítása kitűnő! S maga a téma: egyenest nekik íródott, oly közös! Aztán megint a pápa: a szerepe a „lengyeliségben”. Egyheti visszatérte után a lengyel erények tértek vissza. Egy álló hétig egy lengyel nem ivott (a részegségig), nem lopott, nem káromkodott.

Augusztus 17.

Józsa.

Egy ismeretlen házaspár, csak könyvaláírásra.

Egy angol nyelvű cikk „romániai” (erdélyi) kisebbségekről.

Zelnik, a rokonszenves etnográfus (aki 10-én Csoórit és Donáthot lehozta), éppoly rokonszenves feleségével, az énekesnő Budai Ilonával: Győr mellől viszik Pestre a nagyszülőktől a maguk kis Bálintját (annak akarata ellenére, mert ott még csorda is van). Csoóri - vigasztaló magyar szótartás - velük küldte le az annyi port fölvert könyvet Kun Béláról. Persze, alig várom, hogy visszakerüljek abba a magyarságra oly „sorsdöntő” múltba. Alapos, tárgyilagos mű. Épp ezzel mélyen leverő.

Augusztus 19.

A New York Times belgrádi-zágrábi tudósítója, az East Europe Bureau-nak - ahogyan a névjegyen olvasható - bureau chief-je: David A. Andelman, cingár, szerény, olyan ebédre, a zuhogó eső miatt is, mert csak leves és tökfőzelék tojással, meg káposztáskocka van - és ő - evésben is szerény - tojást sem eszik (allergia). Közben a kis Bálint sírása, hogy vele foglalkozzanak, akik csak a házban vannak. Jelentéktelen témák, főleg gyerekekről (neki is hasonló korú és természetű kislánya van).

*

Benne vagyok a szórásban. Úgy érve a szót, ahogy a háború ránk hagyta: sűrűbben úgy jönnek a gépfegyvergolyók, hogy egyben kerítenek is.

Nincs kimenekülés a körből; lapulni a legtanácsosabb. A golyók, az öregség tünetei vészesen sziszegnek a fülem mellett. No, belém is hatolnak. Átmenetileg; úgy, hogy mellen be, hátton ki. Egyelőre szórakoztat, hogy mintha testileg máris más anyagúvá alakulnék, vízszerűvé, ködszerűvé.

Ezek a fájdalmak, ezek a be- és átütések tudatosítanak, hogy a harcmező már az utolsó hónapokban is zordabbá vált. Nocsak, nicsak: legutóbb még három pihenő szünettel jöttem föl ide a szerszámkamrához, a dombtetőre (a munka-menedékhelyemre) s ez már az ötödik légtankolásom alig túl a feleúton. Éppúgy duplázódik a pihegésigény fűrészelés közben. A kaszálás? Még ritmust se kapott a suhintás, s máris nyúlok a fenőköért. Született grófként, állami autós akadémiaként hagyom, hogy a sofőr, vagy az ifjú kartárs kivegye a kezemből. Újra s újra a múlt heti-tegnapi fürgeséggel hajlok le az elejtett ceruzáért, s egyre szédítőbbet fordul velem a világ. Baráti karnyújtásként fogadom el a lépcsőkorlátot már lefelé is.

Első ízben kedvderítőül, borúoszlatóul mondtam ki a szokásos baráti, kartársi „hogyan vagyunk, hogy vagyunk”-ra ezt: „amíg az agyamtól a forró drót jól működik a csuklómig (a betűvető három ujjig), minden más végtagomat vállvonva dobom oda az elmúlásnak”. És most, hogy

az elmúlás, a golyószórás az agy nevezetű végtagot is kerülgeti, kerítgeti? Hogyan erősítsük ezt a kezdeti védekező álláspontomat: beállítani visszatüzelésre a humor fegyvereit is?

A nagymamám, aki homlokára tolt szemüveggel keresi ugyanazt a szemüveget, maga a helyes egyensúlyú nagymama is jól kacag, amikor végül, akár verejtéke törlésekor megleli. Az írói agynak az egyik szerszámos fiókja a rokon értelmű szavak rekesze. Én ezt nemigen húzogattam, abban a hiszemben: könnyen jár, könnyen megtölthető. Első mosolytalan meglepetésemet az hozta: szükség esetén is ráncigálnom kellett. Álló percig várom, míg tollam hegyén megjelenik a lefitymál szó. Hogy a személynevek bújócskát játszanak velünk, közmulatság egészséges társadalomban. De hogy legköznapibb szavaink kivonják magukat a katonai fegyelem alól, elárulják és megállítják azt a küzdelmet, ami az író számára valaminek a pontos ábrázolása? Mikor nézzem tréfás dolognak, amikor a szigor se hozza vissza a szökevényt? S olyan - valóságosan - idegen segítséget kell igénybe vennem, mint midőn oly soká biztattam jelentkezésre kezünk négy ujjával szembenálló ötödik ujjunk magyar szavát, hogy már annak francia megfelelője is kidugta fejét a maga agysejtjéből.

Augusztus 20.

Aki költészetre törekszik, elveszti azt - ilyen biblikusan is lehetne mondani. Persze, aki leplezetlenül - ügyetlenül - csinálja. A vers - intim közlés? Egyenrangú közlés. Ha többet mondasz, mint amit az én elmém (ha még némi erőfeszítéssel is) nyomban fölfog, máris a költészeten kívül kereskedsz, vesztenivalókkal. Amit a költő szánkba rág, kiköpjük, mind gyorsabban, ízlésünk finomodásával. Nincs bonyolultabb, mint mívelni már az egyszerűséget, tudva - ez volt Kosztolányi ars poeticája; nincs nehezebb, mint a könnyű.

No de ez a világmagyarázat is. A mindenséget nem az őserdők egyszerű embere látja egyszerűnek, hanem az atomfizikus.

Fodor András jár ultramodern költőinknek is az élén. Csak aki tanulmányait is jól ismeri, tudhatja róla.

*

Kitört, újra - ahogy Koch János tolnai földim megjósolta - a metszőfogam. Itt volna ideje nekem is a műfogsornak - tökéletesen már! De így - foghíjasan - nézem magamat még „fiatalosabb”-nak sok műporcelánnal vigyorgó teliszájúak mellett. Receptként is adhatnám tovább: ne csináljátok hibátlanra a műfogsorokat. Egy-egy kihagyás: az az ifjúi képmás.

Remény a logika vonalán

Az európai vallásháborúk - iszonyatos véráldozatok árán - végül is rendre győztek. Valamennyi, az elnyomottakból elnyomókká váltak elleni háborúk is. Ez volt tehát a történelem szükségszerű menete: a vallásgyakorlat szabadságának kivívása, az egyházak - a „felekezetek” - önkormányzatának teljes megvalósulása. A nemzeti jogok kiküzdése pontosan ez a történelmi vonal volt az emberi fejlődés terén. A nemzetiségeknek, ezeknek a sok helyt mindmáig holmi felekezetekként kezelt közösségeknek az ügye - ugyancsak ebbe a mondhatni eleve determinált vonalba esik. Ez az ügy tehát reményteljes. Ha itt-ott megáll is a front, vagy visszahajlik, a helyzetet ott is megoldja majd az egésznek történelmi győzelme. Harcosainak tehát nemcsak vigaszt, hanem biztatást küldhet a történész csakúgy, mint a moralista. Sőt a lélektan - a néplélektan - szakembere is. Kétségtelen, az emancipáció vonalán sajátos tünetek mutatkoznak, oly „mély”, hogy logikailag „alig földeríthető akadályok” - ahogy egy nem is színvonalatlan szociográfiai tanulmányban olvasom. Ő nem az emancipáció szót használja. Én

a „mélység” megvilágosításául élek vele. A nemzetiségek, az anyanyelvi „kisebbségek” emancipációját pontosan - nagyrészt - olyan eredetű szenvedélyek - Jung görcsövei alá való „lelki adottságok” - hátráltatják, mint azok, melyek miatt az európai vallási harcok utolsójaként a zsidó felekezetűek emancipációja is elkövetkezett.

Augusztus 21.

A magyar anyanyelvű közösségnek - hogy ilyen tárgyilagosan mondjam már az elején azt, hogy a magyar népnek - történelmi megszoríttatását csak kezdetben éreztem személy szerint is hitványnak. Kezdetben: az első évtizedekben.

Az ilyen megszorítottság, az efféle közösségi hátrány személyileg általában - szerencsés körülmény. A szőlőprés szorítása ez: kinyomja a fűrt maradék csöppjeit is. Tudományosan is divatos kifejezés lett szinte: kihívás, megközelítés. Amit Toynbee nyomán a történészek a népek szerepére - szerepvállalására - mondanak, alkalmazni lehet az egyén feladatvállalására: miként szerepel azon a színpadon, ami a földi lét, mint és hogyan alakítja azt a figurát.

*

Hitler a demokrácia útján jutott hatalomra. Nem a demokrácia álútjain, kitérőin vagy kanyarjain, hanem a „népfenség” elvének nyílegyenes útján. A tömegek adták kezébe a kormány-palcát, a többség választotta az összesség vezéréül.

Mégis: olyan vezérül, mint amilyen *lett*? Mihelyt vezér lehetett? Mert hisz ő alakult aztán, megállíthatatlanul, a maga természete szerint, melyet ő maga sem ismerhetett - előre. S amely már elkülönítette a tömegektől.

Naponkénti népszavazás kellett volna tehát? Igen, mert bármily meghökkentő, enélkül nincs demokrácia. Ez az igazán egyenes út; ennek valamiféle zseniális megtervezése, majd hétköznapi megvalósítása.

Augusztus 22.

Délután. Lent az ablak alatt a kőasztalnál Jani Lajos (néhai unokatestvérem) francia mostohaveje: Jean-Loup Charmet a feleségével s Flórával: milyen utat lehetne találni a törvény rendelkezései közt, hogy a nyarukat mégis az akali hegyekben töltsék (két fiukkal), most már úgy-ahogy egy falusi parasztházat birtokolva, hogy kellőleg berendezkedjenek főzésre, mosásra, valami kertészkedésre. A dolog humora: az építési miniszter - az okos, becsületes Ábrahám Kálmán - már másodszer érdeklődik: mikor látogathatna meg feleségestől, s tőle - aki valóban egy szavával dönthetne - épp ezért nem kérhetnénk ilyen szívességet.

Este Peuser Lóránd, az orvos, a gyerekekhez. Kikísérjük Flórával, és csak nézünk a kidöcögő autója után: mennyi remek ember mégiscsak „ebben a hazában”!

Augusztus 23.

Az ablak alatt - már délben, most meg Hampelné (Éva); gondolom még mindig a szomszéd állattartási rögeszméjét elhárítandó. De hát - most már a nyulakat - a gyerekek szívből szeretik, és így én is, Flóra is.

Nem megyek le, bármily mélyre világítóak az épp ilyen „felületes” históriák.

A mappában, amelynek fölirata: „közlendők” - majd: „Közlendők?”, eddig legalább száz vers, legépelve (Flóra szorgalmából s türelméből). Nem mindennapi olvasmány úgy nézni át saját

kéziratunkat, mintha megjelenésükről is dönthetnénk; vagyis mintha saját magunk „felelős” szerkesztői volnánk. Van köztük három-négy - de tán *kilenc* - éves vers is. No de az igényem, hogy nem kilenc évig, de - tán a halhatatlanságig javíthatassam őket.

Őszi idő. Délben kánikula. De verejtékem törölve is - ágat fűrészelek (korhadót a gyümölcsfákról), hogy este legyen mivel begyűjteni. A változatlanul füstölgető, de így is egyre meghittebb (parasztkőműves csinálta) ölnyi kis kandallónkba.

Bálint is, Jutka is tüszög, Ikát félóránként fölriasztják - kikeltik az ágyból - a köhögésükkel.

*

Riasztó hírek továbbra is Csoóriról: szívinfarktuson, vagy ehhez hasonlóan ment át, magára, illetve csak a telefonjára hagyva. Ő, az átjáróházszerű kis lakásában, ahova még Moldvából is odaáramlanak a köz-végeznivalók. Most, hogy az elvesztése kísért, most merül föl, hogy lírikusnak is milyen önpazarlóan nagyerejű. Az utóbbi hetekben Fodor András útjának - új úttérésének voltam bámulója; röstelkedve, hogy nem adtam hírt méltóan róla. Most Csoóri (összegyűjtött) új kötete - bátorítóm szinte. Csak egy-egy ciklusában mennyi érték; a Sirály vonalban például.

Augusztus 24.

Kimerítő - ideget is gyötrő - munka reggeli 6-tól. Illetve 1/2 4-től, mert a gondja már akkor fölébresztett.

Ablonczy 23 gépelt lapnyi interjújának „aprobálása”, azaz átjavítása. Már a nyomdában van, s máig várnak, hogy visszakapják. (Tegnap hozta le Gyuszi a pesti lakásból.) Szóról szóra a magnetofon szövege, épp csak a krákogás és az orrtörés nincs benne; mert nemcsak kedvetlen voltam akkor, hanem náthás is.

Délben pihenőül épp csak borért a négy demizsonnal föl a pincébe a hegyre.

Bálint ereszti folyton a pince előtti vízcsapot, s élvezi - kergeti -, merre kanyarog lefelé a víz; követné a Balatonig. Hogy több legyen a víz benne.

Postára minél előbb ezt az agyonfirkált szörnyűséget, s Flóra se mutassa meg, mit tanácsolna még javítást - csinálja ő, ahogy jónak látja.

Nyugtató, alvaskísérlet ebéd után.

Négykor Vas Zoltán s Edit. Ők visznek majd Pécselyre. A nyitó tréfás hang után végre komoly is. Előbb a Kun Béláról írt könyvről - miért kobozták el úgy, hogy fölvásárolták? A család kérte, Ágnes, Hidas.

De hát erről mindenki tudott - túlzott formában. Garai leírt vádjai nyomán én se gondoltam például, hogy az a „sikkasztás” csak 120 koronás útszámla pusztá elhanyagolása. Az „eredet” meg - a kohánitákból: még büszkeségalap is lehet. Stb.

Zoltán ismételt mondata: a szocializmus „megbukott”. Miért nem fejtetted ki mélyebben? Gazdasági bukás? A termelés központosítása kapitalista oldalon is teremthet tervgazdalkodást, igazságosabb bérezést. De a szocializmus erkölcsi tartalma! Az a már-már vallási megújulás? Az mivé vált?

Szerintem ez van csak igazán romban. A fiatalság már legendaként sem érti. Akik hisznek - rengetegen -, istenhívők.

És az egyéni felelőssége a szocializmus apostolainak? Vas vergődik. „Én nem ilyen lovat akartam.”

Flóra megjegyzése: „És a tizenhat év szenvedése?” „Az az ítélet, az a tizenhat év, nekem áldás volt. A haláltól mentett meg - különben velem is vége a Sztálin-kornak.”

Józsáéknál a hagyományos birkagulyásra, fönt a szőlőhegyi pincében, az épp 150 év előtt épült szép - többhelyiséges - présházban. Milyen kultúra volt itt már akkor is, még előbb is, nyilván a svábok jóvoltából. A présház - akár a többi száz errefelé - parasztpallér műve, de olyané, aki mesterlegényként Európát járhatta.

Ella, Borsosék, egy erdélyi lány és a kéthetes kis menyecske. És egy ideig Ucó.

Ella viszi persze a szót. Előadása fölér egy-egy külföldi úttal, olyan szemléletesen szűri ki most is az élmények javát, most főleg a mexikói falulátogatásaiból. Aztán persze „kis Laci” angliai élete és nagy Laci egy-két emlékezetes esete. Amikor Bécsben otthagyták őt száz schillinggel. De hát ezt ő maga is megírta - majd még az is megjelenik.

Kint zuhog. Hogyan lekeveredni a csúszós földutakon ezekkel a sáros autókkal? De ha várunk, csak nehezebb lesz a próba.

Kilenc felé maga Tivadar tanácsolja, ne várjunk tovább. Változatlanul ömlik az eső.

Edit mesterteljesítménye, ahogy állandó faroltatással lépésben lehozza a kocsit a műútig. És Zoltán nyugalma, ahogy csitítja őt. Holott ő látja igazán a veszélyt és félhet a földborulástól a maga mázsás természetével. Lent még pótkaland. Elvétjük az irányt, Füredre futunk be az éjszakában. A partról kapaszkodunk föl a házba.

Augusztus 25.

A provincializmus újra s újra fölemlítődik, hogy bélyegként - barom billogként - rám üssék, épp rám. A város, vagyis Pest „védelmében”, azaz ugyanazzal a gesztussal Pestet visszamenőleg is (tán már a kiegyezés koráig) fémjelezve „kultúrközponttá”, európai „Urbs”-szá. Mikor lesz vajon egyszer kellő nyugalom (tán soha a fasiszta szörnyűségek csitíthatatlan s nem is csitítandó emlékei folytán), hol is terültek akkor Magyarországon élő, provincializmust lehelő - latinosan is érthető - provinciák? A Párizsból hazatérő és hazájával igazán most ismerkedő diák Dombóvárt méltán észlelte provinciának, s élvezte is olyan mértékben, ahogy minden észlelet élvezet is. És Szegedet, annak különös szójárásával. S ugyanúgy az éppoly sajátos Debrecent. De hiszen éppoly jellegzetes provinciának hatott Pestnek a Vár alatti települése s ugyanúgy a Berliini tér, a Rákóczi tér - Eskü tér zárta városrész, vagy Óbuda. Ma tán megbélyegző volna, de annak idején az értők szemében egyféle elismerést is jelentett volna ez a kései tárgyilagosság: a *Toll* köre provinciálisabb volt, mint a Fülep és Németh irányította *Válasz*. Európaiságot bajos volt itt - a limes-eken - képviselni. Jó hátratekintéssel fölmérve az akkori országrészeket, a nem-provincialilást Tolna két szülőtte próbálta úgy-ahogy érvényesíteni, a türelmetlenség már-már barbár ösztönei alatt. Az egyikükként Babitsot tekinthetjük, pályájának teljes tükrében. A másikként e sorok íróját, megvárva ugyancsak a teljes tükröt.

*

Nyárády Elemér Venezuelából. Zolcsák barátja. Csitítsák, ne túlságosan sokat követeljenek. Árthat.

Du. Tersánszky okos, szellemes unokaöccse Erdélyből, a szótlan unokahúgával, annak vőlegényével. Kiss Károly hozta le őket.

Vendégek még sötétedésig.

Kert Attila nagypapjával, szüleivel - fiatal anyja járásbíró Pécssett.

Augusztus 26. vasárnap

Elfajuló félreértések. „A magyarság szíve Erdélyben ver” - milyen vigasztalóan hozza ezt hány kitűnő ember onnan számomra is.

De - már-már típus az a nem-erdélyi, aki szinte azért gyűjti a gyászhiért, hogy sietve egyenest hozzám hozza.

Aztán: mások megveszik az újságosbódénál a legolcsóbb kiadását valamelyik könyvemnek, s a tihanyi látóvalok után a képeslapok kiegészítéséül dedikáltatják, megtisztelnek.

Váratlanul - az emeleti ablakból hallom - földrajztanár Erdélyből. Vonaton, autóbuszon - csak öt percre. Flóra ide fölhozza, Marici szobájába.

És - noha mondatot félbeszakítva teszem le a tollat: jó egy órát felelek az aggódó, már-már kétségbeesett panaszaira, a románosítás emberi öntudatot romboló erőszakoskodásairól. Annyiszor kell elismételnem az ellenérveimet, hogy végül valóságos tanulmány szerkezete áll össze bennem. Nem elveszett idő tehát ez sem. Ami kezdetben, az első „vigasz” válaszaimban még esetleges volt, most már minden pontján cáfolhatatlan láncolat. Eredetileg csak a magyar pesszimizmus lebírása volt a céлом. Most már általános érvényű humanizmus tartozéka, amit mondok.

A fiatal tanár szinte mentegetőzve említi: a neve szláv, anyja német eredet, de ő - íme: magyar! Ölelés lehet csak a válasz. Hisz éppen ez az erősség! Hogy az igazságunk nem parciális! Nem megosztható. Ritka meleg másfél óra, amíg visszatérhetek fölvenni a tollat - Csoóri költészetéről.

Négytől vacsora utánig Vadász Ili és Gyula. Ili az októberben Pesten is bemutatandó *Dániel az övéi közt*-ről (ő rendezte), Gyula pedig a nemzetközi helyzetről, melyet ő (szakértője) katasztrófa előttinek érez, főleg itt Keleten. Románia és Jugoszlávia - Ceaușescu és Tito - ingatag jövője miatt. A hideg vacsorát kosárban a felső „kisház”-ba (a szerszámkamrába) visszük föl. Kint a kőasztalnál kézből esszük a délben megsütött süllődarabokat.

Ili lelkes, jóakarátú. Neki mondjam meg: semmi kedvem, hogy ilyen megalázottan kapjak helyet a Nemzeti Színház kültelki (Fehérvári úti) helyiségében. Ez magában indokolja - ez a degradálás -, hogy a kritika a „maga helyére” tegye majd a darabot: hazafiaskodó melodrámának minősítve elvegye még a jóhiszeműek kedvét is attól, hogy megkeressék ezt a fiók-helyiséget.

A beszélgetés volt a vigasztaló. Pletykálás nélkül komoly értesülések, okadatolt találgatások a személyi harcok háttéréről.

Augusztus 27.

Ebédén az idősebb Kodolányi Gyuláék.

Fél hattól Vasék és autójukon Liptákék: Tangl Haraldné Rácz Zsuzsa saját kocsijával, hideg vacsorán, fönt Marici szobájában, hogy Lipták Gábornak ne kelljen lépcsőt másznia.

Mint egy összeomlott - idő zúzta és belső szúvak roskasztotta - épület: az lett a hajdani tihanyi együttesünk; nyaranta négyszer-ötször is fölváltva hol itt, hol ott vitte a szót Németh, Déry, Borsos, de még Bernáth is, és még távolabbról Lőrinc. Vas Elemér! Romok közt ülök, bokáig, térdig érő romok közt.

Böbe is haldoklik, ez a legutóbbi hír. Több injekció is már naponta.

Kimerítő vita Vas Zoltánnal. Másfél napig olvasta „letehetetlenül” a darabot (a *Homokzsák*-ot). Egyik legjobb a maradandó nagy darabjaid közül! - de megzavarja, hogy melyik kort „leplezi” le. Horthyét, vagy a mait? Mert ma már lehetetlen hogy birtokért ilyen viaskodás folyjék!

Azt hiszi, legalább 500 hold örökségért.

Meggyőzhetetlen: hogy a darab nem korrajz, hanem olyan erkölcsrajz, ahol a kor legfeljebb távoli háttér. Nem állhatom meg a ripsztot, de közben az ő bonyolult s mégis világosan meghúzható jellemrajzát állítom össze.

Kitűnő ész és korlátlan önfeláldozás. Agresszivitás, hogy a jót - a szerinte való jót - szolgálhassa. Igazságérzet, de stb., stb. Kamaszság. Termékeny, szinte önmagától működő toll, melynek mélybe ható erejét az adja, hogy a művészet szabta akadályokat nem ismeri el.

Tízkor véletlenül bekapcsolva a Szabad Európa rádiót, a New York Times interjút ismerteti, melyet a múlt héten a Pestre jött munkatársuk készített velem itt Tihanyban.

Éjfél után erős fájás-cikázások a mellben, a hátban. Riadalom: a szívtől? (Délután Vasék előtt erős izommunkával hosszan fűrészeltem, összenőtt fák igen vastag ágait.) Nitromint-keresés, zseblámpával. Flóra fölébred. De ha megmondom, mi hol fáj (úgy, mint mikor a mentőket hívták), nem utazik föl holnap Pestre...

Augusztus 28.

Bandi (Sasvári) már hajnali hatkor itt van a főiskolai kocsival Flóraért. Az ébredés aránylag fájdalommentes, vagyis a fekvés használ, tehát a fájdalom forrása mégis a szív. Megnézem a Nitromint-készletet (állandóan a zsebemben hordom egy lapos kis fémdobozban, még Kun Miklós fő-fő rendelkezésére), a mai napra elég. Flórát így fölösleges volna nyugtalanítani, programjában megzavarni.

*

Fulladás, mellszúrás - fogcsikorgatás, már amennyi foggal még lehet. Nitromint, már a harmadik: nulla. De az alkohol hat. Whisky tehát, előbb a szokásos vízzel, aztán egyre kevesebbel. A fájdalom alig csitul, de a halálfélelem, amely az imént még a szívet markolászta: visszahátrál.

A várakozás is fokozza az anginát. Végre - némi késéssel - a kimeríthetetlen szívességű Józsa. Megbeszélte a fogtömést a füredi orvossal - Ungváry, székely -, de az belázasodott. Így hát menjünk máshoz? A többinek nem olyan jó a készsége; hogy híreről ne is beszéljünk.

Növekvő fájdalom a mellben, a hátban. Itt Józsa, az orvos, de ha szólok neki: visz rögtön a kocsiján a füredi kórházba. És Flóra? Ha az fogadja az érkezésekor, hogy én ott, vizsgálat alatt? Ez a másfél óra (míg utánam jön) többet ártana neki, mint nekem. Rum tehát a teába és whisky a Nitromint ráadásaként. A hatás - dac a halállal az eufória határáig - nyilván nyomot hagy még a betüvetésben, amivel mindezt leírom.

Augusztus 29.

Tegnap este Flóra elég későn jött meg, a pesti szaladgálás napi fáradtságával, híreivel; de itthon azonnal fölfrissülve az itteni végeznivalókra és - hírekre.

Vacsora nélkül (egy marék túróval) ágyba, kikészítve az orvosságokat.

Aránylag jó alvás, kétszeri-háromszori fölriadással; de a fájdalom - mint ostoba csíny után - máris menekül tőlem.

Napos, de hűvös idő.

*

Mariska az örökségen veszekvő lányai egyikéről: - Nem szánna az a többinek annyit sem, mint körme alatt a föld.

*

Depressziós nap, tetejébe indokoltan is. A válogatott versek - *Szemelt szőlő* címmel - kefelevonata. A *Nehéz Föld* után micsoda sivár laposság a kísérlet, hogy a „nép szintjén” gondolkodtam is! Elviselhetetlen - kelletéskedés. Eltépni az egészet, ha lehetne, ki az egykor dicsérgetők emlékezetéből is. Valami emelkedés a *Rend a romokban* nyitánya után. Kilenc évig? - Kilencvenig kellene időt kapnunk, hogy megnézzük - már az Idő fénye elé tartva -, mit is adunk ki a fejünkből.

Délután - még egy ráadás - Józsa szívességéből be Fűredre, ismerős (orvos kartárs) fogorvosához. Csak a kiesett tömést pótolja - ezt kérem. De oly levert állapotban, hogy jóformán akkor veszem észre, mit csinál (néma bólintásom után), amikor már csiszolja is tövig a fogat (szemfogat), hogy majd koronát tesz rá.

Ágyba minél előbb, egy lágytojásnyi vacsora után, nyugtatókkal, altatókkal. De az éjszakai fölriadás: hogyan lehetne visszavonni legalább felét még ennek a válogatásnak? Ötven vers - egy költő sem igényelhet többre figyelmet, ha már *befejezte*.

Augusztus 30.

Az egyetlen gond: közben tartani az agyamat. Segédeszközökkel is, külső eljárásokkal is. Ez a védvár; a védvárban is a donzson.

A kialakult hadászat tehát. Ébredéskor (reggel 6-1/2 7-kor) erős tea; a kávéból, amiből Marici állítja naponta talpra magát - micsoda teljesítményekre, türelemre! - kicsempészni egy negyedcsészényit, tejjel: ez működtetni tudja a tollat 10-ig, 1/2 11-ig. Ekkor a whisky - Flórát félrevezetve (hogy már jégkockát is kapjak, egy-két pohárhoz). Ezzel a frissülés 12-1/2 1 felé enyhe mámorral serkent az írásra - mint most is - vagy legalább a tegnap írtak átolvasására. Ebéd után, 1/2 2 felé angyali nyugalom (mert kiérdemeltnek hitt) alvás 3-ig. Tea ismét, a reggeli adag új leöntése. Délután - ha látogató jön (jönnek megbecsülendően), egy-két pohár borral beszélgetés; ez tán néha a legtartalmasabb elmemunka - nyomtalanul. Vendég híján 3/4 6-kor a Szabad Európa külföldi sajtóismertetése. Tendenciózus - észlelem eléggé -, de a tendenciából is ki-kihámozok valami jellemzőt a világra.

Augusztus 31.

Tűrhetőbb éjszaka, enyhébb vélemény a *Szemelt szőlő* (a válogatott versek) anyagáról. A *Kézfogások*-kal kellett volna kezdenem. Száz verset, nem többet, az „utókornak”, ma is ez volna testamentumom; ha volna megbízható rostám a *felesleges* kiszitálására.

Meg tudom számolni: a februári (a János Kórházban kialakult, betegség segítette) elhatározás óta összesen négy napilapba néztem bele (keresett hírért) és két hetilap hanyódott, míg el nem tűnt úgy az asztalomon, hogy megnézem majd benne, amire figyelmeztettek.

A parasztkőműves rakta (a verandába beékelt) kis kandalló igénye, hogy ne füstöljön: minél több papírt a kerti hulladékfához. Újság végképp nem járván a házhoz, a papírhiány tüzelőbányát fedezettett föl az asszonyokkal: a pincegátdorban tíz-tizenöt éves napilap-, folyóiratanyag hever, szárazon, vagy legfeljebb a hiányos cserép alatt valamelyest nedvesen, penészesen.

Este lakásban szabad tüzet nézni: szem- és agypihentetőbb a televíziónál. Ülök nagy korszak kortársa - a sparherthnyilásnál alig nagyobb kandallónyílás előtt, s mielőtt a meggyfagallyak föllobbantására odatenném az alkalmas gombóccá gyúrt nyomtatványokat, kibontok egyet-kettőt, s a múltba merengő aggastyán szemével egy-két passzust kisilabizálok belőlük, amíg az előző galacsinok lángja elegendő fényt lövell rájuk.

*

A nyaralók elmentek, a félsziget csaknem azt az életet éli, a szőlőkben ismét feltünedező bennszülöttekkel, akár Berzsenyi korában.

Szeptember 1.

Nyári fényű - őszi frissességű - hajnal. Hatkor a ház előtti kisebbik - egész alacsony - malomasztalnál (áldja már a család, hogy odaállítottam - cementeztem - (épp csak szalvétán megterítve: tea, kenyér, füstölt sonka, túró, de a ragyogó norvég késsel, villával).

Bálint épp csak föléri az asztalt. Evett már a konyhában is, de most pusztá játékosságból kér ezt is, azt is. Összebarátkozunk, kibújik az agresszív korszakából. Játszana még, csak mímelve az evést. De aztán kezével tolvaj a játékdömperjét, elrobbog, szájjal utánozva a motorzajt.

Csomagolás. Ikáék mennek föl Pestre.

Négykor a már régebben bejelentkezett stuttgarti magyar evangélikus pap. Erdélyből jött.

Németországban 70-80 000 magyar él. Tíz év múlva beolvadnak, a német hatóságok oly ügyesen végzik, „segítik” az *integrálást*, vagyis a beolvadást.

Munkájáról - a magyar nyelvűek, főleg gyerekek kulturális neveléséről - beszél Ikáék távozása után is. Aztán elég bonyolult származáselméletekről, a bécsi Kőnig professzor elméleteiről: hogy a negyedik nemzedékig kimutatható az eredeti közösséghez való vonzódás lelki és alkati nyoma. Erősen kell figyelni. Úgy belefáradok, hogy - először esik meg velem - arra kérem, szabjunk határt a beszélgetésnek, a látogatásnak.

A Magyarországból annak idején kitelepített svábok, ha úgy fordul, szívesen beszélnek magyarul. De öntudatosabb németeknek bizonyulnak az őslakos németeknél is. Noha elég nagy bennük a magyarokkal való keveredés is.

Szeptember 3.

Délután háromkor pontosan a TV-sek. „Csak öten! Ahogy megígértük!” De aztán csak hozzájuk lopakodik legalább kétannyi. Flóra hordja a tiszteletükre sütött aprósüteményt, a maga szedte szőlőt; kiteszem a demizsont. Végül is jó hangulat és jó két óra munka azért az öt percért, amit majd beékelnek a vasárnap esti műsorukba a Balaton megmentéséről.

Utána pihentető sétánk Flórával a ház mögötti dűlőúton.

Csabi édesanyja jön föl a tóból, ma kétszer is úszott egyet-egyet, búcsúzóul.

„Két napja le se hunyom a szemem”: az ok valóban méltó rá. Csaba egyik orvostársa (évfolyamtársa is) harminchét évesen most nősült végre. Esküvő előtt néhány héttel más vizsgálat során megállapították, de vele nem közölték persze: rák, legfeljebb 4-5 hónap. A menyasszony (orvosnő szintén) ragaszkodott az esküvőhöz. A múlt héten együtt voltak moziban - Miklós vitte most is a szót, még a szokásosnál is szellemesebben, vidámabban; boldogan tündököltetve; sikerült a házasság, a révbejutás végre.

Szeptember 4.

Utálom, ha fényképeznek. Emlékszem az első - családi - fotografáltatásomra, Dombóváron. Majdnem összeroppantottam izzadt gyerektenyeremben a síkos piros húsvéti tojást. Gyónnom is kinszenvedés volt nekem, kifosztás. Ez - a még fekete kendővel leborított fényképész - a gyóntatásra is rádúplázott a fenyegetésével: én látlak jobban, igazán!

Csattogtak tegnap a modern, a marokba szorítható-rejthető fényképezőgépek. Szent Sebestyén voltam, a szokás (a belenyugvás) oszlopához szíjazva. Ha tiltakozom: még mocskosabban: mocskosítóbban: *szereplek*. De ahány készülék végzett kattanást és fényvillanást: annyi barbár nyíl: nem az vagyok, akinek néztek; az Úr hittevője vagyok. Máshol lesz egyszer beszámolószámom.

Szeptember 5.

Reggel, hajnalban, Flóra föl Pestre. A főiskolai építkezés. Aztán: az eszelősek? A vigasztalhatatlanok. Az útkeresők, éjféleli vagy vakító déli Szaharában.

Délután váratlanul egy fiatalember. Már kettőkor itt volt, de Marici elküldte: épp most feküdtem le a fejfájásommal.

De fél négykor ismét „írásos véleményt akar” - jön föl Marici. Dedikációt tehát?

Nem. Vékony fiatalember, a szatyorból vastag füzetet vesz ki. Most jött - nem fontos melyik veszprémi faluból. - Versek. Olvassam el.

De kézirat, szálkás, olvashatatlan, át-áthúzott sorok. Majd ő fölolvassa. De fölön át nem tudok jól véleményt mondani. Menjen haza, másolja vagy gépelje le s küldje ide, majd felelek. „Nyitva mindig ez a felső kapu?” - mert inkább a gépelést is személyesen hozná.

A postás, nem sokkal utóbb, ezt a levelet hozza, Kanadából. Írója eddig is havonta értesített újabb s újabb nyelvbontolási eredményeiről. Íme a mai levél:

„... Már többször olvastam - otthoni íróktól és az emigrációban levőktől is - azt, hogy magyar öntudat. Vagyis magyar öntudat kell a már annyiszor elcsépelet nacionalizmus helyett. Ez valóban helyes is. Azzal azonban már adósok maradnak az írók, hogy mi is hát a magyar öntudat. A magyar öntudat nem egyéni dolog, az az összmagyarság tulajdona. Tudni kell a magyarságnak, hogy 1. mi vagyunk az ősnép, az emberfaj képviselője; 2. belőlünk, tőlünk ágazott el az emberiség; 3. mi adtuk a nyelvet - ősnyelvet -, amivel ma is beszél az emberiség; 4. mi találtuk fel és fejlesztettük ki az írásrendszert, abból fejlődtek ki a többiek; 5. mi találtuk fel a számrendszert, a tízes számrendszert is, amit ma is használunk; 6. mi adtuk a legtisztább hitet, melyben már évezredekkel ezelőtt hittek a lélek halhatatlanságában, egyetlenegy Teremtő megjelölésével...”

Szeptember 6.

Veronika (Charaire-né) délben Párizsból, azaz Saint-Jeannet-ből. Éppoly szökdelékeny - friss mozgású és mosolyú -, mint mikor heteket is töltöttek itt, Tihanyban is Georges-zsal.

Édesanyja mégsem jött le Pestről. Kassára megy fel - hat óra vonatozás oda is, vissza is -, hogy egy-két órát töltsön ötven-hatvan éve nem látott barátnőivel.

A francia-magyar együttes film terve - igen jó úton a megvalósulás felé. A háború alatt ideszökött francia hadifoglyok - ott kint is igen hálás sujet-nek ígérkeznek. Veronika 20-30 volt foglyot látogatott végig: „j'ai les larmes aux yeux en pensant à la Hongrie”. Annyi a megható anekdota, hogy öt film se tudja beiktatni.

Menjünk minél előbb akár Párizsba, akár Saint-Jeannet-ba. Flóra hajlik rá, mint mindig, ha utazás kínálkozik. De hisz vár Varsó-Krakkó is bennünket. És Dél-Amerikába és Ausztráliába is hiába hívott a PEN. És Izrael is csak kívánság maradt. Finnország is.

Ötkor Passuthné, párizsias gyászban: fekete pettyes, szép anyag, hozzáillő (ezüst) ékszer. A társalgás boldogsággá élénkül, noha a vissza-visszaértesülés - csere: szegény Böbe. Tudja-e, hogy a legpusztítóbb rák fogyasztja?

Szeptember 7.

Pethő Tibor levele. Bécsben járt, küldi a New York Times fotokópiáját, a bécsi Presse és a svájci Bunf cikkeit. Mikor jöhetne le személyesen?

Ebédre Marica (Jankovich Lajosné, Flóra tanártársa). Hívó és így harmonikus özvegy: napi teendői alatt is lelki együttesben a méltán vigasztaló emlékü Lajossal. Az ő kedvenc virágait ápolja, rá gondolva jár ki a szentendrei nyaralóba, *tudja* a jelenlétét.

Szeptember 10.

Négy nap óta reggeltől estig - hajnaltól sötétedésig - kefelevonatolvasás. A *Beatrice* végleges javítópéldányát vissza három nap alatt. Azt hittem, csak formáság, de találomra fölütve: nyüzsög benne a sajtóhiba.

És amit még mindig saját hibámból kellene kijavítanom. Kínos, leverő munka; elején kellene kezdenem az egészet. Az első és az utolsó ötven lap: kiadható. De aztán mennyi szószaporítás, nehézkes okfejtés. Legalább negyedét-harmadát (teljes fejezeteket) törölni! De hisz épp ezeket írtam még így szándékos nehézkedést és szószaporítást rakva a néhány olyan igazság köré afféle páncélzatul, amit másként nem lehetett volna megemlíteni sem.

Este lent Mátééknál megnézni a TV-adást a Balaton pusztulásáról. Egy tizedét sem vetítették annak, amit rólam fölvettek, elrabolva egy teljes napomat. Legjobban az az ötlet sikerült, hogy Varró Jánost - a halászmestert - szerepeltessék. Arc, hang, kiállítás, közlendő: egyaránt remekebb akármilyen színész teljesítményénél. De megkérdeztem-e Jánost, hogy - amire tettem ugyancsak célzást - fizettek-e neki? Legalább annyit, mint egy közepes hivatásosnak?

Szeptember 12.

Napok óta fájdalomtámadások, többfelől. A kertkapu sziklaoszlopának kalapácsolása közben - hogy a megereszkedett kaput úgy-ahogy be lehessen csukni: egy sziklaszilánkocska repült a bal szemembe. Flóra látja, de a zsebkendő csücske nem hozza ki. Tán kikönnyezem, éjjel;

mert - altatóval - alszom elég folyamatosan. Ha a gyomorfájást kikapcsolja az Algopyrin. A szokásos őszi *ulcus*, a gyógmódját is tudjuk: tejdiéta.

De Flóra mégis telefonál Józsnak. Nincs otthon. Késő - igen késő - este meghozza a veje. A szemhéjban valóban ott a kis szikladarab, beágyazódott a szövetbe, de tán magától is kijön. Aggodalomra - ami idehozta ilyen későn is - nincs ok.

Szeptember 13.

Czímer József és Erzsébet 11-től 4-ig. Gyönyörű idő. A ház előtt a napon ülünk, Erzsébet még a mólóra is lemegy napozni. Józsefből ömlik az okos (megbízható: jóítéletű) szó. A pesti szellemi életről főleg. A színdarabról (a *Homokzsák*-ról) csak (a szokásosan ízletes sült sügér) ebéd után. A kedvezőtlen kritikára a válasz (kezdtem én): megszívlelni a kifogást. A mai időbe rendezni a darabot, szó szerint a szöveg szerint, ha Pécsen mégis előadják. József nehezen fogadja el: a kritikák nem a darabot célozták, hanem egy színházi elvet. A *Homokzsák* mindvégig úgy ment, hogy verekedtek a jegyekért. A hozzáértők mind elragadtatottan beszéltek róla. Illés Endre őt is fölhevítte. És így tovább.

Aztán a világhelyzetről.

Távózásukkor Józsat ismét meghozza az orvosi és jóbaráti készség. Szerzett kenőcsöt is. A kövecske a szemben ott van, de megjön majd Gigi férje, az szemész, ha kell, ő kiveszi tán házilag.

Szeptember 14.

Ulcusos fájdalmak. Noha - mióta már - tejkúra, elvéte vízben főtt hal, krumpli. Hideg idő. Estefelé tűz a kiskandallóban.

Sötétedés előtt Hampel Antalné, Éva, a szinte osztentative jegenye-testtartásával. Tegnap még úszott, mint eddig minden reggel; de ez volt az utolsó.

Hogy mi öröm a kisgyerek, azóta tudja, mióta nagymama. Már áprilisban itt van, egyedül. Férje egyetemi tanár, de abból a jólét, hogy ő varr, most már együtt az elvált lányával - lovaglónadrágokat.

Szeptember 15.

Hideg - 16 fok -, fűtés. Délelőtt 11-től 1-ig Pethő Tibor. Valami fordulatot csináltunk a tavalyi két cikkel a Magyar Nemzetben. A New York Times riportját más külföldi lapok is átvették.

Hogyan lehetne mindezt folytatni - tapintatosan? Ha írnék, akár hetente, kéthetente - hosszabb-rövidebb cikkeket a Magyar Nemzetbe? Úgy közelítgetve ezt az alaptémát, hogy mégis érintve, alig észrevehetően, vagyis későbbi hatással, ahogy *akkor* is? Beékelni a világ kisebbségi kérdései közé a mienket is. Lám, a baszkok, a palesztinek is milyen visszhangot keltenek, fokozottan. Beszéltem nemrég az itt járt izraeli küldöttséggel s a magyar zsidóság vezetőivel. Magyarországon százezer hivatalosan bejelentett - egyházilag is számon tartott - zsidó van, ebből nyolcvanezer Pesten él, Lengyelországban már csak harmincezezer.

Az áremelések miatt nagy a feszültség, de hol voltaképp? A félmilliónyi gépkocsii igényből csak harmincezret vontak vissza. Az igazi probléma: az elöregedés, a nyugdíjasok helyzete, a nagyüzemi munkásság munkakedvetlensége.

Hány kommunista vagy szociáldemokrata lenne ma olyan illegális mozgalomban, mint 45 előtt?

*

Vacsorán Ellánál; 1/2 6-kor Józsaék jönnek értünk, rajtunk kívül még csak Farkas Editék. Változatos, gazdag asztal, de én csak a Flóra hozta kekszet rágcsálom, irigység nélkül, jó érzéssel szinte, hogy meg tudom tartóztatni magam a kétféle bortól is, a kemény italoktól s a kávétól is.

Ella - elemében most is a történeteivel. Ha a karszéket, amelyben köztünk ül, üres színpadra helyezik: egész estét betöltő, a monodrámáknál is jobb monokomédia. Elsőül ő maga élvez, hogy előad: arcjáték, testmozgás, a jól beosztott nevetései kísérik a hiteles - kegyetlenül őszinte - emlékezéseit. A lányok férjhezmenetele, válása.

Az eddig mindig tartózkodón viselkedő Panni viselkedésváltozása. Beszédes - mióta nagymama lett? - és úgy, hogy vitázik, közbeszól: védi ugyancsak a véleményét.

Együttes megállapítás: a vallásosság terjedése döntően a katolicizmus javára. Panni harcosan védi, hogy igenis a test is föltámad: személyesen folytatjuk a létet a túlvilágon.

Fél tizenkettőkor kerülünk ágyba.

A televíziót a kandallótűz pótolja, pihentetőbben, gondolatébresztőbben; a színházat, lám üdítőbben, tartalmasabban az Ella-féle előadás, a Panni-szerű véleményhirdetés.

Szeptember 18.

Ha vendég nincs, fájdalom nincs - följegyeznivaló sincs.

Viszont csak ezért a napló is fölösleges. Legfeljebb még utoljára: hajnali fölriadás, ezúttal mell- és hátfájásra; vagyis a szív veszélyjelzésére.

A tegnapi sok ágfűrészelés következménye: magasra emelt karokkal rángattam órákig azt a Kötél által pózna végére szerelt, házilag kaszadarabból csinált ágfűrészt.

Tíz napja, hogy kávéból, teából, bármilyen alkoholtól egy csepp sem volt a számban; vagyis egy cseppnyi ösztönzés sem az agynak. Az idő viszont aggastyánvigasztalóan remek. Hintaszékben a most alpesien tiszta napon: friss hús levegőn, tehát mégse fázva; a pórusokon át kortyolva a meleget; a múlás előtti vigaszt.

Szeptember 20.

Délután kettőtől a nap a ház hátsó falát süti, még mindig melegen. Itt ülök, meleg ujjasban (amit még Lőrinc csináltatott vastag posztóból), térdemen fürdőköpennyel. A szűk dűlőút összesen két méter. A drótkerítésről már hullong a ráfuttatott borostyán levele. A szűk úton félóránként dömperek robognak, nagy porfelhőt verve. Az egyik megáll, a sofőr kedélyes beszélgetésbe kezd. Fejemben magam csinálta olyan papírsapka, amelyet a szobafestők munka közben hordanak (tőlük tanultam valamikor az összehajtogatást). A sofőr így pihenő szobafestőnek néz; őszinte szavak a drágaságról. „Mert fegyver kell, fegyver!”

Elöttem az ócska nagy kocsikereket teljes egészében kosárfenek rajzú pókháló borítja. A gazda a felső sarokban ül, akár a tó partján a hálóval dolgozó halász. A fogás ritka, apró: még zöldes kis muslica. A kerék rossz helyen áll, a hálót csak a szél rezzentgeti. De a pók türelmes. Karamazov Iván és Aljosa találkozását olvasom (a vendéglőit), innen, ebből a múltból és

magaslatból pillantgatok a pók felügyelnivalójára, a póknak valamiféleképp Isten rendelte társaként.

Szeptember 22.

A diéta már jó tíz napja tart, noha a fájdalmak már csitulnak. Még egy hét és olyan karcsú leszek, mint Párizsban.

Mikor csak változtatott tenyérre nehezede a korlátra, lejöttem a Sorbonne-könyvtár lépcsőjén.

Nemcsak könnyebbnek érzem magam: izmosabbnak is. A túlzott böjtölés hatására már csodákat is látó szerzetes, az öreg Ferapont atya önkínzása - megtisztulása - ráadásaként még harmincfontos vezeklőláncot is hordott a ruhája alatt. Ez tizenöt kiló. Legtöbb kortársam boldogan leadna magáról legalább tizenöt kilót, de mégiscsak hordja, bűnhődő vezeklésül, hogy olyan jókat eszik.

A Karamazov testvérek ugyanazon a lapján Paiszjij atya a tudomány ártó erejéről - Szabó Endre fordításában - ezt mondja: *a pokol kapui se bírnak vele*. Ugyanazt tehát, aminek képszerűségét már Kossuthnál sem tudtam a szemem elé realizálni.

*

Pesten a televíziót pihentetőül, mellékes információszerzésül vacsora idején indítjuk meg, mert a konyhában van s ott eszünk. Itt most vacsorára gyűjtök be a kandallóba. „Mellékesen” (mást is végezve), a lángokat, aztán a parázsló ágak oszlását, izzását nézem; nézném órákig, előbb itt is, elmepihentetőül, aztán elmepezsdítőül, sőt már belső információszerzésül.

Délelőtti ilyen televízióm hosszú ideig ma a ház előtt ülve (a már elég gyengécske napsütésben) a lenti negyedik fenyő ritkás ágai közt egy ökörszem fáradhatatlan röpködése, ugrámozása. Életemben először láttam szabadon ökörszemet. Mégis mennyi „emlék” indult meg; hogy nem pusztá szó végre az írásban, képben, annyiszor „megismert” madárka. Mennyi ismeretet közölt öntevékenyen is az agy.

*

Ellánál újra hideg vacsora és nagy szócsere hattól tízig. Borsosék, Józsaék. Én még mindig diétán, de Józsa, az orvos tanácsai szerint itt-ott már tágabban. Flóra a sovány sertéshús mellé tányéromra tesz egy szeletke sovány libahúst is.

Szócsere: csak adni kívánunk szót, kapni alig. A héttagú kis társaságban néha egy időben három fonálon is folyik beszélgetés. Egyőnk sem várja meg, hogy beszélőtársa végigmondja a gondolatát, az első adódó alkalommal mi ragadjuk magunkhoz a fonalat a magunk - egész más irányú - mondandónkhoz. Mit is tudtam meg a négy óra alatt, amíg - mert igen lassan kellett rágnom az ételt - én alig nyitottam hangra a számat? Hogy mennyibe került a részletes számok szerint Laci kis házának tartósítása, átalakítása. Hogy a tanyafosztogatásra indult betyárok a kutyák „leszerelésére” bélsárral kenték be a csizmáikat (mert az a kutyáknak csemege). Hogy Pátzay meghalt, még a múlt héten (mert mi nem olvasunk újságot, nem tudtuk). Hogy hideg tél lesz, mert a vakondoktúrások feltűnően magasak: a vakondok és a giliszta mélyre ássa magát, jóval az esetleges fagyréteg alá. De október 10 és 25 között az idén is visszatér a jó idő, a vénasszonyok nyara, az „indian summer”, mert most még híre sincs az ökörnálnak: az Indiai-óceántól nyugatra sodródó egy szálon lebegő pókoknak.

Haza is Józsaék fuvaroztak bennünket. Megszületett második unokájuk is, kislány, Székely Fruzsina; kapott pótnevet is, Juditot, mert hátha neki nem fog tetszeni a Fruzsina.

Szeptember 25.

A reggeli zuhanyozás már 1/4 6-kor. Flórát Pestre mégis Palkó, az unokaöcs viszi föl, a Trabantján. Hétkor váratlanul Kötél: hogyan is legyen a kert végi árnyékszék átépítése kőből? (Most értesülök róla.) Közben, ha már itt van: vágjuk le a telefondrótot kócoló akácágakat. Bámulni való az „egyszerű” ember találmányossága; én nem jöttem volna rá (legalábbis nem első odapillantásra), hogyan fűrészeljük a már igen vastag ágakat úgy, hogy ne rántsák le a drótot. Én megyek le a létráért. Bizony megpihegtem. Aztán Flórával együtt egyensúlyozzuk az ágak dőlését. József végül a kertben is lefűrészelné egy mandulaágot. Korhadt ágba kapaszkodik, lezuhan, hanyatt, fekvé marad. Rémület: meghalt? Koponyája épp a kőpárkány tövébe zuhant. De nem: talpra áll, csak a gerincét fájlalja. Hozzájárulásként bennem olyan szívdobogás, hogy lélegzetet is egyre kínosabban veszek. Sőt gyomorfájás? Flóra Nitromintot diktál belém. De biz akkora a gyöngesség, hogy nem kísérem le a kocsihoz, Paliék háza elé.

Nyolckor pontosan indultak. Le kell feküdnöm. Tizenegy felé Pestről telefonál a hitvesi aggodalom; oly tréfásan mondom, hogy valóban helyreállok tőle: a megnyugtató nem csinálmány.

Délután Józsa mégis: rendben vagyok-e. Aztán a fiatalabb Kötél Józsi - már tégl- és homokszámítással.

Alkonyat előtt Flóra Bandival Pestről. S a félkosárnyi postával.

Csontváz-sztriptíz

Szeptember 26.

A nagyra törő, az érdemre szomjas emberek nem veszik számba: minél több hálára köteleznék társaikat, vagyis minél többet hagynak rájuk, azok majd annál természetesebben fosztogatják őket, holtukban is. Alig várva meg a halálukat, hogy féltett titkaikba is behatoljanak. Magasra jutni itt azt jelenti: még arra képzett szakemberek is sereglenek, hogy alulról is jól szemügyre vegyenek, meghitt ruhadarabjaidat széthajtogassák, s akár eladdig mindig érthető szeméremmel eltakart nemző-, sőt emésztőszerveidet nagyítóval vizsgálják, fényképezik, közzététel céljából.

A nagy orvosok, fölfedezők, államférfiak közt ritkább, de a művészek közt elég gyakori az önmotogató mint szakmai károsodás; mint a szükséges ábrázolási készség túlnövése. A művész életében a műértők ezt visszatetszéssel fogadják. Egy-két évvel, évtizeddel a halhatatlan elköltözése után azonban maguk is kerekülő szemmel bámulják a sírablók, a hullafosztogatók munkáját. Efféle alulnézeti föltárás ezeréves klasszikuson számít akkora értéknek, mint Tutenkhamen nyaklánc.

Az esetleges híressé emelkedés útján, kit állít meg vajon, ha a kiszolgáltatottságnak ez a leskelődő veszélye? Ki húzódik vissza ettől a csontváz-sztriptíztől? Akit illetendő anya után ízléstudó család, jó szellemi család nevelt tartózkodásra, tisztos viselkedésre, bensőnk, külsőnk szerény tisztántartására. Eleve tiltakozásra hullánk kizsebelése, esendő beleink közszemlére bocsátása ellen.

*

Az öregség tüneteinek humorosság dolgában mik tesznek túl? Az aggyastányi tünetek. Fakasztva még több fejesóváltató mosolyt, az én arcomon is, de (szerencsére) már Flóráén is. Ha az öregség produkálta tünetek vígjátékbetétek lehetnének, ez utóbbiak a bohócok műfaját közelítik. Telefonkészülékünk fehér, a villanyborotvám fekete. Nincsenek is egymás

közvetlen közelében. Hajnalban, igaz, még álmodtattva, a telefonkagylót jártattam körbe-körbe az arcomon, fönt a fülemnél kezdve, úgy ahogy máskor (naponta) a villanyborotvát. Ez volt a mai napra rendelt első mutatvány, az elmúlás *humour noir*-sorozatában.

*

Az ellennacionalista még nem internacionalista, közvetítettém, ha volna ilyen radarkészülék, agyamból X. X. agyába a röpke okfejtést a gyógyíthatatlanul rövidlátású cikkét olvasva. Akként rövidlátású a fejtegetése, hogy noha beszél idegen nyelvet s tudja, hogy másutt a nacionalista szó nemcsak becsmérő fogalom, magyarul írva nem tesz különbséget a két jelentés között. Így megy - ilyen orráig se látva - tovább a maga útján, noha a fiatalok egy része szánakozva, más része kaján mosollyal nézi, hogy mikor bukik abba a még mindig észre nem vett árokba, amelyet - én attól tartok - még akkor sem fog észbe venni.

Vigasztaló hasonlóság

Szeptember 27.

A szabad vallásgyakorlat kiküzdése az inkvizícióval kezdődött; az ellenfél oly őrzőve csapkodott, hogy a menekülők hátrafordultak, visszavágtak, táborba álltak, egyre szélesebb gyűrűbe. A küzdelem szakaszai: a vallásháborúk, a felekezeti viták s végül az emancipáció, mintegy utócsatározásul.

Az inkvizíció bejegyzett nagy dátuma 1215; a legközismertebb európai emancipáció, a zsidóké teljessé válik először Franciaországban 1791-ben, utoljára Oroszországban 1917-ben. Magyarországon alapvetően 1848-ban, lévén az 1867-es törvény csak az előbbinek áthozata. Évszázadok kellettek, hogy az emberi türelmetlenségnek, a fajta legelmepusztítóbb szenvedélyének hadai döntőnek hitt vereséget szenvedjenek, kiszoruljanak Európából.

Derekas nemzetközi összefogás volt, kemény szent háború. Hadintézői Gusztáv Adolftól Zolaig nyilván az Ördög, illetve a Téboly szavának tartják a jóslatot, hogy az ajtón alig kiűzött kísértetsereg visszaözlök az ablakon. Hogy az őrző önzés vakbuzgalma épp csak zászlót és egyenruhát cserél, elképzelhetetlen volt.

Ezt az új felekezeti türelmetlenséget anyanyelvi türelmetlenségnek hívják.

A szomszéd másnyelvűsége a középkorban nem ingerelt; jobbadán megmosolyogtatott. Hogy az anyanyelvi vakbuzgalom a vallásin is túltesz: a XIX. század nagy rádöbbenése. A nyelvi bigottság századunkra közelítget valami csúcspontot, fordulatot. Az inkvizítoroknak azt a megszállottságát bugyborékolja, hogy az ő nyelvük az egyedül üdvözítő.

Le kellene mondanunk emberi rangunkról, ha nem lennénk bizonyosak: a történelem útja itt is az emancipációhoz vezet. Az anyanyelvi gyakorlat teljes szabadságához. A küzdelem szakaszai itt is: harc, vita, megszegyenülés, belátás: új törvény, nemcsak a döntvénytárakban, hanem az elmékben és szívekben. De száz éveket semmiképp sem fordíthatunk erre itt ma a fokozódó akcelerációk idején: belepusztulna a világ. Az emberi rang is kívánja, hogy a küzdelmet is gyorsítsuk, s ezt türelmetlenül.

És biztonsággal és fölénnyel. Hatalmaskodni más anyanyelvvvel szemben nem e hatalomérzet jele. Éppenséggel a benső gyávaságé, a rettegetése a szabad érvényesüléstől, a szabadságtól.

*

Félelmes láncolat

„Világosodó” fogalom. A láncolat első szeme: az anyanyelvi közösség. (Kölcsey magyarító fordításában: nyelvében él a nemzet.) a második láncszem (mert hisz vannak nyelvüket elvesztett nemzetek is): a nyelv a nemzet. A harmadik láncszem (mert hisz vannak, akiknek nincs módjuk - de tán hajlamuk, kedvük sem visszaszerezni az egykori anyanyelvet); a nemzet a kirekesztettség; azoké, akik valami közös okkal, indokkal, ürüggyel kényszerülnek, kényszerítetnek külön egységbe. A nemzet végül tehát: az üldözöttség? A haza tehát a hontalanság? A jelek ide mutatnak. Ha a téboly útján haladunk.

Szeptember 28.

Délelőtt a bányászszakszervezet levelére az auboué-i időkről a jegyzet úgy bővül, hogy még „kisregény” is kerekedhet belőle?

Ika 1/2 12-kor kocsin értünk. Csomagolás. Csak én megyek le a tízliteres demizsonért a pincébe, sőt melléveszem a másik kezembe az alig könnyebb irattal teli koffert s így föl a felső kertbe, noha a fájdalom első ütése máris figyelmeztetne.

Ika mellett az első ülésen. Milyen okos, szellemes és - most már, hogy végezhet valamit a maga munkájából - türelmes.

Száz kilométer fölött vezet. Gyönyörű őszi színek. Vita az építészet giccseiről.

Itthon megint a két súllyal be a házba, de itt fele úton már leülni szeretnék.

A posta. A *Homokzsák*-ról újabb kritikák. A Magyar Nemzetben Bogácsi Erzsébeté - igen elnémít s lever. Ilyen értetlenség. A központi probléma - lecke a szocialistáknak a magántulajdonról - a hősök előéletét igényli, egyetlen belátó szó nélkül. Itt várt a Kortárs is, a darab szövegével. Beleolvastam. De hisz világos, hogy ez a mai korról és az itteni társadalomról szól. Ha csak egy helyen visszajavítom az intéző urat intéző elvtársrá? Akkor már kiáltani fog a lecke. De a pécsi, az igazi bemutatót ezt fogom kérni. De a Magyar Nemzetbe elképzelhetetlen, hogy írjak, ilyen nyegle lekezelés után.

Már vacsora közben - egy darab csirke fehérhús - oly fájdalmak a hátba, a szív körül, hogy lefekvésig hat Nitromintot raktam (egymás után) a nyelvem alá. Didergés. Ikáék áthozzák a maguk villanymelegítőjét: dupla takarók alatt újabb Nitromintekkel és két szem nyugtatóval is - éjfél felé ha elalszom. De hajnalban már tapogatom az asztalon a nitromintes üvegecskét.

Szeptember 29.

Orvost hívnak.

Az alsó szobát takarítják még. Kísérletül föl a padlástéri szobába. Nem olyan hideg, mint gondoltuk. Dupla pulóver, bőrkabát, takaró a derékra, lábra, a család aggódása tukmálja rám. A nem sikerült „kandalló”-ban alvó lánggal égne az élivel berakott (olvasatlan) nyári újságkötegek.

*

A norvég televíziótól egy raj - fiatal, vörös hajú - viking. Élő Rudolf oslói magyar kalauzolásával. A népies-urbánus ellentétről. Sárközi Márta unokája, Lukin Márta lenne az angol tolmács (és majd az én magyarul mondott szövegem fordítója a filmben), de a főviking jól beszél franciául, s így előbb franciául folyik a beszéd.

Angol nyelvű Puszták népét dedikáltatnak ketten is, ezek nevét ide írhatom; ahogy ők maguk is leírták egy papírszeletre: Tom Erik Andresen és Helge Torson.

Előzően készítettem (hevenyészve) jegyzetet. Ennek szövege:

*

„A nagyvárosok sorsáról néma népszavazás dönt; döntött mindig. Alakulásuk idején a tehetősebb vidékiek a városban úgy tartottak lakást, hogy kétlakiak voltak: vidéken is éltek. Ma is ez a kétlakiság hódít, ellenkező irányban. Az egy kicsit tehetős városiak a hegyekben, a vizek partján, de nálunk már közönséges falvakban is szereznek házat, s ott élnek, mihelyt módjuk van rá.

A levegőszennyeződés, a zaj uralma és nem várt tünetként a közbiztonság hiánya miatt máris aki bírja, menekül, ha teheti, vidéken is teremt magának házat: fél lábbal tehát máris vidéken van.

A városokat három történelmi tényező hívta életre: a hatalom tömörülése, vagyis az államigazgatás, a gondolatcsere-szomj, vagyis a kulturális gócok szüksége, és a szén, vagyis a még gőzzel működtetett gépipar.”

„Hogy a modern nagyváros átok is lehet, azt a költők - Baudelaire, Rilke - után a szociológusok, az orvosok, az építészek, sőt a városrendezők is ki-kimondják.”

*

„Én egy új tünetről beszélnék, amelyről a norvégeknek nincs közvetlen kínzó tapasztalatuk, de amely a világ csaknem minden részén oly veszélyt rejt, hogy katasztrófális robbanásra vezethet. Ahogy a XIX. század megoldásra váró nagy feladatként az osztályelnyomás, az osztályharc kérdését hagyta ránk, a XX. század nagy problémája a nemzeti, a nemzetiségi kérdés.

A nagyvárosok a nemzeti egybeolvadás tégelyei, a nemzetiségi »kisebbségek« örlőmalmai. Számunkra, magyarok számára ez milliós tömegek elvesztését jelenti, etnikai genocídiumot. A 15 milliós magyarból csak 10 millió él Magyarországon. Nemrég színmagyar városok sora a magyarság számára máris elveszett, vagy annak a határán van: Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Arad, Nagyvárad, Brassó, Szatmár stb., stb. Nézzék meg a statisztikákat, a példákat. A középkori Magyarország erdélyi és felvidéki részén a szászok virágzó városokat alapítottak. Ezekben a román és a csehszlovák uralom mondhatni teljesen eltüntette a szász, illetve cipszer kisebbséget.”

*

„A mi »narodnik« népvédő mozgalmunk nem a városok ellen irányult. Hanem a bennük központosult hatalmi elnyomás, szervezett népkiszípolozás ellen. Nem a »kultúrgócok« ellen tehát, hanem éppen a kultúra fölszabadítása érdekében. Ezért az állami szervek, a bíróságok éppúgy büntettek és átkoztak bennünket, akár a polgárság szervei, a városi hírlapok. A városi munkásságot nem lehetett ellenünk fordítani.”

Szeptember 30.

Az egészség ismét valóságosan is „gyenge lábon”; a fájdalom kiszívja az erőt a lábizmokból is. S mi feledtetni szinte orvossági hatással? Ha Ika be-behozza a kicsinyeit, s itt fogócskázik velük maga is négykézláb a szőnyegen, a széklábak között.

De ötkor mégis kimegyek a kapu elé, hogy Domokos Mátyásnak ne kelljen várnia. Pontosan érkezik, maga is panasszal. Vannak kedélyapadásai, mikor szinte azt hiszi, nem ő maga teszi, amit tesz. De külsőre semmi változás rajta. Keresetlen ruhájában is elegáns, jó megjelenés.

Szellemes, okos is. Tele van jó, rossz hírral.

Elfog a kísértés, hallott-e arról, amit négy napja Vas Zoltán - búcsúzóban, Karlovy Varyba menet (egy hónapra) - említett, alig két mondattal: az egyik külföldi rádió „bemondta, hogy előszót írtál egy szlovákiai *írónak*”. Nem könyvéhez? „Írónak” - ezt ismétli. De aztán mégsem említem Mátyásnak.

A *Szemelt szülő* levonataért jött. Nyolcig maradt; étvágytalan is.

Az egyeduralom és az önuralomra készített szellemi élet - erről folyt a szó; mondott sok helyénvalót, ő. Dicsérve - Vas Istvánnál is jobban - a Tiszatájban megjelent verseket, ő főleg a *Kezeltek*-et.

Október 1.

Iván (Topolánszky) félig már azzal is gyógyít, hogy elegáns, tiszta, jótermetű és művelt. Előbb Flórát vizsgálja meg: semmi rendellenesség. Aztán engem. A gyomorfekély: idegkimerültség. Nem diéta kell tehát, hanem lelki egyensúly.

Ha tőlem függne.

Még el se megy - mert be is mutatkoznak egymásnak - Rappaport Ottó, a volt erdélyi rendező, most tel-avivi szerkesztő. Értelmes (tehát gyors) tudáscsere. Elmennék-e Izraelbe? Mert enyhítene, hogy nincs diplomáciai kapcsolat. Természetesen. A Keleti Újság jövő tavasszal jubilál. Az lehetne alkalom.

Közben még egy - súlyosan földült - vendég. Ikáéknál várja ki azt a másfél órát, amikor Rappaport elmegy. Ő 6-tól 8-ig marad. Úgy kimerítve - ráadásul a suttogó beszédével -, hogy leterülök a díványra. De - levetkőzve aztán - éjfél sem tudok - elaludni? Megnyugodni sem.

Október 3.

Böbe állapota nem, de kedélye javul.

Ő maga hívta föl - hívta vissza - Flórát.

Küldjem el neki azt a verset, amely Tiborról szól, de ő, Böbe is benne van, névvel említve? Nem veszi vigasznak? Búcsúzásnak?! A vers az elmúlásról szól.

Flóra Zsuzsánál is érdeklődött: a betegség valóságáról. Így beszélt Aczéllal is: „Találkozzunk már, legyünk együtt minél hamarabb - így ő -, az ellentét nem változtathat a barátságon.”

De mi ne jelentkezzünk. (Kínos helyzet lenne.)

Délután - az első telefonmegállapodás után - a moszkvai TV riportere. A novemberi évfordulók most külföldi írókat szólaltatnak meg. Minden országból egyet, mivel s hogyan hatott 1917 a világirodalomra s a kérdezett munkásságára. Szabadon beszéltem. A *Kézfogások* című verset is föl kellett végül olvasnom, mert az oroszul is megvan. A kertben - szép napsütésben - forgatták a gépet. Bálintot kézen fogva cibálta el keresztmama a színtérről.

Október 4.

Délután háromkor a Nemzeti Színház kocsija értünk. Televíziós fölvetelre a Dániel előadásának hírveréséért a Színházi Alumba.

De előzően az új igazgatóval. Nyurga, készséges fiatalember, szerényen halk szavú és gyors mosolyú: Sziládi János.

Írjak darabot nekik.

De baráti kötelezettség fűz Pécshez, Czímerhez. Így tehát: nem. Semmi ellentét emiatt. Lekísér a lépcsőlabirintusban az előcsarnokba. Ott már készen vár a stáb.

Készítettem jegyzetet, hogy mit mondjak, ha folyamatosan kell beszélnem. Rövidebben ezt is feleltem a kérdésekre. Elkészülve, hogy mindig többet vesznek föl és a nekik nem tetszőt úgyszólván kihagyják. De: kik is azok, akiknek a tetszése dönt? Maradjon meg hát legalább itt a szöveg:

„A darab a múltban játszódik, de mai - nagyon mai - kérdésről szól. A főhős művelt nyugati országba kerül, jól boldogul, sikere van, ott maradhatna, a szerelem, az anyagiak ott tartanak. De mire kell felelnie annak, akit nemcsak érdek vezérel, hanem hit is? Meggyőződés, kötődés. Elbukik az a társadalom, amelynek nincs anyagiak fölé is emelő erkölcsé. De talpon tud maradni, megpróbáltatás idején is, ha megvan elég fiában az a fajta virtus, amit én összetartó erénynek, önfeláldozásra is képes jellemerőnek neveznék.

Az író született közösségi ember; ez az ihletőképeség tartozéka. Az én nemzedékemnek a nemcsak szórakoztatásra törő írói úgy voltak közösségi emberek, hogy javítani akarták a fölnevelő közösségüket.

Témát tehát sose kellett keresniök. Életük akármelyik mozzanatát azonnal föl tudták „dolgozni”, ha alkalmuk - idejük és épp kellő erejük - volt hozzá. S kaptak, remélhettek kellő figyelmet.

Én csaknem minden darabomat ilyen adódó alkalomra írtam, mondhatnám fölszólításra. Ezt a Dánielt aztán kiváltképpen.

Nincs ösztönzőbb, mint megrendelésre írni a - *magunk* mondandóját. »Kíírni« a sajátunkat. Ez azt jelenti, eleve figyel a közönség. A »megrendelést« ezúttal Gyula városától kaptam. A gyulai várban évente - nyaranta - bemutatnak egy-egy, lehetőleg helyi vonatkozású színdarabot. Anyai ági fölmenőim ugyanis a Gyulával már-már összeépült Gyulaváriban éltek, haltak. Mert tettem róluk írásban is említést, így történt a fölkerés. És mert a családi legendáriumban kínálkozott téma is, így készült el a színdarab, ez már Czímer József szíves nógatására.

Mindebben már az is benne van: nem várok sajátos figyelmet a pesti előadás iránt.

Az irodalom egy területén sincs olyan közvetlen irányító hatása egy ország szellemi életének, mint a színház világára, a színházba járók ízlésére. A népszerűsítő magyar szellemi élet az én népközösségi elveimet évtizedek óta eléggé elmarasztalóan ábrázolta, még nacionalistának is minősítette. Mivel ez a darab kiváltképpen a nemzeti hűség gondolatát melegítgeti, pesti - alibiszzerű - bemutatását, el vagyok rá készülve, hűvös figyelem kíséri.

Különleges hálát érzek így mindazok iránt, akik a darab színreállításában részt vettek. Elsősorban a rendező, régi ismerősöm, Vadász Ili iránt. És a színészek iránt, akik ebben a légkörben is nem kötelességszerűen vállalták és látták el feladatukat.”

*

Este Csoóri telefonon. Most a Dániel úti szanatóriumban ápolják, de egy délutánra le tudna jönni. Később aztán Évával. (Aki ismét gyógyulófélben érzi - véli - magát.)

No, mégis megmondtam neki, hogy a holnapi Tükörben benne lesz, amit verseiről írtam.

Írói gondok

Testi-lelki hála

Rögtön nagyobb tisztelettel és más étvágyal viseltetem a dió iránt, mielőtt megtudtam (véletlenül s nem az iskolában), hogy gyümölcsfáink közül ő az egyetlen őshonos nálunk, és egyben a leghúságesebb. Itt volt Magyarországon már a vízözön, vagyis a harmadkor, a pleisztocén idők előtt. Am ő itt is maradt; nem úgy, mint a pálma, a mirtusz, a babér, melyek az éghajlat elzordulásakor meleg tájakra költöztek. Akkor tűnt el innen a kámforfa is. Igaz, akkortájt a tavak és dombok is kedvükre cserélődtek. Akkor merültek föl például a Kárpátok, az Alpok, a Pireneusok. Kifolyt az Alföldről a tenger! Új határok keletkeztek; nehéz időket kellett átélni. Ezért a diót ma is bizonyos hálaérzettel rágcsálom.

Szabad választás

Szabó Lőrinc nem irodalmi munkával tartotta el proletárnívón önmagát, polgári fokon családját. Mintha énekelni gályára vetették volna. József Attila az akkor úgynevezett szabadúszó életformának volt a rabszolgája; testi-lelki megaláztatja és meggyötörtje; végül pedig olyanféle áldozata, mintha dalolni őt meg ólombányába vetették volna.

Ez volt a választás.

Szerény mester

Illés Endrétől folyvást tanulni lehet. Legtöbbet nem tanulmányaiból. Azok a tudósoknak szólnak, akiknek súlyos anyagokkal zsúfolt fejébe jól befér az ilyen csipkefinom tudás. Illés Endre az írókat tanítja, halkan, a novelláival; de annál igényesebben. Csak a már úgyis jó írókat oktatja, hogy büszkélkedjem. Minden lapjáról elsajátíthatok valamit. Hogyan kell a világban az igazság útját meglesni: minden fölösleges számbavétele után elhagyni, ami a számadásban már fölösleges. Hogy még az olvasó is azt higgye: ő maga ítél. S így elfogadja - természetesen vegye - az igazság szolgáltatását. Holott az egy kegyetlenül igazságlátó döntése.

Különös iskola

Adytól - sokszor épp a legnagyobbaktól - nem lehet stílust tanulni. Próza stílust legkevésbé. Hisz azt legtöbbször ők maguk is másoktól szedték össze. (Ady Bródytól, Ignostól.) Adytól az átvennivaló mélyebben van. Az, amit ő ebben a formában is jó tartalomként folytatott.

Petőfitől mindenben lehet tanulni. Aranytól még óvatosságot is. Tanítómester Babits is.

Kassák útja más egyéniség számára épp ott járhatatlan, ahol legúttörőbb.

Aki a maga erejét már szigorú tudás birtokában feszíti meg: mind mester, a legmerészebb úton is. József Attila a téboly határán is. Szabó Lőrinc! (Az önzés poklában.)

Csoóri Sándor költészete

A valóságról, a kézzel tapinthatóról, a lábbal gyúrható, kitapasztalhatóról mit mondhat a vers? Akkor inkább prózát olvasok, jó hagyományosan realistát, Tolsztojt, mind a mai napig. S mit mondhat ma a valóság fölöttiről a vers? Unom az önkényes ködgomolyt; ennek műfogásait ömlesztzi már a vaskalapok ars poeticája is.

Mivel ragadnak el vajon változatlanul mégis a versek? Ha a költő az egyik végletet sem engedi el. Ha a valóság és a valóság fölötti közt ebbe is, abba is szívósan belefogódzva áll élém. Ketté feszítve magát a közt, ami köznapian olyan érthető, hogy említésre se méltó s a közt, ami kifejezhetetlen; ami szökkenést kíván az elmének is, túl a logikán, a hasznosságon. Feszítse tehát holmi keresztre magát a költő, aki itt is, ott is honos? A versírás, mint minden művészet: megalkuvás. *L'inexprimable n'existe pas!* Amire nincs szó, az nincs is! - vallotta még hetykén Baudelaire nemzedéke. Az örök dilettáns meghátrál a föladat előtt. A tehetség? A kereszt két ágából két szárnyat csinál, és a képtelen térben repül - fölfedezőútra.

*

A világba eszmélkedve belépő ember - a gyermek éppúgy, mint őseink őse - lelket tulajdonít mindennek, amin megakad a szeme; bármelyik érzékszerve. Ez az animizmus. Ez a mindennel rokonuló, s ekként beszélni kész világérzés a költő öröksége. És mindenkori vizsgatétele. Attól kezdve, hogy a szél „susog” és a gondolat „röpül”, minden metafora, a legrejtettebb hasonlat is ide megy vissza. E vállalás, a hasonulások e vágya és érzékeltető képessége nélkül nincs költészet. A vers, ami e határon kívül keletkezik, pusztá észjáték, bármily tehetség végzi, bármily kápráztatóan. De hát akkor hogy repüljön az igényes költő már a megtanulhatók birtokában is abba az emelkedett - valóságnál is úgy emeltebb, mert messzibb látó - régióba, amely a modern líra sajátja?

*

Röpködni könnyű, járni nehéz: a költőnek, a versben. A dilettáns szabadon szárnyal - annyi erre is a recept, az új és még újabb. A hiteles erő, a tehetség azon mérődik, ki mit visz föl a földről; milyen dágványból szabadítja föl magát is, de olvasóját is. Az igazi - az eredendően hiteles - szürrealista nem lendül csak úgy a realitás fölé. Távcsovel, s ha kell, nagyítóval ellenőrizhető a valóság, ahonnan a költő, a tehetség elrúgta magát; sohasem pusztá produkcióra.

Csoóri verseinek mindig „mély” tartalma van. De verse már első pillantásra - már formáját nézve - akár klasszikus terminusokkal taglalható: jó szerkezet, drámai előadás, gazdag ötletesség, izmos tömörítés; villámfényű megjelenítések.

A tételre, hogy belső világát a költő legmélyebben (szándéktalanul tehát) a képeiben, a hasonlataiban, az imént értelmezett metaforáiban fedi föl, Csoóri ontja az igazoló példát. Esett szó ösztönös tömörítő erejéről. Már a jelzői metaforák. „Tűzhányó virágok körül napszámos darázs.” Másutt: házaló vadméhek, patkós madarak, ráspolyos törzsű fák, megszálló hangyamenetek, bordatöréses szalma, tenger megbontott ágya. Telitalálat minden célzása, mihelyt a külvilágra van tekintete.

A szürrealizmus költői realitása azonban ott kezdődik, ahol a belső világba képes átlendülni. Kifejezni mindazonáltal olyat is, amire nincsen szó. Vagy eddig nem volt - prózában. Mert hát a vers Baudelaire korában is kifejezett *nouveau frisson*-okat, s azóta nem tesz le erről a vállalkozásáról.

Csoóri versei teljességükben hatnak. Kiragadott idézetekkel - kivágott húsdarabokkal - nem lehet képet adni külső-belső újdonságukról. Nos, egy verset, egy kortynyi rövidet, mégis tegyük ide. Címe: *Fehérség*.

A lehunyt szemek mögött
mennyi hó,
mennyi körtefavirág!

Fehéredik a múlt: elszórt
katonasírok fölött
mennyi hiábavaló
menyasszonyi koszorú
fehéredik.

*

A szerencsés írói alkat Magyarországon úgy értendő: vállaljon minél több szerencsétlenséget; ha ropog is belé a derék. Megpróbált szegényparaszti udvarból (ahol „közel van a ganyédombhoz a kút, közel van a disznóólhoz a konyhaajtó”) úgy lépni ki a világba, hogy tíz év múlva már egy megpróbált nép udvarán hárul rád gazdai föladat: Csoóri ezt kapta az „adottságai”-tól. A pálya derekán halad. Akarva, nem akarva közfigyelemben fölfelé. Hogy az írótól az a hely, ahova vettetett, nemcsak képességet kíván, hanem - eleink így mondták - virtust is, Csoóri működése ezt vallja. S az olvasó ezért követheti társai közt külön érdeklődéssel útját a delelőn.

(Megjelent: *Új Tükör*, 1979. október 7.)

Október 7.

Délután megkésve s így vacsorán is Ágnes (Lányiné), Flóra egykori, oly tehetséges tanítványa, hogy végül egyik kiszemelt utódja a Főiskola élén. De most magánügyeivel. Szép, okos, szorgalmas, önzetlen, s boldogtalan.

*

Délelőtt Kispéter András. Bukarestben tanított az egyetemen magyar irodalmat. Előzően Leningrádban ugyanazt, olyan fokon.

S ehhez kerek fej és kun hajszín. S a lefelé konyított bajusz.

S mindehhez higgadt okosság, jó összefoglalás. Ahogy az országok integrálódnak gazdaságilag, sőt nagypolitikailag a nemzetek is, ugyanolyan törvényszerűséggel folyik a nemzeti-ségek dezintegrálódása.

Balogh Edgárral júliusban beszélt.

Az erdélyi népszámlálás „problémái”-ról, hogy a valóság megmutatkozzék.

Egyre több a román-magyar vegyes házasság. Itt a gyermekek románnak számítanak, függetlenül attól, milyen nyelvet beszélnek. Hárommillió, sőt valamivel több a magyar Erdélyben. S ha egyszer magyar hatóság ejtené meg a népszámlálást? Még több.

Az erdélyi románok 60%-a beszél, vagy legalább ért magyarul.

Délután Vlagyimir Laksin feleségestül és a magyarul is jól beszélő Oleg Rosszijanov ugyancsak feleségestül (de a háborúban ellőtt fél lába nélkül) gyalogosan (a buszmegállótól), Karig Sára kalauzolásával.

Félórára volt ütemezve a látogatás, és valóban össze kellett szednem a testit, a lelkit is, hogy úgy-ahogy erőben - erőléten - legyek.

És egy idő múlva már észre sem vettük, hogy két órája folyik a - ezt kell mondanom - rokonian meghitt, mert nyílt és közös gondú beszélgetés.

Csak háború ne legyen!

Igen, mindent ki lehet bírni, csak szakadék, ne zuhanás vessen véget ennek az akár aprózó előbbre jutásnak. Megittuk a Szekszárdról kapott igazi vöröset.

Aztán az adat, az arany szemcse a szavak homokjában. Az orosz néphiedelem az összenőtt lábujjal születetteket „ördögök”-nek nevezi. Sztálin mindvégig törölte az életrajzából azt, hogy a cári körözőlevelek az ő sajátos ismertetőjegyei közt is felsorolták: lábának nagyujja egybenőtt a mellette levővel. Ezért is viselt csizmát.

- S ha a bába szétvágta volna?

*

Este Piroska, Zilahyné. Ifjabb, mint legutóbb, a frissességre nézve, ahogy pörög a nyelve, de hibátlan hajtóforgásban az agyával, azaz semmiképp sem öregasszonyosan. Mint az intézeti lányok! A volt elsőként lebombázott - villájuktól jött le. A markológépek már az új település pincéit ássák, a pletyka szerint nem a tehetségek iskolája számára. Lajosról, Mihályról - mint különben mindenről - csak vidám emléket említ.

Aztán a másik vacsoravendég, Dabasi-Schweng Lóránd. Egymással soroltatják föl, hol, merre jártak az öt földrészen.

Vacsora után Lóránd diaposzítív-gyűjteményének vetítése, az utcai nagy ablak fehér függönyén.

Tartalmas beszéd tárgy: mi magyarázza, hogy a dél-amerikai milliós, jól szervezett indián birodalmakat a spanyolok néhány ezer emberrel oly könnyen leverték, tönkerezűzték, kirabolták? A ló, a páncél, a kerék? Mélyebb lehet az ok. Hisz azok sem voltak pacifisták!

Aztán: a háború elkerülhetetlenségéről. Ha két fél egymás fékentartására, vagyis „önvédelemből fegyverkezik”, a logika azt követeli, hogy amelyik csak egy pillanatra biztos győzőnek ítéli az erejét, lecsapjon a másikra; elejét vegye, hogy az a másik jusson ilyen „kedvező” helyzetbe.

Írói gondok

Egy kis független nyugalom

Végighallgatom, el-elolvasom az irodalmi múlt pletykáit, van mosolyom is rájuk; de aztán elszégyellem magam; épp a meghallgatásuk miatt.

Akkor inkább az irodalmat érintő legendák.

Élt egyszer két ezerholdas földbirtokos, szomszédosan. Ezernél is többjük volt, mégsem fértek meg egymás mellett. Csipkedték, csipkedtették egymást cselédekkel, béreseikkel, pásztoraikkal is. Határvillongás lett egy átszaladt őzből.

Az egyiknek a juhait beharapdálták a másik legelőjébe. Viszonzásul ez a gulyáját eresztette rá a másiknak a zsenge kukoricására. Hiába verték ki az állatjait úgy, hogy a gulyását is helybenhagyták, kiharcolta ilyen tiprontásra a ménését is, a jól nyargaló csikósgazdával.

Viszonzásul egy hajnalban a szomszéd dúró-hempergő disznócsordáját a kastélya előtti angolkertben láthatta, középen a farát a botja bunkóján pihengető szűrös-bocskoros kanással.

A kastélyablakból puska dörrent: a vetélytárs belelőtt a szűrbe.

Pontosan ellenlábasa szívét találta el. Az vette magára a bőreféltő kanász gönceit.

Bűnhődésül a gyilkosnak életfogytiglanig jókora aranygyűrűt kellett viselnie áldozata nevének kezdőbetűivel.

Bélyegként viselte, mind nehezebben; fölemésztette, hisz folyton a szeme előtt volt.

Bélyeg - billog - alatt maradt a birtoka is. Azután is, hogy elköltözött belőle, végre eladhatta. Mert nem akadt rá vevő, áron alul sem sokáig.

Ezt a birtokot végül egy szegény költő vette meg.

Ezt a legenda övezte birtokot vette meg Arany János. Ott Cece fölött, Alap község mellett.

Tudott vajon a történeletről? Az irodalom szakértőit polgár mivoltukban nem zavarják az irodalomnak nagy, de egyszer már jól kiaknázott akár tragikus, akár komikus témái. Az alapicecei uraságok párharca rég elszívott pipadohány volt a *Két szomszédvár* várurainak, no meg a *Fülemüle* Péter és Pál gazduraimának jóvoltából. Balladát még lehetett volna gyúrni, gyűjtani az anyagból. De hát akkor már a költők írta ballada is kiszívott, kihülő pipa volt.

A balladára oly alkalmas rémtörténet, a nép töről metszhető szellemi terméke ott élt, ágazott, lombosodott a Dél-Fejér megyei vidéken. Ott indázik, levelezik a mai napig. Legutóbbi változatát nem később, mint ennek az évnek - 1979-nek - nyarán gyűjtötte föl Kapitány László szekszárdi kedves barátom. De bárki szedhet belőle, aki megmerülvén úszni akar egyet akár minden mez nélkül a folklór - lám apadón is - eleven elemében.

De éppen úgy kikutathatja bárki az etnográfia tudományos eszközeivel, mi a valóság és mi a költészet ebben a legendában.

Jelen gondom nekem nem ez.

A történések

Az idősödő betűértő megismeri annak a látványnak a keserűségét is, ahogy értékes képességű pályatársainak életműve egyszerre értéktelenedni kezd, szemlátomást romlik, majd esik szét menthetetlenül. Pusztán azért, mert alkotója azt nem a mindig tartós érték, hanem a mindig

időleges érdek (nem is szükségszerűen a saját érdeke) kívánalma szerint fejlesztette. A hazugság csíráját ojtotta hát bele. Telnek az évek, s az ember szeretné ráhelyezni kezét a pályatárs kezére: vigyázz, tégy rendet, vágd ki a rosszat, mentsd a menthető mentendőt, azalatt, ami még hátravan. De ki hisz a halálban, amíg nem kapja meg a legyintését; akkor pedig már mire futja erő?

Mert szellemi mivoltunkból kivágnunk a beteg részt alig könnyebb, mint a testből. Igaz, veszedelmes lehet. Még ha látszólag a fölületen vannak is, hasonlóan azokhoz a dudorokhoz, melyek közvetlenül a bőr alatt keletkeznek, de melyek faggyújába a sebész nem hamar ereszti bele a kést: rákot robbanthat szét a testben. Ma a tévedés szóval szokás láttelezni és jelenlétkteleníteni őket. Csak hát itt is van jó- és rosszakarató, illetve jó- és rosszhiszemű. Éspedig az alkattól függően.

Az államférfiak, amíg isten határozta meg a jót s a rosszat, tévedés dolgában alig különböztek az egyházférfiaktól: a pápai csalhatatlanság az ismert csatornácskákon rendjük-állásukig lehatott. A moderm politikus kimutatható oklángolattal inkább a természettudóshoz - az egyházférfi hajdani főellenségéhez - rokonítható. Kellő figyelem és ellenőrzés után energiákat társít és különít, elemeket bomlaszt és vegyít, épp csak ő a jövőt kísérelte ki. Tévedhet tehát, s már be is vallhatja. Sőt képessége mellett szólhat, ha minél világosabban és gyorsabban - idejekorán - vallja be. Hitelét növeli.

Bajosabb - mert változatlanabb - a szellem emberének helyzete. Kincse a szava, nem csak eszköze. „Költő hazudj, de rajt ne kapjanak”.

Arany híres tanácsát már szerény gimnazistaként szerencsétlen megfogalmazásúnak hirdettem. Írástudó a háza táján sem tűrheti a hazugságot, mert annyi van belőle, s beárad, mint a szúnyog, az ajtó hasadékán is.

*

Ingyenes köztevékenysége már csak az íróknak van. Hetente három-négy keserves, fáradságos órában telik el azzal, hogy teljesen ismeretlen emberek annál is sorsdöntőbb vizsgálat megajtására szólítanak föl, mintha gyomruk vagy szívük működéséről kívánnának véleményt az általuk legtöbbször tartott szakorvostól. Soha nem mulasztják el nyomtatékosan fölidézni felelősségemet: döntésem szerint alakítják életüket. Hangjuk a bemutatkozáskor udvarias, de követelődzővé válik, sőt gorombává, ha a kérés teljesítésével késlekedem. Ha vizsgálatom kedvezőtlen, úgy hallgatnak el, hogy érzem a sértettségük. Ha csak egy kicsit is kedvező a vizsgálat: kérések további láncolatával állnak elő. Azokról van szó, akik magukban művészi tehetség mozdulását érzik...

A kritika ma és holnap

Október 8.

Ez a címe Laksin első cikkének a most magyarul is megjelent könyvében, *A siker fiziológiájában*. Laksin maga is kritikus. A szakma önbírálataként taglalja, miért nem különül el a kritikában úgy az alkotástól a dilettantizmus és a grafomania, mint például a költészetben. A költemény és a klapancia az első pillantásra élesen más, bárhol jelenik meg. Az újságban vagy folyóiratban a művekről megjelent összefüggő vélemény már kritikának számít. Különösen az irodalmi kritikával, folytatja Laksin, bárki próbálkozhat, ha tud írni meg olvasni, és elég önbizalmat érez ahhoz, hogy a könyvről szerzett első benyomása alapján nyilvánosan „megfeddje” a szerzőt. Vagy egyetértően vállon veregesse. Ez Laksin kerek véleménye.

Magyarázatul ezt teszi hozzá: „Mások munkáját értékelgetni kellemes és nem fárasztó foglalkozás. Csak rá kell jönni az ízére, s akkor egy regény vagy novella tartalmának ismertetése, amennyiben határozott értékeléssel zárul, *recenzió* lesz, egy sereg általános igazságot tanúsító írói névsor meg könyvcím elegendő alapot ad egy *tanulmányhoz*.”

Aranycsengésű szavak, érvényesek a világ minden részén. Ez ma a helyzet. És holnap? Két bökkenő merülhet föl a jövő útján. Az egyik: a kritikusok száma eszerint korlátlanul növekedhet, szemben az igazi írókéval, akik egy-egy korban csak maroknyian vannak s még kevesebben maradnak. A másik: a kritikusok szerepe az irányítás, a terelés, egyféle szellemi puli-buzgalom; ám fölöttük is van irányító gazda: itt a sajtó, amott az állam birtokló. Nem rémlátomás, amit máris élénk vetít az alakuló helyzet. Ellentétként a pásztori renddel, amelyben száz és száz birkát kerítget két-három puli, a mai következtetés szerint százszámra kerenghet kritikus már három-négy író körül is. Mert hisz - s ezt meg a múlt tanúsítja - boldog az a kor, amely igazi nagy költőt, például nemzedékenként ennyit fölmutat.

Október 8.

Jobb kézfejemen jókora sebhely, a balon egy másik. Fát aprítottam még a pesti Bajza utcai konyhában, fél tenyérrel tartva a tuskót. Csomós volt, nem hasadt. Magasra emeltem a baltát s ingerült erővel sújtottam le - hüvelykujjam forgójára. A csont okosan arrébb szökkent, de a hús ottmaradt. Aztán - már a rue des Petits Champs műhelyében - könyvköteget rendeztem a vágógép három guillotine-nak is megfelelő pengéje alá. A csuklóba nyilallt fájdalom kapatta ki, mentette hozzám ezúttal az egész kézfejet. Mindez ifjan ért. Az egyik sebhelyet a tenyér állandó becsukásával lehetett takarni, a másikat a leeresztett kabátujjal.

Írás közben persze mindig szemem elé kerültek: az egyik a papírlapot tartó kézen, a másik a toll mögött. Mostanában, a pálya vége felé, mintegy pillantást váltanak, cinkos hunyorítást: volt nekünk is részünk - tán irányító néha -, hogy merre és miképp haladt az az út.

Mindez a hármónk titka. Hogy noha enyhe szorítással, de bal kezemet egy életen át - meghitt társaságban is - ösztönösen ökölbe fogva viseltem, nem tűnt föl soha senkinek. Hogy - ha eredendően hiúságból is - mit is markolásztam: stigmákat, titkos radartelepét? Néha útnyitó vagy útzáró szemaforlámpákként működtek volna. Volt úgy, hogy előre sugárzó gépkocsi-fényszórók gyanánt.

Október 9.

„Amikor apád már maga főz öblögető teát a fogára, az már fáj neki” - így Flóra Ika kérdésére induláskor a kórházba.

Kár volt valóban három napig halasztani, a jó tanácsra csak most hallgatni. Az alsó állkapocs ínyén keletkezett kemény daganat (s rémkép a fejemben, hogy Kosztolányi így kezdte a véget) s ugyancsak - majdnem eltörtem a kezemben levő holmit, hogy visszafojtsam a sziszegést, miközben János (Koch, a tolnai földi) szúrta, nyomkodta a gennytömböt.

Délután Csoóri. Teltebb az arca, jobban van. S lelkiileg? Évinek (élettársának) most megint többet jósolnak egy-két hónappal. Kitartani így egy szerelemben, ahogy Csoóri: jellemkép is.

A külföldi rádiók beolvasták a Janics könyvéhez írt előszót. Itthon Puja (a külügyminiszter) Pozsgaynak közvetítette a csehek tiltakozását. És maga Janics hogy viseli? Sándor szerint rendelik be folyamatosan kihallgatásra, de autóval megy a rendőrségre, jelezve: eszébe se jut, hogy ott fogják.

Ágota (Tamásiné) telefonja: a sepsiszentgyörgyiek állják a „kompromittálódást”, csak menjek el az előadásukra.

Október 10.

Áron darabja, a *Hullámszó vőlegény* a sepsiszentgyörgyiek előadásában az Operett Színházban. A hatalmas terem zsúfolásig; Ágota gondja, hogy békítse, akiknek nem tudott jegyet juttatni. Ismeretlen arcok, akik a meghitt ismerősök mosolyát (a köszöntését) küldik felém. Illés Endre, Veress Dániel, Czine, Pálffy, a veje - más szellemiségi egy sem.

Tomboló siker. (Voltaképpen Ceaușescu „jóvóltából” is.) A második szünetben nem megyünk ki a folyosóra. - Bandi (Illés) mellettünk kapott helyet - a hajdani bemutató idején.

A darabnak nem volt sikere akkor. Áron egy kezdő színésznő - Szőke Éva - kedvéért írta. Aki aztán kiszökött Londonba valami filmmel, és ott a Bartók nevet vette föl.

Áron szenvedett; virágcserepbe magot süllyesztett, annak kikélete lett volna a jel, visszajön-e szerelme vagy sem. Egy télen át leste az ablakba tett virágföldet.

- És közben azért?...

Ez volt az első nő, akit nem ő hagyott el.

- De hisz Alisz is...

Köszöntgetők sorfala közt távozunk a színházból. Legyalogolunk az Oktogonhoz, s jó ideig várunk taxira. De itthon - mert már 1/2 11 - jókedvűen nevezzük ki soupée-nak a sajtot és almát.

Október 12.

Czímer József 1/2 5-től 8-ig. Nem látta Sík Ferencet hetek óta, az ígért találkozóra nem jött föl Szabadkáról. „S ha a darabot ugyanúgy rendezi, mint Gyulán, az egész most már *ott* nemcsak a Horthy-világot jelenti, hanem a teljes Magyarországot, a magyarokat - azt pedig én nem fogadhatom el.” De József megnyugtat. Neki ő világosan megmondta az üzenetet.

Hogy a Dánielt egy budai külvárosban játsszák s nem a Nemzetiben - ő is megalázzónak, gyáva taktikának véli. Menjek el mégis a bemutatóra? (Németh darabját is ott adták.)

Aztán - igen okosan - a szocializmus *elvi* átrendeződésének tüneteiről.

Tanulmányt ír a legutóbbi színházi tanácskozások „anyagáról”.

Be aztán előbb Ika büszkén a kis Judittal, majd Gyuszi a fékezhetetlen kis Bálinttal.

És a nagy közgond föloldódik az apró családi öröknivalókban és - másról sem esik szó, mint az utánunk jövőkről.

Október 13.

Klára (meghalt testvéréném), Klárrika lánya (Szabó Béláné) s annak ugyancsak Klári lánya - Réz András menyasszonya s nyárra férjhez megy, ha akad bármi lakás.

A Gül baba utcai házban ez lenne a 17. fészekrakó ifjú pár. Ha Iringóék addigra megkapják a remélt lakást. Addig is ide, hozzánk, a földszinti szoba-konyhába.

Bélával külön is. Okos, higgadt. Valóban annyira jász típus, hogy Moszkvában (a Minisztérium elégszer kiküldi) most is meg-megszólítják a Kaukázus valamelyik hegyi nyelvén.

- Tanulj meg hát végre oszétul!

A „csúsztatópénz” erkölcsromboló hatásáról. S már nálunk is, mint Romániában hajdan is, a buszsofőrök vidéken gyakran nem adnak jegyet, maguknak zsebelik be a menetdíjat.

Október 15.

Főpróba a *Dániel*-ből a Nemzeti Kamara termében. Rideg hodály, nyíltan népgyűlési teremnek készült. Kint, a vasúti töltésen is túl (ahol valamikor a front szélső vonala volt). Aki itt játszik: száműzött. Csak Ili bizakodó. Itt van Sziládi János is, minden nyakcsavarásában a szerénység mentegetődzése. A terem még béleletlen, akusztikátlan, alig hallom a szöveget. Imre, Sinkovits, melegen, szinte csak nekünk beszél. Hátul végre egy magányos kacaj böffenet. Kálmán György, azon: Pennsylvania - Transzjordánia - Transsylvania. A darab végén az ott feledt rózsafa-őr. A gyulai előadásba beírtam egy (teljesen fölösleges) kocsist, hogy Laci bácsinak is legyen (a próbák alatt) ingyen nyaralása. Itt is megjelenik: a kosztüm (parádés kocsis) többre van nyilván, mint a nyaralás.

Visszajövet taxin. Az emberek vállravezett kiskabátban, ingujjban, rövid ujjú blúzban. Fürödni lehetne a Dunában is. A sofőrnek 16 forint borralaló, mert szégyenlek a rongyossá nyútt három húszforintosból még visszakérni is.

Rossz hangulat este is - milyen üresen hangzik az egész darab egy tudatüres országban!

Október 16.

Este kilenckor Marici: telefon, sürgős, Hamburg. Mondja a nevet, de...

Én sem értem a nevet, csak: magyar újságíró és előkészítőben cikket kell írnia, mert a Nobel-díjra két magyart is jelöltek: Weöres Sándort és engem. Csütörtökön lesz a hivatalos közlés. Mit szólok hozzá én? Stb.

Mit szólhatok bizonytalanra? Lendüljek máris farkcsapásnyit, mint a horog csalijára a hal? Az ilyesmi csak tréfátárgy lehet.

De azért jó egy óra hosszát: hogyan is kellene rögtön alapítványfélére átadni az összeget s a szétszórt magyarságra lövelltetni végre valami fényt? A világ nemzeti kisebbségeinek valami szervezetét megkísérelni.

Az volna jó, ha Weöressel megosztanák a díjat s egyszerre mindketten továbbítanánk a pénzt s a figyelmet a fuldokló magyar anyanyelvű közösségnek.

De közben az irtózás a szerepléstől megtermi azt is: bár vaklárma lenne az egész, kerülhessem, kerülhessük el a hercehurcát, a tolongást, fényképezést, az esetleges botrányt, a nem én kívántam utazást! Egy jó versíró hetet adjatok!

Október 17.

A közeli gyümölcsös boltban csak kőkemény zöld körte van. De tán ott a Gábor Áron utca és a Törökvész út sarkán, abban a tiszta kis maszek üzletben!

Még szilva is van, 26 forint kilója.

Míg nézem a mérlegnyelv játékát, hátulról asszonykéz simítja a vállam, aztán a nyakam. S félfordulatomban kapok egy csókot az arcomra. Visszacsókolom, meghatottan.

S különös boldog lovagiassággal. Egy hajdan oly tündöklő színésznőarc íme testközelből: milyen emberi! Attól is, hogy harminc éve is láttam tündökölni. Milyen fénysugárban, milyen szerepekben!

És azt hittem - azt élem át -, hogy T. M.-mel beszélek.

Úgy is beszélek jó negyedóraig. Ott a kis üzlet ládái között. Még a hiúság adta fényben is, hogy annyi mosolygó arc nézi az örvendezésünket.

Eszemben forog, de szerencsére mégsem mondom ki, milyen megrendítő volt a tegnapi televízió Cseresnyéskertjében is.

Ez volt tán az év legkülönb - legszédítőbb - öregségi tünete.

Csak az utca másik oldaláról visszaintve - mert kijöttem az üzletajtóba - fordult rá az agyam: R. É. volt.

Október 18.

Hajnal óta világos Ikáék előszobaablaka. Mindkét kicsi lázas, meghűlt.

Bálintot átviszik - Flóra is - a kórházba. Fölszúrják a fülét. Ikát kiküldték. Ajtón át hallotta Bálint jajongását.

Délben telefon a Rádiótól, Tévétől. Itt a Reuter bécsi tudósítója is: egykor kezdődik a Nobel-bizottság ülése - Gyula bácsi a legesélyesebb. Odamehetünk-e a döntés kihirdetése után?

Megzavar persze. Öreg kövér ponty hever, szuszog a tófenéki iszapban. De csak odanéz a horog „csali”-jára. Lefekszem. De az alvás mégse megy. Kínosan is, tiltakozásom ellenére, de hátul az agy fogalmazgatja a beszédet, miért adom át azonmód a díjat a genocídiumra szánt népek védelmére - a magyarokat csak a *kellő* helyen említve meg.

Flóra jön be. Negatív. A díjat Ritszosz, a tehetséges görög kapta. Száműzött, börtönben ült szegény. Jó helyen van a pénz.

Valóban: a megkönnyebbülés a dominálóbb. Nem kell frakkot ölteni, utazni, fényképezkedni, nyilatkozgatni.

Délután Czímer és Sík, öttől fél nyolcig. A *Homokzsák* „korszerűsítése”; legyen még ilyen mondat is: „nagyiszteletű elvtárs”. Nem.

Aztán a dráma, az új: az eszménynélküliség emberszagú közösségeket teremt, ezek viszont kizárják a nem hozzájuk születetteket. A zsidók példájával? Az eleve gondolati dráma absztraktnak is kínálkozik. De jobb volna mégis valóságos helyszínen. Temesvárott? Magyarok, szerbek, németek, románok közt egy „emeleten” naiv társaság megalakítaná a kisebbségek világszövetségét. Czímer példája: a vagonba vonuló zsidók az őket nézőknek kínálták oda a kisgyerekeiket. Egy ilyet - árjának nevelnek. Ez lesz a hős? A hatnapos háború alatt.

Október 19.

Az öregségi feledékenység áldása. Húsz évvel ezelőtt több nyoma maradt volna ennek a - mindenki részéről csak jó akaratú - bolondjártatásnak (hogy már a Nobel-díjjal terveim is voltak), de mára a hiszékenységen is csak mosolygok. Flóra főleg! Mennyi kellemetlenséget, izgalmat hozott volna az a nem nekünk való politikai gesztus! A kitüntetett görög különben nem a kommunista Ritszosz, hanem: Elitisz (Odisszeusz Petrosz), tíz évvel fiatalabb, mint én.

A hiúság, a hiúság. Valahányszor tükörbe nézek, kész bennem a fogadalom, nem megyek többé emberek közé.

Vadász Gyula délben. Elhozta a színészeknek az ajándék mellé dedikálható könyveket (a *Nyitott ajtó*-kat). Félelmes agy, szelíd szív. Kádárt dicséri, és Aczél. Jól terelik az ambíciójukat: jó irányban, s így kiegyensúlyozottan.

De azért csak nem megy a napi munka.

Este 6-kor Vadász Gyula értünk, jó 3/4 óra, amíg kiérünk a „disznóhizlalda körzetbe”. Az előcsarnok már tele, Flóra az ozoraiakat és gyogyepedagógusokat látja el (jeggyel, üdvözléssel).

Az előadás - kellemes csalódás. Vagyis az első jelenetek tétovasága után Ili valóban új szint és - mélyebb értelmet adott a darabnak.

De a „közfelfogás” (Czímer szerint) szégyennek tartja, hogy itt a külvároson is *kül* mutatják be a jellegzetesen Nemzetibe való darabot.

A rideg (népgyűlési) terem miatt én sem tudom: milyen is a darab szintje. Illés Endre, Bessenyei szerint hibátlan a rendhagyó műfajában; a fő érv a tomboló ünneplés, a nyílt színi taps és nevetés. De a humor is mélyebb lehetett volna.

Utána bankettféle, saját számlára. Mi Flórával egy üveg sör, két pár virsli, egy zsömle.

Csernus Marianne mellé ültünk le. Tudom-e: elvált? Zalában vett egy parasztházat, évente két hónap a boldog élete, amikor lent van.

Október 20.

A szokásos délutáni ötre Kéry elhozza a PEN világelnökét, Elstob urat és a Klub titkárnökét Rosamund Lehman kisasszonyt. A jellegzetes középangol szinte túlápolt fehérülő szakáll és szépen (de szerényen) fölünkörített bajusza. A benyomás már ebből: bajusza, mint a külviselkedése is segítheti az elnökséget.

Fárasztó (de a kért félóra helyett mégis másfél órás) társalgás, igen fárasztó; mert csak a vége felé derül ki, hogy azt hiszik, franciául eleget értenek s én a kérdéseikre kimerítően járatom el a bennem kész lemezeket a magyar helyzetről. A nő skót és mi (én!) közlök vele újdonságokat Burnsről.

Október 21.

A könyvekkel máris úgy vagyunk, mint az autókkal. Gátolják az elemi közlekedést; a szellemi élet máris csupa „dugó” miattuk. Már annyi a könyvem, hogy rendbe rakhatatlanok, kezelhetetlenek. Sorakoztattam egy ideig őket. Fölláztak, előntöttek. Közöttük van valahol Az ember tragédiája is, kikutathatatlanul. Ha gyorsan szükségem van rá, újra megveszem. Veszek még egy példányt az eddigiekhez.

Vasárnap van, még itt is nagyobb - szinte falusias - csönd. Kádárék házmesterének kakasa reggel óta úgy kukorékol, mintha ozorai, sőt rácegrespesztai származék volna.

Alig állom meg, hogy külföldi ismerősöknek, amikor a mi népi demokráciánkról kérdezősködnék, ne mutassak ki az ablakon Kádár szerény házának más színű palával megfoltozott tetejére. S a Duna másik oldalán arra a bérházra, amelynek második emeletén Aczél lakik, családotól, háromszobás lakásban.

*

Délben - ebédre - Kanadából Piroska (Böszörményi Istvánné, Honthy Hanna egykori férjének - Rácz Lászlónak - barátnője, tihanyi élettársa), akinek pénzéből megvették volt az Ángyán-villát és nyolcholdnyi szőlőt, de nem az ő nevére írták. Amiből aztán László halála után Honthy kivetette őt és őket (a két alkalmazottat is). Montreal mellett él, 13 évi dolgozás után - mint könyvtáros - kényelmes nyugdíjban.

Pest - ez a legmélyebb élménye - piszkos; az emberek gorombák.

Délután ötkor Ákos István, a Basler Zeitung magyar származású tudósítója.

Már fáradtan, én persze.

De egyfolytában mégis jó egy órát magnetofonba Erdélyről, a Fölvidékről.

Újra kérem valakitől: menjen el, zúg a fejem; el kell nyúlnom minél előbb.

Már az egész nap téblábolás.

Október 22.

Böbénél. Holnap viteti magát vissza kórházba, most a Kútvölgyibe. Ott kap különszobát, jót.

Kemény, szívós arcvonások, de megviselt hang és tekintet. Tudata nem adja meg magát. Mögötte a szekrényen tenyérszerű keretben Krisztus-kép. A falon Tibor vidám fényképe, Tihanyi rajza.

Megbánta, hogy kiment a síremlék fölavatására; Aczélék erőltették. Mit felelhet az özvegy arra a kérdésre, tetszik-e neki a férje síremléke. Ez a mostani nem tetszik neki, Borsos egy kis szobrát „jobban szerettem volna”. Mert az még Tibornak is tetszett.

Érzi a groteszk humort.

Tibor könyveit - írásait általában - képtelen olvasni: bentről hallja a szövegben Tibor élő hangját. Ha kintről - fülével hallja - a hangot, rádióból, lemezzel - az nem kínozza meg; az „természetes”.

Flóra fölkínálja: „Menjünk már? Nem fárasztunk?”

Tartóztat, de aztán egy mélyebb, hosszabb pillaeresztéssel ő maga közli: belegyengült - a saját, változatlanul élénk - szavaiba. Ennie is kell; *kell*, mert hiszen ételundora van.

De még elég részletesen magyarázza, hogyan ad majd tavasszal Flórának leanderhajtást. Tűzpiros virágút, mert ilyen csak neki van: Olaszországból hozták neki. (Réz Pál?)

Október 23.

Fogadáson az angol sajtóattasénál (a PEN-vendégek) Peter Elstob és kísérője tiszteletére. Kocsin föl a Várba. Az esti világításnál is vigasztalóan szépek a helyreállított utcák. Fárasztó közhely-kézszorítások és mondatok alig ismert, vagy épp csak most megismert külföldi követségi alkalmazottakkal. Két-két ember csak azért ragad össze, mert mindegyik udvariatlanságnak tartaná arrébb lépni.

Így hát tartalmas mondat voltaképpen csak Vas Istvánnal. De miért is - szívből? - dicséri újabb verseimet? Sokat adok jó ízlésére, de - máris az öregség gyanúja ébred bennem: nem búcsúzkodás a jó szó?

Weöresékkal szemezünk össze: lépünk meg minél hamarabb. Őket taxi várja, induljunk is.

Itthon a TV-ben a Színházi Album c. műsorban én is a képernyőre (hol itt az „ernyő”?) kerülök. Flóra szerint nagyon rokonszenves az az arc, de az életben tizenöt évvel fiatalabb. Öreg bizony, meghökkentően, de - hozzáillő bölcsességgel szemlélem. Még nem visszatartó, legalábbis nem az én („kívülálló”) szememben.

Október 24.

Nádor Tamás. Magnetofonos interjú³ az író és a könyv (a könyvtár) viszonyáról, fényképezéssel is úgy másfél óra helyett két óra hosszát, hogy mikor kieresztem, Hamza András (a New York-i református pap) és Lillian (a felesége) már ott is vannak a kapuban. Csoóriék meg Ikáéktól jönnek át a hideg vacsorára.

Elég lényeges beszélgetés, hogy az erdélyi, felvidéki „séreلمي politika” átváltoztatható-e már az egész magyar anyanyelvű közösség emberjogi védelmére.

Három heves férfi beszél, három okos asszony hallgat, de így is benne van a - közben még tréfásan is taglalt - gondban.

Éva is, Csoóri feleségnek is tekinthető élettársa. A szem akaratlanul is a fájdalom s az elítéltetés jeleit pillantgatná a szabályosan szép arcán: megállt-e a rák? Hat-e a tízegynéhány orvosságból összetett csodaszer, ha csak placebo gyanánt is? Hősies a légkör, ahogy egymás mellett ülnek. Jó pont Sándor jelleméhez, ahogy szinte Évához intézett mondatainak hangsúlyában is kitartó társ. Éva ad a jó külsejére. S közben arra is adnia kell, hogy hizzon: az számára a jó hír, hogy távol a veszély.

Október 27.

Negyedik napja már reggeltől estig hiábavaló - s egy porcikámnak se való - szellemi erőfeszítés: megírni, amit majd Tibor emléktáblájának fölavatásán holnap Füreden el kell mondanom. Nálam jobban csak maga, Tibor vetette meg (s vetette volna meg most is) jó dadaistaként az efféle fontoskodást.

Este Petri György jön át, írjak alá egy nyílt levelet Kádárhoz a cseh „polgári aktivisták” elítéltetése ellen. Gondatlan, stílustudatlan fogalmazás (ilyen pleonazmussal rögtön: „véleményünk és meggyőződésünk szerint”). Ki fogalmazta? - kérdem. Kitér előle. Kik írták már alá? Kiderül, hogy csak alá fogják nyilván írni: Vas István, Weöres, Donáth Feri bácsi, Hegedüs András. Készségesen csatlakozom, ha tudom, komoly-e az ígélet és átsimítják a formát. Stb. Holnap majd visszajön.

Október 28.

Nehéz nap. Le Füredre. Még egy ünnepségi színjáték, ami alól nem lehetett kivonni magam. Amit lehetett, kihagytam a szövegből - Böbéért vállaltam, kérte még (többektől), hogy hangszalagot is kapjon. Ellával, Farkas Edittel, Kereszturyval, Flórával külön asztalkánál a túlfűtött cserépkályha mellett; benne vannak a tőlünk való szép kályhaszemek is. Dadogva olvastam a beszédet.

*

---

³ Ex libris Illyés Gyula. Új Írás, 1980. 1. (L. *A költő felel.* Szerk. Földes Anna. Szépirodalmi, 1986.)

Utána át Tihanyba, vízteleníteni a házat.

Sötétedéskor már Pesten, hogy itt legyünk a Petri Györgynek adott találkozón.

Fogalmazgatás, hogyan is kellene jó formát találni. Ami legalább annyira udvarias legyen, hogy végigolvassa, aki belekezd. Tehát nem a fenyegető „Nyílt levél” és „szükségét érezzük”. Hisz még a hadüzenetekben is ott van a civilitásnak valami formája. Kilenckor végre csöngetés. De nem Petri jön.

Déry Tibor - a Helikonján

Nem nagy magaslát volt az a Tamás-hegy itt Balatonfüred fölött. Az idevezető utat nemcsak megmászni, de megtalálni éppoly körülményes. Mégis afféle Helikonnak tekinthetjük attól fogva, hogy ki-kifülő motorjával egy gépkocsi ide fölhozta és egy kifogyhatatlan szíverejű feleség itt megtelepítette Déry Tibort. Nekünk jó barátunkat, irodalmunknak pedig azt a „nagy öreg”-jét, aki itt vált megint ifjúvá, olyanná hogy leckevaró tisztelettel tekintett föl rá a legifjabbak tábora. Varázshegy lett hát ez a nyolcvanméteres magaslát. Azzal is különbözve attól a bizonyos Zaubergegtől, hogy ez közelre-távolra nem betegápolda levegőjét árasztotta; még kevésbé a lemondását.

Hanem éppenséggel a lét erejét, a csatanyerés friss - mondhatni hajnali - éberségét. Az élet végén is. A semmivel is szembenézve.

Ez a hegy - Déry Helikonja - nem zárkózott magába. Emelődve nem vonult felhők mögé, még kevésbé felhőkakukkvárba.

Gazdája kitarta magát a világ elé. Vizsgálta ugyan a csillagokat, de még sóvárabban a lenti fényjeleket, szomjasan, de mégsem irigyen; zsörtölődve, de mégis megbocsátóan.

Az itt töltött tizenöt év legharmonikusabban működött az író Déry Tibor minden, eladdig sokban ellentétes képességét. A baráti kötődés méltán nevezte ezt a bűbájoló hegyet a megfáradt Odisszeusz kikötőjének, a fáradhatatlan Szindbád hajószereelő műhelyének, de ugyanakkor egy példásan lovagias Minotaurusz barlangjának. S egyben olyanféle támaszpontnak, amilyenén Jákob létrája földet ér.

Az élete folyamán hol realista, hol szürrealista Déry osztatlan hévvel itt lett egyszerre mind a kettő. A mesterré tökéletesült prózaíró itt kelt a született lírikussal olyan birokra, mint az imént már idecítált Jákob az Úrnak, azaz a teremtőnek önmagának angyalával.

Az itt töltött tizenöt év alatt, élete legharmonikusabb korszakában, a tündéri táj és feleség becézésében az itt kapott élmény és ihlet hatása alatt Déry Tibor most jutott el - jutott föl - ahhoz az összegező fő művéhez, mely egyszerre volt olyan életleírás, amely voltaképpen célkeresés. Olyan visszapillantás, amely előre néz. Az író földmérnöki pontossággal ábrázolja a helyet, ahol kettős látomásait majd megindítja dantei zsúfoltsággal. Hieronymus Bosch könyörtelenségével.

*

„Innét föntről, a Tamás-hegyről tiszta időben nemcsak Keneséig, Siófokig látni, de a Tihanyi-félsziget nyakán át a nyugati medence somogyi partjára, Szárszóra, Szemesre, Lellére, talán még Fonyódra is” - írta ő. És az élet-halál határait, tehetjük mi hozzá. Itt zajlik le, ezen a ma is akár térképészetiileg meghatározható helyen az az innen nézve rémületes, onnan nézve pukkasztó haláltánc melyet maga az író vezet, most már költőien vállalva, hogy halottai élén járjon, ő is.

A késő középkorban annyiszor megfestett *Chorea Macchabeorum* - a hét makkabeus fivér vezette körtánc, illetve táncmenet, voltaképpen vigasztalni akar, lépéseivel magát a nagyképű Életet csupasztítja bohózáttá.

Rosszul mondtam azt, hogy Déry halottai élén jár. Varázsló ereje, hogy noha kívülről, sőt magasból festi a félelmes áradást, abból saját magát sem veszi ki. Mindnyájan benne vagyunk a sorban (szomorú paprikajancsik), annál torzabbul, idomtalanabbul, magunkat minél fontosabbnak, főntebbvalónak hittük, hisszük. Ez a magaslat alázatra, az a kiállás térdelésre nevel.

Fordulhat a világ úgy velünk, hogy Dérynek ez a Tamás-hegyen fogant s nagyrészt annál a kőasztalnál írt könyve lesz a legfontosabb főműve.

Oly módon kulcsregény, hogy egész írói alkatának ez nyitja a zárját. „Ítélet nincs”, nem fölmentés. Úgy is érthető: Istennél, vagy az isteneknél a kegyelem.

A könyv kegyetlen is, kegyeletsértő is; ezért fogadta ingerültség. Ilyennel az okos, az annyi vihart megtapasztalt író eleve számol. Egyrészt arra számított, hogy ha valamennyi áldozata közt nyilvános szétmarcangoltatásra legkönyörtelenebbül saját magát veti oda benső oroslánjainak, megbocsátást nyer embertársaitól ezen a földön.

Könyörületet a jelenben és föloldozást abban a más világban, ami számára a jövő volt. Mert hát - még egy áramfejlesztő ellentét - ez a született pesszimista gyógyíthatatlan optimista is volt.

Elszámította magát. Azt hitte, hogy a vallomás azonos a hitelességgel. Szent Ágoston, Rousseau és annyi nem szakmai író példájára oldalvást úgy nézte, hogy az igazmondás esztétikai tényező, már önmagában is. Elfeledte vajon - még ő is! -, hogy vallomást mélyen és tartósan csak művészet hitelesít? Hogy az igazmondás leghatásosabb - s egyben védő - eszköze a költészet? Jövőt vívó kardja és időtálló pajzsa.

Szerencsére csak félig feledte el, a realista, a ragadozó tekintetű felével. Szerencsére a másik fele, a költő is tudta dolgát.

*

Déry sasszemű megfigyelő volt. De amit bármily merész mélybebukással karma közé kapott, azon már csak simogató ösztönét élte ki. A költészet lett az üdve ott a magasban, a pokol világ fölött.

„Nehezen írt” - hírelt róla, híresztelte ő magáról, félreérthető, cáfolatra váró somolygással. Mert hisz szorgalmasan és sokat írt. De a prózát is úgy, mint ahogy a költő a verset, amikor már nem térhet ki előle.

Asztalhoz itt Füreden - e hatalmas gesztenyefa alatti kőasztal mellé telepedve írt, de sosem az asztalon. A maga elé húzott térde volt az írógép pulpitusa. Amikor végre valóságosan is betűvetésre használta tollát. Szinte minden mondat, ha ugyan nem minden szó előtt hosszan huzigálta, forgatta - mondhatni az ő merészségével szinte hegyezte az írószerszámot, amíg végre ráengedte a szűzfehér papírra.

A költői igényű próza kancsal műfaj: a jó cél felé is sikamlós út. Olyan merész léptű újítók csúsztak el rajta, mint nálunk Révész Béla, Szabó Dezső, s míg tanítványuk volt: Kassák. Külföldön az egész futurista, expresszionista regény és novella. Azok vállalkozása sem folytatható, akik mesterművekkel haladtak rajta: Tamási, Németh László.

Déry Tibor ontja példatárait a rendkívüliségnek. Elég az *Ítélet nincs* egy-egy fejezetét megfelelően elemezni, azaz kétfelől is behatóan. Irodalmunk csarnokában a „halkszavú” költőnek, Tóth Árpádnak emberi alakja is halk, ködszerű, egysíkú; Déry kétperspektívájú ábrázolásában

annyi dimenziót kap, hogy nemcsak testünk érzékszerveivel nyerünk képet róla; a lélek megszámlálhatatlan csápjaival is. Költői alkotásként kerül tudatunkba. Ugyanígy, hogy még csak egy példát mondjunk, Révai József. Az ő acélmetszet-éles vonásait Déry a szigorú, de költői igazságot szolgáló bíró, pasztellszerűen villogtatja.

Ekként teremtett alakjai közé így helyezzük be képzeletünkbe magának a varázsmesternek személyét is, minden indokolt vagy indokolatlan önvádjával; megbecsülésünk megbecsülésének kegyelmébe, szeretetünk kegyébe fogadjuk. Hálából a káprázatóan újszerű teljesítményéért.

Hajdani tréfás kötekedéseink tárgya volt (a hegy nevének olcsó ürügyén) az is; olyan kétkedő Tamás ő, aki ujjait a saját tátongó sebébe süllyeszti, úgy ismerszik a realitással. Hogy aztán úgy, azon valóság-véres ujjakkal pengesse a líra idegeit. Mégpedig (tűzön-vízen át hú szürrealistaként) ott bent saját magában.

*

Nincs köztünk, aki ezt az eredetileg vincellértanyának szánt házat férje számára olyan azilummá alakította, ahol a munka is pihenés lett. Déry Tiborné távoli betegágyban hallhatja majd csak az itt elhangzó szavakat. Szeretettel köszöntjük őt így is. Szeretettel és köszönettel tudatjuk, kedves Böbe, hogy a távolság ellenére is itt van köztünk. Ami itt szép és lakályos, az mind a maga friss kezéről és szelleméről beszél. És beszélni fog Déry Tibor időtálló műveiben.

Október 29.

Petri egyáltalán nem jött. Az álom sem, hajnalig. Épp most folyhat a Janicsnak adott Előszó ügye Svájcban is, itthon is. Hogy fog összekeveredni ez a két dolog? Nem gáncsolja-e egyik a másikat? S aztán a tegnapi „fölvilágosítások”. Zelkhez nem mennek, mert mint beteget nem zavarhatják. De „Vezér Erzsébet is aláírja”. Aki engem még a Zsolt-kottéria tagjaként társaságban - hivatalos értekezleten - rongy embernek nevezett, mert „otthagya a zsidó feleségét”.

Délelőtti gond. Elmenjek-e az újvidéki magyar írók - az Új Symposion, a Híd - estjére. Soha a nevemet le nem írták. Óvatosságból, vagy minősítésül? Így ha elmegyek: odatolakszom? Sőt: kompromittálom őket? De ha nem: én tagadom meg őket - minősítve is írói értéküket?

Megint egy ügy, ami kiüti kezemből a tollat.

*

Délben Karinthy Ferenc telefonon. Nála is jártak a nyílt levél aláírása végett, nála Betlen János. Ezt nem írja alá; de úgy tudja, hogy Vas és Zelk sem. Idejöhetne-e? „Hozd a nőt is!”

Így négyesben Ági és Flóra hallgatag ellenőrzése alatt is - Cini igen hevesen. A telefonozáskor már fölmerült, ha címzett kell egyáltalán, legyen az Írószövetség, vagy a PEN. Cini már meg is fogalmazott néhány sort az utóbbinak, azzal: ők is tiltakozzanak. Bejön Gyuszi is, ő védi - oly védhetetlenül - még Petrit (az elfogódottsága miatt nem beszélt világosan), hogy erősen elfajul a vita - bennem erős fejszagatásig, szem fölötti fájdalomig. Közben csaknem egy liter tihanyi bor is elfogyott. Izgatottság végig az idegpályákon, rossz éjszakát jósolva megint.

Október 30.

Valóban az ébredés - depressziós - már három előtt. Ha a cél valóban a minél szélesebb körű tiltakozás, olyat kell fogalmazni, hogy azt minél többen magukévá tehetik, hisz a cél most

nem az, hogy az itthoniakkal húzzunk ujjat, hanem hogy innen is emelődjék minél messzebb ható szó. Engem nyilván az ingerelt föl (akaratlanul az akció kezdeményezői ellen is), hogy még nekem sem mondták meg, kik írták s köröztetik ezt a nyílt levelet? A másik ingerlő, hogy olyan stílusú mondatot tegyek magamévá, amit iskolai dolgozatban kijavítanék, („Kongó, puffogó is” - így megint Cini.) De kik írják alá a mi levelünket (a PEN-en át ugyanazzal a céllal)? A kettőnk neve már ott van, valóságosan. Karinthy viszi majd el Vashoz, Weöreshez, Illéshez (őt végül mégis kihagytuk, helyzete miatt), Zelkhez; én hozzáteszem Juhászt is, tán kellemetlen lesz neki, de viszont megbántódhat, ha kihagyjuk. Gyergyai? Idős. Keresztury! Jó lenne legalább tíz név. S így nem is egy, hanem két tiltakozás megy el.

*

Este a Kossuth Klubban a Tiszatáj estje. Gyuszi visz le bennünket. Bessenyei, az örök jó kedély és egyre testesebb ölelés; Sinkovits az örök boldog, ha jó hírt mondhat. Ezúttal a Dániel - „az utcáról bejött” közönség előtt is olyan siker, hogy reggelig is tapsoltak volna, állva, a végén!

Feltűnő - tüntető - taps itt is, ahogy a hosszú asztalhoz ültetnek. Az estet rádióra is fölvelték; azt hittem, csak verset kell olvasnom, s így a váratlan kérdés közhelyére még közhelyesebben ötöltem-hatoltam.

Csoóri - ismét szívroham - nem jöhetett el. Kányádi, Balogh Edgár.

Alföldyvel, Vekerdivel az aláírásról. Neki - nekik - már más szöveget mutattak; aláírták.

Jó hangulatban Sinkovits kocsijában haza Ellával, az útközben (előadása végén) fölvelt Gombos Katival. Utólagosan még egy meghökkentő megállapítás; a zsúfolt teremben az odagyültek 80 százaléka húsz év körüli. A folyosókon is álltak. Noha semmi hírverés nem volt.

*

A Tiszatájról

A Tiszatáj is olyan vonalat követ, amely a magyar irodalomnak egy hagyományos derék-vonala: a baloldaliságnak és a nemzeti érzésnek az összekapcsolása.

Ekörül mindig sok félreértés volt; feladatunk, népieknek, az, hogy igazi urbánusok legyünk, tehát összehordani a vidéken mindig olyan fészkeket, ahol valódi urbanitás van, vagy lehetséges; Magyarországon ez egyszerűen azt jelenti, hogy igazi progressziót ápoljunk, igazi s talajba való helyezkedést. Azt látom, hogy a Tiszatáj esetében valóban kitűnően működik ez a kultúrgóc. Annyi támadás érte már a Tiszatájat éppen azért, mert ezt az irányzatot kezdettől fogva, még Ilia Mihállyal megpendítette, nekem, urbanizáló népiesnek nagyon is rokonszenvesen. Majdnem példaadásul tekintem, hogy ilyen helyekre dolgozzon az olyan író, az az ember, akinek nem a ragyogás, a közvetlen siker a gondja, hanem valamiféle mű megalkotása. Egyrészt saját művének a megalkotása, amire egy nemzet teremtve van.

Különösen szép feladatnak tartom, hogy vidéken valahogy a talajból valami különös keresztűzben, de mégis összeáll az a hagyományos, már az eredeti magyar szellemből eredő, Ady, Babits, s többiek által, a mi átkozott népiességünk által is képviselt magyar irodalom, amely - jól tudjuk - se nem „urbánus”, se nem „népies”, hanem az igazi magyar irodalom.

Igen, ennek egyik igen érdekes letéteményesét látom a Tiszatájban; személy szerint és boldog készséggel dolgozom éppúgy a szekszárdi, a kaposvári, a szombathelyi, a pécsi, a győri, a miskolci, a kecskeméti, akármelyik „vidéki” lapba; mondhatnám azért is, mert szinte elegánsabbnak érzem, hogy itt működjek közre, éspedig nem ott, ahol szinte látatlanban odaadják a már ismertebb embernek a koszorút. Olyan exodus ez, amely valóban ígéretföldet keres, jó jövőt. Valamiféle harcmezőt érzek így a tisztesség, a fejlődés útján; vizsgát minden alkalommal. Ezért vonzódok a Tiszatájhoz is; ezért vagyok itt is örömmel ma veletek, a köszönet és a szerencsekívánság néhány szavával.

(Elhangzott a Magyar Rádió Tiszatáj-estjén, a Fővárosi Kossuth Klubban, 1979. október 30-án?)

November 1.

Az ebéd előtti postával Svájcból, közönséges küldeményként Janics könyve, a *Hontalanság évei*, a címlapon az övével egyforma nagyságú betűkkel, hogy az előszó az én írásom. Néha a saját művünk az újszerűségével izgalmas olvasmány mi magunknak is. Az újszerűség itt, hogy - milyen lesz a fogadtatás. Ezt mérlegelve töltök csaknem egy órát az olvasás élvezetével is.

Alkonyatkor ki a temetőbe, előbb anyám sírjához, aztán Flóra szülei kettős sírjához. Ika és - először ilyen helyen - Bálint is velünk. Ahogy sötétedik, úgy világosodnak a sírok a rengeteg gyertya fényétől. Bálint a sírok közé szökik s ahol teheti, elfújja a gyertyákat, annál vígabban, minél komorabban feddi Ika.

Hét óra felé Aczélné telefonja Flórához: értünk jöjjenek-e, elviendő Ellához. Kapkodva fölkészülünk s a kapuban várjuk a kocsit. Flóra (miután nyugtatót is nyeletett velem) lelkileg is preparál a találkozásra - tavasz óta nem láttuk egymást -, idézve Aczél telefonját az én húzódozásom ellenében: „a barátságot nem érintheti eszmei ellentét sem”.

Aczél elöl a vezető mellett ül, jó ideig némán. Ahogy hátrafordul, épp egy utcai lámpa fényében: az agyonkínzott - hirtelen megkorosodott - arc szinte csak emlékeztet a régire.

„Dedikáld majd ezt, egyetlen könyvet sem dedikáltál még nekem” - és Janics könyvét nyújtja hátra.

Egy órája kapta. „Én már a délelőtti postával. Olvastad?” - „A te előszavadat még az Új Látóhatárban.”

Levert, néma, jó ideig még Némethéknél is. Illés Endre is szóval - természeténél fogva. Csilla behozza a fogadott kis ikreit. Boldog velük, én még ki is mondom, milyen kitűnő jellemnek tartom. Fogy a tömény szesz, a pogácsa - én éhes is vagyok, Aczél a túlhajtott munkával mentegeti fáradtságát. Whisky önt bele erőt. Idenyújtja a behozott könyvet. Ezt írtam bele: „Zsuzsának, Gyurinak a baráti hűség jegyében szeretettel”. Ezt, hogy „Gyuri” se írtam még le, kimondását is kerültük (Flórával együtt), noha Elláéknak kezdettől szavajárása.

Aztán a cseh ügyben protestálók aláírási mozgalmáról. Már is itt a ferdítés: én nem az aláírást, hanem csak az elem tett szöveget háritottam el, változtatást ajánlottam, várva, hogy a megállapodás szerint másnap azt teszik elem. „De azt akkor már a külföldi rádiók be is olvasták.”

Aztán Csoóriról, az Új Tükörben írt jegyzeteim kapcsán. „Kitűnő költő, ismeri el (most már) Aczél. Megemlítem: beteg, méltó a Kossuth-díjra, végre: ötvenéves!” Már rajta volt, elsőként, a jelöltek listáján. „De most ez az aláírás.” „Nem törlődik el ez addigra?”

Aczélék hoztak haza is.

November 2.

A megszokott születésnap gratulációk helyett reggel a Népszabadságban hosszú részletezéssel, mondhatni elmélyedésig ható alaposággal kedvezőtlen kritika a Dánielről. Vadász Ili, Sinkovits teljesítménye még az enyémnél is rosszabb. Flóra hevesen nyugtat, de engem szinte fölfrissít. És arra indít, hogy kritikát „gyakoroljak” magam is, elsősorban magamon. Meggondolkodtat még is, hogy kotéria van a cikk mögött: Ronyeczet erősen dicséri, noha szerepét unottan, sablonosan végezte.

*

Novalist a franciáknak Maeterlinck mutatta be. Szerencsés formában, de nem szerencsés időben. A jó válogatás második kiadása 1914-ben jelent meg. Ezt vettem meg én is s kötöttem be saját kezűleg tíz év múlva, 1924-ben, s ezt olvasom először alaposabban most, 1979-ben, az ebédlő-konyhában, mert délelőtt ez meleg. Ámulva és sajnálkozva olvasom, hogy miért nem akkor, fiatalon. Mert hisz tudtam sokat róla, ezért is vettem meg. Ifjúságomba olvasom vissza magam. Ebből jobban megértettem volna Hegelt (azaz a korát), mint mindabból, amivel akkor gyötörtem agyam befogadóképességét. Izgalmas naplóíró (a „töredékei” voltaképpen naplójegyzetek), mert a szétfolyót is tömöríti. „Különös, hogy a kegyetlenség igazi alapja a kéj. Mindig elfogadható, hogy az ember elsődlegesen a rosszra hajlamos; a jó természete mellett szól, mert hisz csak a nem hasonlók vonzzák egymást.” És hogy még tovább fordítsam így szabadon: „Sokaknak nincs lélekjelenlétük; pedig hát van lélekjövölétük. Költészetté válik minden tudomány, ha már filozófia is lett belőle. Szorosabban köt bennünket a láthatatlan, mint a látható.” S ami már a hegeli dialektika veleje: „Büszkének kellene lennünk a fájdalomra; minden fájdalom arra emlékeztet: magas a rangunk. A gyönyör meg-nemesült és kellemes fájdalom.”

Dél van. Annak idején november 1-jén délben - ebéd közben - kapta az első vajúdsági fájdalmakat anyám. Már befogtak a bábáért Pálfára, de aztán elmúlt a fájdalom, s így bába egyáltalán nem jött. Este anyám még a gyertyagyújtásra is ki akart menni. Így hallottam még gyermekkoromban.

November 3.

Böbénél a kórházban kora délután; „amikor még nem leszek fáradt”. Sovány, fogy, de nem betegesre, hanem arcban is inasra. Ő maga sem panaszodik (csak informál), de a teste szívósan dacol.

Jó napja van. Épp előttünk jártak nála Aczélék. Azért jöttünk, hogy beszámoljunk a füredi ünnepekről. De újra s újra átveszi a szót, neki van tudatnivalója.

Hogy milyen „nagy napot szerzett” Aczélnek a rögtöni dedikáció a Janics-könyvbe. „Nagyon ráfér”; és Böbe annyit tud még a „szakszervezetiek” fölzárkózásáról is (Kádárékkal szemben), mintha nem itt feküdne ebben a magányos szobában, hanem a várost járná a „legilletékesebb” körökben.

Aztán Böbe még Flórával: tavasszal ad leandergyökeret Füredről Tihanyba.

November 4.

Vadász Ili és Gyula délután. A Népszabadság cikke, mely legkeményebben a rendezőt, őt, Vadász Ilit bírálja. Ennek háttéréről ők, a közelebbállók. Még mindig a Tiszatáj-beli interjú visszafizetése ez. A színház vezetősége a prémiumosztással is elbecsülte a darabot, noha - valóban úgy van, ahogy Sinkovits telefonálta, már többször is - a taps tízszer, tizennégyszer is kihívja a színészeket. A szervezés „nem is foglalkozik a közönségtoborzással”. A törekvés: minél előbb levenni a műsorról a darabot, noha annyi a fizető közönség, mint egyetlen más előadáson sem. Amit megírtak a Népszabadságban, ez „az ottaniak kezdetől való hírverése”. Aztán a várható minisztercseréről, azaz a város találgatásairól.

November 5.

Másfél napja ide-oda hajló szócsere Flórával, elmenjünk-e a szovjet követség ünnepi fogadására. Voltunk az angoloknál, igaz, hogy a PEN-elnök fogadásán, mint világlelnök. De itt találkozunk azokkal a külföldiekkel, akik meghívását mindig elhárítottuk, s most, ha ismét meghívnak? Aztán: Janics könyvében az állásfoglaló előszó. Ha már olvasták volna, nincs félreértés, ha mégis küldtek meghívót. De így - nem látnák-e kettős játéknak, ha odamegyek, ahova tán másképp nem hívnak? Aztán Ika is fáradt vezetni. S hogy jövünk haza? Megint elkutyagolva az Oktogonig taxiért? De most fagy, és süvít a szél.

A bőrünk érlelte meg, hogy itthon maradunk. Félóránként gratuláltunk egymásnak össze-összeöllelkezve, hogy milyen jól döntöttünk.

November 7.

Tündéri idő, reggeltől alkonyatig napsütés, sétálok az utcán, panyókára vetett felöltőben. De közben székhez, heverőhöz szögezve altesti fájdalommal.

Ötör Karinthy. Holnapután indul (Illés Endrével) Dél-Amerikába, IBUSZ-csoportban. A „mi” aláírásaink ügye a PEN-hez. Legyen még több aláírás? Az eddigiek Keresztury, Weöres, Vas, Juhász, ő, én. Elmegy még Zelkhez s aztán ajánlott levélben a PEN pesti elnökségéhez. (A pár soros írás objektív, fegyelmezett, demokratikus, általános.)

Este hétkor (hideg vacsorára 11-ig) Csoóri és Évi. Az ő aláírásaikról és a nem mindennapi visszhangról. Janics könyvét jóval később mutatom meg neki. Fordulópont lesz. Egész hasábos cikk ismerteti az előszót egy nagy svájci lapban, németben. A külföldi rádiók beszámolóí szerint. Évi holnap megy kórházba, infúzióval kicserélik a véréét, teljesen. Így megy ki majd belőle a betegség? (Áttétes tüdőrák.) Minderről - jókedvű, sőt tréfás hangnemben. Már csak azért is, hogy elfojtsam a rohamszerű testi kínokat.

November 8.

Böbe meghalt, hajnalban. Oly magányosan - akinek eleme volt a társaság -, oly magányosan, hogy reggel a kezelőorvos Aczélnek telefonálta meg, s aztán Aczél titkárnője a hajdani együttes tagjainak. Szobalány-társalkodónője sem volt mellette. Már akkor sem, mikor mi nála jártunk (s én oly szívósnak láttam). Tercike megtalálta (fölkutatta) a végrendeletet, s nem állhatta meg, hogy köszönetet ne mondjon a rátestált öröklakásért. Böbe viszont úgy megbántódott (holmija fölhányása miatt), hogy maga elé sem engedte többé.

Dél felé Iván, Topolánszky. Meg van győződve, hogy a Népszabadság „időzítetten” közölt épp születésnapomra lefitymáló cikket rólam, a Magyar Nemzet pedig - arra válaszolva közölte azt a részletet az „Oroszország”-ból. Ez a baráti körének véleménye; így alakulnak a közhiedelmek.

Közben fájdalmas vizsgálat; gyógyszerek. A testi kín nem hagyott nyugtot egész éjjel. Aludni volna jó, de oly mélyen, hogy a föld alatt, egy kis átmeneti halálban. S gondúzásul már fél hattól rádió és TV; a világ eseményeibe temetkezni, menekülni a magunk túlterhes világából.

November 10.

Délelőtt Ikáék el Tihanyba, vízteleníteni a házat. Mi meg le a városba Flórával, lámpát venni. Hidegebb az idő, mint az ablakon át véltük. Siettettem a lépést, hogy fölmelegedjek. A lámpa-üzletben ízléstelen, méregdrága holmi, a lumpen-polgárságot tekintve csak vásárló közönségnek. Hirtelen szédülés. Mi lesz, ha itt a zsúfolt üzletben terülök a földre. Aztán éppoly hirtelen a gyakran tapasztalt belső nyugalom: itt van Flóra. Ő úgy fog viselkedni, mintha én volnék, aki helytálló is a bajban: nem fog sikoltozni; föltűnés nélkül, de célirányosan teszi majd a teendőit. Még akkor is, ha itt halok meg. Kijöttünk szépen az üzletből, s ez a belső biztonság a lépésemet is biztonságossá tette. Szemerkélt a hideg eső, de még elkaptunk futtában egy taxit is. Itthon aztán a megszokott hely biztonságában olyan hálaérzet, amely már derű. Mintha győzelmet nyertem volna. A gyengeségből csak a próba lebírásának már-már vitézkedő érzése maradt élményül.

Délután még egy látogató abból a fajtából, akik azt hiszik, azzal kerülnek velem egy táborba, hogy milyen reménytelen minden küzdelem. Kivéve, amit nekem kell csinálnom. Mert az én helyzetem más!

November 12.

Az „egyéni” stílus „leegyénibb”, tehát lelegeleplezőbb, bár néha legrejtettebb része a szórend. Minden nyelvben, de különösképpen a magyarban (s a latinban). Már az élő beszédben is.

„Ezt a háborút elvesztettük” - mondta, „fejezte ki magát” Tisza István, 1918 őszén. Kifejezve azt is, hogy részéről nem ez az utolsó, és hogy könnyen veszi a felelősséget; ha ugyan egyáltalán fölveszi. „A háborút elvesztettük” - a mondatnak így lett volna súlya, így egyénieskedés nélkül; így tárgyilagos közgond; épp az ő szájából. „Elvesztettük a háborút” - igazán megrendítő ilyen catói tömören lett volna.

November 14.

Ella értünk, taxival, aztán együtt Juhász Ferencékhez babalátogatásra. Elragadóan, emberfajt vigasztalóan szép kisgyermek: néhány arasz még, de tekintetében szinte mindentudó okosság. Ella viszi a szót. Kimeríthetetlenül dicsérve az Új Írás Móricz-számát. Zsiga bácsi naplóját főleg. Újra és újra olvassa: mintha a „hangját hallanám”. Este én is belekezek. A hang ugyan benne van a sorokban, de - írni mégsem így írt ő maradandót. Itt a Babits emlékére írt visszaemlékezés is, melyet én kértem annak idején Zsiga bácsitól és - mint nem halottsiratók közé illőt - visszaadtam. Igazam volt.

A művész elégtétele

Az önarcképeit festő aggastyán Rembrandt tekintetével, tehát kéjes gyönyörrel - no de mifajta gyönyör (bosszú és megvetés) kéjével? - nézem egyre pocsékabbra öregedő (végképp nem szem elé való) arcomat; magánhasználatra.

*

Mindenkor erősödésünk jele volt, ha sajátos gyengeségünkről beszélhettünk. A múlt század nagy reformkorának - népünk megújulásának példamutató esztendei - a halállal szembenézve rázták „még tetteknek is oly tüneményes sorozatára”, vagyis - egyszerűbb szóval: rázták egybe a magyar anyanyelvűek közösségét.

November 15.

A mi Lukácsunk: Lukács György „magyarsága”: magyar bölcselő volta! Méltán nagy, európai méretű filozófus. Jelentős műveit németül írta. Fura módon épp ennek köszönhetjük, hogy az ő magyar voltával is mind gyakrabban büszkélkedhettünk. Esztétikája oly alapkeresően mély, hogy - fájdalom! - csak hellyel-közzel vagyok képes beleereszkedni. Követni jobbadán ott tudom, ahol bírálata a mi irodalmunkat, szellemi életünket érinti. Ebbe - újabb fájdalom - ahányszor mélyebben belenyúlt, föltűnő sokszor alapjában melléfogott. Viszont ennek köszönhettem - örvendezve -, hogy kevés emberrel tudtam olyan hasznosan - akár élesen is - vitázni (nem vitatkozni, mert ahhoz jobban neki kellett volna készülnöm), mint vele. Jóhiszemű volt, jóakarató, jólelkű. A filozófia tette azzá? Vagy azért vált nagy filozófussá? Nagy lélek is volt, akár innen, akár onnan nézve.

*

Arday Lajos visszaviszi doktori disszertációját az angol titkos levéltárnak ötven év után már publikálható magyar vonatkozású anyagáról. Két napig, amíg újra olvastam, történelmünk pokolfolyosóin jártam. Így készült hát a Tanácsköztársaság megfojtása, a „béke”-szerződés, minden harmadik magyar anyanyelvű megfojtása. Azt hittem, hogy a dokumentumkötet már nyomdában van. „Történelmi lecke” felnőtteknek. Évek óta csak így kézről-kézre olvasható. „Nacionalista szemlélet” - véleményezte róla a Párttörténelmi Intézet nevében az azóta nyugalomba vonult Gábor Sándorné. És egyben a tudomány és a magyar nép nevében, mind ez ideig végleges hatállyal. Az Akadémiai Kiadó - tehát Széchenyi szellemének - nevében

pedig L. Nagy Zsuzsa. Noha Juhász Gyula és Pölöskei Ferenc még „felelősségük tudatában is” támogatták.

Forgószélben északra

November 16.

Lenszöke haja kislányos bőséggel vállára omlik, kék szemében tavaszi ég, arca tejszíne, mint a csecsemőké. Hogy ekként is egy világhíres agent presse tudósítója, ezen így többszörösen elámulok. Azon nemkülönben, hogy skandináv létére milyen tökélytelenséggel beszél franciául is, angolul is. Épp oly hibátlanul ejti a németet. Amikor nyúlánkan-kecsesen a karosszékbe ült - szökkent szinte -, tizennyolc-húsz éves. Véletlen szavából derült ki - fiúgyermeke is már tizennégy éves. Kérdései okosak, súlyosak, hűvösen mélyrehatóak. Arcvonásai mögött tán egy élet tapasztalata - most érzékelem csak, válaszomat fontolgatva. Más ország, más éghajlat nevelte. Harmincéves volt, ötven? Szédülő utat kellett megtennem délről északra, speciesteket kialakító égövek között a rövid percek alatt, amíg az övéhez hasonló szenvedélytelenséggel szíves kérdésre megfelelő mondatot fogalmaztam.

Ebba [olvashatatlan. - A.-nak] hívták. Délután fél hatra kértük. Ez náluk ilyenkor tél elején már a vacsoraidő? Ráadás félreértést okozott ez a földrajzi eltolódás is. Ette a pogácsát, itta a vörösbort, fél nyolcig. Ika akkor hozta meg ölében a kórházból a kis Bálintot. Úgy varrták össze az elestében szerzett sebet a homlokán, hogy elaltatták. Dőlt az eső, ritka ilyenkor a taxi, főleg ide a hegyre. Azt értettük meg finoman, hogy ki kell használni az ilyen alkalmat. Csak távozása után lepett meg a röstelkedés bennünket, barbárokat. Meleg vacsora helyett mire „került sor” a hideg előszobában és ajkainkra? Népszokásként csókra, meleg öleléssel körítve.

Délben Domokos Mátyás maga hozza föl a kiadóból a *Beatrice apródjai*-nak szerzői tiszteletpéldányait, 27 darabot. Az ő érdeme, hogy ebből a papírhalomból könyv lett; lehetett végre. Ezt írtam az ő példányába dedikációul, a szokásos „szeretettel” fölé.

Ugyanakkor Benda Kálmán elküldte a Neue Zürcher Zeitung „nevezetessé vált és még nevezetesebbé válendő számát. Valóban egész újságlapnyi terjedelmű a Janics könyvéhez írt előszónak a kivonata. A „világviszhang” első jele? De mi járul majd ebből Janics Kálmánra, ott, a szlovák sovinizmus gyűrűjében?

A Monde, a három magyar polgári aktivista cikkével. S ennek mi lesz a visszhangja azzal, hogy benne van a 600 000 szlovákiai magyar szabadságjoga is?

Este fél hatkor Balogh Edgárt és feleségét, Rebit (a Rebeka beceneve) hozza föl (gyalog) Czine. De ő maga hamarosan megy is el, előadni Móriczról. Edgárékkal aztán csaknem kilencig szabadon szökellő, de mégis egy mag körül forgó beszélgetés. Hellyel-közzel valóságos kiselőadásként.

November 17.

Harsányi István, délután, hangfelvevővel, a hajdani Népi Művelődési Intézetéről. Történetének megírására készül. Elém tesz egy csomó korabeli dokumentumot. Ilyen hangon tudtam felelni a Haladás - liberális szocdem lapjának támadására? Hogy tanult rágalmazóknak neveztem őket - azaz tollkezelőjüket? Csak azért, hogy sajtópert indítsanak. S így én kerüljek (holmi pajzsként) a törvény elé, s nem azok, akiket úgy denunciáltak, hogy azt már az ávó vette utasításnak. Másfél óráig folyt az emlékezés, hajnalig nem aludtam tőle.

November 19.

Reggel - mintha az előbbi folytatása volna - Kabdebó jelentkezik, egyelőre telefonon a dokumentumaival (ő meg rádióelőadásra készen), Szabó Lőrinc és Németh László akkori vesszőfuttatásáról.

Böbe temetése.

Az eddig zuhogó eső most csitul.

A ravatalozóban ülőhely is van. A „Szent Mihály lován” a koporsó helyett urna. Tehát már el is égették. Semmi vallási gyászjel. Halk, folyamatos gyászmuzsika, csak lemezjátszóból. Ella mellé ülünk le, fázom, épp derékban.

Réz Pál beszél, tartózkodóan, tartalmasan, írói igénnyel. Gépiratot olvas föl.

Semmi szertartás. De ez a jó - helyénvaló - beszéd nem hiányoltatja a vallás formáit.

Meghatottan idézgetem magamban Böbe sorsát, de tolul az a gondolat, milyen bajt hozna, ha megfáznék derékban.

Hazafelé a kocsiban, a beszéd hatása alatt, mi is igen tartalmasan Böbe érdeméről, képességeiről-nagyságáról. Semmi nem készítette elő, hogy ilyen szép (valóságos) szerepet töltsön be. Szívből dicsértük. Véletlenül került a fénybe, amit Tibor személye árasztott, de nem éjszakai lepkének bizonyult: az a fény egyéniséget mutatott meg.

Forgácsok

Ebül szerzett pénz ebül vész el - tetszetős volna a művészek „cigánytermészetének” világhírét azzal magyarázni, hogy életük egyszer kopp, másszor hopp: keresetük ma mint a koldusé, holnap mint a fejedelemé. Az igazi ok, hogy alkotásaik áruértékét és csereértékét ők maguk sem ismerhették. Ez hitette el velük hol azt, hogy a törvények fölött állnak, mint a milliárdosok, hol azt, hogy minden törvényen kívül, mint a páriák. Ezért kapnak annyi vádat, hogy anyagilag megbízhatatlanok. Hogy írói erkölcsöt is romboltak fogyatékos üzleti erkölcsökkel (az udvartól kapott százezrekkel, mások a tolluk bérbecsisztásával). Mi itt mégis a bírói és a művészi kódex? Hogy ki, kitől? Vagyis a tehetség és a pénzforrás? Murger és Heine egy időben kapott idegen kormánytól évi ellátmányt. Az előbbi a cártól, a utóbbi III. Napóleontól. Mindkettő írt érte. Murger kémjelentést, Heine verset. Heine dolgát tehát az esztétika minősíti azzal, hogy a vers „kifogástalan”.

*

A dilettáns, ha időnként nem szólnak rá, fokonyként koszorút igényel és öl.

*

Magas polcon érdemtelenül a tehetségtelen szükségszerűen zsarnok lesz. Mert hisz másképp ott sem lehet maradása tartósan.

*

A halálról még senki sem beszélt másként, mint az élet elvesztéséről. Felületesen tehát, beleértve a „legmélyebb” bölcselőket; kívülről, nem zárva ki a „legbeleérzőbb” művészeket. Legténylegesebben még a hadvezérek kezelték: ennyi és ennyi halállal tudok ellenfelemnek még több halált okozni, vagyis az én táboromnak könnyebb életet szerezni.

Időlegesen persze. Amíg egy újabb ellenfél nem szervez az én halálraszántjaimmal szemben még több halálraszántat. Megint csak a győzelmes életért.

Hogy ezért a győzelemért érdemes kint szenvedni: kínhalált halni? Malraux mondata volt: A szenvedésnek csak akkor van értelme, ha nem halállal végződik; de hát majdnem mindig azzal végződik.

Ugyanebben a gondolatsorban még ezt is leírta: Mire jó a lélek, ha se Isten, se Krisztus? És szembenézve azzal, hogy mit szólhat ehhez, hogyan szólhat ebbe a vitába a művész: *L'art ne délivre pas l'homme de n'être qu'un accident de l'univers.* (Amit most, kapásból azért nem merek átültetni magyarra, mert az *accident* a fordításban éppúgy lehet baleset, mint véletlen, vagy kihagyás és működési hiba. Vagyis a fordítás azért meggondolandó, mert lám van eset, amikor egy „elmaradottabb, csiszolatlanabb” nyelv könnyörtelenebben fejezi ki a pontosságot, mint egy bonyolultabb és kimunkáltabb. Az ember mint a világegyetem véletlene, baklövése, botlása! De ki volt akkor a gáncsvető?

*

A tó tökéletes tükör; ha tökéletesen nyugodt. Hibátlanul - véleménytelenül - „adja” vissza a mégoly távoli felhőket és csillagokat. De nem kevésbé tanulságos, amikor véleménye kezd lenni: már nem szolgálja - nem naturalistamód - tükröz. Eladdig, míg teljesen nekibíszülten nem a magát adja vissza.

*

„Bög, mint a barom”, „hízeleg, mint a macska”, „lapít, mint a tetű” és így tovább. Megannyi ős adat, hogy állat sorstársainkkal egyetemben - milyen foglyai („börtöntöltelékei”) vagyunk a teremtésnek; mennyire megvalljuk ezt épp akkor, amikor ki akarunk belőle törni. Több emberi jogért. „Vicsorogva, mint az eb”, „ravaszul, mint a róka”, „trillázva, mint a fülemüle”. „Csúsza - és marva -, mint a kígyó”.

Csak rímbe kell foglalni, s az isten se cáfolhatja.

*

A zöld zsalu falapjain úgy jön be az első napfény: kopog, Auróra (az istennő) ujjával, a szememnél.

*

A nagyothallás áldása: hátulról látva mindegy, hogy zokogás vagy kacagás rázza-e a vállat. Az emberiség modort tanul, nem hangoskodik, kíméli mai idegzetét.

*

Az őskori templomok kör alakúak voltak, mint még a bazilikák is. A Napot, a Holdat juttatják az én eszembe; a körtáncot. További felelőtlen ötlet: miért is lett vajon a már római hitű templomok alakja egyre inkább koporsószerű? A bejárattal szemben az oltár, igaz, az Ég felé mutatta az utat. De belépve (a kintinél hűvösebb és más illatú épületbe) én mindig - főleg a homlokom benedvesítése után - mintha sírboltba indultam volna, máris a föld alá.

*

Számolom a nagy távoból - szinte a lét előttiből - érkező kakukkszót, „Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom”; valamikor ennyi idő kellett elhajítani a *kibiztosított* kézigránátot, s így abbahagynám. „Huszonnégy, huszonöt...” a hang nem áll meg, noha ez volt a botbüntetés alsó határa, 1919 őszén még nálunk is fogalommalá lett.

Üzen a múlt. Annak, aki a kakukkszóból nem előre számolja az éveket.

*

Hogy a bolygó minden lakója szóval is megértse egymást, annak két útja képzelhető el. Egy addig is hatalmas anyanyelvi közösség rákényszeríti a maga nyelvét a többire, elpusztítja a többit, ez az egyik. A másik, ha a kisebb népek elsajátítják valamelyik élő vagy eltűnt népnek a nyelvét, s azt a maguké mellett használják.

Ez az utóbbi a kívánatos. Valószínű, hogy a fejlődés a bolygó lakóinak fokozódó együttműködését s végül valamiféle egyesülését hozza.

Ezt nem lehet kifogásolni, ha kényszer nélkül történik: az egyén jogainak - tehát a szabad szóhasználat emberi jogának - megsértése nélkül.

Kettős a haszon, ha a közös nyelvet kínáló nép egyúttal az emberi művelődés eredményeit nyújtja. Jól járnak például bármely távoli világrésznek azok a kis népei, akik a maguk nyelve mellé érintkező nyelvül akár egy másik világrész nagy szellemi múltú népének nyelvét fogadják el.

Torz jelenség azonban s így kínos mosolyra ingerel, ha egy kisebb és aránylag elmaradt anyanyelvi közösség akarja a nála semmivel sem előbbre jutott szomszédjára a maga nyelvét rákényszeríteni úgy, hogy amazét - török-szakad - megsemmisítendőnek véli. A lelki - a

ferdült lelkületű - imperializmusnak olyan mély fokú tünete ez, amely a vad-vak mohósága révén a kannibálkori néphódítások ösztönvilágát idézi föl. A kínos mosoly azonban csak azok ajkán állandósul, akik nem szemléltek még kellő ideig haláshajó fenekébe a vízből azon frissen kiemelt haltömeget: hogy nyelik a kisebbeket a nagyobbacsok ott is, amíg csak a száj helyett nem a kopolytú tátog, nyeli a halált már.

Hídverési tapasztalat

November 20.

Egy álló évig voltam „cseregyerek”. A harmadik elemre szüleim egy szintizta német községben - a Tolna megyei Varsádon - plántáltak be egy jómódú és jóakarátú, csak svábul tudó paraszt családba. Nem német tudással, hanem szellemi visszaeséssel, lelkiegyensúlyvesztéssel tértem haza. Egy évig ültem bamba gyerekként zúgó füllel, egyre tompább elmével az iskolapadban. Ezt hozta haza testvérbátyám is, Nagyszékelyről, majd két unokatestvérem is, Ferenczy Sándor és Jani István. Személyünkben nem olvadt össze a két nép. Nem is közeledett.

Erről beszéltünk B. B.-vel. Azt a kérdést mélyítve, tapasztalataink talajáról, milyen következményt „eredményez” a kényszerű, a korai idegen nyelvű iskola: vagyis ha a gyermekek nem saját anyanyelvükön ismerkednek meg a műveltséggel.

Sokan hiszik, hogy ez alapján hasznos és a gyermekre nézve kívánatos. Minél hamarabb, annál inkább. Már az óvodában! Hogyha nem már a bölcsődében.

Holott - B.-nek, az egyetemi tanárnak és falusi „egyszerű származású” feleségének közvetlen és közvetett adatszerzése is azt erősíti - más anyanyelvű iskolában csak olyan erősen értelmiségi családok gyermekei tanulnak meg ráadásul még egy nyelvet, akiket ebben otthon szüleik is állandóan támogatnak, megfelelő pedagógiai fölkészültséggel. S ezek is csak 8-10 éves korukon túl. Akik ilyenben nem részesülhetnek, azok sorából kerülnek ki részben a dadogók, esetleg más beszédhibások; a lelkiileg bezárkózók - főleg az óvodások közül nemegyszer. Erdélyben is, Szlovákiában is, de a mi nemzetiségi vidékeinken is azok a használható kapcsolatteremtők, akik szüleik beszédének tökéletes birtoklásában sajátítják el zavartalan tudattal az állam idiómáját; akik anyanyelvük biztos alapjaira építhetik rá az akár velük egy faluban élők más szerkezetű - elmejárású - nyelvét. Közös tapasztalatok, pszichológiai tanácsok és európai gyakorlat szerint az annyit emlegetett szellemi hidaknak mindig ők voltak - s nyilván ők lesznek - még mindig leggyorsabban és legtartósabban szolgáló - mert egyenjogú, egyenlő talajon álló - pillérei.

November 21.

Aczélnál, a hivatalában négytől hat utániig, Weöres, Vas, Juhász, és - mintegy „orvosi” asszisztenciául, ahogy Flóra be is jelentette: ő, Flóra és Amy.

Az aláírásokról, ami a PEN-hez volt szánva.

Élénk vita; előbb maga Aczél, aztán Vas. De ez nyilván megmarad már emlékezetében s papírjain is.

Én voltaképpen csak arról, hogy a környező államok - Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia - mind nemzeti jövőjük kialakításával haladtak a szocializmus jövője felé. A nehézségek legyőzésére nemzeti tudatot, népi kohéziót alakítottak ki a mi rovásunkra, a mi etnikumaink szétzúzására is. A mi szellemi életünk ez ellen nemcsak hogy nem védekezett, de még

segítette is, minden magyar tudatot eleve fasisztának bélyegezve. Amiatt, hogy bomlik az „egység”, nem ezeket az aláírókat kell elmarasztalni - bántani aztán kiváltképp nem -, hanem közösségi tudatot kellene nekünk is teremtenünk. De kikkel? A marxista szólamok hangoztatóinak, a hivatalos szellemi életnek semmi tekintélye. Voltaképpen egy húron pendül, egy hegedű húrszerkezetébe tartozik azokkal.

November 23.

Öregségi tünetet szolgáltat már a betűrovó ujjam is. Eddig is el-elfeledtem vonalkával áthúzni a kis *t* szárát. Pontosan tegnap óta a vonalkát jóval a *t* mögött húzom meg, a következő betűk fölé. Mintha sietnék, mintha valaki siettetne: előre, előre.

Dél előtt 9-től 12-ig Gulyás Gyula szociográfiai filmje, Penészlekről. Aztán, hogy Darvas darabját hogy fogadták az ottaniak. Tetvesség hírébe keverték a falut!

Pusztán azzal, hogy a darab egyik főjelenete tetveket is emlegetett.

A tolnai városokban pányván árulták a *sűrűfésűt*. Iskolából hazatérten anyám, testvérnéném le-leültetett háttal maga elé: nyűtték a hajamat. Minek bizonyítékául mármost: hogy volt nálunk is tetű, épp azért, mert mégsem lehetett?

Délután a finn (óriás termetű) fiatal szociológus. Interjú Erdélyről, a Felvidékről, helsinki lap számára.

November 26.

Nemszeretem munka kora reggeltől estig, amíg csak a fejfájás le nem téteti velem a tollat.

November 27.

Befejezve a Filmkultúrának (?) a bevezető tanulmány, elintézve a francia foglyok emlékezéseinek az előszava, a Gulyás testvérek dokumentumfilmjéhez írt előszó. S fogadalom Flórával: soha többé ilyen szolgálati írásmunkát. Félóra, míg őt is, engemet is rábeszélnek, és egy hét, míg megemésztetem a feladatot, és 3-4 nap, míg kinkeservesen összekalapálom. Nyolcvanéves leszek, a saját rendelésemet kell vállalnom, magamnak kell szolgálati szívességet tennünk.

November 28.

Mintha az istenek hallották volna elsőül a fogadkozást. Szécsi Margit telefonja: nyissam meg én Nagy László grafikáinak pesti kiállítását. Még örültem is, hogy ezt meg kell csinálnom. Alig tíz perccel a telefonálás után Bibó Pista (a kis Jánoskával) személyesen: kérvényt készít: adhasson ki egy kötetet apja cikkeiből az én bevezetőmmel. Este Molnár Edit: életrajzfélét is írt a megjelenendő fotóalbumához, olvassuk el, mert rólunk is esik szó és: tanács, átnézés, hogy a szöveg is sikeres legyen.

November 29.

Elkoptattam az egérfogaim. Ezek a napi följegyzések kiveszik a tollam alól, hogy olyat írjak, amit (lassanként így érzem) kötelességem volna írnom.

S most úgy tetszik: az lenne ellenméreg (és gyógytorna) a változatlanul felém settengő depresszió ellen.

De mintha ez lenne már könnyebb. Flóra erre unszol. „Majd ha együtt olvassuk, később!” A napló az ő számára: mintha a mélyhűtőbe rakja be a vásároltakat. De mikor lesz az a később? De csak összetéveszti az írói (milyen esendő!) tartósságot a (vallásos kislánykori) örökléthez. Semmit nem gépel olyan szívesen (mindent szívesen gépel, akár éjszakát áldozva rá), mint ezeket a (végül neki szánt) firkákat. „Pihentet, ez téged is pihentet!” Mint az a hajdani hit a túlvilágban?

*

Előszavaim, vaskos köteteim címlapján állhatna.

*

Dal a hazugság házról. Meghívtak (félig hivatalosan), s így hazug kifogás nélkül nem lehetett nem elmennem bizalmas megbeszélésre ötöd- vagy hetedmagammal. Kényes írói ügy. A hosszú, változatos eszmecsere végén félhivatalos kérés: senkinek egy szót se. Felmentést kérek alóla, lustaságomra s feledékenységre hivatkozva; nincs már elég éberségem hazudni, márpedig erről az ügyről mindenki tud, s így nyilván erről a beszélgetésről is megindul a szóbeszéd. - Ön semmit sem tud róla. - Vagyis már a fejjingatóssal is hazudjak! És ha bárki más csak egy szót kikottyant. - Azzal ő szeg ígéretet: hazudtolja meg, amit itt megígért. - De mind a heten hazug hírbe keveredünk.

Aki csak közelébe kerül a politikának, akarva, nem akarva hálóba jut.

*

Bálint fut át, fölkapkodja a Csoóriéknak kikészített teasüteményt. Ikáékhoz a Bermudákon élő rokonszenves, velük egykorú házaspár állított be. Sielni „jöttek át” az Alpokba. De megtették már ezt a kis kitérőt megint, egy kis tea melletti csevegésre.

Este Csoóri és Szántó Tibor, ismét egy nyaláb nyomdai remekével. Külön (magán) kinyomatásra ajánlja bukolikus négysorosaimat. Sándor a *Rangrejtve* ciklus mellett - ezt fogadják el.

Aztán - az est fénypontja - Flóra (kéresemre) fölolvassa Mártának még 1962-ben (kéresemre írt) visszaemlékezését a Válasz második korszakáról. Nem csalódtam: mások is könnyekig tudnak kacagni a remek íráson. De kiadható lesz-e valaha?

Vita Sándorral Vas sorain Németh *Kisebbségben*-éről: már-már elővettem, amit a napokban följegyeztem az álláspont és a nézőpont közti különbségről.

Bor, croque-monsieur, tíz után mentek el.

Álláspont és nézőpont

November 30.

Két mélyre néző, a lényegét egyforma tisztességgel kereső író is homlokegyenest szemben állhat, pusztán azért, mert az álláspontot azonosítják a nézőponttal. Vas István jó eszmeszítálás közben abban látja a mércét, amely szerint Németh László valakit „mélymagyar”-nak, vagy „hígmagyar”-nak minősít, hogy irodalmunkban Zrínyitől napjainkig ki megy tovább”. A siker és az elismertetés útján: ki vezet tehát voltaképpen a helyes nemzeti tudatot. „Lemarad Katona, s továbbmegy Kisfaludy”, osztályoz a maga fajsúlyozása szerint Németh a XIX. század seregnyi neve közt. Amire Vas: „Nevetni kellett volna ezen; Bánk bán mindnyájunkban vérré vált - Kisfaludyból pedig mi maradt, irodalomtörténeti adatokon és tartalmakon

kívül? Egyetlen, tündöklő remekműve, a *Mohács*. De senki sem nevetett: minden olyan jól hangzott és - olyan céltudatosan.”

Tegyem hozzá, hogy annak idején, negyven éve az egyik nézőpont sem láttatta jól a tisztábbá megvilágítandó célt? Németh azt mérte, mi jutott volt a súlyos szavú írók alkotásaiból a köztudatba; a szórakoztató irodalom, a hígabb anyagú szellemi életbe is. Ez a tudat nem azonos a népnek és a nemzetnek gondjait mélyebben átértő s élő, az igazi - a súlyos - gondokat fölvető szépírókkal, akik furamód azért írnak szépen is, mert valójában nem az az elsődleges céljuk. Szétfürkészsze erről az állásponttól - amely az enyém -, Vas Istvánt - odáig visszamenően is - jellegzetesen mélymagyar írónak kell látnunk.

*

Németh mint orvosnövendék a Nyugati resti hatalmas konyhájában tette a szépet a pénztárgépet kezelő menyasszonyának, a tálakkal megrakott, fehér kabátos pincérek nyüzsgése közepette. Szerette őket, már a foglalkozásuk miatt is: éhet, szomjat csillapítottak; szemében tán az éppúgy fehér köpenyes ápolókhöz, orvosokhoz rokonultak. Boldogan beszélt, barátkozott velük, s azok is szerették őt, támogatták a fiatalok szülők ellenezte szerelmét is. Az álláspont és a nézőpont megkülönböztetésével kell hát újra értékelni, mi a hangsúly Némethnek annyi hőkkenést okozó mondatában, hogy a hajdani Nyugatnál a magyar sorsproblémák kisütőinek, vagy újrásütőinek Ady, Móricz és társaik alkotásait „zsidó pincérek” szolgálták föl.

Még főzni is szívesen főzött Németh (valahányszor kettesben laktunk, sőt „bujdostunk”), rám hagyva - de szemmel tartva azt is - a terítést, a tálalást.

*

Kint a ködben az eresz alatt csaknem másfél órás hiábavaló, de mégis egészséges séta, mert rosszul emlékeztem, mikor is jön Czímer. Így csak röviden, hogyan is képzelem - képzelném én - a „legidősebb” dráma csontozatát. És ha nő lenne a főhős, sőt leány? Nem feszítené ez túlságosan a bonyolítást; az eszme kibonyolításának rovására?

Közben Flóránál Gordosné Anikó - már az utódlás körülményeiről. Csak a gyógypedagógiai építkezés fejeződjék be addig.

Hétre le Szekérékhez. Maga a házigazda jön ki a kapuhoz. Fogja karon a másik oldalról Flórát. Így is a meredek rézsűn, a kiszámíthatatlanul rakott lépcsőkön a teljes sötétben hosszában elcsúszunk, s magával ránt (vagy én őt?). Bal felemmel én a lentibb lépcsőre, de jobb felemmel magára Flórára. Riadalom: ez a klasszikus combnyakcsonttörés. Már fél térden tapogatjuk egymást: fáj-e, s ott-e? (Tibort is ilyen esés vitte végül a sírba).

Az ajtóban Éva. Tán nagyobb riadalom, mint mi, akiket már némileg megnyugtatott, hogy sikerült talpra segítenünk egymást.

Egyszerű, de kitűnő, számunkra újdonság vacsora: fácánleves, fácánsült, Éva szerkesztette mártással.

A rokonszenves nagydarab fiú építészmérnök-hallgató rajzai. Adat tőle: a mérnökök 80 százaléka tervezőmérnöknek készül s csak 20 százalék menne ki a gyakorlati megvalósításba. Tükörképeként az egész társadalomnak.

Csak a vacsora végén fordul - fordítottik - a szó arra, amiért valójában a vendéglátás folyik. A hazai contestataire-ek aláírási mozgalma. Épp úgy tudják a lefolyását, akár én. Igen nagy fontosságú lett, nagy zavart keltett. Amire én: ne legyen még szóbelileg se „intézkedés” az

aláírók ellen. Csoóriék védelmében még a hallgató Flóra is megszólalt. Aztán hosszan Hajdu Győző bukaresti beszédéről.

Amit Karinthyval szerkesztettünk - Keresztury, Weöres, Juhász, Vas és a mi aláírásunkkal elküldtünk -, arról most sem esik szó.

December 1.

Pontosan ötkor, sőt valamivel öt előtt, de már éjszakai sötétben egy egész kis különítmény a kerti felső kapu előtt; a lakitelkiek. Egyenest a tanácskozásukból. Lezsák Sándor vezetésével Kiss Anna, Buda Ferenc, Serfőző, Ágh, Ratkó és még két lány? asszony? A nemzedéki kérdéstről, én, elég hosszan a rövid halk szavú kérdéseikre. Mi újat mondhattam? A politikai élet rögzíti a nemzedékeket - mert hisz mindegyik a maga célját tartja fiatalosnak - a szellemi élet a nemzedékekkel lép vagy rostokol; vagy hátrál. Baráti szövetség? A baráti viszony lustítja a nemzedék haladását. (A mienkben csak jóval később alakultak inkább bajtársi, mint pajtási kapcsolatok, a veszélyben már.) Egy-egy nemzedék tagjai egyénileg is többet és jobbat alkotnak, mint nemzedéktagok. Mint a villanyfejlesztésben az indukálás: az érintkező szellemi tartalom növeli a - tartalmat is.

A konyhában közben Flóra megterített, hideg *ucsorát*, mert már hét óra múlt. Ennyien - tizenketten - sose szorongtunk a volt „cselédszoba” és konyha terében.

Hoztak egy láda almát, van tán hús kiló is.

December 2.

Vacsora Vas Zoltánéknál. Edit jön értünk 1/2 6-kor. Király Istvánék; később a már felnőtt kislányuk és Ránki György - Zoltán unokaöccse - és Juhászék.

Rögtön a szokásos tréfás hang - baráti, pajtási (öregesen is pajtáskodó) - visszavágásként Zoltán már-már nem is önvigasztaló önhittségére. A figyelem központjában - mert minden ötödrangú szellemeskedésem nagy nevetést fakaszt - ismét a belső villámfény figyelmeztetése: bohóckodsz? Tudod, milyen éjszakád lesz emiatt? Nem állom meg, hogy ne folytassam. Így aztán - valóban a szégyenkezés szokásos órái éjszaka és hajnalban.

Egyenlítő távolság

December 4.

Készülő irodalomtörténeti rádió előadása számára frissítené emlékezetemet Kabdebó Lóránt, kirakva elé a korabeli lapokat. Elhűlve, majd „fájdalmasan és tanulságosan” lapozzuk a Haladás - fényképmásolatait. Ilyen ingerültséggel ritkán lóttek irodalmat. Anélkül, hogy észrevenném, agyamban is folyik egy emlékrögzítő lapozás: az Új Magyarország - néhai Milotay István és köre lapjának - cikkei villognak elé. Onnan néhány évvel azelőtt ugyanilyen ártani vágyó ingerültség egy - akkor a Magyar Csillag és Válasz közé szorult írói kör ellen. Az idő jótékonyan közelíti az egymástól akkor oly távoli két oldalt, már-már olyan helyzetbe, hogy összehasonlításukra, összemérésükre is alakul már (bennem) szemlélet. Már-már képesség- és tehetségvizsgáló, vagyis esztétikai szemlélet. A formát - az okfejtés mesterfogásainak ismeretét - tekintve párban állnak. Milotay denunciáló, de szinte tanulmányköntösű vezércikksorozata - főleg könyvbe gyűjtve - szerkezetileg megkomponáltabb; így meggyőzőbb: mélyrehatóbb. Zsoltot már a felületén elragadja a képessége, de szenvedélye már keltében is habzik s így alulütésre már alig-alig futja a különben elemi erő. Miért halványult ki a

köztudatból mégis publicisztikánk e két mestertollú nagyjának a neve? Mert noha mindkettő szerepfitogatóan a köznek írt, a köztudatot vélte alakítani, voltaképpen egy szűkebb körnek beszélt. Olyanok meggyőzésén buzgólkodtak, akik velük rég egyforma meggyőződésen voltak.

December 6.

Imre, Mányoki, már 3/4 7-re itt lesz értünk, így hát már öt felé fönt voltunk. Menet közben vettük föl Czímert. Tavaszias napsütés, smaragdzöld vetések, koromfeketén csillogó zsíros szántók. Pécssett egyenest a színházhoz. Már kezdődik is a próba. A *Homokzsák-é*.

Leverően hat rám. Túl hosszú, amíg az orvos kimondja: nem Sótiné beteg, hanem a társadalom. S még rövidebbre kell fogni: kire testálja a házat. De - noha egy tucat néző sincs - hallatszik a teremben nevetés.

Ebéd a Nádorban. Séta a Színház utcában. Fokozódó aggodásban, hogy alakul otthon a kicsinyek láza; Bálinté 40 fok volt, Judité emelkedett.

A vendégházban az egyszobás hely is kitűnő: tiszta, ízléses. A ház előtt sűrű szálerdő, fenyves. A csak csúcsukon ágas, 30-40 méteres, vékony törzsű fák szépen hajlonganak a napsütéses szélben.

Este még egy próba. Flóra egy-egy pohár aludttejet és zömlét hozatott Imrével. Ez a vacsora.

A telefon: továbbra is negyvenfokos a láz.

December 7.

Kora reggel míg Flóra a bankban a betétkönyvet üríti, én a színház előtt föl-alá a változatlan délvidéki ég alatt járok. Mennyi rokonszenves arc, a fiatalok jó termetén főleg. Szép város - nem a legszebb Magyarországon? Tudnék itt élni.

Vásárlás: szőnyegvédő, csokoládé (a gondnok gyermekeinek), ing (itt ráérünk vásárolni). Húsz példány a *Beatrice*-ből; itt még kapható.

*

Tízkor kocsin le Vajszlóra. Az egykori Kodolányi-ház; mint múzeum is sikerült; egyszerre skanzen és könyvtár - és ízlésesen - mintegy mellékesen - János könyvei, családi fotói. Az élmény számomra: ekkora jómódból, kényelemből hogyan jutott Kodolányi abba a nyomorba, ahol én a pesti elővárosban személyesen megismertem. Bármilyen éles karma, agyara volt: jelleme éppoly kemény és könyörtelen.

Aztán végig néhány hajdani gazdag, elegykésedett, elzüllött s most az elsivárosodás útján úgy-ahogy még élő-haló falun.

Koros, a kazettás mennyezetű református templom, a nálam is öregebb, fakult hangú lelkes pap - miből él? Hogyan adni neki némi pénzt, hogy ne sértsem meg - emiatt vagyok képtelen hallgatni, miket is mond a reformációról.

Ebéd a Nádorban. Utána kávé Nagy Józseffel, a pártközpontban; okos társalgás az anyagi és a szellemi emelkedés lépészavarairól. Aztán Szederkényivel a Jelenkor szerkesztőségében.

A bemutató. A darab most jobban hat rám, mert hát: figyelem van s utána annyi taps (ütemes is), hogy szégyenlek a színészek közt maradni a színpadon.

Vadas vacsora a színészklubban; Cser Laci (másodunokaöcsém, Kállay Katica néném unokája) küldte az özet; az itteni 14 ezer holdas termelőszövetkezet vezetője. A jó hangulat, a színészek igazi együttérzése, kölcsönös segíteni akarása. (Miért nincs ilyen írók között, Pesten?)

December 8.

Korán, 9-kor indulás Pestre. A gyermekek állapota nem rosszabb, de - a rengeteg erős gyógyszer is aggasztja Flórát.

December 9.

Ika születésnapja - az ünnepi ebéd néma: a kicsik láza 40 fok körül.

Ötkor váratlanul Santarcangeli; halk, orrhangzós, olaszos kiejtésű mondatainak felét ha értem.

De a decemberi tavasz még mindig tündéri.

December 11.

Ötkor - egy időben, de véletlenül - Szécsi Margit (Nagy László kiállítandó rajzaival) és Bíró Zoltán (azzal a Móricz-émlékéremmel, melyet az ünnepségen kellett volna átvennem, ha elmehettem volna). „Tíz percig csak” - de ezúttal is (elég fárasztóan a napi próbák után) valójában csaknem két óra hosszát. De - megérte: rokonszenvesek, értelmesek. Csak - talajtalanok: „közegtelenek” épp ők úgy „a népből valók”, hogy még máshova nem sorozhatóan magyarok.

December 12.

Ötkor a *tévésék*, Pálffy Istvánnal; háromperces interjú a szombat esti Hírek rovatába. Teljes apparátus, jó háromórás sürgés-forgás. Ezt jegyeztem le előre, de mégsem ezt mondtam.

„A magyar irodalom nemegyszer volt korszak, amikor a szépírók végezték el - nyitották meg - még tudósok munkáját is. Történészekét például.

Főleg, ha a történészeket valóban a nemzet nevelőinek tartjuk. A reformkorban például még a regényírók is meg-megelőzték a történetírókat.

A magyar közelmúlt tele van olyan eseménnyel, amelynek széles körű tudatosítása mindmáig nemzeti hiánycikk.

Ezért lehetne ez a *Beatrice* még avantgarde regény is: úttörő. Sőt „formabontó”. A regény csak köntös ugyanis, hogy mégiscsak be lehessen vinni a vámon át is egy-két csomag tudatműködtető igazságot, csontfejlesztő csecsemőgyógyszert.

A „hírverő” mondat részemről az lett volna, annak kifejtése: fejlődése mai állapotában nem regény az, ami nem izgalmas és nem tanulságos. Az úgynevezett „széles tömegek” számára is; vagyis a „köztudat világosságának szélesítésére”.

December 14.

Flóra a napi kisebb nagytakarítás, a betegek ellátása után - be a minisztériumba: kitüntetési ünnep a nyugalomba vonulás (ha igaz lesz!) alkalmából. Polinszky, a miniszter adja át.

Délután együtt jön meg Ágnessel, Anikóval. Kibontunk ugyan egy üveg pezsgőt, de - így is csak hivatali dolgokról folyik a szó.

*

Aczél üzenete - József Attila 75. évfordulójára, a bizottságban én is, előadással (vegyek részt): ez az alkalom, hogy... Holnap idetelefonál a válaszáért. Nem. De miért is valójában? Odatolakodni a fénybe? Mert még mindig tele a levegő a mendemondákkal? Összeférhetetlenségi érzés most is. És - az idegenkedés minden *külsőséges* szerepléstől.

*

Közben szóbeli üzenettel Erdélyből főiskolát végzett fiatalember - még magánhasználatra se írjam le a nevét, azokét sem, akik kérelmét hozza: ide akarnak áttelepedni, noha ott van még jónak is mondható állásuk, de - napi megaláztatások magyar voltuk miatt. Az én szavam: nemcsak ott helyben lehet az ottaniakat segíteni (a puszta otléttel), hanem itt is; néha itt még jobban. De - mit ér az én szavam? 1978-ban 17 650 magyar jött át Magyarországra, legálisan. És mennyi máshova és papírok nélkül?

Közben Bibó Pisti; úgy látszik, itthon is, tőle függetlenül is gondolnak egy Bibógyűjteményre. Fölkeresték. Áll-e az előszóígéret oda is? Igen.

A lakás hideg, Marici ötödik napja ágyban. Juditka lázas.

December 15.

A kis Judit - most múlt egyéves - az éjszakai 40 fokos láz után - kórházba. Tüdőgyulladás, a röntgen tenyérszerű, csecsemőtenyérszerű foltot mutat, a torok csupa tüszős gyulladás. Ika hiába kéri: nem mehet be vele. Egyedül lesz hát elkülönített szobában.

Más gond nincs tehát. Más - de egyformaképp se mindnyájunk fejében: ott fekszik, szenved s hiába hajlítgatja (oly kedvesen) nyakát ismerős arcot keresve. (Szerencsére a „nenne” majd be tud szökni hozzá.)

Este a tévében a hétfői fölvetel; kihagyták belőle Beneš trianoni szerepét, a magyar anyanyelvű nép szétszaggatását.

Frénaud levele és küldeménye.

Karinthy telefonja: Párizsban járt, hozott egy Janics-kötetet.

Köhögés, torokfájás rajtam is.

Szétszórtság, munkaképtelenség. De: Flóra, akár egy déli tartomány köröttem; köröttünk.

December 21.

A láz csökken - a helyébe máris két-három órás lökésekben a depresszió.

A kis Judit már másodnapja itthon, de még távolról sem közelíthetem meg, az én bajom most fertőz legjobban.

Le nem megy Ika öléből, nyakából, egy percre sem. S mutogatja - szemrehányó pillantással - a jobb keze fejét, ahol beleszúrtak - vért venni.

Flóra meg: három személyben sem volna elegendő a háznak. S változatlanul a Főiskolának is kell. Most dől el, milyen ütemben fog folyni a főiskolai építkezés.

A külföldi rádiókban most olvassák fel - Borsos Miklós telefonálta - a még két éve írt választ a román akadémikus támadására. Hogy került ki?

December 22.

Zsebők Zoltán - egy demizson arácsi borral. De mintegy küldöttségben, hogy „mit éreznek irántad most már százezrek és...” - tréfával kell elütni, persze ezt is.

De alig megy el, megduplázódik a fájdalom; a gerinc alsó végében főleg.

Este Csoóri. A botrány Veress Bulcsuval: nem akarták beengedni az érvényes vízumával, a városban azután is mindenütt megfigyelők követték.

A fájdalom ködén át minden - filmszerűen ocsmány, régies.

Tánczos Gábor meg úgy halt meg „hirtelen”, hogy fölakasztotta magát, ötvenegy évesen.

Így kezdi a fölvonulását a ti nemzedéktek rögtön a kivonulással.

December 23.

Keserves napok után egy főkeserves - mennyei megkönnyebbüléssel. A visszatérő lázak, a növekvő fájdalmak és az ellenük félmarokkal nyelt gyógyszerek visszahatásképpen egy újabb álmatlan éjszaka után a vizelet teljes elzáródása. Flóra telefonálásai - a mai készülékekkel - az orvosoknak. Noszkay bemegy a kórházba, Wabrosch is, odavárnak. Bentmaradásra? Gyors beavatkozás kell - így Iván.

Depressziós mélypont.

A János Kórháznak ez az osztálya orvosilag a legeurópaibb, a legmegbízhatóbb. Ellátás dolgában - a betegek egymásra várnak a folyosó végi WC-ben, zuhanyozóban. Ide ismét hetekre talán?

És félóra múlva a megnyugtató Noszkay és Wabrosch, a kedves Szabó József fehér köpenyei közül azzal kelek föl a műtőasztalról: hazamehetek. Masszázs, gyógyszer - kezükben úgy szövődik egybe - s az Ivánnak adott instrukciók -, hogy itthon is ápolhatom magam.

Mennyországi üdvözltség, ahogy a kórházkapun Flóra karján - erőt gyűjtve - kibotorkálok.

*

Az aggodalom is most meri a szemembe mondani - Flóra szinte pirulva az eddigi hallgatás miatt. Ika meg fejcsóválva, mintha eltitkoltam volna - hogy alaposan lefogytam, szemem karikás, arcszínem pergament.

És fáradtság.

December 24.

35, nem kevesebb mint harmincöt ajándékcsomagot készített össze, burkolt színes papírba, kötött át legtöbbször díszes szalaggal, s szaladtatta velük Lacit ide-oda csak ma estig, mondhatni kifúlva ülve le közénk az „ünnepi asztalhoz” (Ikáék konyhájába) Flóra. S a nagy szoba két díványa, minden karosszéke még mindig tele újonnan vásárolt s fiókokból előhúzott becsomagolnivalókkal - ez már újévre. S a pénzküldemények. (Még szegény K.-nénak is, lankadatlanul - noha tudva, tán sírógörcsökkel vegyül-keserül meg - az emlékezés). S én - kényelmes török pasa a nagylelkűség keleti díványán; hogy milyen szépen úrrá tudok lenni a

paraszti zsugoriságon. De meghatva is (két bosszankodás közt, hogy vannak, akik arcátlanul kihasználják) attól, hogy testközelemben folyik ez a csoda.

*

Ikáéknál este a két kicsi és mi a konyhaasztal körül szorongva. Mert a három (kedves) unokatestvér néhány napra megint a mi felünkön. Vita - majdnem könnyekig Flóra részéről -, hogy olyat is betálaljunk nekik, amit (kisétküek) úgysem fogyasztanak el, de - mégis, legalább kóstolják meg.

De azért még én is énekeltem a *Mennyből az angyal*-t - a szöveget mintha csak én tudtam volna már -, még rácegresi emlékül.

De nyolckor már - mert fáztam és igen gyenge lettem - ágyban. És csaknem egyvégtében alvász 1/2 6-ig. Akkor erős és ugyancsak riasztó fájdalom ébreszt, a gerinctőben. De Noszkay tanácsára fölkeltem, fölöltöztem és jó másfél órát föl-alá járkáltam az erkélyen, a tengernéma város fölött.

De most, hogy ülök, ismét fájdalom.

És Flórának mégiscsak néhány szó - tréfába burkolva a komolyságot is - a csoda-érzésről. Épp csak megállíthattam. Várták az ünnep további tennivalói. A kis Bálint verte föl, hívta, hogy megvizsgáztassák a játékait.

December 25.

Délután ötre, ahogy már új családi hagyományként testvérnéném családjához, Flóra, én, s Ika - ő vezet. Tizenhárman előbb körben a karácsonyfa körül, aztán az összetolt asztaloknál. Az állandó fájdalom hallgataggá és messzenézővé tesz, ahogy a már másodfokú unokaöcsök s húgok tányér mellé szorult sorát nézem: egy szőke, egy barna fej. Mint Mendel babszemjei keveredik a harmadik nemzedékben is fölismerhetően hány típus is? Szabó Béla olyan jáász származék, hogy külföldön is meg-megszólítják, mint kaukázusit. Fia s egyik lánya az ő arcát hordja. Erzsók - Karcsi felesége - a germánságát adta át a lányának. Karcsi olyan Kállay-arc, mint Ika. Nénje, Kisklári, akár az apja.

Nem maradunk soká. A kitűnő - tolnaias - kocsonya és kalács után el.

December 26.

Éjszaka olyan fájdalom, hogy három felé fölkelek, fölöltözöm, jó órát járok föl-alá az erkélyen. Így aztán egész nap: álmoság, ólom a tagokban, az agyban.

Jó, ha Erdélyi posztumusz verseit értegetem, ki-kibámulva a karácsonyi ködbe. S mégse boldogtalanul, Flóra ápolgatása védelmében.

December 27.

Ötkor Csoóri, Kiss Ferenc, Kósa, Veress Bulcsu - ez utóbbi ügyében (megalázóan kezelik mint amerikai állampolgárt). Aztán a Bethlen Gábor Társaság - lehetőségeiről, a máris beadandó kérvény kapcsán. Csupa jóakarát és merő jóhiszeműség. Magam egyre - meghűlten - forralt bort kortyolgotok és verejtékezem duplán is, de megélénkülve ennyi önzetlenség - igazi szocialitás - láttán. Fél kilencig maradtak. Nem készültünk vendéglátásra, s így csak a pogácsa fogy, és a karácsonyi kalács, a bor mellé.

December 28.

Szabályos postai csomagban Párizsból a Magyar Füzetek három utóbbi száma. Az egyik címe: Kisebbségben. Vállalva egyszerre a helyes magyar revendikációt és Németh László koncepcióinak javát. És az én válaszomat a Luceafarul támadására.

December 30.

Leesett a hó.

Úgy, hogy megmarad. Azon fehéren és - öt-tíz centiméter - vastagon.

Házunk fölött, a még fentebb lejtős telekre, ahová eddig csak a lentebb ebtulajdonosok vezették pórázon (vagy szabadon) napi megkönnyebbülésre lakótársaikat, most: apák és anyák vérbeli ivadékaikat vezetik kettesével - ritkábban hármásával - lakásuk tartozékait szánkókkal hátukon vagy zsineggel vonva mögöttük, magányos házunk fölé. Ablakom s íróasztalom elé, szociológiai adatként.

*

Petőfi centenáriumára döcögtünk túlfűtött vasúti kocsiban, Kiskőrösre, korabelien sivár vidéken.

- Miért közlitek ti oly szívósan Némethről azt az *Iszony*-t is? - fordult felém, a sivárság elűzéséül, Révai.

- Mert remekmű - mondta Déry, fölmentve engem, hogy méltó választ adjak.

A fordulat éve, ez volt nekünk, értőknek és íróknak.

Csönd lett a fülkében, ahol Gerő is ott ült. Csönd a szellemi légkörben is; de másfajta csönd az addigi némaságnál. Mely némításra is vélt jogosultságot.

Déry Tibor törte meg ezt a csöndet. Mellettem ült. Félpillantást irányoztam felé. Visszanézett rám. Afféle kézfogás volt.

December 31.

Ellához Szilveszterre. Egy kicsit megkésve érkezünk, kilenc felé. Minden szoba tele, s a zsúfoltság azt hiteti: százan is lehetünk, pedig „csak” harmincan, ahogy Ució mondja. Ismeretlen arcok is a megszokottak közt. Ezek Juhászék, Domokosék, Fodor Andrásék, Józsaék, Veress Péterék, Vekerdiék, később a kórházból kiszöktetve - soványan, de szívósan - Sinkovits és Gombos Kati.

Ötven esztendeje - fél évszázada -, hogy először öntött szilveszteri pezsgőt poharamba Ella, akkor még Babitsék és Erdélyi társaságában.

Mintha az Idő küldött volna ide, a régiék nevében holmi ellenőrzésre. Hisz még tavaly is itt - Bibóék, Böbe, pár év előtt Déryék és Laci. Ella nálunk ünnepelte hagyományosan szinte - mert nem sokkal előbb még Farkas Ferencékkel, Bénéikkel, Aurélékkel is - az újévet.

Többen is a Kortársban megjelent „új” versről, a *Közügy* címűről. Én még nem láttam, elolvasnám, milyen is nyomtatásban. De Ella hiába hányja föl a heti postáját.

Veressék hoznak haza át a gyönyörűen behavazódott dombon, fél kettő felé.

1980

Előszó

Folyamatos, rendszeres, mintegy könyvelésszerű naplót írni: többször eltökéltem én is. Fontosnak éreztem a világ eseményeit számba venni, számon tartani, ezáltal minősíteni: kézben és féken tartani, erő szerint.

Kísérletek maradtak fenn mindebből; szélsőséges, ugyancsak csélcsap töredékek. Tetemes, de összefüggéstelen, kócos jegyzetek. Megérdemlik vajon, hogy rendbe rakjam, habár csak a magam számára, egyszer majd kifésüljem őket?

Kínálkozott volna e célból keletkezésük sorrendje. Aztán valamiféle műfaj szerinti - nem pontos szabályozás: ehhez a verstani kérdés adta az ötletet, arra az anyanyelv helyzete sarkallt, amarra - amazokra - a nyelvi, nemzeti, vallási, faji meggyötörtetés hovatovább megszámlálhatatlan tünete.

Idő híján nem vállalhattam. Még a fésülésből is csak annyi, amennyit az újraolvasás cenzúrája végzett; mehet, amin nem akadt meg a szem.

Úgy következnek hát itt ezek a darabok, ahogy nagyobb s nagyobb iratdobozba belekerültek, s ott összekeveredtek.

Törvényisztelő szerkesztők lapalji jegyzete: az itt közöltekért csupán szerzőjük felel. Az itteniekért is az a gyorskezü tollforgató feleltethető meg, aki annak idején papírra vetette ezeket a néha annyira sietős, hogy már-már elszietett észrevételeket. Néhányukon magam is elgondolkodtam. Mi is volt a céljuk? Elérték-e?

Legszívesebben még ilyen mérlegeléssel osztályoznám őket. Bocsátanám egy nyugodtabb korszak rendező elve alá.

Bújócska az öregekkel

Január 1.

Világrajöttünk pillanatától - mondják a versek - az Elmúlás üzi velünk játékait. Mit tehetünk? Ha, egyebek közt, beletanulunk a játékba, viszonzozzuk a tréfát; együtt szórakozunk, amíg lehet. Adnak hírt erről is az írók. Munkájuk - a szavakkal - egyaránt játék és kinszenvedés.

Hozhat jót is, rosszat is, aszerint, hogy a szavak fröcskölve, vagy csöppenként jönnek ki a tollhegyből. Ifjú ujjak közt szökellve, szinte magától szántja a papírt a penna.

Déry Tibor a nyolevan felé táncoltatta oly könnyedén s oly tartalmasan a betűket. Gratulálás közben megkérdeztem, hogyan csinálja.

- Van türelmem kivárni is, megválogatni is a pimaszokat.

Megtizedelte őket.

Harminc-negyven sort írt egy-egy ültében, három-négy órás vadászkuporgásban; a térdén fogalmazott.

Nem bosszantotta a várakozás őt sem.

Kezdő öreg, akit előbb-utóbb nem kezdenek szórakoztatni a lustuló emlékezetből elő-ráncigálható nevek és dátumok. Az elbitangoló, elkanászosodó szavak csúfolkodó játéka.

Hamar rájöttem, hogy ne vegyem komolyan - szívembe még kevésbé - az ingerkedésüket. Felhúzott kakassal, szívós türelemmel lestem rájuk.

Végül csak előjöttek.

Egyre legutóbb - díszpéldányra - legalább félórát áldoztam. Abbahagyhattam volna egy-egy karnyújtással a kihívó játékot. De úgy éreztem, már én nyerek vele.

Nem függén ugyan, de jó barázdát húzó lépéssel haladt a toll. Hogy egyszerre mégis megállt, megcsöknyösödött, magam is rábámultam. Könnyű talajon ment a napi penzum s önkéntesen kellett volna elém fordulnia annak a szónak is, mely azt a krétai eredetű útvesztőt jelöli, ahol egykor csak Ariadne fonalával lelt rá Theseus, előbb a lányrabló szörnyetegre, majd a kijáratra. Elég soká tartott a találgató barkochbázás, amíg Minotaurus, Minos, Daedalus után - csak nem nyúltam hátra a könyvtárban díszelgő görög mitológiáért, hanem - saját erőmből, fejemből tornáztam elő a gyermekkoromtól ismert labirintusnak ördög tudja, miért makrancos nevét.

Volt régebben egy ennél is a nevetetésig nevetséges önmagammal űzött társasjátékom. Nyelvem hegyéről ezúttal azt a szót nem tudtam levenni s tollam hegyére áttenni, amely a négy ujjunkkal szemben álló ötödiket jelöli. A játékot most az tette keservesen pukkasztóvá, hogy maga a megnevezendő tárgy ott volt az orrom előtt, szerves birtokomként, tetszésemre hajlítgattam, már-már azon a ponton, hogy fenýítéssel kikényszerítsem vallomásra. De nem sajnáltam rá az időt, én is megmakacsoltam magam, a próbát afféle képességvizsgának tekintettem az agyműködés alakulásának, nos az öregedés terephódításának számbavételére. Van olyan tétel is, mintha az anyanyelv szavainál később agyunkba raktározódott szavak kívánságunkra néha készségesebben jelentkeznének. Igazolhatom. Az ugyancsak hátam mögött őrködő *Dictionnaire*-t nem rösteltem leemelni. A *le pouce* bokra mögül szökött puskavégre a *hüvelyk*. Leterítettem, ha afféle diadalérettel is, mint az elébe kormányzott vadat a már reszkető kezű, öreges pislogású, de efféle teljesítményükkel is büszkélkedő vadászok. Így vegyük át a játékot. Nézzünk bele a Hamisjátékos kártyáiba.

Január 2.

Harmadnapja lent hótól fehér táj, ameddig ellát a szem és fent kék ég, éppúgy, ameddig ellát a szem. Peng szinte a levegő, fényesre csiszoltan. A lélegzet pedig itt a budai dombokon akár a Jungfrau tetején. És korábbiak a reggelek. Jön egyre frissebben a napi világosság s vele - még frissebben - az öregedés. Gyengülök. Reggel szédülések, este didergés. A próza nem megy, étvágytalanul tolom el a tollat, ha - csak gondolatban - prózára terítenék papírt elébem. De a vers - az még támaszt legalább csipegetésre, kortyintgatásra kedvet. Éppen az öregségről ízlelgetve ütemet és rímet.

Végre itt a Kortárs - Flóra hozta föl a napi úzásából följövet - a megdicsért, szakértő bólingatásokkal hangtalanul is meg-megdicsért - *Közügy*-gyel. Említettem Pethő telefonját? Hogy miért is nem ő közölte - mégis - még tavaly? Most mindenki azt hiszi: aktuálisan ennek az újévnek mondandójaként írtam.

A háborús veszélyt - a baljós feszültséget - fokozottabban közvetíti a makulátlan tiszta ég, napközben a megduzzadt Nappal, éjszaka a tejfehér fényű Holddal; a már-már nem is közömbös tanúkkal.

Január 3.

Flóra ebéd nélkül el fél kettő tájban, ezúttal vidító izgalmát leplezve. S fél ötkor már itthon is van, jobb karjában 5-6 csokor virággal, bal kezében teli szatyorral; mögötte Bandi (a gép-kocsivezető) is két kezében csomaggal.

Ma zajlott le a hivatalos elbúcsúztatása a főiskolán. Nehezen tudom szóra bírni, hogy is folyt le. Három helyen - három teremben is ünnepelték, méltató beszédekkel. Nagy unszolásomra végül előveszi táskájából Ágnes megnyitójának (első) fogalmazványát.

Január 4.

Minusz 7-8, jégvirágos ablakok. De ritka szép égi produkció: egyszerre ragyog a mennybolton keleten az az üstvörös Nap és nyugaton az alumíniumfehér Hold.

A szédülés ébredéskor gyengébb, veszélytelenebb.

S fogalmazástöredék egyszerre három is az agyban.

Az utcákon egy lélek sem, a kocsijárón fekete acélvillogással ragyog a fagy. De Flóra csak megy le - gyalog - az uszodába. S fogadkozom én is, hogy ugyancsak - mihelyt megenyhül az idő.

Még egy ajándék az égboltról: ahogy az emelkedő Nap letolja az ablakról a jégvirág réteget is és hódítóan betör - végignyújtja a padlón a pallosát.

Január 5.

Telefonmegállapodás szerint jó szál, de gyermekien nyíltarcú férfilátogató, délután ötkor. Percre pontosan: itt lakik a szomszéd utcában. Egyenesen Rappaport Ottótól jövet hoz üzenetet Jeruzsálemből, az Új Kelet (az ottani magyar napilap) meghívásának, úti programjának ügyében. A közvetítő, Reviczky Ádám, két hetet vendégeskedett feleségestől Izraelben; ugyancsak magyarok rendezte meghívásra.

Apja, Reviczky Imre - a költő Reviczky Gyula családjából - tényleges ezredes volt Voronyezs esztendeiben is. A zsidó állam harmadik legnagyobb városában utcát neveztek el róla. Az avatóbeszédet a város polgármestere mondta héberül; a végén magyarra fordítva a szót; akadozva, ő maga bukovinai volt, hallgatósága iránti udvariasságból gyakorolt be néhány mondatot. A fiúnak nyújtotta át a hála kézfogását, a huszonöt éve halott apa helyett. Nehezen találtak rá annak nyomára is. Az ezredes szerény volt; „hivatásosan”, még a XIII. században nyert nemessége értelmezése szerint. „Érdemeinek” - lehetne így mondani, kötelességéül érzett osztálytudatának - emlegetését abban a mosodai pincehelyiségben sem tartotta magához valónak, ahol testileg mégiscsak megtört alakját és múltját fölfedezték. A parancsteljesítésnek ez az emberi végrehajtása magában is hasznosan is érdemes volna táblára, tartósítottabb emlékműre. Milyen utcában rejtőzhet - már a mi szerénységünk folytán - az a pince?

Január 6.

Minusz 13, tengeri orkán sebességű szél este hétkor - január elején -, s egyszerre kialszik a villany. Ki tehát a gyújtószerkezet is az olajfűtésben. Mi nyugtat meg és halasztja a telefonálást? A szomszéd házak is sötétek.

A dombvidék (a budai) tán legmagasabb villanypóznájára látok (ha le-lekaparom a jégvirágot az ablakon). A pózna tetején csakhamar ott kuporog e civilizáció hírnöke, nyilván a szokásos (ezúttal láthatatlan) szarvasbogár-kampóin. Lejön, fölmeleg, van időm hogy - mihez is hasonlítsam, hogy a homályban is képet kapjak róla? Tengerész az árbockosárban, bajnok az ostromlott toronyban? Stafétafutó, aki a történelmen át hozza a fáklyát egyenest Prométheusz kezéből? Szobrász, ha valahol, hát itt jelképezhetné a munka hőségét. De milyen újlétű formában a sok bontás után? Lám, mit nyújthat föl a költészet is szabvány hasonlataival oda a

tomboló viharba, a fagyba? Cserébe (üzleti cserébe szinte) az élményért, testközeleli találkozásért veletek, a munka egyre személytelenebb hősei. Ha faluban - faluvégen, vagy még messzebb: tanyán - erőltetem szemem ugyanerre a látványra, a megkapart jeges ablakon át, végül is a másfél órás topogás után behívom a szarvascsápjaival leereszkedő toronyvitézt ide a még melegnek maradt szobába. Nyilván hogy ott, ha csak látásból is, ismerősök volnánk. Itt csak mint a rész a résznek: alig másként, mint bármily tökéletes szerkezet fogaskerék a fogaskeréknek, személytelenül nyújthatok kezet feléje; azaz a távozó műszerkocsi után, mely eltűnt az ismét tündöklő ívlámpafényben.

Január 7.

Volt hívó korszakom. A háború után Zilahy kiment Amerikába, próbaútra; már tért is vissza néhány hét után. Férfikorára rajongó technokrata lett, s most a megváltás Jóhírért hozta; tüzetes, világátalakító evangéliumot. A szellem megkezdte földi csodáit; bízni lehetett a tudomány mindenhatóságában. Vége a létért folyó ádáz harcnak, így a nemzetek, népek, fajok és osztályok, valamint vallások harcának is. S a győzelem itt van köznapián, kézzel megfoghatóan! Kitaláltak olyan inget, alsónadrágot, mely egy pernyi öblítés után újra hordható, vasalás nélkül. Fölszabadultak a mosónők. A szakácsnők: borítékból lehet gulyáslevest főzni ugyancsak percek alatt. Van ojtóanyag, kardcsapással megöl minden vírust és bacilust. Hűtőszekrények működhetnek villanyárammal minden kis konyhácskában. Hozott egy üveg kitűnő, bár szabvány gyártmányú whiskyt is. Sima vízzel hörpintgettük a még romos lakásban. Gyerekkoromban a gyónás és áldozás közti órákban volt olyan üdvözületem, mint most, amíg ki nem fogyott a másképp átpárolt tömény sanctus spiritus művelt barátomból és a szép címkéjű palackból.

Január 8.

Mivel nyilvánosan sose öleltük-csókoltuk meg egymást Flórával, otthon hovatovább már nemcsak akkor, amikor a városból megtértünk, hanem játékból összeöleleztünk - főleg reggelente -, ha szobánkból kilépve kerültünk egymás elé. Mit hoztunk át valójában valami eredményként a óévből. Most már lépten-nyomon ölelést váltunk nevetve, a viszontlátásnak, a búcsúzkodásnak.

*

Miért nem vehetek részt a József Attila-ünnepélyeken - születése 75. évfordulóján - sorakozva a TV elé is? Feszélyez - szégyenkezésig -, hogy én még élek.

(Aczél újabb sürgetésére: hogy még díszbeszéd is várna rám.)

*

Kereshetek bármennyit, megy azonmód s egyenest abba a köténybe, amelyet Magyarországi Szent Erzsébet hagyományozott Flóra derekára; az itteni használattól már feneketlenre likadt. Ezt csupán arra, hogy jönnek ismét a nagyrészt kezdetleges írású borítékok válaszul az ő karácsonyi posta- vagy pénzesutalványon küldött megemlékezéseire. S én, Wartburg grófja? Az Úr mosolyt helyez arcomra, mintha én tenném - hitvesi udvariasság virágaiként - abba a köténybe a csoda rózsacsokrait.

Január 10.

Nagy kortársainkat már halottaikból idézgetve, kártyacsomóként rakjuk elénk emlékeink lapjait, majd értékük szerint rendezve őket - lapot lappal ütve - cserélgetjük őket. Mögöttünk szoros közelben azokkal az érdeklődőkkel, tanácsadóival, akik a játszmát néha már-már indulatos közbeszólással kísérik. Távolabb pedig azokkal, akik még furcsállni tudják, hogy sírhalmok alakuljanak kártyaasztallá. Olyan lapodavágásokkal, melyek örök nyugalmat is zavarhatnak.

Január 11.

Ebéd Zsebők Zoltán otthonosan berendezett klinikai rendelőjében, Boldizsár Iván jött értünk, ő egyben orvosi vizsgálatra is - Szabó van még köztünk. A két fogás - a töltött káposzta s a libasült - kitűnő, éppúgy a tálalás, fõlszolgálat. Ezt is, azt is fiatal orvosnők? - titkárnők? - végezték, akiket Zoltán lányaiként kezel.

Emlékezés persze a parasztpárti idõkre. Kovács Imre könyvére - mindnyájan megkaptuk, olvastuk is már részben.

A könyv jó lapjai helyett persze, ahogy már a kritikai ösztön diktálja, elõször is a fogya-tékossága. A regényszerûség, a lírai önéletleírás gáncsolja a történelem föladatát. A fogalmazás mellélövésai. Hogy Veres Péterre indulásakor azt is ráragasztották, hogy „beszélõ kutya”, azt sutaság úgy említeni, hogy „Illyés Gyula *megfogalmazása*”. Ezt - vitázva Péterrel - mint róla rosszakaratúan keringõ frázist említettem, mellesleg Németh szava nyomán, amit késõbb maga is vállalt, sõt igényelt, mert hisz akkor is Péter védelmére szõlt.

Jó hangulattól is fáradtan haza, az egyik orvosnõ kocsiján. Rövid, letaglózó alvás, de utána még egy vers is, „pergamentba” kötve.

Január 12.

Még egy Sankt Moritz-i nap: friss hóval patyolat táj és vakítóan tündõklõ napsütés.

Flóra devinációs képessége: a napok óta már idegbajosan keresett (mert reklamált) dossziét Nagy László grafikáinak fényképével a magam kéziratai között úgy találja meg, mint a forráskutatók.

*

Délután hatkor Janics Kálmán és a baráti kör egy része: Benda Kálmán, Kunszabó (feleségével), Csoóri, Páskándi, Kósa, Fekete Gyula, Veress Bulcsu (egy sose látott embert hozva magával ebbe a szorosabb együttesbe), és talán még mások is.

Bor, „croque-monsieur”.

Janics a régi. Az egyenességnek s a férfias bátorságnak olyan vigasztaló képe, aki (szinte gyermeki ártatlansággal) föl se fogja, milyen veszélyben állta meg a helyét. Ahogy beszámol - a hanghordozásával is árasztja a hitelességet, az egyértelmû igazmondást. (Úgy egyértelmû, hogy mellékszempontok nélkül, pusztán a tárgyilagos igazmondási ösztön vezeti.)

Már nem folytathat orvosi gyakorlatot. Raktárnok egy faüzemben. De ennek is - a „kellemes” oldalát ábrázolja, a panasz egy szava nélkül. Így tehát még „fõlháborítóbban”.

*

Pach védelmemben írt cikkét fölszólításra vállalta. „A kemény kifejezéseket Aczél intarziázta bele.” (Nem hihetem, Flóra sem.)

Január 13.

Délután ötkor az amerikaiak olyan pontosan, mintha épp akkor verte volna a toronyban, holott két hete is van, hogy megbeszéltük néhány szóval, telefonon. Nem kettőt hoz a konzul (a követ helyettese), hanem hatot; republikánus parlamenti képviselők. Hatalmas szál férfi valamennyi. Csak egy köztük a demokrata párti (vagy fordítva?). Egy referens a kisebbségi jogvédő bizottságból s egy hosszú asszony.

Kimért ünnepi eleganciában mind, pedig mi csak pulóverben, sőt vöm kigombolt nyakú ingben a zakója alatt.

Szerencsésen ülünk le a megkurtított lábú kis asztal köré. Én a díványon, egyik felemen a (magyarul mondhatni jól beszélő) konzul, másikon Gyuszi, a tolmács. Szélről Flóra (míg el nem kezdi a teatöltést). Szemben ök. Schultze rövid bemutatkozása, udvarias köszönete, hogy időt áldoz rájuk ilyen nagy író stb., stb. Csak tréfásan lehetett felelni: kezdjük a közepén, kezdjünk egy kis magánparlamentet. Kérdezzenek.

Az első kérdés már jó ürügy néhány tömör fogalom, történeti adat agybabavésésére. A kisebbség világprobléma, mint már két világháborút okozó ürügye. A 15 millió magyarból csak 10 él a maga államában.

Értelmes, emelkedett vélemény- és adatsere. Hamarosan akörül, hogy az anyagi kedvezmény a keleti államokban a demokráciát erősíti-e, vagy a rezsimeket tartósítja. Vagyis a tyúk-e, vagy a tojás.

Okosan kérdeznak. Jó másfél, két óra hosszat. Közben a tea, az egyszerű sütemény.

A Comité megbízottja hátrább húzódik, Gyuszi szerint azért, mert észrevette: egyforma teáscsészénk csak hat van (mi, háziak azért nem is teáztunk), s a sütemény alá a tányérukat tartják (kicsi az asztal) s onnan csipegetik szájukba a morzsát. A meghitt légkör kedélyesre fordul. Az egyik jó mosolyú, aki franciául is tud, messziről az asztal fölött elolvassa a Poètes d'aujourd'hui-sorozat köteteit s megkéri a konzult, vegye le neki azt a kötetet, amelynek gerincén (félrefordított nyakkal) az én nevemet silabizálta. Kézről kézre megy a bőven illusztrált könyv, egymásnak mutogatják azt, amelyen Flóra a még csecsemő Ikát szorítja magához. Meg ahol az én koponyámon még erdősűrű a haj. Flóra udvariasan kezükbe adja a *Puszták népe* angol fordítását, majd kérésükre két gyűjteményt verseim angol fordításából. A jó szemjárású franciás belemélyed az olvasásba, majd - csaknem teljességében fölolvassa az „Egy mondat...” angol - rímes - szövegét.

A teázás végén a beszélgetés most már fesztelenül kedélyes, noha változatlanul az alaptémák körül forog.

Érzem, mindent, amit hallanak, komoly adatként fogadnak, épp azért hitelesnek, mert nem-egyszer tréfás - magyar módra szellemes - burokban kapják. Persze hogy támogassák Magyarországot, nemcsak bent jó vámtételekkel, hanem kisebbségi védelmével is.

Tapintatlanságnak éreztem, tőlük tudakolni, jártak-e Király Károlynál (ahogy előzően hírlett) s mi a véleményük az erdélyi állapotokról. Maguktól mondták, hogy nem lehet összehasonlítani a román és a magyar állapotokat, annyival különb Magyarország.

Tanácskoztak Rosenthal bukaresti főbabbival (még az elején); az erdélyi magyar kisebbség helyzetét tökéletesnek mondta. Erről mi a szavam? „Mint két vallatás közt, ha gazdáiról nyilatkozik.”

Aztán a már rapszodikus sorakozó beszéd tárgyak közt: az egyházak helyzete, különösen a kálvinistáé és a zsidóé; a Magyar Nemzet-beli cikkek keletkezése, a szellemi élet (jön-e be külföldi hír és könyv) - s végül a vezetők puritánsága.

Kétszer is nekikészültek búcsúzkodni, de állva is, kézfogások közben is folyt a beszélgetés. A franciául tudó melegen arcon csókolta Flórát - hallott a gyógypedagógiai munkáiról? Köszönték a remek teát is, ilyen angol-amerikai területen is ritka. (Ika csinálta, náluk, de ő még az áthozás idejére sem akart köztünk lenni.)

Az előszobában a bundák és kabátok felöltésekor mutatkozott meg csak igazán, milyen óriások, jó természetűek. (Amerikában a politikai pályafutáshoz is férfias megjelenést kíván a közízlés; a közösség ott a közönség is.)

Gyuszi vitte ki őket az alsó kapun, mert a felsőt egy idegen autó alig nyithatóra horpasztotta.

Január 15.

Tömött délután: Szécsi Margit jelentkezett: ma kell továbbadni Nagy László rajzairól a nálam lévő fotókat, már indul is, taxin; járatni fogja a ház előtt. Közben Csoóri: indul Szervátiusszal Szántó Tiborhoz, épp Szécsi Margit ügyében. Jöjjetek föl előzően ide érte. Indulnak máris.

Közben Ika: nála van a francia követné és az amerikai követné, menjünk át, ha csak egy-két percre is. De Margit már itt is van, mentegetőzve kell magára hagynunk valóban csak percekre. Mert már jön Szervátiusz és Csoóri is, és elég hosszan tart a terv (ajánlatom) megbeszélése, hogyan közöltessünk megírandó bevezetőnek így fölhasználva néhány Nagy László-rajzot képes újságban is, az Új Tükörben.

Január 16.

Délelőtt a János Kórházban, a már-már nagyanyaként is kamaszlányosan karcsú, fürge, kedvesen friss szavú Bambi - dr. Kiss Marianna - osztályán, a kötelező tüdőszűrésen. A vizsgálat szerint (pusztán kérdések, válaszok alapján is) Flóra mell- és hátfájásai a szívtől származnak. Az én röntgenképem: jelentéktelen tüdőtágulás, ő - Bambi - írta Ika tüdőrontgen-leletébe: bent épp olyan gyönyörű, mint kívül.

Délben vidékről ismeretlenül Molnár Zoltán. Megjárta már (kétszer) Tihanyt is, míg ránk talált, K. O. üzenetével, még szülnapomra küldött levelével, Nagybányáról.

Ő meg (M. Z.) többször járt Erdélyben a testvérbátyját látni. Milyen üdítő és hiteles - ha egyszerű emberek értelmesek: gondolatgazdagok. Már munkafelügyelő-féle, a vasúti sínek karbantartásánál. Tüzetes kép a nemzeti érzést jól valló és rosszul valló emberekről: az erdélyi magyarokról és románokról. „Ott több *egyenes* magyar él a meghajoltatásban is, mint itt, büszkén hordva a fejüket.”

Végül a krampicsolásról beszéltünk (bort és süteményt is szolgálva) és Veres Péter vasúti munkás idejéről.

Tőlem, azt hiszem, semmit nem olvasott, könyvet.

- Az nem kell ahhoz, hogy Illyés urat tiszteljük.

Ahogy a kapuhoz kísérem: a kalucsniját a ház előtt veszi föl: ott hagyta őket (a saját szemléletéből következtetek rá) a lépcsőház vörös szőnyegét meglátva.

Nem autón jött, bár „telne rá”. De a vasút neki ingyenes.

Január 17.

Este hirtelen vacsorán a derék - kiolthatatlanul jó hevületű - Szántó Tibor. A mostani könyvritkaság egy kapocs nélküli, csak szépen bekötött kapcsos könyv, rányomva *I. Gy. újabb versei*, Weöresnek, Vasnak, s nyilván másoknak is csináltatott ilyen. Hogy majd - teleíratva - visszaszerezze igazi ritkaságnak.

Aztán: hogyan kiharcolni Nagy László képeinek két oldalt az Új Tükörben, az én bevezetőmmel.

És hogyan nivósítani magát az egész Új Tükört.

Január 18.

Hosszú telefon Zelkkel. Épp jókor hívtam: egyedül van a lakásban. Kölcsönös biztatás és mintegy bizonyítványmagyarázat: érdemes volt élni.

Délután Topolánszky Iván, vizsgálatra. Majd Czímerrel az esetleges új darabról.

Este át kellett mennünk Ikáékhoz. Bálint első önálló játéka. Ő a levélhordó is, egy nagy kosárból papírlapokat, újságot osztogat a ház minden lakójának.

Utolsó - de miben?

Január 18.

A még mostanában is az elgondolkodtatóan sokszor ismételt *epiteton* (kritikusaink mezőnyében), hogy *utolsó* - néha: legutolsó - *nemzeti költő*; dermedt ítéletet mond ki. Nem a költőre, hanem a nemzetre. Azt mégpedig, hogy - némely bírálónak tudatalattija szerint - a nemzet napjai meg vannak számlálva. Hogy van vágy, amely már az utolsókat számlálná. (Vagyis nem úgy, ahogy hajdan Déry, Adyt temetve.) Éluard, Aragon és (nemcsak francia) társainak férfikori nagy verseire nem ez volt a jelző. Minden jó költészet lényegében nem lehet más, mint nemzeti. Nem azért, hogy közössége legelső és legörökebb összefogó kévekötését, az anyanyelvet teremti, védi és tökéletesíti.

Szent, mert hisz vallásos vágy is, hogy eltűnjenek, mint versengő, egymással harcoló táborok egykor a különböző nemzetek is; egy mennyei jövőben a különböző országokkal, anyanyelvekkel, vallásokkal. Ennek a boldog internacionalizmusnak azonban éppen az egyebek közt nemzetinek is mondható költők az előmunkásai, útcinálói; tehát még csak nem is utóvédjei, hanem avantgarde-jai.

Január 20.

Ika még délelőtt elbúcsúzik, mert még előadása van a Szépművészeti Múzeumban, s ő közvetlenül onnan indul; Gyszi és Bálint ebéd után itt ülnek a kocsiba. Mennek Ikáért s onnan Parádra.

Estefelé (ahogy sötétedik), Flórának „üres a ház”. Addig mosolygok rajta (hogy ő a nagy pszichológus is!...), amíg nem számomra is meglepően hosszan nézem a hatalmas, ősember-nagy hőembert, amit Ika gyúrt Bálint futkosó culágerkedésével ide a ház elé.

Későn fekszünk le (megyünk föl a padlástérbe), mert hátha mégis telefonálnak.

Flórának álmatlan éjszaka.

Ruffy cikke a *Beatrice*-ről. Okos, igaz, igénnyel (jól) megírt, nem is újságba (hanem folyóiratba) való tanulmány. Feszélyez szinte, hogy rólam szól. Összeférhetetlennek érzem, hogy merőben tárgyilagos értékeit akár titokban is élvezhessem. Hogy egy nemzet „pater familias”-a, nem győzöm tréfálva emlegetni, egész addig, amíg Flóra is nem nevet a bohóckodáson.

Január 21.

Szent Vince napja. Még újságban is megjelenik hírtöltelékül - noha ugyancsak áramlanak a világból a hírek -, hogy a magyar néphiedelem szerint ha „Vince-nap eresz csordul - hordóba bor bőven csordul” (ahogy az én fejem tán hazai szólásként örzi). Dél-Franciaország klímája elég távoli a mienktől. Tegnap csordult itt fölöttem a tető. Mára a hőmérő -3. A francia verses időjósítás szerint: „Ha fagyot hoz Vince - megtelik borral a pince.” És: „Vince-nap után a tél nem harap”. Nos, melyik jóslatra hajoljon az ember, nemcsak Ozorán, de Bordeaux-ban akár? Az ilyenek a bölcs jóslatok: „Szent Vincével megszökik a tél, vagy megszökik”.

*

Hidas meghalt - már mégse mehettünk ki Ágnessel hozzá, hogy még egyszer lássuk.

Már a hír is azzal érkezik hozzánk, a család szeretné, hogy természetesen én (vagy én is) mondjak beszédet a ravatalnál.

A gondolatgyűjtés közben, hogy mit is mondhatnék nem protokollszerűt, újra s újra az tér vissza eszembe, miért is volt „természetes”, hogy csak igent mondhattam? Aztán: hányan is vannak, akik - noha ők soha semmi szívességet nem tettek: mert nem is tehettek: nem kértettek ilyenre. S nekem igen kínos, mert alapjában nem nekem való kérésre csak igent mondhatok? Csupán azért, mert már évtizedek óta nem mondtam soha nemet, s ebből valamiféle szolgalmi jog keletkezett.

*

Flóra végre orvoshoz, a fájdalmaival. Ne kísérem le, semmiképp.

Jókedvűen - ha ugyan magát nem tetteve - búcsúzik. Bennem épp azért növekvő aggodalom, majd valóságos pánik: milyen megállapítással jön haza? Hazaengedik-e egyáltalán?

És megindítom a rádiót. S mivel a hibás adás úgy megzavar, hogy végül föl is ingerel, Flóra korábbi visszatérének, váratlan benyitásának a szobába kettős föloldottsággal örülök.

Január 24.

Egész nap annak az ötpercnyi búcsúztatónak a fogalmazása - újraírása -, amit Hidas koporsójánál kell mondanom.

S újabb ilyen kérés, „elvárás” szinte beszédre, előszóra.

Este hideg vacsorán Vas Zoltánék és Czímer (itt maradva a megbeszélés végén). Zavar, mert a konyhában látjuk el őket; ott a legmelegebb.

Szaggató fejfájás, álmatlan éj.

Január 25.

Hidas temetése. Az eddig hófelhős, borús ég kiderült, szinte csak erre a napra. Napfény szikrázik a járdaszéli havon, a lucskon is. Már a Keletitől fogva posztra állított rendőrök mutatják az irányt. Bent a temetőben is. Gyalogos alig. Értünk is kocsijött, mozdony-nagy fekete - Mercedes?

Hatalmas fedett csarnok a hivatalos ravatalozó - a chapelle ardente -, ugyanaz, ahol Lukácsot Déry búcsúztatta. A család is elég távol a koporsótól, az öreg s ifjú Kun Miklós; a derekasan nyugodt Ágnes (tele gyógyszerrel). Emitt, éppoly távol, helyet hagyva a dísztisztelgők fölvonulásának - a protokoll szelleme. Dermesztően megöregedve - szinte erre a napra -, akit futtában fölismerek. Kornidesz jól beszél, küzdve, hogy kitörjön a protokollból.

A négy-öt éve vett s föl csak ott az üzletben próbált túl olcsó és túl nagy cipő műbőr talpa meg-megcsúszik a maroknyi havon is. A sír felé tipegve haladok. Flóra karol belém, aztán Nemes Dezső is. Tócsában topogok a hantolás közben, az Internacionálé alatt hajadonfővel: csak azzal a néhány szál hajjal a fejemen.

Ágnes egy kis üvegcséből orvosságot ráz a tenyerembe: Nitromint. Mert már az öregebb Miklósnak is adott.

Aztán igen szűk körű halotti tor a félelmesre ürült nagy lakásban.

Hidas Antal ravatalánál

Keresetlen szavaival szemtanú búcsúzik Hidas Antaltól.

Félig még siheder voltam s ráadásul vidéki, amikor a nálam alig három évvel idősebb, de költőigéretnek számító Hidas Antallal összeismerkedtem. Nyíltszívű, barátkozó természete mosott el köztünk rögtön minden különbözőséget.

Kisebb-nagyobb - néha nagyon is nagy - megszakításokkal megmaradt ez az összeköttetés mind a mai napig. Életének, pályafutásának alakulását - hol emelkedését, hol süllyedését - úgy követhettem, mint a higanyszálét az ablak elé szerelt hőmérőben. Szélsőséges időket mért az ő életműve, életútja mindazok okulására, akik valamiképp bentről nézhették a zord változásokat. S akik tán nem is sejtették, hogy a temperatura jelzésére milyen érzékeny lelkület van a szó mindkét értelmében kitéve.

Gazdag természet volt Hidas Antal. Azok fajtájából, akiknek sok szerencsés adottságuk szinte gátolják a legfontosabb kiteljesedését; akik „megosztják” magukat. Hidas Antal, a költő énekesnek éppoly kitűnő lett volna, akár előadóművésznek, népszónoknak, eszmék sikeres debatterének. Daliás férfi, aki merész is tud lenni. De aki megnyerő mosolyával és villogó humorával is lefegyverez.

Mindezzel ő célt akart szolgálni. Eredendően humanista, majd következetes forradalmár volt.

Húszévesen került ki a hazai szellemi életből: tétetett kívülre Magyarországból, és negyven év múlva tehetette vissza lábát erre a földre. Tudjuk, hogy - ő mindig fegyelmezetten, változatlan célt vállalóan említette - a lélek, a jellem milyen megvizsgáztatásai után.

Hamis vigasz, hamari hiedelem, hogy az emigráns sorsa megoldódik, ha visszatérhet a hazai földre. Nem volt napja honvágy nélkül. Ez itthon sem múlt le róla. A földrajzi hazán túl mindnyájunk eszményi országa iránt élt benne honvágy. Ott künn, Moszkvában, olyan családba került, melynek feje aszerint hunyorogta vissza a megindulás vagy a földindulás könnyeit, hogy Magyarországról jót vagy rosszat hallott. E családon kívül Hidas jószerivel csak oroszul beszélt, oroszok közt, a szovjet irodalmi életben tevékenykedett. Sikeresen és különös áldozatot adva érte.

Egy író - lírai költő -, akihez csak holt papíron jut el élő, alakuló hangja annak a szellemi világnak, amelyhez szívvel-lélekkel számítja magát! Hidas Antal szívósan magyarul írt. Szívósan a maga ifjúkorának eszméiről, élményeiről. Sikereinek ilyen groteszk változásával, melytől megkeserül a száj. Van műve, amelyet - mert az eredeti magyar szöveg elveszett - csak az orosz fordításból magyarra ismét visszafordított szövegben olvashattak azok, akik számára eredendően íródott.

Szétszakított, majd kegyelettel ismét összeillesztett mű.

És szétszakított lélek?

Hidas Antal a régi lendülettel s hittel készült a hazatérésre. Orosz barátai maguk aggódva néztek az elé, hogyan fog otthon ismét „beilleszkedni”?

Ő hajdani barátaira gondolt.

Azokból bizony kevés maradt. S a hű élettárs, aki úgy volt példája a megértésnek, hogy harciosa is tudott lenni, most éppúgy tájékozódásra szorult. Neki meg csak kisdédkori emlékei voltak Magyarországról.

Az emigráns számoljon azzal, hogy ha egy árnyalatot vét egy régi szó hangsúlyozásában, még jó, ha csak háta mögött cserélődnek tekintetek. Hidas nem várt holmi szellemi kártérítést. Az itthoniak lelki szakadást sem észlelhettek. Anyagiakban kifejezhető elismerést nem hiányolhatott. De alig volt este, hogy a távolsági telefon ne csengett volna, itteni vagy ottani hívással. Nem csupán a telefonvonal jóvoltából nem szakadtak el a baráti szálak. Hidasék kétlakiságát a barátság melegével a szovjet szellemi élet olyan kiválóságai tartották fenn, akik közül elég tán csak Lennyid Martinov, Nyikolaj Zabolockij, Nyikolaj Tyihonov, Borisz Paszternak és Borisz Polevoj nevét említenem. Közvetíthessem távoli barátainak búcsúszavát is.

Ahogy ifjúkora a pesti Jázmin utcában maradt, úgy maradt Hidas férfikora abban a moszkvai perelukban, ahol Kun Ágnessel együtt a magyar irodalom egyik legeredményesebb külföldi érdekképviselőjét vezette mindig érdektelenül, sőt érdeke ellen, mert hisz rengeteget fölládozva a saját írói terveiből is. Oly mélyen vágyódott, annyi nemes és kínzó nyugtalan-sággal a hazai földre. Így, minderre emlékezve tegyük őt nyugodni a hazai földre.

Január 25.

Reggel óta teából is csak kortyinit ittam. Most se igen pótolom. Este meg Ella vár vacsorára bennünket.

Riesz doktor, Borsosék tihanyi villaszomszédja jön értünk. S hoz haza, mert itt meg nekünk csaknem a szomszédunk, a Cserje utcában, Pécsi Sándorék háza mellett. Hazajövet mondja el: 12 éves koromban ismert meg, nálam nyolc évvel fiatalabb gyerekként, de épp azért oly emlékezetesen; a dombóvári Riesz doktor fia, Weisshez Ödön unokatestvére. A szeles, fagyos kapunkban állva kártyalaponként cserélgetjük az ámuló két asszony mosolya közepette az 1913-1914-es évek iskolásainak neveit: Polgár Lajos, Bencze János, Szemennyei Mihály, Veszelei Panni, Rothermer Ernő és Aurél, Heinlein Kata, Schnell Irma. Puttó-angyalok röpdösnek a szállingó hóban.

Január 26.

Tamási Áronné - Ágota - és Csoóri egy erdélyi orvossal, aki majdnem naponta látja Királyt. Jól van, teljesen gyógyultnak tekinthető.

A helyzet viszont egyre romlik. Ők már járásonként tudják sorolni, hol szűnt meg ismét magyar tanítás, hogyan telepítik a románokat a magyar városokba.

És szinte erőszakosan cáfolják az én reménykedésem adatait: képzeléseit.

Belefáradok.

És csüggedt hangulat bennem még éjszaka is. Kimerültség.

És Hidasné: József Attila ünnepségeiben benne lesz a támadás „ellenünk” is. Az „ellenünk” nemcsak ő és Hidas, hanem mi is, Flóra és én! Ezt is én hársítam el? Most Hidas halála vigaszra, segítségre jogosítja Ágnesset. „Látnunk kell egymást!” - ő fog jönni hozzánk.

Január 27.

Szibériai hólepel, szicíliai napfény.

Ika egyheti (parádi) távollét után úgy örül a kislányának - hogy már végigtiptegi a szobát -, mintha most szülte volna.

- Nem röstelled magad? Egy doktorátusra készülő nő!

*

Délután Albert Zsuzsa a rádiótól, olvassam hangszalagra a Hidas búcsúztatóját.

Január 28.

Ötkor a televíziósok az ifjúsági műsorba, a nemzeti tudatról.

A munka után Flóra itthon készült süteményeket hoz, poharakat, bort.

Már állnak vagy heten, köztük a karcagi kis gölöncsér, Szabó nevű, de a kínálást még - jó másfél óras - ittmaradásra értik. Így beszélgetnek, készítenek nyíltabb szavakra, mint a készülék előtt. Intenem kell Flórának, sok már lábamnak az állás, fejemnek a fogalmazás. Tapintatosan oldja meg. „Fogyasszanak még legalább búcsúzóul.” De így is még félóra.

Január 30.

Nyíregyházáról a művelődési ház vezetőjével egy filmoperatőr s egy fényképész a Váci Mihályról készülő dokumentum emlékfilmre bevezetőt, „minél hosszabbat”. Juhász Mária is velük, szót cserélve ülünk a kamera, illetve hangfelvevő gomb előtt.

Aztán - már pogácsa és pohár előtt - más emlékekről is. Valaki azzal dicsérte Veres Péter előtt Marikát: „királynői” alkat. Péter szava erre: Arcra tán igen, de termetre mégsem. A királynői megjelenés, az csak egyre illik: Flórára.

A 167 centi magasságával is?

No, mert lényéből árad a királynőiség.

*

Hoztak egy papírladában vagy 15-20 kg almát: honoráriumként nyilván. Többet ért, mintha valami szokásos összeget adtak volna: maguk cipelték be a kocsiból a jeges járdán. A tévések tegnapelőtt ezer forintról adtak utalványt a ház jó két és fél óras megszállásáért, a kétnapi (írásos) fölkészülésemért, Flóra házi süteményéért, stb.-ért, azzal pótolva, hogy maguk is szégyenlik, hogy csak ennyi.

Január 31.

Hunyor Kati Bécsből, de úgy, hogy holnap már megy is vissza. Hármában derűs, de a háborús hírek miatt mégis szorongásos hangulatú vacsora. Élénk, hosszú vitával is, hogy miért nem megyünk mi is a magyar költődelegációval angliai körútra. Mert itthon is elég egy hónapban egy közszereplésű föllépés; ott meg naponta kettő is - a fogadásokkal, dísz-
evésekkel együtt.

Cs. készül vígan haza.

Palotai Erzszi levele Nagy Katóról. Élvezetes olvasmány: „színes”, megható elparentálás, de a műfaj - a búcsúztató nem lehet színes.

A jövő mozija

A fényképészet nem ölte meg a festészetet. Fejlesztette még az arcképfestést is. A rádió fojtogatja a - hajdan oly virágzó - nyílt színi tudósi és művészi fölolvast. A televízió létében fenyegette a színházat, de azután meghátrált; s ezzel még támogatta is a leglényegében. Színházi élmény föltétele a vallásnál is eredendőbben az, hogy eleven emberi közösség egy atomja legyen; érzelmem azokéval együtt forogva indukál-elektrizál valami magasabb rendűt.

A mozi azonban lényegében fenyegeti a tévé. Csoda közbejötté nélkül a mai alakját magába emészti, a csontjáig összeropogtatja. Attól a perctől fogva, hogy a képernyő a szobám falán annyit tud nyújtani, mint - mondjuk valami nagyító szerkezettel - a mozivásznon.

Erre kell fölkészülnünk. A képernyőn mindenki színész lesz. Elkerülhetetlenül. Ugyanúgy, ahogy a katedrán, a templomi vagy népgyűlési szószéken, a vádlottak padján, a vérpadon. Akire közfigyelem várakozóan irányul, abban máris működni kezd az ösztön, hogy alakítson.

Erre kell nevelnünk máris mindazokat, akiket akár kívánt, akár nem kívánt szerep a tévé fölvevőgépe elé rendel. Milliók és milliók előtt állnak, óriási hatás lehetőségével, felelősségével, de mégis reájuk visszaható érzelmi kapcsolat nélkül. A színházterem közönsége nemcsak azzal részese a játék alakításának, hogy püsszeg vagy kuncog, füttyül vagy tapsol, hanem már pusztán a figyelmével. A tévé szereplője napok, órák múlva, vagy hetek múlva kap ilyesmit, kihűlt újságlapon. S kitől így is? A bírálati szakma egy-egy kebelbelijét. Olyantól tehát, aki éppúgy magányosan - vagyis egymelegű (vagy hidegű) terem nélkül - játszik szerepet, akárcsak a képernyő árnyalakjai. A nevelő szerepléssel is járó óriási felelősség terhét és munkáját így ők mégoly tehetséggel sem vállalhatják.

*

Kik hát? A közösségi felelősség milyen más szerepű illetékesei?

Persze hogy égető vasat fogok s kínálok az olvasó kezébe ennek a kérdésnek már pusztá érintésével.

A közművelődés, a köztudat kialakítása, kikalapácsolása a föld minden nemzetének nem is kulturális, hanem elsőfokú civilizációs hivatása. Különösképpen gondja az olyanokénak, amelyek ezúton sugározhatnak helyes nevelőhatást anyanyelvi közösségük közeli, távoli tömegeire.

Frissebben, közvetlenebbül már a nyomtatott betű nyújtotta tanulmányoknál. Ezek egy-némelyikének szerkezetét különben a tévé ugyancsak alapjaiban fogja megrázni; rázza már most is.

Hogy a fejlődés milyen lépésekkel hagyja maga mögött a mindig bénító megszokást, arra a mi korszakunk egyik legmegmosolyogtatóbb példája: a világeseményeknek ugyanazokat a híreit, amelyeket a tévé este élő hanggal és mozgó képpel már ugyancsak tudatunkba vésett, másnap reggel nyolc-tíz órai késéssel az újságok első oldala harsányan úgy tárja elénk, ahogy - száz év előtt lehetett indokolt. Elmulasztva a mai kívánalmat, hogy tudatunk már ítéletre vár hiteles anyagot és - véleményt.

Dédapáink a betűt szentírásnak, a Bibliának tulajdonított hitelességgel mérték, a képet meg a szent ábrázolatoktól, a művészi festményektől kapott élmény emlékével. A mi szemünknek régóta más a nevelőiskolája. Előrenézésre biztat.

Lenin elsőként lépett azok sorába, akik a film eszközeitől várták a jövő művészetének kialakítását. A jóslat, hogy ez lesz a korszaknak nemcsak tömegszórakozása, hanem tömegesztétikuma is, a lakásba telepíthető mozival kap történelmi távlatot. Láttam villogni tévéképernyőt ököristálló béresdikója előtt, éjjeliórbódében, tömegszálláson. Ezek az angol egyetemi előadókban és indiai leprakórházakban versenyt működő - vagyis közös célt is szolgáló - készülékek félelmetesen megrostálják az írott irodalom termékmagtórait. Az a rostálás nem jelent föltétlenül tisztítást. Ezeddig semmi sem igazolja, hogy itt az ocsút hullatja ki a rázás.

E fejlődés gyerekkorát éljük. A történelem szüleményeire is az a nevelés hat s fog hatni felnőtt idejükben is, amit serdülőkorukban kapnak. A jövő mozijának ad eszerint szülői tanácsot, aki a mai tévét bírálja. Az összeszűkített szem az ideai hibák fölfedésével évek múlva elfajuló torzulásokat akar - megelőzni, gyógyítani. Még műteti élességével is. Mi indokolja, sőt sürgeti ezt?

*

Az, hogy a jövő e világméretűen széles körű moziját egyenrangúan élvezhetik a süketnémák is. Leolvashatják a szájról a beszédet a nyilván egyre sűrűbben vetülő közelképeken. A *premier plan*-on.

Kevés tehát, hogy csak tökéletes szóejtést kívánjunk meg mindazoktól, akik a tévé képernyőjén - anyanyelvi közösségünknek e legnagyobb és legközelebből látható színpadán - kapnak szerepet. Igen érzékeny és igen igényes közönség előtt. A nem tisztán beszélő jelentkezőket a színésziskolák már az első fölvételi próbákon könyörtelenül kiszűrik. A képernyőn szereplők beszédének hibáit milliók vetik vissza kínos szisszenéssel. Vagy sajátítják el tanulékonyan mint divatosat vagy felsőbbrendűt, mert hisz felülről jövő.

Ám az a premier planban látható arc már vonásainak a pusztá mozgatásával is behatóan nevel vagy ront: lelkiületet fejez ki. Bármilyen riasztó követelmény: még karakterológia-isméből is vizsgálják, aki - anyanyelvünkkel az ajkán - itt lép függöny elé, e valóban világot jelentő deszkákon. Van hely, ahol ez a különös - újkori - szerep a szokásosnál is nagyobb fölkészültséget kíván s nagyobb felelősséget követel.

Nyilván nincs messze az a találmány sem, hogy - tán egy műhold közvetítő állomása révén - bármely leadó bárhova sugározhat. Így megannyi ország megoldást talál, hogy legtávolibb diaszpóráival nehézség nélkül kapcsolatot teremthet. Így adódhat helyzet, a világnak nem is egy pontján, amikor ez az egyszerre lelket üdítő, szívet erősítő mozi egy egész nép legfelsőbbrendű iskolája.

*

Magyarország tízmilliós lakosságán kívül a budapesti televízió még körülbelül másfél millió magyar ajkút szórakoztat. S egyben nevel akaratlanul és elkerülhetetlenül. Vagy tudattisztító, vagy tudatzavaró irányban. Ennyi ugyanis azok száma, akikhez elhat - napi szellemi táplálékul - a Szabadság téri szellemi központ. Hangját ennyien hallgatják és bírálják. S küldenének panaszos fölszólamást, ha tudnák, hova is és miképp.

Csak egyet a legkeserűbbekből.

E milliós tömegek a magyar nép történelmét tartózkodási helyükön nem a magyar nézőpontból ábrázolva kapják, hanem gyakran - minden nép vetekszik egymással - éppenséggel a magyarral ellentétesből. S megesik, hogy az esztendő egyik legnagyobb ünnepén a néma áhítattal várakozó családoknak hazai magyar nyelvű leadónk a magyarok honfoglalásáról

például kültelki kabarék gúnyolódó szintjén és módján sugároz szellemi élményt. Ez a nem párját ritkító panasz megszégyenítő is. Kifejeződik vajon figyelmeztetés is? Ez néha sommásan. Csak cseppnyi ízelítőt ebből is.

Ha a központtól távolibb anyanyelvi területek egy része itt s ott szomjasan csüng szellemi életünknek mindennél nagyobb hatású működésén, más része amott csüggedten elfordul tőle s a maga módján ellene szavaz. Jó ideig csak a balatoni üdülők közönsége hangoztatta, míg végül - ahogy olvasom - egész gyári kollektívák hivatalosan is megfogalmazták „szereljék le a televízió nemrég föllállított helyi erősítő állomását”; zavarja a bécsi és a grazi adást.

A tévékészülékek nyilván fokozódó versenye csak közvetve foglalkoztathat bennünket. Autóbusz-útitársam szívesebben hallgat jó németesgű beszédet, mint rossz magyarságút, ha odaáti kisebbségből érkező íróbarátom szava szerint náluk egy-egy hét alatt a helyi három magyar adásban több szó esik például, a történelmi események során, népi és nemzeti tudatunkról, mint amennyi ideátról (statisztikát készítettek) egy-egy hónap alatt. Mindezért nem egy épülettömbnek, hanem egész nemzeti életünknek gárdája számolhat a lelkületével, mérlegelheti felelősségét.

*

A verseny nagyobb tétért folyik. A népek összebékítéséről, épp ott, ahol annyi melléhallás is zavarta a békét.

Csak egy példát - egy kis statisztikát - erre is. Szociológiai fölmérés készült nemrég vegyes lakosságú szlovákiai falu 1000 szlovák anyanyelvű és 1000 magyar ajkú lakosáról annak számbavételére, hogy hányan nézik a magukat szlováknak deklarált lakosok közül a magyar tévét és hányan a magyarok közül a szlovák nyelvűt. Az igazi fölfedezés az volt, hogy milyen jelentős tömeg nézi és hallgatja ezt is, azt is. Azaz milyen meglepően nagy azoknak a száma, akik bár nemzeti feszültségek idején egyformán „nyitottak” erre is, arra is. Akiket a kétnyelvűség még nem tett kétfélévé; akikben az ős békeérzet mintegy függőben tartja, hogy ide csatlakozzanak-e vagy oda. Vagy főntebb maradjanak: *au dessus de la mêlée*.

Tanulságos lenne ilyen statisztika valamennyi szomszédos nép közt. Tanulságos és szükséges a világ minden anyanyelvi közössége között.

Küszöbünkön a holnap, amikor a tévéadók seregében lesz versenytárs a budapesti. Világ-részek állomásai közt válogathatnak a magyar anyanyelvű készülékbirtokosok is. Különös felelősséggel kell tehát szembenézniök a magyar torony kezelőinek.

A világban szétszórt magyarok nyilván nem a könnyű szórakoztatás programjaiért fogják Pestre csavarni a gombot. Ilyet versenyen kívül kapnak a dzsesszzené és a mindenkori modern tánc szülőházájából, nagyipari telepeiről.

A magyar tévé tehát ilyen egyáltalán ne sugározzon?

Nem mondhat le természetesen erről a végeznivalójáról sem. De az, hogy munkamegosztással dolgozzék, most már sürgető.

Nem elképzelhetetlen az a holnapután, amikor a mozi annyira a tévé képernyőjén talál új lehetőségeket, hogy estente az egész világ egyetlen óriási nézőterembe telepszik. S tán megelevenül a színházi nézőtérnek az a sajátos varázsa is, hogy bár külön helyiségekben, bár egymástól távol is, lelki kapcsolatba kerülünk, akik így - e képernyős moziban - egymás mellett ülünk. És élünk.

Február 1.

Telefon: a Kossuth Klubban vitaestet rendeznek a *Beatrice új apród-jairól*. Ellenvetésemre, hogy nem lesz-e túl korai?: „akár kihívásképpen”. Elég már az erő?

Pozíciómegszerzésben és megvédésben nincs tehetségesebb a mindenkori tehetségtelenek ösztönénél. Kezdve azon, ahogy magukra öltik a tehetség külső jegyeit, s végezve, ahogy fölismerik már messziről mind az ellenséget, akinek helyén hovatovább táborot vernek.

*

Lezárt vita, tizenhaton felülieknek.

Pecsenye! Vecsernye! Van ezeknél jó magyarosan ropogóbb szavunk? *Fölöstököl!* Hát még csütörtöki vecsernye, zsiros-kolbászos pecsenye! Egyik se magyar eredetű szó. Eleink mindezek használatát más néptől, más műveltségi körből vették át.

De vajon azt is, amiket jelentenek? Első hallásra sokan hajlanak rá, kezdő történéseink közül is néhányan. Tévesen ugyancsak.

Föltehető, hogy csimbókos eleink ebédeztek, vacsoráztak, sőt tán uzsonnáztak már akkor is, amidőn nem ezekkel a szavakkal illették a civilizálódásnak e szerfölött üdvös műveleteit.

Asszony szavunkat az ősi alán szóból kölcsönöztük, a VIII. században, mikor még közelükben éltünk. Nőinket azért addig is meg tudtuk nevezni, épp a nő, a *né* szóval. Az asszonyt, a kölcsönzöttet, elfeledtük visszaadni; értékes volt, eredetileg a fejedelem feleségét jelentette.

Február 2.

Vacsora - voltaképpen Csoóri 50. születésnapjára, annak előestéjén. Pozsgayék és Fodor Andrásék. Meleg étel - kacsasült, vörös káposzta - és kezdettől végig tartalmas, de vidám - mert szellemi sziporkákkal villogó beszélgetés. Nyíltan a szellemi életről, a világhelyzetről.

Közben a Tükör tapintatlan vezércikkében a vidékiek köpködéséről, az urbanitás országos hiányáról. No meg, hogy Csoóri helyett egész oldalas, de még bent is színes fényképek más (hozzá se mérhető) íróit ünnepelnek. Nem kellene tehát ebből a lapból is „kivonulni”? Aczél ezt ígérte mint a népiek szócsövét, szemben az Élet és Irodalommal. Így aztán ismét: lehet-e heti szemléje olyan iránynak, amely úgy-ahogy a jó európaiságot, a békés nemzeti tudatot próbálja - mióta! - alakítani.

A rémhír terjedéséről - terjesztéséről! Pozsgayék fiáról még J. is továbbmondta (nekem is), hogy disszidált. Amikor épp Szatmárban a diákcsoporttal almászüreten dolgozott.

Február 3.

Flóra rádió-előadása!

Négytől nyolcig Ellánál: Sütő Andrásék, Czineék, Pálfy Istvánék és Ucó, Gigi, Dörnyei Jóska.

A vígszínházi előadás, 25-ször a függöny elé. A közönségben még férfiak is voltak székely ruhában. A pesti színészek közül - csak a magyarok?

A románok hivatalos köziratban tiltották le minden könyvemet, címenként felsorolva; még a 77 népmesét is.

A televízióban egy Horváth és egy Matume (?), csak a szerepeltetésem ajánlatára is: „ezt nem! ezt többé látni sem akarom!”...

Flóra előadását - mikor már folyt - Olga telefonálta meg Ellának. Véletlenül nyitotta ki a készüléket, a hangjáról ismerte meg, hogy Flóra beszél.

Igen dicsérik - Flóra meg persze pirul; de mégis most már legalább mosolyogva.

A mi készülékünk erősen torzította a hangját; de Ella azt is nagyon szépnek találta.

Február 5.

Tegnap dél óta egy falat sem ment le a hányingerrel küzdő torkomon. És álmosító gyöngeség. Így aztán csak pléd alatt egész nap a heverőn. Este Iván, a szokásos méréseivel. Az igazán riasztó nem az én túl alacsony, hanem Flóra túl magas vérnyomása: 190/100. Szorongás, félelem - és bennem depresszió - még fokozottabban. Vacsora is csak egy kefir, kenyér nélkül, egy keksszel.

Február 6.

Domokos Mátyás a gondjával: ő „szerkeszti” Molnár Edit fényképalbumát és az ahhoz írt visszaemlékezéseket. Illés Endre már ugyancsak meghuzigálta a rá vonatkozókat.

Közben Ferenczy Zsuzsika (a változatlanul szép Kállay-arcával); vőlegényét hozza bemutatkozóra. 194 centi magas, ehhez mért vállakkal. Kevés szavú; remélhetően az óriás természetűekhez illően szelíd belül ő is. (Kovács-Sztrikó István)

Ika a gyerekekkel; a kis Judit már végiglépdelgeti nálunk is a nagyszobát.

Február 7.

Szekér Gyuláék és Csoóri vacsorára. A kapu előtt Csoórral, megvárjuk Szekérék érkezését is, addig Csoóri élettársáról, Éváról. Menthetetlen. Az áttétel már szétszóródott a szervezetben. S már fájdalmai is vannak, a fuldoklástól. Tüdejéről le-lecsapolják a vizet (mint akkor Lőrincéről)... És ő tudja, hogy a tünetek rosszindulatra vallanak. De nem sejti, hogy közel az elkerülhetetlen. De tán nem is közeli, tán késleltethető.

Az eszmecsere élénk s tartalmas. Szekér káprázatosan sorolja a milliárdos számokat, adatai ábrázolására.

Aztán az irodalmi helyzetről, a szellemi élet „alakulásáról” - főleg Éva véleményei alapján.

És Szekér tréfálkozó, de mégis komoly szavai Flóra magas kitüntetéséről. Előkéreti s most ő tűzi föl - tréfásan ezt is, de ugyanúgy megilletődötteen - Flóra mellére.

Február 9.

Személyi igazolványa kiváltásakor - annak idején - Flóra odanyújtotta iratait a rendőr altisztnek. Elrendezte, rábólintott: Illyés Gyuláné, dr. Kozmutza Flóra? A *dr.*-t nem írom ide, mert hiszen senki sem született doktornak.

Kezdetleges - vidékies - betűkkel írta be. És vidékies - helyes - nyelvérzékkel.

*

Délután Iván, s az orvosi vizsgálat közben Molnár Géza, az új regényével.

*

Levél Kállay Zsuzsikától, Rumból. Családtagnak soha nem adtam - küldtem - a könyveimből. Elolvasta, nyilván megvette, vagy kölcsönkapta a *Beatrice*-t, ő volt nagybátyám kedves leánya, a másik kettő inkább Eszti nénémé. Megható a kép, amit apjáról rajzol, azzal a véletlen mondattal az akácvirágzásról. Ha lehetne regényhez dokumentumfüggelékét csatolni, ez a levél oda illene:

„Kedves Gyula Bátyám!

Szeretném megírni Neked, hogy milyen mélységesen meghatott, ahogyan az édesapámról írtál a *Beatrice apródjai*-ban. Ennél szebben senki sem emlékeztetett volna meg róla, mint Te, aki szeretted és becsülted is! Honnan tudtál róla ennyit?

Bevallom, nagyon meg is rázott ez az írás, mert igen keveset tudtam az életének erről a korszakáról. Azt hiszem, a családban velem értette meg magát a legjobban, de ezekről a mély sérelmeiről, csalódásairól nekem sem beszélt.

A könyv olvasása után napokig valami tehetetlen, szinte irreális bánatot éreztem afölött, hogy akkor nem lehettem vele. Most sok minden még érthetőbbé vált számomra.

Mindig józan és igazságos volt, s a tanítványaival nagyon türelmes.

Sokat olvasott és figyelte a világot, hogy az merre halad. Számára érdekes újságcikkeket vágott ki és beragasztotta egy füzetbe. Közbe-közbe kiírt egy-egy szép vagy igaz idézetet az olvasmányjaiból. S ami engem még külön meghatott, ebbe a füzetbe minden évben beírta, hogy mikor virágzott az akác.

Mikor nálunk volt, 1973-ban, arról beszélt, hogy szeretett volna elutazni Sarajevoba, hogy megnézze azt a helyet, ahol egyszer valaki megpróbált az elnyomás ellen tenni. Ránk hagyta az arra szánt pénzt, hogy a családból menjen el valaki helyette.

Utolsó heteit a Chiléért való aggodalom töltötte be, nagyon fájt neki, hogy leverték a forradalmat.

Sok szeretettel csókollak Benneteket és jó egészséget kívánok

Rum, 1980. jan. 6.

Zsuzsi”

Február 11.

Ötkor a TIT gépkocsija értünk. De - Flóra és Ella telefonjai szerint - elkanyarodunk előbb Elláért.

A Múzeum utcában már a járdán utat kell tömi - annyi a terembe már be sem férő fiatalság. Egy mellékteremben nagyjából összeütik a felszólalók a „konceptiós” pört.

Igen jól zajlott le: eleven volt, s közben igen tartalmas.

Hangszalagra vették, a rádió számára. A Jelenkor is közli. De a „nyers” anyagot javítás, kihúzás nélkül is ideadják.

Utána 10-15-en még együtt, néhány pohár bor mellett. Lőrincze hozott haza bennünket, Ellát is.

Czímer telefonja. Ott voltak Sík Ferenczel a Múzeum utcában. Meg se közelíthették a bejáratot.

Február 12.

Flóra a kórházból. Még ma vissza kell mennie, sürgős operációra. „Jelentéktelen fekély”, ahogy igen nyugodtan apránként mégis elmondja. Mihelyt kiveszik, haza is jöhet. „Legkésőbb egy hét múlva.”

Már készíti is a kórházi táskát s küld föl ide engem, hogy a függő telefonjait elintézzem. A gyógypedagógiai építkezését főleg.

Ika épp nincs itthon.

Egyőnk se mondja ki a félelmét, aggodalmát. Így - némán - még szorosabb s meghatóbb - szívszorítóbb - az együvé tartozás.

Lassankint derül ki. Fájdalma van, s láza. Tegnap az előadást is 38 fölöttivel ülte végig. „Jót tett, hogy elmentem, másra figyeltem.”

*

Flóra ismét ki a kórházba, belgyógyászati vizsgálatra ezúttal, mert a fájdalmak is erősödtek, már tartósan. Zavarná, ha vele mennék. És „legyen csak nyugodt délelőttöd”.

Délelőttem nyugtalan föl-alá járás, az ablakhoz és el: mikor tűnik föl a taxi. Mert a kocsit a fiatalok vitték el.

A postai csomagszállítás nagy zöld batárja. Marika szalad ki, majd vissza a postások borralvalójával. Jókorá csomag könyv. Már a címzés, a rossz spárta mutatja: magánküldemény.

Az, amit már megszokhattam. Saját könyveim, dedikációra. S persze visszaküldésre, részemről is csomagolásra, vény kiállítására.

Nem szeretem leírni a nevem, dedikálni meg kiváltképp nem - tegnap a Kossuth Klubban jó félórát megint kellett mégis csinálnom, volt, aki még rögtönzött szöveget is akart. Soha nem ültem ki könyvnapj sátorba, köszömlére, nevem jegyzésével hitelesítve, hogy én vagyok, aki azokon a könyvnapokon olyan szemérmetlenül kitérem a szégyellnivalókat. Ezért kapok nyilván postán könyvet dedikálásra. Ezzel hát túl minél előbb ezen is, mert mintha abból a városból kaptam volna már üzletien hideg levelet, hogy miért késem a szívességkérés teljesítésével.

Flóra korán megjött, olyan dermesztő hírrel, hogy percek teltek, míg erőt és tettetést szedtem össze. Megvizsgálták, minél előbb be kell feküdnie a kórházba, sürgős műtétre: fekélyt - tályogot? - kivenni.

Flóra igen nyugodt, de a ház mégis csupa kapkodás, már csak azért is, mert Ika nincs itthon, s a kocsit Gyuszival van. S nehezen kerülnek elő a kórházi fekvéshez való. S Flóra a függésben levő dolgaiban is rendet akar tenni. A telefon meg épp most akadozik.

Csengetés a kertkapun. Most Marici szalad ki kabát nélkül. Egy férfi keres Brassóból vagy Varsóból, fontos átadandót hozott, már jön is föl a lépcsőn.

Kitűnő megjelenésű, öltözetű, magabiztos harmincas férfi, bajszkás csinos arc, ki-sportolt mozgású magas karcsúság. Igen, Varsóból. Vetné le az előszobában a prémmel szegett rövid lengyel bundát, de azonnál tessékelem a szobába. Közölve, hogy feleségemet épp most kell kórházba szállítanom, végezzünk tehát formások nélkül. Már járt nálam hat éve, s mégis kisebbnek képzelte a házunkat. De elég jól idetalált. Nem ültettem le, megismételve, hogy erre alkalmatlan az idő, a nem várt érkezése. Állva kértem, adja át az átadnivalót. Iratgyűjtőt nyújtott át (úgy emlékszem, szép alakú, finom anyagú irattáskából). Az

iroda-pontosan hajlított iratgyűjtőben finom papíron irodai gondossággal legévelt versek. Bocsánatot kér, hogy két példányban is van az anyag, amiről beszélni szeretne; visszavette, amit bent felejtett. Megismételtem most már látogatására érve, hogy számomra igen alkalmatlan. Kéziratát most nem olvashatom el, megkérem, írja oda a nevét s lakcímét, s majd írásban adok véleményt. Asztalhoz ült, elővette tollát, írásra igazította. Kiemelte a verseket a dossziéból, majd felém fordítva arcát megkérdezte, hova írja föl a nevét és lakcímét: a versekre-e, vagy a dosszié külsejére. Idáig bírtam tartani magamban a feszültséget. Megismételtem, hogy most a ház asszonyának sürgős kórházba szállítása a gond, és hogy orvost meg kocsit kapjunk a telefonon át. Elnézést kért, miután a dossziéra mégis fölírta a nevét és (varsói) címét. Kabát nélkül kísértem ki a kertkapuhoz, babráltam idegesen, de most már némán a kulccsal, majd tártam ki elé kimenetelre a kertkaput. Megismételte mentegetőzését, hogy személyesen hozta el bírálatra szánt írásait, de nem tudhatta, hogy... és mit tehetett volna... Elküldhette volna postán is, mondtam olyan fegyelmezettséggel, hogy fognom kellett visszajövet a lépcső korlátját, úgy bozsgott a szédelgő fejem.

Ika megjött délre, meghozta szerencsésen a kocsit. Hárman mentünk. Ika elől (vezetett), Flóra és én a hátsó ülésen, egymáshoz dőlve, kéz a kézben egész úton.

„Nem tudom azonosítani magamat azzal, aki most operációra megy” - mondta Flóra. Fegyelme odáig terjed, hogy még tréfál is.

A kórház lehangolóan szürke, megviselt, csak külsőleg - mondják. Belső működése viszonylag a legjobbak közt van; az operáló orvos európai hírű.

Ágyak a folyosókon is végig.

Flóra négyágyas szobában - az I. emelet 11.-ben - kapott helyet, nem az ablaknál, hanem az ajtótól balra. Betegtársai - az első látásra - rokonszenvesek.

Bejártuk a folyosót, álldogáltunk, aztán Flóra hazamenesztett kettőnket. Feküdnie kell, pihenni.

Levertség, magány. Azzal foglaljuk el magunkat, hogy pontról pontra végrehajtjuk, amit Flóra megbeszélt velünk. Hogy lent alszom, nem kapcsolom ki a fűtést, mellém készítem a kolompot (ha esetleg rosszul leszek) stb.

Ika telefonált Egedynek is.

Február 13.

Zaklatottan végre elalszom; zaklatottan ébredek, mintha máris indulhatnék a kórházba. Hajnali fél három.

Számvetés, szembenézés. Kállay nagypapa 80 évesen halt meg. Utána nagyanyám néhány év múlva ugyanúgy. Két évem van hátra, két és fél, bőven számítva is. Sorra veszem, az irodalomnak még a nagy kort ért - a beteljesedett sorsú - emberei nyolcvan előtt hagyták ott a pályát. Megköszönhetem, hogy ennyit kaptam. Rendelkezni sem kell. Égessem el, aminek közzététele bánthatná a hiúságom? Igazából - ezen az alapon - majdnem az egészet tűzbe vethetném. S úgyis annyi silányat kaparhat elő a kíváncsiskodás. Egy elintézni való van. Hogy Flórával a legvégén is úgy legyünk a szomorú helyzetben is állhatatosan (tisztán!) együtt, mint az elején; bensőm tisztán (már amennyire enged ilyet a maga részéről az élet). Fontoskodás, nagyképűsködés, szerepjátszás nélkül, egymással jól segítve a benső szerepet.

Flóránál 1/2 5-től, mert a látogatási idő előtt megnyitották a kórházkaput. Átvitték a 12-es szobába. Ez kétágyas, ide teszik a súlyosabb műtéteseket, hogy csendben tudjanak pihenni, fölkészülni.

Piros az arca, tán a láztól? A hőmérő csak 37,5-öt mutat, de A. Zsuzsa szerint (épp előttünk ment el) a tapintás többet jelez.

Bálint is velünk van, föl-alá szaladgál, csempét feszít ki a falból: Ika kiviszi a folyosóra, a kertbe. A másik beteg feje kétméternyire sincs Flóráétól; az is férjével suttog. Mi ketten így beszéljük meg reggeli gondolataimat: addig éljünk, amíg *emberileg* - ép ésszel - tudunk élni, aztán közösen szépen magunk akaratából távozzunk. Elmondom Paul Lafargue (nem Jules Laforgue) szép példáját: hogyan „ment el” feleségével (Marx lányával) az összerogyás elől a még tiszta halálba. És mi! Hogyan? Legjobb: külföldön, altatóval, havasi erdőben, kellő összeggel a zsebben (és bocsánatkérő levéllel), honorálandó a kellemetlenkedést. Ő ismét rendelkezne, hogyan rendezsem be az életemet - ne maradjak egyedül -, ha egyedül maradnék. Soká fogjuk egymás kezét. Hétfőn lesz a műtét. Ma is csak vizsgálatok voltak, a reggeli üres tea óta semmit nem evett. Előkészítik a műtetre, csak folyadékot kap. Fölerősödik, megújul a húslevestől, amit mi hoztunk. A folyosón olyan hosszú a búcsú-összeölelkezésünk, mint az utcán a találkozó szerelmeseké.

Február 14.

Flóránál a kórházban már kora délután kocsival, akadálytalanul a kapun. A folyosó a sorakozó ágyakkal, a rajtuk görnyedő betegekkel - Delacroix festményét idézi az arab világból. Flóra jól tartja magát, kedély dolgában is. Még ő aggódik az otthoni dolgok miatt! Lázát csak tenyérérintéssel mérjük, hőmérőt ritkán látott. Ika gondoskodása remek módra körültekintő, tüzetes: megbízható és megnyugtató. Itthon háromféle (üres) levest és gyümölcslevet is készített - csomagol ki különböző üvegekből, termoforból. S írja, mit kell holnap hoznunk. Kivittük Flórát az udvarra, elég hosszú sétára. Kétfelől fogtuk, s ő örült annak is, hogy ránk támaszkodik.

Csaknem megnyugodva jövök el - mintha a gondoskodás és a szeretet már eredmény volna a gyógyulásban. Van tekintet belőlem a világra. A tavasz városi jeleire. A fák (a füstkoromtól) gyászfeketébbek így lombtalanul a napsütésben. Burukkolnak az első gerlek rajtuk, s pottyantják fehér ürüléküket a járdára. Előtűnnek a macskák, mind hasason, vemhesen.

Február 15.

Hajnaltól a magány érzete a depresszió fokáig. (Egy percnyi élet sem lehet, ha Flóra nem térhetne vissza az életembe, az életbe.)

A nap folyama már szabvánnyá alakult. Fölkelés minél korábban - a hajnali depresszió elűzése végett is. Itt lent alszom s a fürdőkádban ülve itt tisztálkodhatom, csitítgatva a csontokban a reumás sajgást. Délelőtt az „egér fogai” szerint végzett munka - most - a dráma első jelenetének brouillonjai. Korai ebéd, hogy egy óra felé indulhassunk Ikával, ami ide néha egy órát is kíván.

Kint a kórházban - izgatott fölsietés az emeletre Flórához. Üres a szoba! Rémület - így találtam *akkor* anyám ágyát is. Ki a folyosóra, hol az orvos, a nővér?

De maga Flóra jön. (Csató Zs. látogatásának másnapján nagy rendcsinálás folyt - a szobatársbeteg szerint - a folyosói ágyak körül.)

Most sem panaszkodik.

De az orvosok - vagy csak a sebész? - most kezd tétovázni a röntgenképek láttán, hogy ne mondjon-e le a műtétről. Gyulladás okozza a szűkületet, s azt tán külső kezeléssel is el lehet műlasztani: vagy elviselhetővé tenni.

Ika konzílium mellett kardoskodik. Olyan gondoskodó határozottsággal, hogy fölének is *anyaivá* nő, magára vállalja, hogy beszél L. D-vel, a kórház vezető orvosával, s kivallatja, majd konzílium összehívására irányítja őket.

De hazamenet egész úton egy szót sem váltunk. Ő is, én is annyira a gondunkba, gondolatainkba merülünk.

Ráadásul nekem - fogfájás. Odanyúlok, mozog az alsó állkapcsón a híd egyik pillére. Este tízkor a TV-adás, az Ifjúsági óra keretében.

Február 17.

Korai ebéd - egy húsleves -, hogy minél előbb Flórához. Mosolyogva, mégis szorongva mondja a hírt: a telefonkonzultáció arra hajlik, halasszák el a műtétet. Most pusztán ez is kockázattal járna, s talán a gyógyszeres kezelés is eltüntetheti a tályogot (vagy fekélyt). L., D., E. váltott véleményyt. Ika beszélt telefonon az orvosokkal (olyan okosan, behatóan, hogy még gratuláltak is Flórának, hogy milyen nagyszerű lánya van). Összegezzük mi is a lehetőségeket. A mai „kedvező” helyzet a műtetre (hogy minden elő van készítve, az orvosok is), két-három hétig így marad. Nincs tehát semmi sürgető; viszont a halasztás hátha hoz jelentős javulást.

Délután Iván ugyanezt vallja.

*

S ő is - „mint az egész város” - a tegnapi TV-beszélgetést dicséri, valóban lelkesen. (Lehóczky is ilyet üzent Flórával. Zsebők Zoltán táviratot küldött „sokak nevében”.)

Utódaink nemcsak testünkből származnak - szellemünkből is

(Riporter: Feledy Péter)

Illyés Gyula munkásságában a nemzeti tudat kérdése - kulcskérdés. - Jól ismerjük és tiszteljük műveinek azon vonulatát, amelyben a nemzeti tudattal összefüggő kérdésekben és gondolatokban kíván világosságot, rendet teremteni.

Az utóbbi időben mind több szó esik a nemzettudatról. Sokat beszélnek róla, de azt hiszem, kevesen ismerjük, tudjuk, hogy mi a szó valódi tartalma. Mit ért Ön a nemzettudat fogalmán?

Az elején kell kezdeni. Egy egész sereg szó ebben a fogalomkörben kompromittálva van. A haza szó gyakran üresen cseng. Hallatán mindenki szónoklatokra, pufogó frázisokra gondol. Nem érzékeli, hogy mit jelentett ez valójában. Majdnem így hangzik a nemzet szó is. Majdnem odarokonítják sokan a nacionalizmushoz, tekintve, hogy a latin nyelvben a nemzet a natióval azonos. A fogalmaknak óriási zavara ez. Tehát a legegyszerűbb az volna, ha majdnem iskolásan kezdenénk el, hogy mit jelent a haza először, mit a nemzet. Ha alapját, mai egészséges funkcióját megnézzük, azt mondhatjuk, hogy egyfajta érdekszövetség tulajdonképpen a haza; majdnem olyan, mint egy jól működő szakszervezet. Tehát: közös bajom van és közös reményem egy sereg emberrel, és emiatt összetartok velük. Klasszikus fogalmazás szerint a nemzet az embereknek a történelmileg, vagyis az idők folyamán kialakult közössége a nyelv, a terület és valami lelkület keretében, burkában. Ezt mindenki elfogadhatja; legutóbb a szovjet tudományos körökben nem vita tárgya volt, hanem csupán kiegészítés, hogy mindezek közt a lelkület voltaképpen sokkal erősebb szerepet játszik, mint ahogyan eddig gondolták.

A műveltséggel kialakuló lelkület. Ha így értelmezzük ezeket a fogalmakat, azt hiszem, rögtön meg tudunk valamit közelíteni. Én még azt a sajtóságot tenném hozzá, hogy amennyiben a keretet, tehát a nyelv, a terület és a lelkület keretét sérelem éri, ez meglepően erősen visszahat a nemzeti érzésre. Ilyenkor a nemzeti érzés szinte fellángol. Ezért mondhatnám szinte tréfásan, hogy a jól működő, egészséges, biztonságos nemzeteknek szinte nincs is nemzeti tudatuk. Nemzeti tudat a megsértett, a bajban levő emberekben, emberi közösségekben fejlődik ki, nagyon természetesen. Ezért akarják megoldani, hogy a közösség jól működjék.

Kiknek vagy milyen intézményeknek van szerepe abban, hogy a fiatalság nemzeti tudata megfelelő legyen, egyáltalán legyen, kialakuljon?

Ez elsősorban a nevelésnek a dolga; nemcsak az iskolai nevelésé. Azt lehet befolyásolni, egyik évről a másikra úgy szabályozni, hogy ha tavaly rosszul tanították, mondjuk a történelmet - igen rosszul tanították -, elég egy minisztériumi dekrétum, és máris másként tanítják. De a szellemi életnek bonyolultabb a befolyása. Hogy azok az intellektuelek, akik megtárgyalják ezeket a kérdéseket, azokról vitáznak, cikket írnak, s ebben eszmeformáló tekintélyek is, mit hirdetnek, ez óriási nevelő hatású.

Ezt hogyan értsük?

Én magam életemet a szellemi világban éltem. Nagyon hallgattam a tudósokra, nagy írókra, költőkre, hogy azok hogy fogalmazzák meg a leglényegesebbeket, mi a rossz, mi a jó, mi a csúnya, mi a szép. Véletlenül azonban egyszerű emberek közt nőttem fel, a családom föltörekvő iparos rétegből való volt, ahol a gyerekek már pesti szakmunkások lettek, olvastak. Szóval az, hogy a nagyapám összeült - a nagyapám bognár volt - az egresi molnárral, és oda betársult egy kovács, és iszogattak, megtárgyalták azt, ami a levegőben volt, hogy helyes-e a

háború, mit hoz ez az embernek, mi a hazugság, számomra ez nagyobb alapja volt a szellemi életnek, mint ami egyrészt - mondom, a percenként befolyásolt - iskola, vagy pedig épp így a széljárásnak kitett szellemi élet, az intellektueleknek a gondolatközössége.

1977-ben egy interjút adott a Forrás című folyóiratnak. Ebben a pályafutása kezdetére emlékezett, mégpedig arra, hogyan kanyarodott a pályája a szociográfia felé is. Elmondta, hogy 1926-ban, amikor hazatért Párizsból, a „kanyar” tulajdonképpen a Pusztulás című tanulmánnyal kezdődött. Idézem az interjút. „tulajdonképpen a magyarság helyzetét mélyebben megismerve arra a következtetésre kellett jutnom, hogy veszélyben, sőt végveszélyben levő néphez tartozom. Bármit csinállok tehát, csak ebben a közegben tehetem.” Tulajdonképpen a kérdésem az, hogy 1926 óta változott-e lényegesen a helyzet?

A magyar nép tragikus helyzetben van minden nemzeti vonatkozású dologban. A világon tizenötmillió magyar van. Ebből tízmillió él a mai országhatárokon belül, a többi a határokon kívül, anyanyelvének megtartása és egyéb szempontból is igen hátrányos helyzetben. Ezzel nagyon tapintatosan lehet csak foglalkozni. De foglalkozni kell azzal, hogy minden harmadik magyar, szóval három magyar közül egy nem közöttünk él. Ez olyan, mintha egy család minden harmadik tagja közös gondunk lehetne valami miatt. Tehát ezt tudatosítanunk kell, és ha ezekkel nem törődünk, akkor nem nemzeti árulást követünk el, hanem erkölcsi árulást. Testvérárulást, népárulást.

Milyen szerepe van a nemzeti tudat kialakulásában a történelemtanításnak, a történelem-szemléletnek?

Óriási. Nemrég olvastam egy olvasónak a levelét, egy újsághoz küldte. Végigsorolta benne, hogy már a múltunkat hogy ábrázolja a tudomány, sokszor szinte csak a fogyatékoságot mondja el, például azt, hogy a magyarok, akik bejöttek ide, a honfoglalás korában, minden kultúrát szinte az itt levő népektől kaptak. Ezt vezetik le sokan pusztán a szavakból. Merthogy ez és ez a szó szláv vagy német eredetű. Ez hamis következtetés, mert tudjuk, hogy a szavak cserélődnek. Egész sereg dolgot mondhatnék, aminek a fogalma nyilván megvolt már az őskorban, de a szó, amit megnevezésükre ma használunk, csak kétszáz éves. Éppígy hamis szemlélet rovásunkra a fogyatékos, csak a rosszat mondani el a történelemből. Mivel ugyanakkor a körülöttünk levő nacionalizmusok folyton betolakodottnak ábrázolják a magyarságot, ez a „szemlélet” végzetesen romboló. A magyar szellemi élet nem adott tárgyilagos képet a magyarságról. Az idejött magyarság volt olyan művelt, mint akik itt voltak. Egyrészt van nomád kultúra is, és ez néha magasabb, mint a helyhez kötött kultúra. A magyarság például már az őshazában is művelt földet.

Vajon mi az oka, hogy ilyen történelemkönyvekből tanulnak a gyerekeink?

Nagyon hosszú volna; ebbe a keretbe nehezen férne be. A magyar nemzetet az utóbbi ötven évben az igazságtalanságok olyan sorozata érte, hogy arról jobbnak tetszett nem beszélni. Az igazságérzet viszont az emberekben elevenen élt. Így hiába, nem lehetett sok kérdésre egyenes választ adni, elsőül arra, hogy mikor kapunk mi is már valami jogszolgáltatást. Így alakult ki a szellemi világban az az általam mélyen elítélt nézet, hogy mi nem is érdemlünk meg igazságszolgáltatást, mert a magyar nép maga bűnös. Esztendőig hangzott például a szólam, hogy mi voltunk Hitler utolsó csatlósai. Ez az érv azt jelentette, hogy megérdemeljük például azt is, hogy hárommillió magyarnak a határon túli helyzetéről ne is tegyünk semmi említést, hiszen mi bűnösen felelősek vagyunk.

Ez a hőstelenítési hullám nincs még elmúlóban? Szóval 1980-ban, Magyarországon ez még mindig gond, úgy érzi?

Súlyos gond, sokkal nagyobb, mint magunk gondolnánk. Mert nem pusztán szigeten vagyunk. Amíg mi így hőstelenítünk itt belül, közben kívülről kritikátlanul folyik a magyarság szerepének, népünk múltjának lebecsülése; a magyar hősöknek célzatos hőstelenítése. Én emellett vagyok, hogy hőstelenítsünk valóban, ha túlzottak itt-ott a hősök tulajdonságai. De tartsuk hőseinket egy rangban a világ hőseivel. Mert szemfényvesztés, hogy másutt pontosan ilyen hőstelenítés folyik. Ellenkezőleg. Sok helyen a történelemnek éppen - enyhe szót mondom - túlszínezése, túlhősiesítése folyik.

Milyen veszélye van annak, ha a mai fiatalokban a nemzettudat nem alakul ki kellően?

Pontosan az, mintha egy szakszervezet rosszul működik. Vannak a közösség keretének olyan tartós érdekei, melyeket meg kell őrizni. Ha a család nem erős, nincs jómódja, nincs biztonsága, akkor természetesen lezüllik. Fiai ezt külön-külön megszenvedik. Nem úgy nevelődnek, mint más erős, jól nevelt, jómódú, öntudatos családban. Ha a fiatalok nem gondolnak azzal, hogy ez a közösség jól működjék, a következmény pontosan olyan, mintha egy családban a gyerekek önzően csak kivesszék a közösből mindent, legyalázzák még a családot is, erősítéséhez maguk nem járulnak hozzá; keserűen fognak egyszer ráébredni, hogy mit vesztek. Már későn. Hogy egy futballcsapat erős-e vagy nem, az attól függ, kik hogyan viszonyulnak az összjátékhoz. Egy-egy nemzet, vehetem így is, folyton gyakorló, magát edző tornacsapat, szívósan össze kell tartania, akkor működik jól. A magyarság sorsának, jövőjének alakulása összefügg azzal, hogyan működik a jelenben a közösség; nemcsak a kormányzat, hanem a közösség ereje. Ez az utóbbi a leglényegesebb; a nagy mulasztás az, ha ez nem működik jól.

Tehát akkor tulajdonképpen ez a felelőssége a mai magyar fiatalságnak?

Nem merném éppen csak a fiatalokra hárítani. Ők nevelődőben vannak. Ám ha nem fogják föl, hogy mihez juthatnának, tehát gyöngítik saját magukat azzal, hogy nem védik meg azokat, akik hozzájuk tartoznak, maguk is gyöngülni fognak; és bizony lenézve fognak róluk beszélni akárhol, ahova kerülnek; mint olyanokról, akik nem teljes férfiak, vagy nem teljes nők, ezt kell mondanom.

Korábban említést tettem 1926-ról. Hogy amikor hazajöttem Párizsból, miként terelődött érdeklődésem a szociográfiára. Hasznosnak tartom, ha erre egy percet áldozunk. Én fiatalon, tizennyolc-tizenkilenc éves koromban mentem el Magyarországról. Igen rossz véleménnyel hazánkról, népemről; majdnem összetévesztve a kormányzatot a rendszerrel, a nemzettel. Én kint szellemi életet éltem, internacionalista környezetben - állítom - tökéletes humanista internacionalistává nevelődtem. Mint ilyen foglalkoztam kint szociológiával, és majdnem választani lehetett, hogy milyen népeket tanulmányozunk. Akkoriban a primitív népek tanulmányozása, az idegen népek kívülről való vizsgálata szép szociológiai feladat volt. Így jöttem én erre a gondolatra Magyarországról. Íme, adva van egy nép, amelynek ismerem a nyelvét, ismerem a múltját, tehát mint internacionalista szemléletű szociológus, ezt tanulmányozhatom, megnézhetem és majd számot adok, beszámolhatok mondjuk a francia szellemi világnak is. Tehát én mint internacionalista fedeztem föl a nemzeti bajokat itt, nem a nacionalista beszélt belőlem. Azóta is változatlanul nézem, látom és taglalni igyekszem a bajokat. Nem vagyok nacionalista. Minden népnek egyforma jogot kívánok, de a magyar népnek is éppúgy, ahogyan mondjuk annak idején akármelyik afrikai népnek. Tehát ez éles határvonal. Ehhez én mindig ragaszkodom, és valóban meg lehet engem sérteni azzal a - hangsúlyozom, alantas - váddal hogy elfogult nemzetieskedő vagyok. Egy nemzetközi szemlélet nézi itt a sok nemzet

között a magyart is és kíván a magyar népnek annyi jogot, olyan helyzetet, amit kíván mindenki, remélem, minden népnek.

Tudom, hogy ez is egy ágas-bogas kérdés. De mi a viszonya a hazafiasságnak, a nacionalizmusnak és az internacionalizmusnak egymáshoz ma?

Megfogalmaztam egyszer erről egy mondatot, nem nagy elismerést kaptam érte szellemi életünk részéről. Így hangzott: nacionalista az, aki érdeket (magánérdeket is) sért; patrióta az, aki érdeket véd. Tehát az internacionalista is a jogvédők közé tartozik. Ha nem az, akkor már nem internacionalista. Így az internacionalistának még bensőbb kötelessége: erkölcsi parancsa kanti értelemben is, hogy ha valahol egy nemzet ellen igazságtalanságot elkövetni lát, akkor menten a mellé a nemzet mellé álljon, azért küzdjön mindaddig, míg arról az igazságtalanság el nem múlik. Ezek igen világos fogalmak.

Beszéltünk már a fiatalok felelőségéről. A szülők felelőssége miben áll? Ki neveli föl a gyermekét, avagy hogyan kell nevelni a gyereket, hogyha olyanok az iskolai tankönyvek, mint amilyenekről már esett szó?

Először az iskolai tankönyv változzon meg. A serdülőket tényekre kell nevelni; hozzászoktatni őket bizonyosfajta szellemi bátorsághoz is. Nincs nagyobb veszély, mint hogyha az iskolás, már egy elemi kisiskolás is, jobban meglátja az igazságot, mint az egyetemi tanár. És jobban ki tudja mondani; ha egy családi asztalnál akadémikusoknak tesznek föl unokáik olyan kérdéseket, amikre azok nyilvánosan tétovázniak válaszolni. A beszédművészet, a retorika és az írásművészet, a szépirodalom lényege az, hogy minden igazságot árnyalatosan, kellő formában fejezzünk ki. Akinek erre nincs tehetsége, az nem írni tudó; lehet írástudó, csak szépírni nem tud. Aki tudós pedig ezt nem tudja megfogalmazni, jól kielemezni, annak nem jár katedra. Kemény szavak ezek; majdnem búcsúzóul hagyom, patrimoniumomként; nem lehet másként. Igaz, a gyermekek nem felelősek, de már a mostani nevelők fokozatosan felelősek - mert múlik az idő -, hogy milyenné válnak majd a ma fiataljai. Hozzá kell tennem, nekem - noha volt korszak, mikor elég élesen beszéltem a fiatalokról - egyre jobb véleményem van napjaink e korosztályáról.

És az az anya és apa, aki nem ilyen szellemben neveli a gyermekét, az csak szülő, de nem nevelő?

A kettőt nem lehet elválasztani. Az a szülő, aki nem tud nevelni, az csak névre szülő. Azáltal nem fejeződik be az utódok „előállítás”, hogy nemzünk gyermekeket, illetve világra hozunk. Az utódaink nemcsak a testünktől származnak, a szellemünkből is. Az nincs befejezve. Nagyon egészségtelen az a társadalom, amelyik csak fizikailag tud gyerekeket maga után állítani, és nem lelkiileg is. Abban az értelemben, hogy a tágabb család, a nemzeti közösség fő meghatározói közé tartozik a közös lelkiület is.

(Megjelent: *Alföld*, 1980/5.)

Február 17.

Flóránál, Ikával. Most megint - hátha mégis az operáció lenne a helyesebb? Ajánlatom: menjünk föl vele, amiről s ahonnan Kiss Károly beszélt, a Kútvölgyi Kórház Hárshegyi utókezelőjébe s aztán további erősödére a Löverekbe, Sopron fölé.

További gratulációk a TV-adáshoz.

De földúltság, idegfeszültség. A kis Bálintnak mumpsza van, Juditnak láza, Ikának már krónikus torokfájása.

Inaskodó mesterek

Mit tanult Picasso a néger művésztől hirtelen annyit, hogy az átléphetetlennek tetsző Cézanne-t egy lépéssel - megkerülte. Malraux egy mondata az *Avignoni kisasszonyok* koráról: Nem Picasso tanult az afrikai szobortól; az afrikai szobor faggatta Picassót! Ehhez azt tehetnénk hozzá, hogy az a primitív néger szobor először is abból vizsgáztatta meg Picassót, hogy valóban ott van-e hírhedt kisujjában az egész európai művészet; csak aztán adta föl neki a fő kérdést, hogy mit akar már most az ujjával Európában kezdeni. Bartók és Kodály ugyanilyen viszonyban volt a parasztdallal. Így tudtak abból - annak tanácsára - korukbeli *népdalt* csinálni. De tudunk-e vajon feleletül vizsgaművet alkotni mi is, ha „előttünk egy nemzet sorsa áll” és faggat? Vagyunk-e vajon egyszerre elég műveltek és alázatosak csak érteni is a kérdéseket?

Hangátvetés

Miért jobb költőileg Adynak az a sora, hogy *Ajkadon a nedves hazugság*, annál, hogy *Nedves ajkadon a hazugság* - vagyis annál a logikus közlendőnél, amelyből ezzel a bukfencsel kiszökött? Nyilván, mert élesebben, meghökkentőbben fest látszatot, képet.

Bágyadt ágyban fekszem, fekszem. Nappal már, de semmi kedvem.

Ezt Babits írta, halálos betegségének első idején. Később pedig ezt: *Ülök életúnt szobámban - hideg teát kavarok.*

Ismer ilyen hangátvetést - metatézist - a köznyelv is. A tehernél mintha a *tereh* súlyosabb volna. A szöcske persze hogy a *szökdel*ből ugrott létre; és serdülőkorában aztán *szökcse* is lett, *szökdelő*. Nyilván a *szökdec*s, *szökdec*ske fordulóin át. De kire is illik jobban a kicsinyítő képző, mint reá, aki hol itt, hol ott, tündéri röppenéssel játssza ki, hogy megragadjuk? Hogy ne játéknak tekintsük.

Ám fölfedhető ilyen szemléletcsere (kellő odafigyeléssel) filozófiában, történetírásban is. Ez a játék már végzetes; nem gyönyörködtet, hanem megzavar; nem elmét frissít, hanem - ez a szó illik ide - szemfényveszt. Mint századunkban (egyebek közt) az a fogalom-cserebere, amidőn a nemzetieskedést - a nacionalizmust - még úgynevezett haladók is azokra sütötték rá, akik nemzeti elnyomást elhárítani, gyengíteni próbáltak, nem pedig azokra, akik ilyeneket gyakoroltak, fokoztak. A haladás-maradás, az akció-reakció jelenségeivel végezve olyanféle *metatézist*, aminőt a sakkjáték bástyacsere néven ismer. Az irodalomban azonban a figura - a szókép, tömör fordulat - más törvényt követ; az írni tudásból bukik meg, aki ezt rosszul - rossz helyen - alkalmazza. Osztályisméltásra szorul, aki ilyen elemi tudás nélkül néptudatot kever meg.

Egy példa

Fesd át a lapulást körültekintésre, azaz erényre, s máris röstelkedés nélkül viseled. De hogy hovatovább még büszkélkedj is vele, azt túlzásnak érzem. Nem kívánom meg X.-től, hogy a magyar anyanyelvűek sérelme ellen bátran szót emeljen; számára ez kockázatos lenne. (Érvényesülésében.) De hogy a sérelmet szenvedőkre nyomja rá a nemzeti türelmetlenség bélyegét, azzal elveti a sulykot. (Még a hosszabb érvényesülés terén is) Több volt mint jó barátság, ami S. E.-hez fűzött. Rossz szóválasztás folytán használta vajon a magyarság egyik kisebbségi posztjáról a magyarokra alkalmazva a nacionalista kifejezést? Nem tisztáztuk. S kapcsolatunk fájdalmasan megszakadt.

Világosodó fogalmak

Nem lehet eleget idézni a meghatározást, melyet a Kortársban Király Péter is idézett ismeretterjesztő tanulmánya magvaként: „A nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelkialkatnak közössége alapján keletkezett”. Azért érdemes újra és újra idézni, hogy a meghatározás minden elemét külön-külön agyunkba vessük. Közülük újabban épp a legutoljára említett elem jelentősége látszik emelkedni: a lelkialkat közössége. A nemzet ismérvét, mint tudjuk, a szovjet tudósok meghatározása újabban egyebek közt még ezzel az elemmel bővítette: etnikai hovatartozás. A történelem alakulása ezt a toldalékot egyre jobban az első helyre nyomja. A függetlenségi harc mikéntjéről mind több helyről s mind sűrűbben tudósít fegyverropogás, jajszó és vezényszó. Nem kis részben azért, mert a másik elemnek, az etnikai hovatartozásnak a tisztázásáról - gennygócaink kitisztításáról - már kezdettől fogva több okos szónak kellett volna elhangzania.

Magyar krózosok

A magyarul beszélők annyi ígét csinálhatnak, amennyit kedvük tartja. Ez anyanyelvünknek nemzetközi kiváltságos joga és irigyelt képessége mindazok részéről, akik hírét hallották. A nyugati nyelvek a főnevek elszikésítő szárazsága felé tartanak, eligétlenesednek. Mi nemcsak főnévből, de szinte minden hangból, szisszenetből, már-már reccsenésből is teremthetünk ígét. Még tulajdonnévből is. „Aladár rája schöpflintett egyet” - hangzott el még a Nyugat körében. Valakire tette, aki túlságosan adyzott. Ez a mi egyik gazdagságunk. Hogy szellemünket is fűgében hasznosítsuk.

A főnév áll; az ige, a nyelvtan szerint is, cselekszik. Tőle mozog a mondat. Gyakorító igéink tanúsítják, alig van nyelv, amely annyira megőrizte volna a kifejezés ősi hajlékonyságát, mint a magyar. A szavak táncképességét a papírra rögzített mondatokban is.

Kényszerű vállalás

Rákóczit éppúgy véletlen juttatta történelmi szerepléshez, akár Napóleont. Születéssel kapott főleg művészi tehetség, vagy bölcsőben kapott (királyi) hatalom nélkül hatalom, vagy véletlenek sorozata juttat halandót történelmi végeznivalóhoz, kéretlenül. Elutasítható tehát? Ez már gyávaság lenne. Erkölcsi meghátrálásnak érezném, ha akár lírikusként kitérnék ez elől a prófétáskodás elől a diaszpórákban élő magyar anyanyelvűek ügyében.

Kötelező szívósság

Olyan kevesen vagyunk, hogy - „az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmeznünk” - mondta Széchenyi -, hogy mindnyájunknak száz évig kellene élnünk erőben, tisztességben. S önzetlen közmunkálkodásban, legalább a nyugdíj után.

Február 18.

Flóránál: lelkiileg mindig hamarabb talpra áll, mint testileg, s így elbízta magát. Vita: nem akar fölmenni a Kútvölgyi lábadozójába. Otthon jobban pihen! És annyi tennivaló is várja, aminek elvégzése előtt - hogy nyugodhatna meg? Új szobatársnője van. Emiatt még a fülre tapasztható alig cirpelő kis rádióját sem használja - noha betegtársa ugyancsak biztatja rá.

*

Egymással mégoly bensőleg érintkező s vegyülő népek egymáshoz hasonulása átvált nem-egyszer időleges „széthasonulás”-ra; ingerült különbözőzésre. Végzetes, ha akármelyik fél a különbözőségét a másik különbözőségi jegyeinek - nemzetiségi - nemzeti - tulajdonságainak megsemmisítésétől reméli. Vagyis a másik lényegének szétzúzásától. Veszélyes - mert éppúgy végzetes lehet -, ha bármely hasonló fél általában elutasítja a nemzet meghatározó fogalmait. Ezzel öntudatlanul csak a saját csoportjegyeit védi, s magával az elérendő céllal - a majdani teljes összehasonulással - fordul szembe. Ez az idegenkedés ösztönös; máig helyes megvilágításra vár. Lévén, hogy a nemzeti tudatnak nem emelkedése, hanem szakadéka is lehet a nemzeti büszkeség. Mert az a büszkeség meg léptenként átfordulhat kérkedésbe, nemzeti türelmetlenségbe.

Február 19.

Jutka erőszakos és nagylelkű. Már bejárja a szobát, főleg a fal mentén. Ami szemébe ötlük, gyors kézmozdulattal magához ragadja, de már nyújtja, ajándékozza is éppoly határozottan annak, akit megpillant. Őslényszerűen keménymarkú és bőkezű, a sejtek morálja szerint. S le nem megy arcáról az angyali mosoly. Alig tizenöt hónapos.

Február 20.

Flóra itthon már úgy, hogy része az otthonnak. „Mint egy jó bútor!”

A gyerekek szinte szerepcserében betegek. Lázasak.

Délután hosszas telefon Londonnal; Missis (?) Righter, kritikusnő a Sunday Timestől: mi a háttere, hogy nem megyek el az angliai irodalmi körútra. Betegség. S Finnországba mégis megyek? Igen - ha addig utazásképességig meggyógyulok. „Fogadnám-e” őket, ha ők idejőnnének interjúra? Készségesen.

Február 22.

Bálint: a mumpszhoz tüdőgyulladás. Nekem egész éjszaka a megújuló gyomorfekély s hozzá az álmatlanság jóslatai a háborús veszélyről. Mi lenne, ha - ahogy kezdetben hittük - Flóra épp most feküdne infúziók csövei közt? Még áldjuk, hogy mennyi módunk van - kiváltságunk - átvészelni ezeket a helyzeteket.

*

„Őszinte voltam, mint az álom.” (Egy sor, a versből, amit éjszaka a Múzsza túl gyorsan hadart a fülembe.)

*

Délben Flóra ragyogó arccal föl a „stúdió”-ba: Ikáék megjöttek a Szt. László Kórházból Bálinttal. Megvizsgálták: tüdőgyulladás (és mumpsz), de ez most járvány, nem mutatkozik komolynak. Különbén sincs hely, oly tömve a kórház. Összeadjuk heti örömeinket. Flóra sincs kórházban, az én gyomorfekélyem is hátrál a tejkúrától. És Ika torkán is enyhül a fájdalom.

Estefelé telefon: az orosz TV kiszállna, „nyilatkozat”-ot kérnek Brezsnyev - másnapi - beszédéről. Flóra beszél velük, s nem is értve jól, mit akarnak (én fönt fekszem), elhárítja, betegségemet ismételve.

Február 23.

De álmatlan fél éjszaka. Fájdalmak. - S ha mégis kijönnek az interjúért? Ha már itt az egész *stáb*, még nehezebb a kitérés. Hajnal felé ezt írtam le a félsötétben.

„Érzem, fokozódó szorongással - a háborús, a világháborús - veszélyt. Ennek a veszélynek iszonyú magva az atombomba. De épp akkora robbanást hozhat a népek és társadalmak lefojtott szenvedélye, szenvedése is. Az emberi létalap feltételei nincsenek megoldva. Nem nukleáris fegyverekkel, hanem kőbaltával, foggal és körömmel is egymásnak esnének az emberiség milliói. Pusztán azért, mert az elmúlt világháborúkat követő „békeidők” csak tartósították és növelték a népek megoldatlan kérdéseit. Ezek szövevényét világméretben - lírai költő vagyok - nem tudom átlátni. Európának abban a hagyományos tűzfészkeben, ahol népem él s azt szívós türelemmel szerény képességgel magam is kötelességszerűen szolgálnám. Hálásan támogatva minden szándékot, amely erre utat nyit. De világos képem van arról, hogy mi a teendő a tartós békéért - türelmes békülékenységgel.”

*

Este Feledy Péter a TV-hez írt levelekkel, az Ifjúsági óráról. Nagyrészt öregek, a hazáról, a nemzeti hősokról s azok hőstelenítéséről. Aztán a pesti „Fehér Ház” (a Pártközpont) sajtókonferenciájáról. Ahol is súlyosan megrótták Ruffyt ezért is, amit a Kossuth Klub estjéről írt. Nem volt szó benne a Szocialista Hazafiságról. (Ez itt a neve, mert - Hitler óta - nem lehet kimondani a nemzetiszocializmust.)

Február 24.

Vasárnap délelőtti (jó ruhás) sétálók a napsütésben, le a hegyről. Egy szál 6-7 éves fiúcska, mögötte három szülőkorabeli felnőtt, ezek mögött három nagyszülőkorabeli. Közöttük kerengve egy szépen nyírt fekete kutya.

Február 25.

Csak vonakodva, sürgető telefonok után megy le Flóra az Akadémiára: kitüntetés akarnak átadni neki, most vallják be. A Pszichológiai Társaság gyógypedagógiai osztályának elnökévé választják, újra, 137 szavazó közül 137 szavazott rá. Emlékplakett, emléklap. „Keretezzük be!” - mondom. „Nem.” (Egész szobát aggathatnánk tele - nemcsak mi - bekeretezésre szánt oklevelekkel, emléklapokkal.) A kor „jobbjai” „n'ont pas le courage de porter leurs décorations”⁴ - Jules Renard szava szerint.

*

Lendvai Pál (a bécsi Presse munkatársa és - angol felesége révén - angol lapok tudósítója) telefonál a Duna-Intercontinentalból, most érkezett, s rövidesen megy is: följöhet-e ma este. De ma van épp az Egyetemi Színpadon a szerzői est. Odajön hát, a szomszédságában van.

Zsúfolt terem, csupa fiatal s néhány „öreg” ismerős: Lehóczky, Béresék, Mátrai, mások a mély múltból.

Fogyatékos rendezés: az előadók a színpad mélyén a mai divat szerint halk hangon épp csak közlik a verseket, mint egy autóbuzsi beszélgetést, feszült figyelemmel alig hallhatóan. De Molnár Piroskán elbámulhat, hogy mi mindent tud betéve: a Ditirambust!

---

⁴ Nincs bátorságuk, hogy kitüntetéseiket hordják.

A szünet alatt a sűrű gyűrűben szinte fuldokolva az autogramozásban.

Csüggedt hangulat hazatérve: átlépve a határvonal, ahol az őszinte közösségi hang hazafiaskodó dörgelemmé válik, ez a benyomás az estről bennem.

Február 26.

Délután a szovjet televízió - csak hárman! (Nálunk 15-20!) - fölvétele a moszkvai Radnóti-ünnepély programjába. Rokonszenves örmény operatőr, jó arcú orosz riporter, ügyes tolmácsoló lány, azaz - karikagyűrű az ujján - asszonyka. Előkészítettem, mit is mondhatok.

„Költőinken meghökkenítő, ráadás dicsfény a hősi, az erőszakos halál. Különösen zord az a sugárkoszorú, amely Radnóti Miklós alakja fölött áll...” Ez volt az első mondat. De ezt sem mondhattam el, szabadon kellett beszélnem.

Február 27.

Elkevertem a meghívót Sárközi emléktáblájának leleplezési ünnepségére. A Magyar Nemzetben véletlenül mégis rányitottam, hogy mikor s pontosan hol is lesz. Az utolsó percben érkeztem (mert a házzszámot is eltévesztettük). Boldizsár már kezében tartja a papírjait a 40-50 főnyi ember előtt. Melléje intenek. Szemben állok a járókelőkkel is megszapordott ünnepelőkkel. Ahogy azok - öregén, kopottán - hátulról előre dugják a hírre szomjas képüket, jövőbe fürkésző szemüket. Három-négy méterre dübörögnek el az autóbuszok, autók - én magam alig hallom Boldizsár szavait.

Utána kézfogás, összeölelkezés Eszterrel, még meghatott csók is. Antidiluvialis arcok.

Vas fülíg húzott kalapban, a riadt mosolyával, esetlen mozdulataival üdítő ellentét: amilyen mértékben remek leírásai révén világfiasan elegáns, tiszta szellemű stilisztá, külseje úgy lomposodik szerénnyé.

Gratulációk a TV-szerepléshez.

Boldizsár: Mikor ülhetünk össze, bizalmasan, annyi a megbeszélőnivalója. - Akár ma este, L. van itt Bécsből, hozzánk vacsorára. - Azzal nem ülök egy asztalhoz! - Miért? - Óvakodni kell tőle! - Miért? - Majd máskor egyszer. - De tudnom kell, épp a mai beszélgetésünk miatt is. - Péter Gábor embere volt. Újságíró, a Szabad Nép belső embere volt.

Csák Gyula hoz haza autón. Tegnap fölolvasta az Írószövetség valami értekezletén a Kortársban megjelent versemet az ittmaradottságról, oly rendkívüli hatással volt rá.

*

Este L. - okosan, fürge ésszel, őszintén - főleg romániai benyomásairól; szolgálatra készen, elválasztva magát még a párizsiaktól is, Kendétől s a Magyar Füzetek körétől. Margaret nincs vele. Flóra sajnos igen fáradt lehet, reggel 6-tól talpon, ő készítette a vacsorát, ő is szolgálta föl és társalgott európaian 1/2 7-től 1/2 11-ig.

Február 28.

Este 6 után a francia követségen Flórával, Gyszi visz bennünket, Ika inkább a gyerekeivel játszik, a földön. A rokonszenves Bressier-t és még rokonszenvesebb Bressier-nét búcsúztatja a diplomata testület, és - néhány franciás magyar, a szellemi világból. Veressék, Ábrahámék, Pavlov, Kósa a kedves japán feleségével, Boldizsárék, a török követ, váltakozóan összeállt

csoporthoz forogva, mint a csöndes örvény. Csaknem mindenki: „milyen friss, termékeny!” - vagyis hogy öreg arccal is még meg-megszólalok.

Február 29.

Minusz 4-5. Előbb ritkás, majd sűrűsödő, végül vastag havazás. Bekerget az erkélyen kezdett munka közti sétából. Így innen nézem tovább: a kertben a fügefafa alatt zsámoly nagyságú kandúr hág még cicának mondható macskát, földre - a hóba - lapítja.

Este vacsora 8-tól 1/2 12-ig (Ikákéé visznek) a távozó amerikai követ, Kayser tiszteletére; 27 vendég három asztalnál. Flóra a követ jobbján. A követné Szentágothai és köztem.

Március 1.

Ferenczy Miklós, feleségével, és Borsos Miklós unokaöccsével. Sötétbarna, kerekséget közelítő arc, okos tekintet, könnyű mosoly: a Tolnába jött csángók képe. S a honfoglalóké?

Párizsi vendéglő

Március 2.

Miből tartják fenn vajon magukat azok a párizsi kisvendéglők? A konyha választékosan remek volt, az árak közepesek, s alig főzhetek hús-huszonöt terítéknél többre. A hosszúkás helyiség, ahogy így emlékezem képernyőjén már részleteiben is szemlélem, nemigen nagyobb egy borbélyműhelynél. A vendégek az egymáshoz szorított asztaloknál könyökkel súrolják egymást, s a leejtett gyufaskatulyát a harmadik szomszéd adja vissza a talpa alól. Igaz, a személyzet se sok. A gazda nemcsak a fizetőpincér teendőit látja el, ő maga hozza a konyhából nyíló kis ablakon át a fogásokat, nyilván a felesége kezéből. A kenyeret, az italt egy sudár hajadonlány hordja szét; nyilván a lányuk, már a szójejtésük szerint ítélve is. Olaszok. Úgy főznek, mint az emiliabeli falujukban, épp csak mindig vasárnapiasan. A vendéglő a Montparnasse egyik zugutcájában van, közeli hasonmásául annak a kis bistro-restaurant-nak, ahol egykor Károlynak is hitele volt. De az ebédet is, vacsorát is tanácsos jóval előbb telefonon biztosítani. Valahányszor belépek, a gazda kitörő örömmel üdvözlöl, azt a fajta kézfogást kínálva, amelyből ölelés lehet. Két-három évente ölelkezünk össze. Azt viszont hovatovább évtizedek óta. És mindig egy nagyrabecsült törzsvendég - André Frénaud - társaságában.

Elmondandó gondolataim egy részét először e szerény vendéglőben öntöttem szóba. De figyelemre méltónak tartom, hogy e gondolatok lényegét majdnem mindig hazámtól távol próbáltam megfogalmazni, valamiféle sajátos kódolás: jelképzés alapismeretében.

Még egy francia vendéglő

A franciák nyíltan nagylelkűek. Szeretik a társas étkezéssel összekapcsolt ünneplést. Követendő szokásuk, hogy még névnapi lakomáikat is rendszerint vendéglőben tartják, mégpedig nem az ünneplőt, hanem az ünneplők költségére. Ezt úgy oldják meg, hogy bárki bármit fogyasztott, azt egy közös számlára íratják, majd az összeget - ott az asztalon ceruzával, papíron - egyenlően szétosztják a társaság tagjai közt, kivéve az ünneplőt vagy ünneplőket. Ilyen fogadásban részesítik távol élő s csak ritkábban megjelenő jó barátjukat is, ha megvannak az ilyenhez szükséges meghittség előfeltételei.

A rágalom mélytudatáról

A káromkodás lélektanáról: a némely népeknél imaszerűen hosszú és már-már szertartásos szövegű átokmondásokról készültem egykor szakdolgozatra; e rügyecskével gazdagítandó az akkor virágkorát élő freudi pszichológia terebélyét. Aztán a rosszatmondás tudatalatti gyökérzetét vettem volna szigorúan tudományos górcső alá.

Rágalmazatok csak merészen, valami mindig megtapad. A tanács - és tapasztalat - Plutarkhosz szerint több mint kétezer éves.

Elsőül Nagy Sándor egyik kegyence gyakorolta tudatosan - megérdemli, hogy nevét mi is halhatatlanítsuk: Mediusnak hívták.

Receptje eredetije így hangzott: Harapd csak bátran csontig a rágalmat, beforr bár a seb, a heg ottmarad.

Világi pályára a mondást a latin fordítása küldte: Calumniare audacter, semper aliquid haeret. A francia változat tán a legzengzetesebb. Calomniez, calomniez, quelque chose en reste toujours!

Ideje volna földeríteni: miért is? Mi az a titkos, nyilván lelki folyamat, amelyet a jó szemű tányér- és talpnyaló pusztán a tapasztalat alapján ezzel a kemény axiómával leplezett le s tett rögtön közkinccsé?

A titok megfejtése, hogy miért nem tűnik el évtizedekig, akár századokig a rágalom marta seb, nyilván az, hogy az ilyenfajta véres fognyomnak a látványa is szerez „ferde kéjt”; olyan közgyönyört, mellyel a pszichológusok - az állatpszichológusok is - bőven foglalkoznak. Kellő szemlélet után ezeken a sebeken mi magunk is harapunk-marunk egyet-egyed: tudva vagy öntudatlanul. Csak két közeli példát, merőben a fenti lélekelemzők használatára.

Gyár- vagy bankszövetség, egyház- vagy szakszervezet, sport- vagy tudótestület, zene- vagy festőakadémiák, vagy vadász- és lepkegyűjtő társaságok tagjai közszerint elmennek, ha országuk főminisztere érdeklődő megbeszélésre hívja őket. Nem én, hanem Domokos Mátyás barátom csodálkozott el (jó harminc év múltán) azon: miképp, miért, milyen áttételeken minősülhetett eszmeárulásnak, fél-, majd egész hivatalosan is becsületbe vágó vádnak pusztán az, hogy egykor néhány író találkozott egy lapszerkesztőtársuk lakásán egy frissen sült miniszterelnökkel. „Fölajánlkoztak a kormánynak”, íratott le, kelt szárnyra, ideillőbb szóval: harapódzott el a már nemcsak írói, hanem egyéni becsületbe vágó vád.

Noha aki akarta, rögtön megtudhatta, hogy a találkozás éles összezördüléssel kezdődött, kölcsönös gyanakvás pillantásaival végződött, és hogy a megjelent írók feje ott is a század legnagyobb s legforradalmibb prózaírója volt, Móricz Zsigmond. Vannak tréfatudó statisztikusok. Egy ilyennek támadt arra is adatgyűjtő kedve: vajon hányszor jelent már meg végül tankönyvben is a „népi írók” (és Ady leghűségesebb fegyvertársának) néparuló felajánlkozása? A két éve lezárt fölvetel száma százon fölüli.

A másik példa az esetleges tanulmányozásra, lelki mélyokkeresésre.

A *Pesti Napló*-nak azt a lappéldányát, amelyben Szabó Lőrinc A *Vezér* című - a vád szerint (az akkor még ismeretlen) Hitlerhez írt - verse 1928-ban megjelent, kézből kézbe nyújtva megmutattam, majd fényképmásolatban magam is köröztettem nem sokkal a vád fölmerülése után a vád legnyomósabb tollú leírói közt. E nyilván különösen jóízű marnivaló megismérlésének számbavétele mindmáig nincs lezárva. Hogy hol volt 1928-ban Hitler? (A „vezér” akkor Mussolini volt, akit azonban éppenséggel nem Szabó Lőrinc ünnepelt versben vezérnek.

Dózsa - a legenda szerint - halála pillanatáig arcrándulás nélkül viselte kiéheztetett parasztjai harapásait. A szellemi élet éheseinek harapásaira halálíg van fintor, ha végül lemosolygó is. „Anyám nagybátyja régi pap, lila szín övvel kanonok” - írta le, hogy megtagadja vele a lelki rokonságot, szinte kamasz költőként Babits Mihály. Egy életen át kellett föl-fölszisszennie amiatt, hogy Pogány József, tán azért, mert nem szerette a lila színt, főleg övben nem - hogy idáig vigyük az oknyomozást - és ezért Babitsot, tanult és találó harapó érzékkel nem katolikusnak, nem klerikálisnak, még csak bigottnak sem - akkoriban ez volt a fölmarkolható sár -, hanem sunyi kongreganistának bélyegezte.

Úgy, hogy az a heg mindmáig föl-fölmerül; szerencsére már nem Babits művein, csak így módon is kéjsóvár agyakban.

Ezek mind távoli múlt példái. Kínál példát a Nagy Sándor által megnyitott listába a jelen is, a közeli, legközelebbi akár.

Közéleti szellemi világunk néhány éve méltán ígéretes jövőjű és föllépésű (úgy értve, hogy a közpályán is), eredményesen haladó férfit kapott. Semmi akadály előtte, semmi gáncs mögötte; amíg... Társaságba jómagam ritkán járok. Nyomatékosan jellemző tehát, ha hozzám is eljutott a „bizalmasan”, tehát már ezért fokozott hitellel a hír, országos tekintélyű művészek, sőt művészi irányítók révén is: a szóban forgó (addig csak jó hírrel övezett) férfit mégis csak illetheti gáncs: egyetemista fia disszidált, törvényszegően hagyta el az országot.

A cáfolat hosszú ideig elmaradt, feltűnően. Az apa hetekig: mintha nem is tudna a hírről. Éppen ő, az illető, az illett.

Ősz volt, az almaszedésnek diákok gyorsította hetei. A fiú szabolcsi almaszüretre tűnt el, hirtelen is, önkéntesen is, diáktársainak évenkénti népes csapatával.

Volt komoly politológus, aki a hír terjedését s tartósságát kommentálva a „maffia” szót kerülgette. Miért is ne működhetne a cselszövésnek legalább ilyen üzeme nálunk is, annyi válfaja virul, hatékonyan, világszerte!

Túlzásnak éreztem, hogy a jelenséget - szinte nemzeti hiúságból: más népeknél mi sem vagyunk hátrább tehetők - a szellemi banditizmus szervezeti tüneteként lássam. Súlyosabb tünetre véltem következtetni.

Már a pletyka a szereplési vágy válfaja. Figyelmet magunkra terelni, másokat élményben, meglepetésben részesíteni, elképesztetni, megdöbenteni, sőt elrémíteni: mi más fűti nemcsak a drámai színészt, a könyörtelen tollú regényírót, de még a sejtelmes finom szonettek remekelőit is.

Nézzünk lelkünkbe. A követ, a gyász hír hozója nemcsak a futástól piheg.

Hanem valami sötét kéjtől is, hogy ő hozza, ő osztja - milyen figyelem jupiterlámpa-fényében - elsőül azt a szívdobogtató hírt! Tartsunk fegyelmet a társadalomban. De még azelőtt magunkban. Pusztító híradást lehetőleg művészekre bízunk. Az ő eszközeik afféle aranymosó szíták; mesterségük jeligéje pedig: nem lehet szép, ami nem igaz. És csak az számít, nem a salak; ami kihull a szítán.

Március 3.

Flóra örvendetesen erősödik.

*

Én meg hízom; kerekül az én képem is.

Flóra Csoóri telefonját közvetíti, nem beszélnek-e én Kardos sírjánál. De hisz már Hidas búcsúztatását is azzal hátrítottam, ne csináljanak belőlem croque-mort-ot, sírbogarat, gyászhuszárt. Mögéje látok a családi hiúságnak. (Mikor N. I. búcsúztatását elhárítottam, a könnyektől fuldokló özvegy válasza ez volt: Életem legszebb napja ez lett volna - ebben a kinszenvedésben!)

Az egész nap aztán nehéz, veszélyes - volt perc, amikor azt hittem életveszélyes lett. Dél előtt erőltetett munka, hogy a darabot befejezzem. Délután 4-kor Czímer, hogy azon melegében fölolvassam. A konyhában, zavartalanul, Flórának is vendége jött, a kedves Pusztainé, a néprajzos, ők a padlástérbe mentek föl. Újra és újra kapucsengő. Senki sem nyit. Mert Marici meg az alagsorban mos. Végre én megyek át Ikához: „csengetnek”. Azon háziruhában fut ki a dühöngő szélben a kapuhoz, én meg föl Flórához: foglalkozzanak a kis Bálinttal, ne épp most verje s nyitogassa a konyhaajtót. Lejövet a lépcsőházban magas, fiatal nő. Igen, engem keres, Mi ügyben? - kérdem, kezemben a dráma kéziratával, fejemben, hogy mit is válaszoljak Czímernek. Újabb és újabb suttogást hallok csak, szipogást, ömlő könnyek közt: „Kardos László meghalt.” Reggel már idetelefonált Csoóri. - „Én már jártam önnél, és most...” Ismét suttogás, és könnyek. - Bocsásson meg, várnak rám, félbeszakított munkára. Otthagytam, de ott a nyugalmamat is. Tízperces fölolvadás után olyan görcs végig hátul a koponyán, amelyet még nem értem meg. Folytattam, de erre doboló lüktetés is az agyban.

Megkértem Czímert, hagyjuk abba - még az ő véleményét is, noha az eddigiekért is „életed tán legjobb darabja, stb.”. Másfél óras séta a ház előtt, a fagyos szélben. Vacsoraidőig. Étvágy semmi, de bor és bor - orvosságának bizonyult. Fél üveg ürült ki előttem, egyedül ültem a konyhában. De aztán Flóra vezetett föl, tapintatos támogatással, és adott be nem is tudom mennyi és milyen nyugtatót, altatót. De 1/2 3-kor már ébren, a depresszió magvaként azzal: ki lehetett az a nő, hogyan kérjek tőle bocsánatot. Miért jött be épp hozzánk rohamszerűen zokogni és dadogni.

Március 4.

Gyötrő újjáélése a tegnapi napnak. Hogyan is történt? Délután négykor Czímer, hogy fölolvassam a (mondhatni két hét alatt összerögtönzött) színdarabot (a *Szerepek-et*), de félóra múlva megismétlődő csöngetés, melyet csak Czímer jó füle hall. Flórának is megbeszélése van (Pusztainé, az etnográfus), a csengetést (fönt a padlásszobában) ők se hallják. Végre Ika megy a kapuhoz, a kicsinyek szobájából, mezítláb, kendő nélkül. Egy ismeretlen nő (lány) alig hallhatóan, könnyező szemmel: Kardos László meghalt! Én, épp Flóra fölvezetésében, most az emeletről, de még a félbeszakított dráma kéziratával a kezemben: „Tudom kérem, mit tehetek?” S ő csak topog és susog és sír. Belém villan: Flóra már elhárította Csoórinak, hogy most is halotti beszédes gyászhuszár legyek. Bocsánatot kérve folytatnám a fölolvadást, de - pattanásig feszül már az agyban a bozsgás. Czímer el. Séta a hulló hóban. S aztán félliter villányi vörös - agyamosásul. És most reggel is - a kialvatlanság ellen most meg tömény szeszt innék, az öntudatvesztésig. Kardost évek óta nem láttam. „Vezérszerep vár!” - mondta a múltkor Boldizsár. A friss sírokra állva?! családi kérkedésül?

*

Czímer 4-kor. A tegnapi tapasztalat után nem olvasom föl a darabot. A hátralevővel - kétharmad résszel - fölvezetem a padlástérre. Tán kibetűzi ő is a kéziratot. (A *Sorsválasztók-at*.)

Másfél óra múlva lejön: remek. Tán a legkülönb. Izzó jelenetek.

Apró javításajánlatok. Adják elő még a nyár előtt?

Ne, akkor még a nyáron is érlelhetném.

Viszont: a kéziratot, ha neki adnám. Azt Flórától kell kérnie.

Március 5.

Véronique, Charaire ebéd után. Kovács Andrásék hozzák be az állomásról. Bécstől már vonattal jött, és csak odáig repülön, Ausztráliából.

Nagy beszámoló. Pontosán abban a rítusban, mint mikor én Ozorára megérkeztem akár Párizsból, vagy Rómából. Ki hoz föl Pincehelyről, mit adott a kocsisnak, láttad a bedőlt aklokat Sárállásnál?

Anyja - remek asszony - most a rákoperációja után is személyesen vezeti Sidneyben a patikáját, minden reggel elsőként van ott, a napi uszodát se hagyva ki.

Március 6.

Munka: a színdarab megfésülése - de ne bepomádézása! Kócosan lenne olvasmányosabb, de - Este az új angol követ (Cartledge) első fogadásán, az Angliába utazó írók tiszteletére. Vajda bevezetői után a magyar versek angol fordításait olvassák föl a követség tagjai - maga az új követ is! -, megnyerve rögtön mindnyájunk szívét. Aztán ugyanazokat a verseket magyarul a szerzők. Biz feszengőre untatva a szinte csak angolul értő hallgatóságot, amely ebből semmit nem értett.

A szünetben a sajtóattasé (aki járt nálunk még az előző követtel):

- Mért nem megy ön is Londonba?

Olyan értelmes az arca, hogy körülbelül ezt mondom:

- Utálok estélyi ruhában ismeretlen államtitkárok és államtitkárnék mellett vacsorázni.

- Az apám meg bányász volt! - ölel át nevetve -, de még olyan, hogy széntől feketén jött este haza, és anyám lavórból mosta meg a hátát. Egymás mellé ültünk egy-egy pohár sörrel.

Később egy olyan jellegzetesen angol lady, hogy képeslapon lehetne sokszorosítani, egy másik követségi ember felesége, mellém lép:

- Ön az a legnagyobb magyar költő?

- Mivel lehetek szolgálatára?

- Szeretném homlokon csókolni.

- Tessék.

Boldizsár hozott is bennünket,11-re; de Véronique-kal még jó félórát, meghallgatni, mit végzett ő a közös magyar-francia film dolgában az illetékesekkel. „Ça ira.”

Március 7.

Átadva a befejezett dráma - Flórának, gépelésre. És most? Az ígához szokott állat fegyelmével az asztalhoz. Nagy boríték: az Írói gondok elkezdett kis esszéi. Ez is gyenge, az is. Négyheti eltávolodás tőlük élesre tette az önbírálatot.

Ettől - váratlanul - föllélegzés. Gyengül a képesség, nem kell hajszolnom magam. Nyugodtan nézhetek a halál elé: nem kérhet többet tőlem az élet. Ritka nyugalmi érzet. Mintha máris a sírban volnék, túl szerencsésen az utolsó percek szégyenén, a testi-lelki meggyötörtetésén.

Március 8.

Délután a *Filmkultúra* riportereként Kőházi Zsolt, már elháríthatatlanul a többszöri jelentkezése után. Magnetofonba szabadon. Hogy aztán én dolgozzam át olvasható művé, ami a fülnek is fáradt dadogás volt? Erre nem vállalkozhatom: négy-öt napi keserves és megalázó munka; inkább rögtön én, tollal - ha kötélnek állnék.⁵

Roppant fáradtság - Véronique színes beszámolóira is. Fejzúgás, hosszú föl-alájárás előbb a szobában, aztán kint a szélben.

Március 9.

Kis híján nyaktörés, valóságos. Reggeli tornám tartozéka - ha el nem feledem -, hogy a hanyatt végzett lábgyakorlatokat megtoldom azzal, hogy (hanyatt ugyancsak) a két vállamra vetem föl magam (nem a fejre, mint hajdanán) s úgy kerékpározok a levegőbe. Sokáig a fejemhez eső fal felé fordulva. De ott épp üvegkeretes nagy kép függ. Hogy véletlenül le ne rúgjam, egy idő óta a heverő másik végén csináltam. Ott, ahol nincs fal a fej megtámasztásához. Egy kicsit arrébb lendültem, átfordultam a fejemen, úgy szorulva a heverő és két szék közé, hogy mozdulni sem tudtam, s csak a nyak ropogásából észleltem, hogy élek. Végül is Flórának szóltam át, az ő heverőjét a kémény teljesen elkülöníti az enyémtől. Volt riadalom, utólag. Valóban, egy billenés arrébb, s tán a nyakcsigolyám töröm, a hóhérok módszerével. Pillanatnyi halál lett volna. S így nem a jobb vásár még?

*

Pest szellemi életének hírei a legfelsőbb s legalsóbb régiókból, azóta témák a mi lakásunkban, amióta Veronika nálunk lakik. Reggel bemegy a városba, vacsora alatt beszámol. Az ő füle, a párizsi asszonyé, egyszerre panaszfölvéző iroda és a dicsekvés lerakódó helye. De remek út, amíg a fülébe vett anyag a nyelvére kerül: európai szellem szital és minősít.

Este (vacsora közben, mert a TV nálunk a tálaló melletti sarokban van) harminc évvel ezelőtti olasz film: a Hűtlen asszonyok. Megingatja egy percre a napokban interjúba mondott véleményemet a film fogyatékosága, hogy még nem tudja megközelíteni a többi művészeti ág viszonylagos halhatatlanságát. Szerkezet, erkölcs, klasszikus igényű. A rendőrfelügyelők: maradandó színjátás. A darab morálja? A mai terrorizmus; az egyéni igazságszolgáltatás. Az angyalian viselkedő - de nem elég jól ábrázolt - hősnő körül tette kényszerítően záródik be a társadalmi igazságtalanság. Társadalmilag ártatlan selyemfiút öl meg - föllélegzünk, hogy mégis harcol a „rend”-ért - a bosszú.

A szakmán belül

Március 10.

A kötetlen vers csak akkor hátrány, ha félreérthetetlenül megértem, hogy a költőnek milyen nyersanyagot sikerült belékötnie.

*

---

⁵ Egy halandó műfaj büvkörében. Kőházi Zsolt interjúja, 1980. (L. *A költő felel.* Szerk. Földes Anna. Szépirodalmi, 1986.)

A dilettánsnak csak ihlete van. És muszáj írnia. Isteni kényszer, hogy fölvegye a tollat. Eddig a pillanatig tehát büntelen.

*

Pirulok, ha érvényesülök. Ahogy a futás végén. Egyrészt: kik közé jutottam! Másrészt: kiket hagytam el! Az elismerés nemcsak plecsnival jár; billoggal is. A dicsőség nem azokra vet csak fényt, akik kapják, hanem azokra is, akik adják.

Lezárt vita záradéka

Feleletül a „nagy gesztusra” - hogy katonásan lerakta és lerakatta a fegyvert - nagy gesztust, katonás bajtársiasat várt. Minden alárendeltjét, kivégezték, meghitt barátait, kenyeres kamerádjait is. Sakkpartnere hóhér volt. Épp csak őt magát kímélte, hogy élete helyett a becsületét, a jóhírét vegye el, országnyi sötétből a mécset. És most az ő részéről a lépés, az utolsó? Föláll az asztaltól? Visszavonul legalább tévedése áldozatainak temetőnyi sírja mögé, ott tartani tovább a frontot, melyet egykor országa bízott rá? Ösztöne nem ezt diktálta. Szüreti díszkosárban évtizedeken át szőlő ajándékot küldött egyenest a Hóhér kezébe, személy szerint - ez a helyesebb szó - a császár lába elé. Nyugdíjat igényelt, majd reglama szerinti nyugdíj-emelést, eredménnyel. Igazánból most rakta le a fegyvert. Ebfejsimogatás és fokozódó taps közepette, a példaadó szerepért. Drámaian, fehér-feketén, igen.

Hős katona és gyáva vezér, erős kéz, ütni közelre. Písla pupilla, látni előre. Kemény a kard - ki, rohamban. Puhány a civil virtusban. Hegyi hóvihárban, kánikulai porfellegben marsoltatta seregét, akár étlen-szomjan, de fogalma sem volt, hol az igazi hadszíntér. Vasakarattal érte el a pillanatnyi célt, így vesztette el a jövőt.

Március 11.

Peuser Lóri - a füredi kitűnő orvos (nemcsak szakmát, hanem jellemet és önzetlenséget is tekintve) - telefonja. Veje jönne föl, dedikáltatni. A dedikáció kisfiuknak szól: Kukorelli Zsolt; Genfben jár elemibe, de magyarul is beszél. Apja ott valami gazdaságpolitikai tudományos intézetben dolgozik. Megbízást is hoz, előadásra Genfben, franciául. Nem.

Este Veronika búcsúztató vacsoráján Csoóri, Konrád, később Makk. Elmélyült s mégis szárnyalóan szellemes vita a világ és az ország rossz közhangulatának okairól, gyógy módjáról.

És - a hazai jobbak szóhoz juttatásához, független orgánus híján tán az Új Tükörben? Vagy - tüntetően a Tiszatájban?

Március 14.

Siklós Olga - hangfelvevővel: felolvasni a rádióban a gyermekekre vonatkozó verseimből.

Ugyanakkor Jordáky Lajosné Erdélyből, Fényesné - ugyancsak erdélyi özvegyel.

Sok már az ilyen is - igaz, egész napi munka ráadásaként. Öt verset is közölhetővé írtam át, kettőt mondhatni kapásból: röppenő ötlet hálóba fogásával. (A *Hegyi város*, a *Nagybátyám*.)

Március 16.

Az angol követség magyar irodalmi estjének szünetében Pilinszky átjött a termen s az egész szünet alatt megrázóan panaszkodott s kért tanácsot. Miről, miért? Napokig sajtoltam az agyam, hogy csak egy mondatra visszaemlékezzem; hasztalan.

Ma ébredéskor egyik pillanatról a másikra szinte mondatról mondatra úgy szolgáltatta a fejem, hogy gyorsírásba diktálhattam. A már-már tűrhetetlen depresszióról mondta el a tüneteit, én a vigaszaimat, tanácsaimat. Naponta már reggel munkára kényszeríteni a tollat; mint az egér a fogait.

Sára Sándor Veronikáért. Torzonborz szakálla már őszül, köpcös alakján a jó külföldi öltöny sem mutat. S felesége a város tán egyik legszebb színésznője. Képzeletben is szépül egyet, ahogy Sándort nézi; s hallgatom egyvégtében ömlesztett helyzethíradását a magyar film menthetetlenségéről.

Március 17.

Délelőtt telefonon Kornidesz: mikor hozza el a meghívót a pártkongresszusra? - Kik lesznek még ott meghívottak? Hosszú sort mond Benjámintól Juhászig. És Illés? Ő is? Külön ketrecünk lesz? Nem érti - vagy nem viszonzozza - a tréfát.

*

Crimen laesae nationis: a nemzetsértés bűnét először Kisfaludy és Kazinczy híres kibékülési levelezésében olvastam. Himfy marasztalja el benne a Széphalmi Öreget a magyar nyelv nyaklótlan újítgatása miatt.

Kisfaludy akkor Kazinczy irályát nem édesnek, hanem émelygősnek érzi. Őt magát „utálatos, nevetséges magyar harlequinnek”, „vén francz és német nyavalyatörő fiá”-nak, aki „asszony-természetével” uralkodni vágyván csak dicséreten kapkod: csapodár, részrehajló; irigy, elmés, kellemes, tüzes kofa lelke szorult belé. De ő azért nem haragszik rá, „minden harapását megbocsátom”, mert ő - Kisfaludy - egyenes, az ő „egész literatúrája” a hazafiság. Kazinczy-nak épp csak gallo-teuton-hungarizmusát nem bírhatja, mert ő azt szívéből-gyomrából utálja s utálni fogja, míg csak életben lesz.

Holott akkor már úgy egymásra voltak utalva, mint a jobb kéz és a bal kéz. S valahol az irodalmi gráduson is egymás mellett álltak.

De...

*

A *Lettres Françaises* 1968. február 6-i számában Tristan Renaud így fejezi be a Hideg napokról írt langyos bírálatát: De szabadságát Kovács filmje azzal is bizonyítja, hogy insidieuse⁶ kérdés fölvetésére kényszerít bennünket: melyik rendező - és melyik országban - beszélhetne így a *saját* hadseregéről. A kérdés áll, de a válaszolók nem tolonganak.

La question étant posée, ne nous bousculons pas.⁷

*

Egy órakor Flóra a Farkasrétiben, Kardos László temetésén. Beszámolója: nagy tömeg, valaki elszavalta az *Egy falusi forradalmár sírjánál*-t.

---

⁶ álnok, alattomos

⁷ A kérdést fölítették, ne tolongjunk.

Ötkor Domokos Mátyás feleségéstől. A Beatrice sikere. Az Új Tükörbeli cikkem nyomán a beszélgetésből: Komoly a villongás Aczél és Pozsgay között. Aczél azért merevedik „balos”-sá, nehogy őt vádolják meg liberalizmussal az igazi balosok, hogy hátranyomhassák.

Tolsztoj öregkori nacionalizmusáról, Nyugat-ellenességéről. Zsdanov belőle merítette az érveit?

Március 18.

Kornidesz elhozza a meghívót (egy szép ajándéktáskában) a pártkongresszusra. Beszélgetés - humort tudó ember, mégis. Szabad véleménye a cseh-román helyzetről (velünk szemben).

Alig megy el, Czímer. Fejfájdító új magyarázás a darabról: oly ellentétes véleményekkel, mintha más álláspontját mondaná? Nem írom át: alapfölfogásunk különbözik. De kísérletül egy példányt kiegészíteni az ő - ök? - kívánalma szerint.

Közben Pozsgay levele, az Új Tükör-beli cikkről.

Március 20.

Írószövetségi telefonok után Pascal Gilevski, macedón író és fordító - kétnyelvű versgyűjteménye, mert a macedón-szláv nyelvet a többi délszláv is érti. És meghívás a négynapos költői fesztiváljukra - melyről Frénaud-nak és Guillevic-nek annyi dicsérő szava volt. De nekem semmi szereplést, kitüntetést se, ez a megállapodás, ha mégis megyünk.

És végre némi kép: kik is a macedónok. Annyi tartományuk van, hogy országuk egy se. Négymillió; fele külföldön. Csak Sidneyben kétszáz ezer.

Március 24.

Kornidesz kocsija már 9-kor a ház előtt. Fölvesszük Juhász Ferencet. Az Építők székháza előtt már nyüzsögnek a nagy luxuskocsik. De a kiszállók épp úgy sorba állnak, mintha bent kenyeret vagy banánt osztanának. Az előcsarnokban már fényképezés. Ismerősök, akik tegezve szólítanak, de - kik is? Tompul az emlékező részleg az agyban.

Az erkélyen Varga Imre és - nagy ölelések után - Sulyok Mária. A terem már tele.

Sehol egy szakáll; vállra omló haj sem (ahogy az imént még az utcán). De a nők mind kibodorított, gondosan festett hajjal - arcfestés nélkül. Ékszer csak (fölülről ezt is jól látni) karikagyűrű. Szoliditás hát, mint Ozorán az esküvőn.

Kádár - tagoltan, jól - jó hangsúlyozással beszél. (Előtte kellemes hangon Németh is.)

A szünetben Illés Endrével. Az Erzsébetről - nem mondom meg, hogy már írtam is róla.

Ebédre autóbuszon valami pártfőiskolába. Itt Benjáminnal, majd Boldizsárral, Pethővel együtt. A nagy téma: Kádár belefűzte beszédébe: a magyarság egyharmada a határokon kívül él; „nélküled ez nem hangzott volna el” stb. Hogy kerülök haza? Veress Péter szívélyessége, hosszan telefonál, hogy értem jöjjön a kocsija. Sulyok Mária is beszervezzük. A belvárosban száll ki - egy százast próbálva ráerőszakolni a sofőrre. Ez - bizonyítandó kicsoda? - igen hozzáértően beszél velem a mai divatos rossz versmondásról. Így én meg sem sérthetem a kikészített borraivalóval.

Március 25.

Félelmetes, hogy a legkedvesebb ember halálát is egyetlen pillanat alatt kell tudomásul vennünk - írja Illés Endre. Aztán: És még félelmetesebb, hogy rögtön elfogadjuk aényt.

Szeretteim halálát tudomásul vettem, de rögtön soha nem fogadtam el. A ténnyel hosszú-hosszú ideig csaknem úgy küzdöttem, mint diákkoromban egy képtelenül nehéz matematikai feladattal. Léptenként kellett kibogoznom, elmémmel birtokomba vennem. Sokszor soha meg nem oldottam a képletet. Elfogadtam? Még azt sem. Csak megszoktam a látványát.

Március 26.

Most 1/4 9-re a hivatalos kocsí. Ismét Juhász fölvetelével. Kivételemmel tegnap is itt volt mindenki a szellemi élet erkélyén.

Benjámín: „Jó, hogy találkozunk...” és kerülgető mondatokban, hogy „ellenvetés” van a francia foglyokról írt cikkem miatt (az *Írói gondok* rovatban). „Tudod, milyen érzékenyek az oroszok, a Trianont célzó erős mondat úgy nem jelenhet meg.” - „Küldjétek vissza.” Csak azt a passzust kellene kijavítani.

Később kint a folyosón, a büfében (hogy bevegyem a Flóra követelte orvosságot) Szent-ágothai: Milyen rossz állapotban van Aczél, mi vár rá? „Mi várhat?” Célzás, hogy háttérbe kerülhet.

A 11 órás szünetben az erkélyen lévők egy lenti terembe: Kádár találkozik velük külön is, mint tegnap a veteránokkal. Asztalok, 4-5 fotellal köröttük, távolabb olyan asztal, amely előtt pamlagféle: a díszhely. Előbb a bejárat mellett ültem le, de odakormányoznak a pamlagos asztalhoz, nyilván Kádár mellé. Erre a helyre Ruttkait tuszkoltam, én távolabb, külön karszékbe.

Kádár itt is beszél, állva: tréfálkozva komoly dolgokról is. Felém ujjal mutatva többször is megemlíti a nevem már a nemzetiségi problémákról szólva, melyekről „Illyéssel már voltak gondolatcseréink”. Boldizsár biztat, szólaljak föl, mindenki ezt várja. Valóban: a várakozás csöndje, hogy fölálljak.

De ülve mondom el: a magyar szellemi élet nem teljesítette a feladatot annak tudatosításában, hogy jó internacionalista csak az lehet, aki a saját népének is megkíván annyi jogot, mint másnak. Aczélt közelembe intettem s védtem, hogy ő rendet teremtett, de van egy réteg, amely minden alkalmat fölhasznál arra, hogy csak rosszat mondjon a magyar nép közelmúltjára. „Hitler utolsó csatlósa” hangoztatásával, ami történelmi hazugság, mert hiszen...

De erről tán más is megemlékezik. A végén ismeretlenek (a fényképészek körül) jöttek szorongatni a kezem. De írtak már mindent gyorsírásba is.

A folyosón Aczélhoz: Rég nem láttalak, hogy vagy? „Igyekszem, amíg lehet. Lássuk egymást. - A jövő héten már szabad leszek.”

Boldizsártól: Nem voltam túl ingerült? - Nem annyira, mint máskor.

Bognár ült mellettem az erkélyen s beszélt a gazdasági lehetőségekről.

Az ő kocsiján jöttünk Juhással haza, nem ebédeltünk ott.

*

Benjámint hiába keresem az ülésteremben, hogy visszakérjem a megcenzúrálandó kéziratot. Így délután Flóra beszél velem telefonon. Viszem minél előbb. És - írjak ezek után valaha is az Új Tükörbe?

Március 27.

Délelőtt ismét a Kongresszuson, Kádár szabadon beszél, közvetlenül. Kint voltam épp az előcsarnokban, amikor állítólag ismét célzott a velem való „vitái”-ra.

Este ismét a választás kihirdetésekor. Fehér Lajossal, Fockkal. Az ő irányuk valósul meg mégis?

Aczél bent marad a régi helyén. A Népszabadság új szerkesztője Várkonyi Péter.

Március 28.

A *Husz* bemutatója a Nemzetiben. A teljes családi és baráti kör. A viszontlátás vidámságában („Laci egyetlen darabja, amelyben a főszereplő nem Ella. Mert nincs női főszereplő.”) Látványos - nyilván roppant költséges - előadás. Hallásom oly rossz, hogy nyilván nem érzékelem: érvényesül-e a szöveg - a gondolat - a szemnek nyújtottak mellett? De Flóra sem hallja egészen jól.

A szünetben Illés Endre (sikeres) előadásában értesülök róla, s élvezem, milyen „szellemesen” bíraltam le Kádár előtt a szellemi élet magyargyalázóinak túlbuzgalmát, Teleki Pált is védve. Az öngyilkosságát is kigúnyolnák! Mintha Dugovics Titusz is csak ravasz számításból rántotta volna magával a törököt.

Március 29.

Reggel Flórával: Mit csináljunk azzal a nem is kicsi koffernyi levelezéssel, melyet Lőrinc ránk bízott - megőrzésre, azaz hozzánk küldött, utasítás nélkül. Épp csak belenéztem - nem olvastam el Erzsike (és Lőrinc?) szerelmes leveleit. Adjuk át a Szabó családnak? Azt Lőrinc is megtehetné volna. Vagy Vékesné (Korzáti) családnak? Lőrinc nekik is odaadhatta volna. Flórával Illés Endrétől együtt kértünk tegnap este tanácsot. De ez nem jogi kérdés!

Aztán: publikálja-e Flóra a József Attilától kapott leveleket. Kommentárral? Írja meg ismeretségük történetét? Hogy ő mit válaszolt mindig röviden? (Mert mindig mindenkinek rövid - tartózkodó - levelet írt.) Vágó Márta számomra elriasztó íróiskodása. Egyszer Flóra írt már erről hagyatéku Ikának. Azt én szándékosan nem olvastam el. Most is azt mondom: írja meg emlékeit úgy, hogy az én szemem elé sose kerül. Vegye elő egyenként a leveleket s a hozzájuk fűzött ismertetésből önként kialakul tán egy egész életrajzrészlet, íróiskodás nélkül, tehát hitelesen, vagyis végül mégis igazi írói munkaként.

Március 31.

A ma nyolcvanéves Lőrinc sírjának megkoszorúzása.

Útközben - a Szövetség kocsiján - egy pillanatra be a Mártírok úti kis írotolljavítóba. A tulaj meghatva áll föl, szorongatja a kezem. Ez a megtiszteltetés! Minden sorát hazaviszem a családnak is. Hogy végre valaki! Méltóan, ahogy kell!

Aztán, a rendelőlappal kitöltése előtt: - Hogyan is tetszik írni a nevét?

De csak nem tudja a helyére ékelni az ypszilont.

A sírnál; napsütésben Szabó Magda arca tatárosabb, mint valaha.

Biztatnak beszédre, akármilyen rövidre is. Hazajövet csak Flórának és Fodor Andrásnak mondom el.

- A halott, aki itt nyugszik (Tóth Tihamér óriási sírkertje mögött), nyugtalan halott. Még mindig nincs a maga helyén. Máris nyugtalanítóan mozog, emelkedik. Tíz év múlva tán már egeket kér. Száz év múlva pedig, beigazolja az 1957-es jóslatomat: a század legnagyobb magyar költőjének helyét vívja ki.

*

Náthás az egész ház, a pici Judittól föl hozzám a nagyapáig mindenki prüszköl s versenyt fújja az orrát.

Este mégis el a Vörös Csillag moziba, a Békeidő bemutatójára.

Kabátban ülünk be a nézőtérre. Huzat, mert a keresztajtók kitárva.

Az „ízés” tolnai szőejtés.

S a kísérlet. Vannak mozisterepek, melyeket a szakma civiljei jobban eljátszhatnak a hivatásosoknál. Parádés kocsisok Gyámon, Egresen. Egy igazi finánc, pincér! de még tanár is.

Haza Kun Miklósékkal. A két éve még félszeg feleség feloldottsága.

Lenyeljem mégis az ostoba cenzúrázást? Kedvem nincs most már csinálni, amihez pedig fülni kezdett a fogam: A lélek. Ha az ember fegyelmezi magát, az önkényeskedő azt hiszi: kitüntet a közléssel. Tehát: nem.

Április 1.

Zsúfolt nap: vizsgáztató nap. Vámvizsgálat szinte, mi van még bennem a férfikor útra-valóiból.

Ikával le a városba, kora délelőtt. Mikor jártam utoljára gyalog pesti utcákon? Két éve? Ha nem több.

Leparkoltatjuk a kocsit a Rómer Flóris (Zárda) utca és a Mártírok útja (a Margit körút) sarkán.

Először a töltőtolljavító kis bódéjába. Átveszem, kifizetem a mintegy csalétkül kijavított valódi tintára járó japán tollat: hátha ez rácsábít az írásra. Veszek Ikának is két mutatóujj nagyságú golyóstollat.

Gyalog megyünk a távolibb üzletek felé, és ez a vizsga. Észreveszem, hogy Ika kedvemért lassítja a lépteit és minden járdaszélen belém karol; szorosabb karolással vezet át az úttesten.

Teafőzöt nem kapunk - „hiánycikk”. Talpas poharat veszek, hármat. Mert valaha ilyenből kortyoltam volna - vörösbort. De hisz - mikor lesz szabad nekem ismét bort innom.

Cipőbolt. Az árusító rám ismer, mint lelkes tévénező; kutat a raktárban oly barátian, hogy megmutatom neki: ebben a fekete cipőben nem járhatok mégsem követségi fogadásra: az egyiknek az oldala végig repedőben van. Elhiszem, hogy amit ajánl, egy kis hordás után kitűnő lesz.

Át Pestre - Ika türelmes, készséges. A nadrágboltban is nagy szerencse: kordbársony nadrág nincs a városban, de egy - mértéken felüli - darab „lóg itt valahol”. Nagy nekem is, de csak a szára, azt meg otthon Marici is levágja, fölvarrja.

Aztán gyermekholmikát vásárolunk, itt én vagyok példásan türelmes.

Mindez persze a névnap ajándék - Flóra részéről. Ő a hirtelen hideg miatt nem tartott velünk. Délután váratlanul egy székelyföldi pedagógus. Közel a hatvanhoz. Először jött ki Európa felé, a világba.

Aztán Sinkovits a svájci állampolgár Fáth Lajossal. Igen rokonszenves.

Majd Bibsiék - Ferenczy Sándor unokatestvérem és felesége. A gyermekeikről. Náluk jártak Kanadában és az USA-ban. Tárgyilagos megfigyelők és hiteles szavú beszámolók. Pitykó, a fiuk, rákkutató professzor (felesége kanadai francia), vejük japán orvos. Mindkettőnél két-két unoka.

Este Bessenyei Ferenc virágcsokra, Napóleon konyak ajándéka, névnap meghitt sorokkal.

Április 6.

Húsvét vasárnap. Dél felé nyílik egy résnyi világosság az égen - csaknem egyheti borulat, eső és - az évszaknál hűvösebb időjárás után. S egyheti heveny influenza után. Aludtam. Elaludtam újra és újra, noha csak azért feküdtem már délelőtt vissza a heverőre, hogy a fájó csontjaimat pihentessem és a gyomorfekély fájdalmait csitítsam.

Közömbösség, ahogy már a nátha időtartama alatt megszokhattam, még az iránt is, hogy: semmi kedvem sincs, semmi az íráshoz (nemhogy képességem). A szerencse: Flórával egyre meghittebb a párban öregedés.

Április 7.

Depressziós hajnalok, reggelek - estig! Gyógyszer - ha lehet: heverni szemlehunyva, ha nem is az elalvásig - a tudatcsökkenésig.

Ágyban: ágyon (mert felöltözötten takaró alatt), estefelé Gulya János feleségével, két sikerült serdülő növendék gyermekével Göttingából (ott tanít a finnugor tanszéken összehasonlító nyelvészetet). A kislány szakasztott az anyja mása; főleg a vörösszőke hajával, ami anyját is különös módon megfiatalítja: gyermekien vörös az ő haja is. A németek bizony - a fiatalság - kezd büszke is lenni a villámháborúk sikereire. Ha nincs Amerikában is „faji ellenség”, övök a világ. A maguk érdeméül „tudják be”, hogy rokonszenveznek a magyarokkal.

Április 9.

Reggel fél kilencre a János Kórházba Flórával; Ika vezet. A panaszokra: a szokásos vizsgálat; Noszkay is, Wabrosch is azon a véleményen: be kell feküdnöm legalább két hétre. „Kivizsgálás”, de injekciós kúra is.

Tréfás hang, jókedvűen búcsúzunk.

Itthon Aczél kézírata, amelynek „átnézésére” már tegnap megkért, Flórán át. Világos, jó összefoglalás József Attila pályájáról. Ez lesz az ünnepi beszéd. Néhány nyelvhelyességi javítás és a végére ajánlat: hasonlítsa össze J.A.-t a többi modern költővel, akik a proletárság ügye mellé álltak - Majakovszkij, Wolker, Aragon, Éluard, Nezval, Neruda: azoknak csak parciális teljesítményeik voltak. A szocializmus elméletének is első nagy versbefoglalója J.A. Ez lehetne egyszerre nemzeti büszkeség is és a világirodalom gazdagítása.

Fekvés, fáradtság. Szorongás, mit hoz a kórház.

Április 10.

A *Zsilinszky emléke* „hat sorban is nagy vers”. Pedig kiáltó benne a költői fogás. (Hideg, hó, látványos tél és bent a düh tüze.) De hát: így megy az ipar. Flóra emlékszik, hogy volt a versnek folytatása is. (Hogy Zsilinszky az úton megszökhett volna, de vállalta - megvetésből - a halált.) És: tegyem még ezt is bele. Nem, a vers a rövidségével üt, golyóként.

Fájdalmak. A kórház mégis elkerülhetetlen.

Április 12.

Ilyen-se-volt-még jelenet a napokban, Sinkovits búcsúzkodása közben. „Sietnem kell, Gyula bátyám, hétkor előadás: a *Husz*”.

- Hogy sikerült a bemutató?

- Láthattad, én kérhetem töletek.

- Tőlünk? Mikor volt?

Teljesen elfeledtem. S még Flóra erősítgetéseire sem indult meg az emlékezet gépezete.

- Ella mellett ültünk, a második sorban.

Hasztalan.

S mi világosult egyszerre a fejembe. A végén kezdve, a máglyajelenetnél. S aztán szinte túl aprólékosan.

S most Flóra, igen kedvesen - elkerültetné velem a röstellnivalót, hogy már ilyen kihagyások is fenyegetnek.

Ez ellen emlegetett épp valami új gyógyszert a múltkori Fáth Lajos, majd Ferenczy Sándor. „Préselt lucerna” és egyéb természetes növényi kivonat.

Április 13.

Végszó - s összefoglaló - a hazai „dekabristák” kezdete vitához. Népét, a proletariátust is belevéve, tehát a nemzetköziséget árulja el, aki nemzetének - anyanyelvének - kisebbségeit cserbenhagyja. A hazaárulás itt úgy fedi a marxizmus elárulását, mint az egyik krajcár a másikat.

Este Vas Zoltánék, hirtelen összeütött vacsorára. Most jöttek meg hatheti utazás után Amerikából, Mexikóból.

„Nem lesz háború.” De bonyodalom a pusztulásig - feleltem én.

Üzenet Kovács Imrétől életrajzi adatokért, irodalmi világlexikonba. És Flóra ebben is kötélnek áll, még ilyen vízholdnak a reménytelen óceánba.

Április 14.

Csoóri és Éva hideg vacsorán. Más gondjai tán a legjobb csitítók a saját gondjainkra. A másoké kiváltképp Erdélyből, a Felvidékről szaporodnak - vagy csak hozzám gyűlnek szaporodva a rossz hírek. Csaknem tréfálkozva folyik le az este - akaratlan öncsítításul.

Április 15.

Telefonálások a svéd követségről. Igen fontos - tudósi rangú - szociológus utazik Bukaresten át egy sereg Duna-völgyi országba - helyzetanulmányozásra.

Nagy fölkészülés hát: mikor jöhet, hogyan fogadjuk. Még Ika is beszerveződik: ő készíti majd a nyugtató teát. Közben küzdelem a depresszióval.

Végül is - nem tud idejönni ma, mert a balatoni út túl hosszúra sikerült. Holnap. Holnap már a kórházban leszek - nyilván erősen gyógyszerelve.

Így maga a követ jön - átadni a kérdéseket, átvenni a „felvilágosításokat”.

Vékony, sötét bőrű, eleven kis ember. Anyja spanyol volt. Művelt, kitűnő francia tudás - de közgazda.

Így is élénk - jó kétórás - társalgás tudományos szinten. De kellően megerőltető: a depresszió visszanyomását is beleszámítva.

Április 16.

Nyugtalan éjszaka, szorongás. Csomagolás reggel is a kórházba. Öngyilkossági hangulat, sőt készség. Minek javítgatni a meg nem javíthatót? Sírógörcs a torokban, ha csak panaszkodnék is. Tehertétel szinte, hogy az agy mégis jól működik.

*

Reggel a kórházban. Ika hozott el bennünket, segített fölcipelni a bőröndöt a kórházba való holmival. Különszoba az I. emeleten, fürdőszoba nélkül. Zuhanyozó közvetlenül balra a folyosón. A WC a folyosó végén. Bezárhatatlan fürkék. De majd kapunk kulcsot.

Rögtön vizsgálat, röntgen, mellkas, váll, hát, medence, EKG. Márton István, belgyógyász.

Április 17.

Vérvétel, pipettákba, több üvegcsébe is.

Csontvizsgálat, előbb egy liter víz ivása. Át a belgyógyászati laboratóriumba, az új gép elé, az asszisztensnők közé.

Április 18.

Veseröntgen. Infúzióval sok folyadék a vénába. Félóráig majdnem meztelenül a hideg, nyitott ablakú teremben. Fürge, öregecske kis asszisztensnő. Átfagyva föl. Forró zuhany. Ebéd után Szabó adjunktus intravénás injekciója, hosszan tartó, fájdalmas, enyhe hidegrázás.

Április 19.

Az első fájdalommentes - no: elviselhető, fájdalmat is jól tűrhető nap.

Az intravénás beszúrás is simább. Tréfálgató hang az orvosi kérdésekre. Sajnálom, hogy Ika tegnap s nem ma jött be: aggodás nélkül ment volna haza.

Még a színdarabot is elővettem, az ágyat használva íróasztalnak, az elég alacsony székre kuporodva.

A hőmérős kis ápolónő (aki injekciózás közben megsimogatta a fejemet) figyelmeztet, hogy este a TV-ben az én darabomat adják (tudja tehát a mesterségemet) s fölkínálja: behozza-e a hordozható kis készüléket. Megköszönjük: ne.

Április 20.

Délután, ebéd után: Ika be Flóraért. De 4 felé már itt is vannak. Otthon semmi újság. Épp csak átvillan a fejemen, nézte-e valaki a TV-t. De a postát sem kértem be. A vénás injekció hatása kevésbé kellemetlen. De estefelé mégis.

Április 21.

Tűrhetőbb injekció, de nagy fáradtság. Éhgyomorral röntgenre ismét, most a röntgenosztályra, a kedves Bambihoz. Bognár felesége, Kiss Marianna, szintén orvos. Vékony, fűrge tündérként röpköd a vaksötétben, a dromedár gépei között, fél kézzel kezeli: térdelteti és állítja vigyázzba őket. Bizmutkása, két óra múlva vissza kell térni. Ismét fölvetel. Délután újabb átvilágítás. Magam is láthatom egy kis üveglap mögött a bizmut mozgását a gyomorban - akár egy fészek kismacska. Bambi - már veje is van - boldogan dolgozik itt. Elkísér bennünket - a szelleme is, akár a lépése, a fűrge, kecses.

Hideg, szél, eső. Bennem is depresszió. Aztán erős fájdalmak, nyilván a bizmut jelenléte folytán. Fájdalomcsillapító előbb Algopyrin, majd Demalgon.

Április 23.

A vizsgálatok eredménye: semmi veszély. De a tünetek ugyanazok. Így a hatás lelki. Ha szenvedek is, baj nincs, azaz egyelőre nem fenyeget. A „munkaeszközök” - az agyfrissítő kávé, tea, alkohol - használata megoldatlan. Az eddigi injekciókúra mellé, amely még két hétig fog tartani (miért, ha nincs baj?) atropinkúra is kezdődik; de az már nem a vénába. Depresszió - amiatt is, hogy a „gyógyulás” is az én ügyem, azaz még teljesebb a magány. Növekvő hála Flóra iránt.

Délután rövid időre Ika, épp csak addig, míg behozta édesanyját.

Április 24.

Szabó doktor is már kétféle injekcióval.

És Márton doktor - a belgyógyász - három oldalról is ható pirulái. Tagamet?

Kora délelőtt Wabrosch - összefoglalóra. Okos, nemcsak szakmája terén. Ezzel - a szinte más területű intelligenciájával - hogy fogadjak el még legalább két hétre ilyen intenzív osztálykezelést.

Rögtön utána Iván - Topolánszky -, őt meg a folyosón térítette rá Wabrosch a maga szempontjaira. Ha már egyszer itt vagyok.

Igaz, nem találtak semmit. De emiatt csak olyasféle lehet az öröm, mint az elveszett pénztárcánk meg nem találásának.

Flóra félméternyi tennivalót írt össze. Úgy megy be Iván kocsiján a városba, illetve haza. (Iván rendelőintézete a szomszédunkban van.)

Április 25.

A fülészeten Ungor doktor, cingár, jószemű, humorismerő, de szakmájában alapos. Vita: nem is akarok tökéletesen hallani - ismerem a nagyothallásnak, elképzelem a süketségnek áldásait.

Le az alagsorba. Itt meg Spellenberg doktor. Daliás, mint egy amerikai cowboyszínész, remek beszélő - pap és politikus is lehetne. Szintén humortudó. Így jól megy a vizsgálat velük. De bent a fülkében a kedves asszisztensnők készségessége ellenére hiába figyelek a sok próbakérdésre - számokat, majd egyszótagos szavakat kell megismételnem -, kimerít a kudarc, hogy sokszor elvétem, megaláz. De tárgyalás közben az együttessel megint csak egyensúly teremődik: fölényt szerzek azzal, hogy nem is akarok olyan jól hallani. Igazából csak színházba kellene rejtett készüléket viselnem. De ahhoz sincs kedvem. Otthon meg? Felíratos tábla a hozzám jövőknek: beszéljete hangosan, romlik a fülem.

Április 27.

A csatározó fájdalma visszavonulóban. Az injekció elviselhetőbb - megszokás, vagy kisebb adag? A Kortárs májusi száma. Csoóri üzenete után még jónak is érzem a Kabdebónak *mondott* visszaemlékezést. (Az utolsó passzus árnyalt visszavágása.)⁸

Április 28.

Újra fájdalmas injekciók. A hatodik beszúrásra ömlik a folyadék a vénába. Azonnali dagadás. Láz is?

Borogatni kell.

Ajándékom Flórának: azt hazudtam, hogy nem fáj; hogy már csitul.

*

Délben az „audiológián” - a rokonszenves orvos (a színésznek, népszónoknak is beillően daliás) Spellenberg - fülembé teszi a bécsi, villamostöltésű készüléket. Kiderül az ég - hangoknak eddig homályos világa.

Flóra elhossa hazulról a posta egy-két darabját. Ilyeneket is kapok. S igazából az ilyenekre illene - kellene? - válaszolnom.

„Mélyen tisztelt Uram! Még háború előtti egyetemista koromban olvastam a *Puszták népé-t*. Engedje meg, hogy ezzel kapcsolatban egy kedves hitbeli kötelezettségemnek tegyek eleget. Tudom - amint Mécs Lászlóról írott cikkéből is kitűnik -, hogy Ön nem tudja megtalálni a hitét. Úgy képezem el Önt jelenleg magamnak, hogy nem veszi zokon, ha Önért imádkozom. Semmiképpen nem lehet elvitatni, hogy történelmi tény a 2000 éves egyház fennállása és hogy irodalmi valóság a Biblia megléte is. Mind a kettő: tényező a történelemben. Ha kivesszük az egyikből, vagy a másikkól az Isten-fogalmat, mindkettő tulajdonképpen semmivé omlik össze. Azt pedig senki nem fogja mondani, hogy semmik. Tisztelettel voltam bátor ennyit megírni. A jó Isten áldja meg

szeretettel, alázattal

Kecskemét, 1980. április 24.

(Dr. R..... G....)
Kecskemét

(A levélben teljes név és cím kiírva.)

---

⁸ Kabdebó Lóránt: A háborúnak vége lett. Kortárs 1980. 5. (L. *A költő felel*. Szerk. Földes Anna. Szépirodalmi, 1986.)

Április 29.

Nem marad időm megbánni a bűneimet - ez a szorongás is benne van eredendő szorongásomban a haláltól. Ami azonban jótékonyan csökken. Érzékszerveim tompulása csökkenti. Minél élesebb az ész, annál fürgébb képzeletünk is a halálról. Az eszes hóhér!

Ha - ahogy most a kórházi megpróbáltatások alatt - a halál óráiban is mellettem lesz Flóra, könnyebben viselem el, ezt már tisztáztam magamban.

De ha ő megy el előbb? Ez elfogadhatatlanabb, mint maga a halálom. A megkönnyítő tervezés: hogyan tudok addig a percig annyi mérget összeszedni, hogy egy perccel sem éljem túl.

Hegy a múlt században

Május 1.

A kórház emeleti ablakából hegyre látni. Ritkás villák - inkább családiházak - és velük egyidős fenyők, vadgesztenyék, melyek fél évszázados növekedésükkel ugyancsak megkicsinyítették a jobbadán földszintes épületeket.

Egy tengely távú - szűk - út vezet köztük fölfelé. Kocsi alig vág neki. Az is farral előre.

Süldő lány siet le az úton. Nem dolga sürgeti; az izomzata. Négy-öt lépésenként félívben megfordul, kecseset kaszál azzal a lábával, amelyik irányt választja.

Később összefonódott pár halad fölfelé. Tetszik nekem a szerelmeseknek ez az újkori összefonódása. Kart nem karba öltenek, hátulról kölcsönösen egymás derekát ölelik át.

A nadrágos jóval alacsonyabb, mint a szoknyás. De ő diktálja a lépést, segíti szinte társát. Ezek nem szerelmesek. Anya és fia. Miből látom? A kézmozdulatból, amely helyreigazítja a másik megkuszálódott fürtjeit.

De akad azért - később - szerelmespár is. Semmiféle egymásba karolás. Azt se tartják be, hogy a fiú a lány bal oldalán lépdeljen. Még ennyire elején vannak a kapcsolatnak, ilyen fiatalok. Esztendeik számát is meg tudnám mondani. Meg-megállnak, szembefordulnak. De még azért, hogy vitatkozzanak.

Május 2.

A romlás, az elmúlás, a halál naponta átmegy rajtunk, saját termelvényünként: a bélsár. Ekként kell kezelni magunkat. Nem szégyen, hanem illendőségünk lesz, ha végül teljes mivoltunkban föld alá fordulunk.

*

Nem érzem gyógyultnak - kigyógyultnak sem - magamat. Nem bánom, ha otthon is ágyba kényszerülök, ágyba ásódom. A fa sorsára gondolok, amelynek gyökérzete végre mozdíthatatlanul merül a talajba: végre jól táplálhatja a lombját, a gyümölcseit.

Május 4.

Flóra s Ika találkozója Koch Jánosnál (tolnai földi a fogász a Kútvölgyiben) s utána hozzám. Már a holnapi hazatérés csomagcsinálására.

A nyugtatók ellenére is rendkívüli feszültség bennem. „Pedig milyen jó színben, egy ránc se, egy lankadt pillantás se.”

Csak azért, mert nem jön a kettős injekciózásra a megbeszélte időben az orvos, és Ikáéknak itt kell rostokolniuk. Már-már velük mennék búcsúvétel, annyira „fölpumpázodom”.

Aki gyógyít, gyógyítást ígér - isten rokona. Aki beteg: babona foglya.

Egy-egy szakorvos: egy-egy próféta a saját honában. Ötféle baj ellen kezeltek, határrespektus nélkül. Így meg se közelítették azt, amely tán valamennyinek az alapja: a depressziót.

Ezt viszont a képtelen körülmények - már csak az, hogy szobádba, a zuhanyozóba, a mellék-helyiség fülkéjébe bárki benyithat ismeretlenül - épp ezt a depressziót növelik már tán gyógyíthatatlanná.

Május 5.

Így is mondhatnám - mondtam is Flórának -, de már kijövet a kórházból.

La fonction psychologique des hopitaux...⁹ hogy csökkentsék ragaszkodásunkat a testhez, hogy megkönnyítsék a lélek útját az elmúlás felé.

A különszoba kötelez, engem, mintegy a társadalmi tudatomban. Annyi hálapénzt kell szétosztanunk, mint hajdan egy grófnak hajnalban a mulató személyzete közt. A különbség - lényegi különbség -, hogy ezt most mindenki restelli, az is, aki kapja, az is, még inkább az, aki adja. A föloldódás, hogy Flóra közben vagy utána sorra összecsókolózik a nálunk alacsonyabb foglalkozásrendűekkel, az ápolónőkkel, a takarító- és ételhordó nőekkel. Így mégis a „szocializmus egyenjogusultjai” vagyunk.

Május 8.

Este Sinkovits. Előadókörútra mennek Katival Svájcba. *Haza a magasban* programmal.

Hosszú beszélgetés hármásban. Aminek tömör összefoglalója már kettőnk közt, Flórával: mennyi a derék ember, mégis, ebben az országban.

Május 11.

Vasárnap. Elhatározás (már tegnap esteli): egész nap Montaigne, végre alaposan, jegyzetes kiadással.

De előbb mégis a néhány szavas bevezető, amit Péchy Blanka kért, s hozzá a válasz a kedves levélre. Mire kész: 11 óra.

A *Szemelt szőlő* első példánya. Kellemes - zavartalan - olvasás. Ezt vállalhatom, ezt a szítalást; 500 lapnyi vers, kívánhat-e költő többet, hogy nemzedékek múlva se piruljon? Flóra fedezi föl, a válogatásból kihagyták a *Minden lehet* anyagát. Abból is idekerülhetett volna 20-25 szövegszem s a még kiadatlanokból is ugyanannyi. Így 600 lapnyi is lehetne a vállalható.

Délután a szétszórt magyarság szellemi összefogásáról a tanulmány. De máris: Kolossy Sándor Sidneyből Erdélyen át jövet (autón) az ausztrál bennszülött (másállapot) feleségével. Festő, szobrász, szervező - a megszállottság határáig naivan. Miért tesz boldoggá, ha reménytelenséget hirdetünk, de körömszakadtáig. Köhögök, fáradtan, kimerülten s tán lázasan. Egy

---

⁹ A kórházak pszichológiai szerepe

szó válasz nem jön a nyelvemre, letaglózottan adom föl a harcot, s lapozom az elém rakott fényképeket (a szobrokról, képekről), az újságcikkeket a kiállításokról. Montaigne érintetlen.

Május 12.

Ma 12-én - indítóul - Wessel Bandi Nantes-ból ebédre. De utána is rögtön két fiatalember autogramért Kolozsvárról (titokban) viendő könyvbe.

A láz már csak 37, de a köhögési roham még nem szakítja föl a torokból a fojtást.

És Iván vizsgálataira nekivetközni.

Flóra 10-12 próbálkozás után éri el telefonon a János Kórházat. Ikával el kocsival az orvosságért.

*

Tegnapelőtt - (vagy azelőtt?) ment be Flóra Aczélhoz - az ő hívására - gyógypedagógiai ügyekben, de az igazi tárgy: beszélünk kell Gyulával. Amit ő is kerül, s én még jobban. A Kortárs közölte interjú miatt „ilyen csomó a levél”, amit tiltakozóktól kapott.¹⁰

És a Népszabadságban is Zsolt Béla körének védelme, Tamás István cikkébe szúrva; mely nem kisebb ködképet erősít, hogy a nyilasok gazdáját a bugris dzsentrí adta. (Festetich gróf volt, Kemény, a külügyminiszter báró; a propagandaminiszter vas munkás, mégpedig a Munka csoportból. Volt köztük egyáltalán dzsentrí?) Ami egyben törzsökös magyart is jelent abban a megfogalmazásban. És Madarász kifakadását Jókai ellen a Felsőházba tenni át - egy egész szerkesztőség véleményeként.

Május 15.

Tegnap - tegnapelőtt - hogy ítéletet, tanácsot és persze összeköttetést is adjak egy rajzfilmről is, mert alapötlete a Tolna megyei Garaitól való! Közben Molnár Edit friss erdélyi híreivel: naiv, de őszinte, s így megfigyelése még alaposnak is tetszik. És Hadfy Csaba Svédországból: helyezzük el szociális otthonba 81 éves édesanyját. Mert ő nem teheti tönkre a családját azzal, hogy magához veszi: betegesen összeférhetetlen. És két napon is át Moldován Domokos a fényképalbumba válogatandó fotókéért, dokumentumokért.

Május 16.

Londonból jövet - s hazamenet - a csöndes, szívós Kántor Lajos az okosan beszédes, bátor feleségével. Az én fájó torkomat s beteg hangszálaimat megint Flóra kímélné azzal, hogy kiveszi (a cserepes) ajkaim közül a szót, az alig hallható, rekedtet.

De így még tanulságosabb számomra az eszmecsere. Helyeslésemet, bólintgatásomat a poharak töltögetésével szublimálom. Már csak azért is sűrűbben, hogy én nem ihatom.

A tízperces látogatásból így lesz jó két óra, amíg csak nem fog el a szokásos alkonyi hidegrázás.

Hogy mindvégig reményteljesen látom a „kérdést” (melyet a Schöpflin unoka oly higgadtan-jól tart kezében), a véleményem már-már prédikációszerű.

---

¹⁰ Kabdebó Lóránt interjúja: A háborúnak vége lett, Kortárs, 1980. 5.

Május 18. vasárnap.

Pozsgayék hozzánk vacsorára, azért hozzánk, mert mi - betegség! - nem fogadhattuk el a meghívásukat. Csoóri már egy félórával előbb.

Tartalmas, és most is frissen csobogó gondolatcserek. Vita csak Ilonka álláspontja körül: ne is tegyük közhírré azokat a problémákat, melyek - mivel megoldhatatlanok - csak megzavarják, főleg az iskolásokat. Most már Ikáék is itt voltak.

A férj, Imre is velünk tartott a cáfolatban - s így rezzenéstelen lesz az emlék.

Tizenegy utáinig maradtak.

Május 19.

Illés Endre két új kötete, a novellái.

És levele - az enyémre, még a kórházból.

Orbán Ottó könyve: oly igényesen szellemes, hogy épp érezteti végül a komolyabb gondolati tartalmat.

A betegség - legalább a fájdalmak enyhülnének! Magát a tényt - hogy ez már ugyancsak a testi-lelki letörés - remekül viselném. Viselem, amíg Flóra támogat.

Május 23.

A család vízözön előtti fényképeit rendezte Moldován Domival Flóra. Itt a híres csoportkép a dombóvári, a Csima nagyanyánk vigaszára rendezett aranylakodalomról. Micsoda galéria.

A saját testsúlyának ötvenszeresét görgető hangya szívóosságával toltavonta ez a pusztai nagymama is a „házas népet” az általa elképzelt napvilágra. S épp csak az övéi nincsenek rajta. Akik még akkor is - és telente is - rakott gatyában jártak be misére a dalmadi juhászaklok közül. Feri bátyám sincs rajta. Német szóra volt cseregyerek Nagyszékelyben.

Május 24.

Az újságokban: Várnai Zseni 90 éves. Dicsérő cikkek.

Ki idősebb még nálam, író? Márai, Komlós, Illés Endre. Ki még?

Minél később mész el, annál bizonyosabb az elismerő méltatás. A kerek évfordulók. Egy-egy diadalünnep; nem a mű, hanem a pusztalét tartósságának. Halandók kölcsönös vigasztalgatása, könyörületessége.

Testes könyv a Petőfi Irodalmi Múzeumból: József Attila levelezésének fősorolása. Flóra belekezd végre emlékei leírásába; illetve az előbbi átjavításába. Azt se láttam. Rövid vita, miért ragaszkodom ahhoz, hogy azt sem fogom elolvasni, soha, amit most hozzájegyez. Hogy hátsó gondolatban se legyen tekintettel másra, mint a tényekre. Ezt a hátralépésemet vállalnom kell, még - hiúságként is.

Május 28.

Dobot verünk, csörgőt rázunk, sípolunk, bohócruhába öltözve riszálunk és csődítjük a népet. Ahhoz képest, ahogy munkája közben Illés Endre - megtartóztatja magát. Noha ugyanazzal a céllal, amellyel mi. Csak ő hosszú lejáratra.

Május 29.

„Magyar a világűrben.” Jó mozgású, jó bajszú, jó „magyar” arcú, jó (nyilván ez is számított kiválasztásánál) magyar nevű, jó családú ez a Farkas Bertalan. S Pest még ma is arra a hajdani (első oldalas) újságcikkre emlékszik, amely egykor egy amerikai teljesítményét tudatta.

De Juhász Ferenc rövid prózája: kitűnő. És Mátyás Ferenc ódájában a tizenötmillió magyar - reám is hat.

Május 30.

Este Ikáéknál vacsorán az újvidéki Tolnai Ottó, feleségével, kislányával; Pesten járatták balettiskolába, havonta fölautóznak, megnézni.

Jó szál férfi, szakállas; karcsú, szép arcú asszonyka, hozzájuk illő gyermeklány.

A jugoszláv helyzetről. A románokat egy időben lenézik és veszélyesnek tartják. Az egység ma megvan s meglesz, amíg a külső nyomás abroncsai összetartják őket. A magyarok adják föl legkönnyebben az anyanyelvüket. Mert nincs, ami ott összevonzza, innen pedig hitfélelvel töltené el őket.

Június 1.

David A. Andelman, a New York Times tudósítója, Belgrádból New Yorkba menet. Rokonszenves, tárgyilagos. Igen fáraszt a vége felé - Flóra házisüteményt készítettett, Ika remek teát hoz be - nem azért, mert nekem órák hosszat kell franciául beszélnem, hanem mert megfeszülten kell követnem, mit is akar ő a gyenge franciaságával kifejteni. Jól érzi magát láthatóan: szerény s mégis fontos szerepet vihet a jó információival előttünk. Később Gyuszi is bejön, s most már angolul folyik jó színvonalú eszmecsere.

Esti olvasmány: Lőrinc hatodfél lapnyi naplójegyzete utolsó találkozásáról Babitscsal. Fagyasztó s mégis lenyűgöző remeklés, épp azért, mert annyira keresetlen, hogy hevenyészett szinte. Az ösztönös stílusérezék vizsgadarabja.

Június 2.

Este 1/2 7-kor Lecompt, az új francia követ, feleségével. Még párizsi ismeretség, Charaire-ék révén. Már akkor nyíltan magyarpártian beszélt, a románokról szólva is.

Az asszony - lányosan karcsú és magas - maga szedte virágcsokrot ad át Flórának, a férfi nekem a *Les Hongrois en Roumanie* című londoni füzetet, Schöpflin György munkáját.

Nyílt, meghitt - okos - társalgás. Később Ika is bejön - s én (mi) büszkén hagyjuk, vegye át ő a szót a tökéletes franciaságával, művészi tájékozottságával.

Húsz percre jelentették be magukat; 3/4 9-kor mentek el, egy egész üveg cirfandlit kitöltöttem nekik.

Június 3.

Sütő Andrásék: feljöhetnének-e váratlanul is? Flóra vacsorát kínál. Mivel Csoóri is jelentkezett találkozásra, telefonon megkérdem, jönne-e együtt Sütőékkel (Évát is hozza), de előbb tudjam meg Andrástól, nem lehet-e kellemetlensége *otthon*, ha egyszerre kettőnkkel is találkozik. Nevetnünk kell: így áll a szabadságjog helyzete a szocialista államok közt is.

Nem; beszélt már Sütőékkel, jöjjön csak, amúgy is látni akarják.

Június 4.

Alkalmi társas vacsoráink általában jól sikerülnek. A tegnapi - Flóra érdeméből - a szokottnál is meghittebb, pezsgőbb szellemű. (Noha csak déli maradékok, kiegészítve, vagy tán épp azért.) Sütő András a feleségével és Csoóri: Éva nélkül, mert beteg ismét.

Tréfás hang, de közben mélyreható okkeresés, miért gyengül (már-már az eltűnés fokáig) a magyarság a kisebbségi városokban. A jelenség történelmi mindenütt, ahol az ország az állam kerete.

Várad, Kolozsvár után már a székely városok vannak soron. Marosvásárhelyen a regátból odatelepülők két évig mondhatni ingyen kapnak - rögtön - lakást.

Janics Kálmán emigrációs tüneteiről.

Június 5.

Óraütséi pontossággal ötkor az új amerikai követ (Bergold) feleségestől, a Prágába távozó Wilgis, a követhelyettes ugyancsak feleségestől. A követ legalább két méter, megfelelő váll- és mellbőséggel, az asszonyok is legalább az én száznyolcvan centim körül.

Rögtön síneken a beszélgetés, rögtön kedélyesen és - súlyosan. Washingtonban és másutt is azt mondták, az elsők közt keressen föl. A Puszták népét tankönyvül vette át. „Kérdezzen hát.” Sorra kerülnek a szokásos témák - ugyancsak szinte leckéül. A 15 millió magyar, akik közül csak 10 millió él köztünk. A Nyugat figyelmetlensége és - jóvátennivalója. „Lesz-e folytatása a mai szabadabb légkörnek, ha Kádár elmenne?” Mit kell külföldinek szemmel is megtapasztalnia? Melyek a szebb magyar városok?” „Erdélyben és a Fölvidéken.” „Miért?” „Mert már a török elől oda húzódott a magyar civilizáció s ott keverült az akkor németes-olaszos városépítészettel.”

Fogyott a Flóra készítette házi sütemény és két üveg bor.

Két órát töltöttek itt. Az ablakon át - függönyön át - láttam, a nagy diplomatakocsin ott lengett a jókora USA-zászló. Itt virított tehát a kapunk előtt is egész idő alatt.

Befejezésül is hosszan Erdélyről. Közép-Európa nemzeti kisebbségeinek szörnyű helyzete - s vele az „európai egyensúly” felbomlása - Amerika (történelmi) lelkiismeretét nyomhatja, Wilson majd Beneš áruulásán át. Elsődlegesen tehát Amerikának kellene foglalkoznia a jóvátétellel. Megmutatom neki a londoni Les Hongrois en Roumanie-t, amit Lecompt hozott Párizsból. Az ő példányában nincs statisztika. Nekiadom.

Június 8.

Nehéz éjszaka, nehéz nap.

Az éjszaka - a szokásos álmatlanság - azért, mert Aczélék ma este mégis idejönnek. Ez lesz - lenne, lehetne - tehát a „meg kell beszélnünk a dolgokat”? Erre semmi hitem. Megalázkodási tartalékom sem. Flóra megkérdezte: csak magunk legyünk-e, vagy hívjunk másokat is? A *réponse évasive*¹¹ után Illés Endrét hívta volna, s aztán - csaknem *accidentalement*¹² - Juhászékát is.

---

¹¹ kitérő válasz

¹² találomra

Reggel aztán már hétkor telefon Koch Jánosnak, majd rögtön be hozzá a kórházba, ezúttal az egyik oldalán meglazult foghíddal. Injekció, levésése a hídnak, mert eltört. A hátsó fog kihúzása két darabban, kivéséssel, mert a gyökér kettérepedt.

Mérsékeltlen fájt, de - idegkimerültség, oly fokú, hogy hazatérve lefeküdtem.

Közben a csomagpostát terjedelmes küldeménynel, közvetítéssel Párizsból. A doktori tézis a Sorbonne-on a *Puszták népé-ről*.

*

Fél hétkor Illés Endre, Németh még könyvben kiadatlan tanulmányainak megjelenhetéséről - Aczél ellenzi; támogassam majd, ha itt lesz.

Megmutatom mégis a „költészetéről” írt *Írói gond*-ot, melyet az Új Tükörnek szántam, de a cenzoroskodásuk után ezt sem közöltem. Rábeszél - adjam mégis bárhová. Igen szüksége volna rá, színdarabját már - pesti hatásra - sepsiszentgyörgyi előadás ürügyén is - levágták.

Juhászék, majd megkésve Aczélék. A bolgár kultuszminiszterrel kellett értekeznie. Nő, rideg-hideg asszony, Zsivkov lánya - a balkáni nepotizmus terméke tehát szintén. Ezzel kapcsolatban Ceauşescuékról.

Aztán az első pohár szódás whisky után olyan zsúfolt eszmecsere, hogy hárman - Illés, Aczél, én - szinte valóban egymás nyelvéről tépjük magunkhoz a szót.

Előbb Németh kiadatlanjairól szólva. Aczél már elfogadná, hogy az Akadémia adja ki szűkebb keretben - 5000 példány. Illés ragaszkodik a Szépirodalmihoz.

Aztán - miért lenne végül megnyugtató is a kiadás. Hogy ne látatlanban érje támadás „Lacit” - mert már csak így emlegetik ők ketten -, hanem azok is „kommentálják”, akiknek hitelük van ebben a - sorsproblémás - kérdésben. És most erről hosszan. Egyre hevesebben. Vacsoráig - mely megint Flórához méltóan szerény, de választékosan remek.

Aztán vissza a szobába a whiskyhez - mely már-már feledteti velem, hogy fenntartással akartam, mondhatnám bezárkózással - csak beszélni Aczéllal.

De megmondtam elég egyenesen, ami csak foglalkoztatott. Nevek említése nélkül. Nem azért, mert az ő választottjai egy részéről derült volna ki, hogy mit érnek - számítanak is - a szellemi életben. De kenyerükre nem akartam törni, akkor sem, most sem.

Még a kapuban is folyt a vita. Jóval tizenegy után.

Június 9.

Forgolódás szinte hajnalig, aztán egész napos pusztító depresszió; mint mindig az ilyen hasztalan - mert csak szavakban elsistergő - szellemi túlfeszítettség után. De tán a whisky miatt is - különösképpen a szeszrel mérsékelttem magam; hogy legalább könnyedén - mosolyba burkolva - jöjjön ki belőlem a súlyos is.

*

Este későn Csoóri és Tornai; a Bibó Emlékkönyv ügyében. Eddig vagy 700 lap a legépel-tetendő anyag, csaknem 60 szerző tollából. Elsőül az Akadémiának mutatják be.

Június 12.

Indulás Tihanyba már a tegnapi terv szerint 1/2 7-kor; fölkelés így 1/2 6-kor. De a kocsin tegnap egy kis hiba esett, öt perc alatt kijavítható. Így előbb Gyuszi még a garázsba. Nincs ott a szakmester Balázs, várni kell. De azt a bajt csak villanyműszerrel lehet megállapítani. Újabb várás, majd újabb. Talán délutánra. Akkor pedig már Ika nem tudja megtenni az utat visszafelé is. Tehát holnap. Elveszett, áttopogott nap.

Június 13.

Korán fölkészülés újra, de indulás most végül - tíz felé. Szegény Ika kétszer is elvétí, hol kell ráfordulni a balatoni útra, félóra a keresgélésre megy, míg kijutunk a városból.

- Hol veszünk föl benzint? Buda mellett a benzinkút felé térünk le, de rengeteg a várakozó - tovább tehát a legközelebbiig. - Most erről teljesen fölöslegesen is, csak az idegeket feszítve.

De Tihany - sose volt ilyen paradicsomian bujazzöld: mint a finánc Rousseau képén az őserdő.

Pihenni végre - jókedvűek vagyunk. Bele rögtön a takarításba. A bosszúság mégis: megengedtük a szomszédoknak, hogy télire az építőanyag egy részét a mi telkünkre rakják. Ott van közvetlenül a kerítés mögött, nem lehet tőle megfordulni. Elmenet Ika jó ideig kísérletezik arrébb egy veszélyes - szakadékos - helyen, amíg meg tudja fordítani a kocsit.

De itt van mégis a régi, negyven év előtti - nyári meleg; este a hajdani csillagok.

Most meg ez veszi el az álmom reggel 3-ig.

Június 15.

Látogató; épp mikor ebédhez ülnénk. Első mondata:

- Tartozik nekem. Öt évemmel. Elolvastam az Egy mondatot, s annak hatására nem mentem el 56-ban!

Fél lába van. A másikért is én felelek?

Egyenest Sárvárról jött. Gépkocsija van, egy szomorúan néma felesége. Fényképezni akar, könyveket dedikáltatni s hogy magnetofonba beszéljek. S írom le neki - kézírással - az Egy mondatot.

Viszont nagyobb a gyűjteménye a rólam írt cikkekről, mint Flóráé.

A délutáni pihenőre is nyugtató és altató.

Estefelé Józsa. A tihanyi orvost helyettesíti. Ne vizsgálja meg a vérnyomást, a pulzust se. Így ahogy vagyok, zavartalanul a sírba.

Június 16.

La nation, c'est la langue. A nemzet: a nyelv - mondta Montesquieu. *A nyelv a nemzet* - ma így lehetne mondani. A feje tetejére állított mondat a feje tetejére állt világra vág. Alig van állam, amely eltűrné, hogy bár milliós külön anyanyelvű csoportjaik külön nemzetként akarjanak élni. Noha már a maguk külön anyanyelvét rég elvesztett népek is magukat külön nemzetként kezeltetnék.

Hajnali fölkelés, még korábbi ébredés: Flóra esedékes heti napja Pesten.

Ika kimerült - a túlságos pontosság, igényesség emészti összeroskadásig az erejét s türelmét.

Látogatók, most is délben. „Így adja ki a lépés” nekik.

Magánszektorként valóságos Erdélyi Kancellária. Hozzá már, mint egykor a fölvidékiek Rákóczihoz.

A barátságos és rögtön szinte pajtáskodásra számító belépő: hovatovább közhiedelem, hogy szívességet tesz, aki bajok híreit hozzám hozza. A szíves - testvéri - vendéglátást megadjuk.

De a vigasztalást - hogy már nem lesz rosszabb - szinte elutasítják. Úgy-ahogy még a nők csípnek föl valamit belőle, elnéző fejbőlíntgatásokkal.

Közben dunyhák a ház előtt, napra tett gyerekholmik, gyerekek, tiltakozó edénycsörömpölés a házból.

*

Délután 3-kor Ika apósáék, a „nászok” (ozorai szóval; amely szerint após, anyós helyett is ipa, napa járta). Kocsin, az almádi akadémiai üdülőből. A vendégek ott sem érintkeznek; csak az asztalszomszédok. A tekintély: Szabolcsi Miklós.

Mondandónk egymásnak: milyen a koszt, meddig tart egy jobb kocsi. „Polgári” témák tehát. Beckett tollára, azaz tolláról. De az enyémmre is akár, bár dicsérőleg. Mert semmi hiedelmi, politikai közhely sem. Ez a „réteg” most valójában tiltakozik: nem szól bele (de még hozzá sem), amibe semmi beleszólási joga. Vagy lehetősége. Lázadás nélkül. Akkor pedig - túl okos. Vagyis tele tapasztalattal.

Flóra öt után jön meg, kimerülten lelkileg is. A főiskolai építkezés megint csupa kudarc. A meghívott lengyel szakmunkások úgy lazálnak, akár a magyarok. (Illetve jobban igyekeznek, de a munkamódszerük lassúbb, avultabb.)

Jelenet, kora reggel. Ika - igaz, álmatlan éj után, a síró gyerekek miatt - udvariatlan Flóra testvérnénjével. Én meg erősen kifakadok Ikával. Igaz, én is álmatlan éjszaka után. A gyereksírás helyett engem a Flóra hozta posta tartott ébren. Milyen nivótlanság az emigráns „hazafias” sajtóban Erdélyről szólva. Pufogó frázisok. Wass Albert cikke a Kanadai Krónikában. Azért hisz szentül a magyarság igazában (azaz megmaradásában), mert szentül hisz az isteni akaratban. És aki nem tartósít magában ilyen hitet? Az adja föl népe életjogát?

Halmos és Veress Bulcsu: milyen vigasztaló a józanságuk, szerény, de szívós buzgalmuk.

Tán jó is, hogy csak Flóra találkozott Püskiékkel s így (most is) átszűrve kapom az ő beszámolójukat is. Akik mellesleg a jobbak - a szívós, szerény s mégis eredményes ügy szolgálói közé tartoznak. Boldogok, öregségükre, ők is. Három fiuk van kint, mind sikeresen, jó anyagi, családi helyzetben. Viszik ki a negyediket is. Ellenrosta eredményeként.

*

Józsa ma is estefelé. Áthozta az örvényesi malomból az egy kiló korpát: a Drobní rendelte orvosságot - naponként egy evőkanállal, Flóra gyomorfájdalmai ellen.

A helyettesítés nem sok dolgot ad: nyáron a parasztok nem betegek.

Ma egy kiskatonát is megvizsgált. Itt dolgozik jó néhány újonctársával a félszigeten, ők Kállai Gyula nyaralóját építik, illetve építik át. Uzus(?), hogy a kaszárnyákban kiválogatják a mesterségtudókat, gyakorlatozás helyett az előkelőségek házait építik, szerelik, zsold fejében. Így épült fel s épül most még tágasabbra az óvári tetőn Cz. honvédelmi miniszter nyaralója, illetve fogadóháza.

Néhány éve ilyen állami úton épült meg itt a szomszédságunkban K. nyaralója, ez a kirendelt (s civilbe öltözött fegyőrök őrizte) rabok jóvoltából. (?)

K. apja suszter volt valahol a Hajdúságban; hírlapi életrajzai szerint szabolcsi paraszt fia.

Mi csaknem mindenkit ismerünk a faluban. Még apósomék érdeméből, a bíró úr mindenkit öcsémuramozó, ingyen jogtanácsosa volt bárkinek. A fiatal kisasszonyok - főként Flóra - maguk kötözték be - mosták meg előbb lavórban - a hegyen mezítláb dolgozó napszámosok lábsérüléseit.

- Érintkeznek-e az új „dácsás”-ok a néppel? Ők népgyűlésen, azaz értekezleteken sem. Ahhoz kicsi ez a falu.

Tavaly késő ősszel egy barátunk kocsija lefarolt a műútról, vissza kellett volna tolni. Segítség kellett volna, legalább még egy ember. Feltűnt egy sétáló pár. A férfin lengyelbunda (?), az asszonyon nercbunda. Ívben kikerülték a bajlódókat. K. Gyula volt a feleségével.

Mindez - órák múlva ébredék rá - azért ver le, mert valahányszor a rezsimről külföldieknek (legutóbb az amerikai szenátoroknak, majd Lecompt-éknak is) kellett - kérdéseikre illet - beszélnem, az egyik refrénszerű mondatom a vezetők szerénységét említette. Pesten hozzánk jövet ott kocsiztak el Kádár valóban egyszerű - háromszobásnál aligha nagyobb - villája előtt. Aczél meg bérházban lakik.

Most visszamenőleg is hazugnak érzem magam.

Anekdotaként járta annak idején, hogy mikor egyik miniszter - Cz. Pesten is? - megépíttette a Buda-hegyvidéki villáját is, házszentelőt tartott, Kádár feltűnően otthagya a túl pompázatos házat, vendégsereget. De aztán megbékélt a magyarázattal. Külföldi kollégáikkal otthonukban is érintkező minisztereinket valamiféle protokoll kényszeríti erre a luxusra: őket is ilyen otthonokban látják vendégül. Hol mégpedig? Ahol valóban osztálytestvérekként fogadják őket.

Június 19.

Erős napsütés, erős délelőtti szél. A milliárdnyi pikkely nem is a tó színén villózik, hanem még szemfényvesztőbben - a levegőben szökdel, mint mikor a halat pikkelytelenítik, nem szörmentében, hanem szemközt a kés fokával. Ahány vitorlás föltűnik, színpadszerű könnyedséggel vonul boldogságból boldogságba, álombeli néppel. Az új útépitésről olvasok újságcikket, mértani szerkezetek képletein kell törni a fejem. Ez is frissebben - mondhatnám szökdelőbben - megy.

Június 20.

Hány évtizede, hogy Szalay Lajos elhagyta szülőházáját? Gyorsan szerzett és tartós dicsőséget hagyott emlékezetünkben. New Yorkban magam is tanúja voltam, hogy tehetsége Nyugaton éppily rögtöni és általános elismerést kapott - a legjobbak körében.

Most ismét közöttünk van.

Kétoldali élmény ez a viszontlátás. Kettős vizsga, hogy mit látunk újra egymásban.

Kevés metszet függ dolgozószobám falán. Az övéi közül egy ott van, megnövekedett nagyrabecsülésem jeléül is.

Köszönthessem itt meg őt a régi szeretettel.

Június 21.

Czímer tíztől háromig, ebédre is. A darabról? Csüggedt vagyok erre. Odaadom az alig olvasható kéziratot, másoltassa le, s ő is már a folyékonyan olvasható példány után ítéljen. Így az egész idő az ő élvezetes és okos beszámolójával telik: Párizsból, Dél-Franciaországból jön, elfranciásodó s már elfranciásodott rokonai közül.

Június 23.

Estefelé Ikával a borospincéhez. Négy demizsont is megtöltünk. Én a hébert használom, Ika a vékony szívócsövet.

A nagyobb hordóban fehér, a kicsiben vörös. Nekem bizony nagyon is savanykás. De arra jön - megy haza a napi munkából Seres (aki halász is), megkínálom - „remek ez, Illyés úr!” Egy-más után öt pohárral lehajt s még mindig nézi, van-e a vállamra lapuló héberben. Koccintunk, s végül nekem is - remek.

És este ismét egy vers, túl gyorsan ugyancsak; ez már ittlétünk óta az - ötödik? Nem merem kézbe venni, akárcsak az előző napit.

Éjszaka meg arra ébredek, hogy eszembe jut az a dal, amivel - még fiatal - anyámnak Rácegresen tán a legnagyobb sikere volt az - éppoly fiatal - cselédasszonyok közt. Azok még csak igazi pusztai dalt tudtak. De anyám már simontornyait is. Ott tanulta el a varrókisasszony barátnéitól. Csaknem fölültem a csodálkozástól, hogy a szöveg - de a dallam is - egyszerre azon épen jött föl hetvenéves mélységből az emlékezet fölszínére: *Darumadár útnak indul / Költözik a vidékről. / Bús panasza messze hangzik / Búcsúzik a fészektől. / Ha majd egyszer én elmegyek / Én még annál messzebb megyek / Nem jár arra a madár sem / Nem hallik a sóhajlás sem / Odáig.* Mennyi igaz érzéssel énekelte, mennyire a szívéből ezt a gyatra gicset. Az is itt van a fülemben.

Június 24.

Hajnali kelés, Flóra ismét Pestre a gyógypedagógiai építkezés ügyében. Bandi jön érte. Őt kérem meg, tegye be a csomagtartóba a húszliteres demizsont a lépcsőházból. Rám mosolyodik s én viszonzom a cinkos fölényünkkel. Hogy Flóra maga még ezt is összeférhetetlennek érzi: hivatalos kocsit akár ennyi magáncélra használni. Előbb szóval is elhárította ő a kérésemet; aztán „megfeledkezett” róla, hogy kérje Bandit.

Bandi csaknem titokban hozta le - rögtön a pincegátdorba - a nagy fonott üveget.

Korán megjöttek. Flóra nem ritkította, csak tömörítette a tennivalóit. A négyre ígérkezett vendégek miatt.

Rencz Antal, a békéscsabai színház főrendezője (és átrendezője) a tanárnő feleségével. A *Bolhabál*-lal nyitnának. Előadható? - ismétlem a kételyemet. De igen, ez kell! S meg lehet jól is csinálni.

Június 26.

Flóra Pesten a fölgyült postánkhoz hozzányalábolta a távozásunk óta érkezett folyóiratokat is. Itt vannak a legújabb Expresssek is - Wessel Bandi jóvoltából -, de elsősül a hazaiakat veszem kézbe, munka utáni pihenésnek. A *Dunatáj*-t mind előtt. Tolnának - Szekszárdnak - ezt a szemléjét Csányi Aliscának akarta keresztelni (Szekszárd római kori telepét hívták így), szerencsére az én fülem még idején megérezte, hogy ezt mindenki Alaszának olvasta volna.

Cs., a szerkesztő, nem forgatja rosszul a tollát; beillik az Élet és Irodalom gárdájába, ahova annak idején magam is nyitattam az útját. A lap kritikai rovatában kéthasábosan közli a recenziókat. Amit ő írt, Faragó Vilmosról, az É. és I. szerkesztőjéről: ez egész oldalas.

Egyetlen elgondolkodtató mondat ebben; Thomas Mann idézetével: az író, ha elárulja a helyes világnézetet, azt is semmivé teszi, amit árulása előtt írt. Tetszetős: jó visszhangra képes, de veszélyes fogalmazás. Mert ki minősíti, hogy mi az árulás? A visszhang a művészi mérce?

Sajnos, még a (helyes) etika sem. Hát még a világnézet.

A fasiszta (s általában a nacionalista, rasszista) barbársággal szemben jó fegyvernek bizonyulhatott (pajzsnak legalább) az ilyen gyors (rögtön fölkapható) fogalmazás. Ma (ugyanolyan „türelmetlenséggel” szemben) általánosabb érvényűt - többfelé használható - kellene kovácsolni. Elsősül épp Thomas Mann egykori követőinek. Hogy változatlanul követendők lehessenek.

*

Hogy a proletár mikor *lumpen* és mikor úgy osztályöntudatos, hogy megbízhatóságát nem is ösztöne, hanem helyzete determinálja - azt ki állapítja meg? Ítélettel is nyomban?

Szociológiai példának is meggyőző dokumentum Csalog Zsolt tanulmánya, amit szerényen puszta hangfölvévként tesz írásba, Dani meséli címmel. Dani egyebek közt ezt meséli-vallja koronatanúként - kamasz -, azaz inaskoráról: „Jött aztán még az az idő, hogy ezeket a suttyó gyerekeket is vitték be katonának, leventefiúkat, meg lehetett menni Hunyadi páncélgránátosnak, meg nyilasnak be lehetett állni, hát innen Angyalföldről sokan mentek, elég sokan, sok nyilas lett innen. Mert avval először is könnyen lehetett különböző dógokhoz jutni - az a rablási vágy meg mindenkibe benne van, a legtöbb emberbe, ilyen fiatal fiúkba nagyon”

És így tovább, egész a háztömbfosztogatásig, a tömegöldöklésig.

Ezt láttam, ezt vallhattam volna én is. Azzal a különbséggel, hogy először nem a rablási vágy volt. Hanem az, hogy a hajdan oly erős ifjúmunkás-szervezeteket a szociáldemokrata párt akkori szellemi vezetői teljesen kiejtették a kezükből, ha ugyan volt jól látó szemük is azok felé. Ezek villamosoztak ki - fűrtökben a lépcsőkön, hátukon géppisztollyal - a már külvárosig húzódtott frontra is: ezek voltak ismerősök azon a terepen. Dani mesél további sorsukról is. Ezek vonultak aztán az utolsó német alakulatok szomorú janicsárjaiként nyugatra és szóródtak világgá, idegenlégióba, büntetőtáborokba és börtönökbe, a hazai börtönök és akasztófák elöl. Mindmáig először esik róluk említés - kordokumentumként ez is - egy szépíró tollából. Mikor én szóba hoztam volna, valóságos kórus nyomta vissza a hangom, F. L. és karmestertársai pálcaintésére. Innen az egyik ellentét köztünk.

Június 27.

Flóra szabad ideje, mióta itt lent vagyunk - de már Pesten is - arra megy el, hogy Moldován Domokos könyvét segíti: fényképekben bemutatni egy író életét, alig valami, épp csak képmagyarázó szöveggel. Sorozat lesz, M. Domokos velem kezdené. Az fűti (Flórát is), hogy

az utóbbi évek életrajzsorozataiban már nemcsak kortársaimról van életrajzi könyv - néhányról több is -, hanem azokról, akik fiaim lehetnének. Domokos a családtagokat, Flórát is szerepelteti. Flóra nemcsak Muca képéhez ragaszkodik, hanem Orosz Annához is (ha többet beszéltem volna neki Sinkó Boriskáról, neki is helyet adna). A mai toldalék ötlet: és ha nemcsak barátaim fényképét, hanem ellenfeleim, sőt ellenségeimét is besoroznák? Így E. cikkéből azt a részletet, ahol gépfegyveres zsidó politruknak nevezett, 1944 nyarán. M.-nek, H.-nak, Zs.-nek egy-egy ádáz sorát! És a *Puszták népe*, és *Oroszország* megjelenését követő írók, újságírók! Rákosi, ahogy Némethtel folytatott beszélgetésében jellemzett, stb. De - megbántanánk (így Flóra), ha a most már nem élők nem is, az ártatlan gyermekeiket, rokonaikat, unokáikat.

Június 28.

Juditka - ahogy bátyja nevezi, Ludika - másfél éves. Korafejlett, mellékmondatot is használ: „Azt hiszem, bent van.”

Ma reggel pedig azzal ébreszti anyját, hajnali ötkor: „Vedd a nagy kezvedbe a lábikót.” Ez már elvont fogalomalkotás? Az anyja óriásként él az emlékezetében, a saját lába picinyként.

Fejlődik.

Ezzel szemben az én mára rendelt öregségi tünetem, most tíz perce. Leülök a kalapnyi zsúr-asztalhoz, de kelek is föl, hogy megkeressem a szemüvegemet. A szoba tüzetes körül-vizsgálata végén fedezem föl a hófehér kis asztalon felém tárt fekete rudacskaival.

Tegnap egész napi böjt, úgy kavargott még este is a gyomrom a reggel két levél közt szétnyomott pók nagy hasának pukkanásától.

Június 29.

Ha épp nem is nevetem, némi gúnymosollyal fogadom, ha valamelyik testrészem a maga részéről is akadozik a szolgáltatásban, aljasul kellemetlenkedni kezd. Mit gondolsz, meddig csinálhatod? Két-három évig? Kibírom! Jössz velem így is a föld alá.

Június 30.

Zuhog, a talajon látszik, egész éjszaka zuhogott, a higanyszál a 10-12-esre szállt le most hajnalra. Becsukom az ablakot. Lent az alsó terasz bokrai közt egy fiatallány-termet szökdekl, az eső ezüst korbácsszállai közt. Ika kapkodja össze a késő estig mosott gyermekholmit.

A fehérenmű az üvegezett verandán foglal el minden széket és padot. Ikát most a gyerekek kiszolgálása szökdezteti. Szerencsére a fiatalos - iskolás lányos - mozgás ott van az arcán is. Bálint a szőnyegen utaztatja a dömperjeit és autóit, megfelelően brummogva hozzájuk. Ludika anyja öléből kapkod hol a mézes, hol a lekváros üveg között, válogatni tud már, a szavakat is pötyögi.

Július 1.

Ahányszor - egyre ritkábban - tükörbe nézek: búcsúpillantás. Holnapra ez az arc is eltávolodik - előregedik egy-két vonással - tőlem.

*

Szeretek, annyit szeretnék még olvasni - erre hivatkozva küldi el Sz. Sz. vaskos regény-kéziratát. Legalább Shakespeare minden művét szeretném végre elolvasni - s nem ezt a próbaszúrára is romlott szagú betűkazlat.

*

Elmének - szellemünk - legértékesebb adottságát, a „tehetséget” a pszichológia - akár a felületi, akár a mélypszichológia - egyetlen módszere sem tudja kimutatni. Körülhatárolni sem jobban, mint az asztrológia.

*

S a tiszta Szellem egyszer csak ehhez az ütközőbakhhoz ér: halál. Próbálhatja körülfogni, magába fogadni, hogy föloldja: a halál elgondolhatatlan. Baleset, testet tör: durva tény zárja le tündöklő eszmék szabad pályáját.

Németh László írta?

Sartre írta, Nizan *Adieu Arabie* című könyve előszavában.

A fogalmazás rokonít; itt az elvont érzékeltetése képes beszédben, költőien. Két „szép” író filozófiai gyökérrel. Tűz és víz, de sistergés nélkül olvashatók, mégis úgy egyidejűleg, hogy akár egybe. Egy a határozott kiindulópontjuk, egy a céljuk, a megfoghatatlan. Az elérhetetlen. Noha kezük erős is, ügyes is. De hol az író, hol a bölcselő - hol az esztétikum, hol az etikum - szolgálatában.

Július 3.

Mint amikor mentők vittek kórházba - tavalyelőtt, három éve? -, olyanféle fájdalmak a hátban, aztán a mellben is.

Az ebédet az Uvaterv konyhájából még csak elhozom a két ételhordóban, de a lépcsőn már kétnégyenként meg kell állnom; egyszerre lélegzetkihagyás és fájdalom. Flórát - röstellve előtte - előreküldöm. Utolsó ez a próba is a lépcsőkkel.

De a kocsis sem indul el, hiába tölti újra és újra Ika az akkumulátort. Indokolatlan izgalom emiatt is - növekvő fájdalomhullámokkal.

Nyilván - az útcinálás. Harmad-negyednapja ásóval, lapáttal s nyilván a legártóbb nehéz (háromszögű) kapával a felső kertbe vezető dűlőút pocsolyáit temettem, óraszám vagdalva s ráncigálva a gyöpgubancokat.

A negyedik Nitromint, majd az Algopyrin sem használ, de ez a magyarázat igen. S a tükör, amit Flóra szavai tartanak óránként elem: arcszínem nem olyan, mint *akkor*. És - az éppoly sűrűn mért pulzus is rendes.

Csak nyugtatót veszek hát be, altató helyett is. Az idegekkel még csak megbirkózom.

Július 4.

Reggeli meglepetés - és ráadás, „szerencsére” más irányból. A jobb oldali híd után a bal oldali is letört, az alsó állkapcsomon. Igazánból az ingerel föl, „borít ki” szinte - hogy járhatok megint fogorvoshoz. Hová, kihez? Utazzam föl Pestre, pusztán ezért? Ahol a metszőfogak még jól állnak, noha alaposan lekopva. Egyszerűbb: nem enni. Vagy csak nyámkodnivalót, mint gyermekkorunk öregjei.

És így is - versek? Líraiak? Prózát még így-úgy. (Tegnap telefonált Czímer: a jövő héten eljönnének Sík Ferencsel. A darab tehát - mehet?)

Július 5.

T. Connor, Amerikában élő - egyetemen tanító - angol költő, kislányával. Ismerősként - ölelést kínálva - jó élém; már találkoztunk. Elég okos beszélgetés a modern versek „formáiról”. Fordít. Ika díszuzsonnát készít - eper, fagylalt, kávé, sütemények -, mert ők is vendégeskedtek náluk Amerikában. Egyszerű származék Connor is, ezért akar tőlem is - rokon élmények! - fordítani. „Mi volt az apja?” - „Bűnöző”; ötéves koromban anyámra hagyott, azóta se tudom, hol van. - Eszményin költőapa.

Hatkor Józsa értünk. Be Füredre, Lipták születésnapja. Hatvannál több vendég. Gábor - karosszékbe szögezve a kövérségével - várúrként fogadja az ajándékokat. Alig ismerem föl a még tavaly itt látottakat is. A nők dereka hordó, a férfiak feje ősz vagy kopasz. Vas Zoltánék, ők a hajdani elégedettség mosolyával.

Július 9.

Délre Czímer és Sík Ferenc. Munkaebéd - előbb fekete - a színdarabbal. Jó, sőt igen kitűnő, „világméretű” (ez az igazgató véleménye is), de néhány jelenetet élesebb *situációba* kell tenni. Ugyanaz a szó ötszörte nagyobb hatású (az elmémre is) kellő feszültségben. Épp így tudom, tudtam is, de - hogyan mégis, hogy ne legyen teátrális? Czímer még külön is lejön, addig jegyzetelve átnézi a szöveget.

Éppen indulnak, négy óra felé, mikor már itt is vannak a TV emberei. „Csak öt percre” - de újra is megszámlolva 17-en vannak, s ráadásul újságírók, külön fényképező szándékkal. A konyhába kikészítve a sütemény és bor - de ennyi embernek? Poharunk, tányérunk sincs annyi. Így csak kézfogás részemről, és türelmes mosoly Flórától.

És közben Bartócz Ágnes a három francia kislányával.

És este még a kéziratot - levelet - is előkészíteni a Tisztátnak.

A TV-nek kapásból mondtam a Balatonról, hányadszor! amit mondtam. Bár a tegnap esti utolsó munka a szövegnek szánt jegyzet volt. Ez, hogy ne vesszen kárba:

„Két más-más forrású ösztön vezeti a Balatonhoz a távolabb született magyarokat.

A pihenés, bármily rövid terveivel a kikapcsolódásnak.

És a bekapcsolódásnak homályosan is messzibb ágazó ösztöne. Hogy ilyen környezetben volna jó élni, hivatást teljesíteni.

Engem az utóbbi tart itt, több mint negyven éve.

Afféle csapdába kerültem. Dolgozom, mondhatni hajnaltól estig. Legkevesebbet tollal. Kertészollóval, szőlőkapával, még kaszával is.

Az úgynevezett fizikai munkát előbb én is pihenőnek szántam. De aztán vitára kelt bennem a két »világ«; a test a lélekkel.

Idáig terjesztettem hazai, szűkebb otthonomnak, szülőtájamnak határait.

Elég későn. Noha innen alig néhány liter benzinfogyasztásnyira jöttem a világra egy Sió-parti pusztán, pontosan harmincéves voltam, amikor a tó közelébe jutottam. Az Atlanti-óceánt előbb láttam, mint a Balatont.”

Július 11.

Győrből jövő, majd oda visszatérendő alkalmi autóval a szántódi Balaton-mentő értekezletre, a réven át. La saison bat son plein¹³: a modern kompok láncolatban közlekednek. A fedő gerendázat alatt fecskecsalladok. Évente visszatérnek az ott rakott fészkekre.

Későn érkezünk - ismert dolgok ismétlése, de szellemesen, tartalmasan. Ábrahám Kálmán kitűnően - közvetlenül - vezeti a beszélgetést. Mi - ezenkívül - miatta is jöttünk át, már megint a gyógypedagógiai építkezések sürgetése végett, mint építkezési miniszterhez. A megbeszélés udvariasan rövid, utána bemutató séta a volt papi pusztán. Lángos, azaz langalló és pörccs pogácsa közben, majd a végén hidegtál-ebédül: szalonna, sonka. Mellettem Boldizsár, szemben a hivatalosak, de fesztelenül cserélődtek az oly rég már levegőtisztító adomák. 1. Fejlődik az ország, most szedjük föl a szocializmus alapjait. 2. Parasztok beszélgetnek: hallottad, hogy az oroszok fölmennek a holdba. - Mind? - A különös, hogy ezek a „rombolóan merész viccek” valóban erősítik a rezsimet? A nevetés növeli a munkakedvet?

Két nagy adomány a sorstól. Megtaláltam a fél éve elvesztett kis francia bugylibicskámot (a most elővett nadrág zsebében); nem léptem rá az ebéd végén az asztal alá esett szem-üvegemre.

De ez az áldás csak az ágyban jutott eszembe s töltötte el szívemet öreges hálával.

Viszont - azt még mindig halasztom, hogy az eltört fogammal átmenjek Füredre, pusztán azért, mert sem Ikát, sem az orvost nem akarom zavarni.

Délután Ferenczy Ilonka Svédországból a most bemutatott férjével és gyermekével. Szerények s már ezáltal szeretetreméltók. S velük az angyali jellemű Lenike, Ferenczy Laci (unokatestvérem) felesége.

Július 12.

Hányadik napja hever felnyitásra idekészítetten végre olvashatóan legépel színdarabom? És miért húzódozom, hogy csak érte is nyúljak? Minden órában idetelefonálhatnak, hogy mikor jöhetnek érte - már az aprobációmmal. Mondhatni halasztó ürügyül éled kedvem még versírásra is. (Tegnap még a szántódi út előtt egy - tán nem is sikerületlen - szonett.)

Július 14.

Balázs János - még genfi?- ismerős, egy magát megnevezni nem akaró losonci magyarral; akit magamnál jóval idősebbnek nézek, de aki Gyula bátyámnak hív - „szinte egy ország rész hálájával”. Az utolsó magyar iskolákat is bezárják, óvodát nem is nyitnak. A legmegalázóbb: a köznép is átvette a magyarok lekezelését? - legyalázását. Utcán fiatalok verekedésre elszántan szólnak rá szinte suttagó szerelmesekre is, ha magyarul beszélnek. Czine Mihályt egy losonci eszpresszóban már-már provokálták a magyar beszéde miatt. S itthon? Az Új Tükör nem volt hajlandó ilyen szövegű fényképet közölni: „ledöntött sírkövek a losonci temetőben” - „ledölt”-re írták át, holott „temetőrendezés” volt.

Nem kellett volna nekem is engednem a Trianon emlegetése körül?

---

¹³ csúcsidény

Közben Józsa - mintegy *à propos*-ként említi: épp ma hoztak be hozzá egy itt nyaraló szlovákiai család 12 éves fiát kezelésre. Ősmagyar nevet diktált be, de még *jó napot*-ot sem tudott magyarul.

Az „öt perc”-ből most is másfél óra lett; kimerülten vánszorgok föl a - munkához? Ezek után. De Flóra - „igen, ez a hivatás! Te (és ő is) összerogyunk minden ilyen látogatás után, de akik itt ilyen kíméletlenül öntik a keserúséget rád, megkönnyebbülve mennek el és - vigaszt visznek, Losoncra is!”

És hovatovább magam is hittel mondom a már-már szabványos érveket, miért nincs veszve az ügy. (A hegeli dialektika alapján: „minél rosszabb, annál jobb; a tűrhetetlen jelen hozza a fejlődő jövőt”?)

*

Apám apja, a lelkemben kezdettől agyonpoetizált-memorializált juhász ősök utolsója: ahogy öregedett, (gazdagsága glóriás dombóvári magányában), valójában úgy vált idegenné számomra, merevedett már életében, előttem ülve bálványszerűvé. Most, tüzetesebben visszanezve rá, igazánból hitelesen csak két óriási csizmát látok. Pipált, kortyolta a saját ozorai borát, sámlit kért a lábai alá. Sámlin ültem magam is? A két hatalmas - mindig ragyogóra suvickolt - csizma: mint a két mózesi kőtábla fenyeget valami tízparancsolattal. Erőltettem a szemem: mit is rendelnek ezek?

És most tudatosul - világosul - bennem még valami. Amikor apám apját szemlélhettem, körülbelül akkor magoltatta be velem a pusztai iskola a sínai hegy mord parancsait. Hányadik is vajon az, amely - Rácegresen - így rögzült agyamban: *Istennek nevét hiába ne vedd?* Mindmáig nem tudatosult fejemben a szövegnek és világszemléletnek ez a fordítása: Ne ejtsd ki Isten nevét! Ne folyamodj tehát hozzá? Ne zavard a (múló: földi) bajaiddal? Mert úgysem érdemesít válaszra? Mert az a két kőtábla valóban csak megannyi parancs! És nem szövetségi okmány szerződéses pontjai?

Amikor legutoljára ültem szemben az óriási dombóvári csizmákkal: nagyapám - szemmel látható őseim utolsója - már nem ismert meg: nem fogadta el, hogy közben megnövekedtem. Mivel csupán azért kerestem meg - Bonyhádra utaztomban -, hogy fölvegyem a rengeteg unokája számára a hatalmas bukszájában előkészített ezüstpénzt, és idő előtt cihelődjem tovább, ő annyi gyanúval kérdezgetett, melyik gyermekének vagyok is a fia, hogy szinte előírásosan igazoltam magam, a nálam levő gimnáziumi bizonyítvánnyal.

Ide írom még, amit magam is most fedezek föl az emlékezetem lomtárában. Föltette vaskeretes - vásárban, kellő próbák után megvett - okuláróját, hosszan vizsgálta arcomat, végül ezt mondta: a te anyád hát az a szép Kállay lány? És két ezüstöt kapart ki a még szíjas erszényéből.

Július 15.

Hol hunyja le a csokolózásnál is odaadóbban szemét ifjú s aggastyán, ara és matróna egyaránt? A fogorvosnál, a fűrógép alatt.

Miért a kék s a kín egy közlekedőedény ősanysága? Van erről már mélylélektani elmélet?

Íme, ingyen: doktori könyvbe akár. Mert melyik regényíró golyóstollában nem vár szabad kiáradásra ilyen rengeteg.

Füreden voltam, 1/2 8-ra beszélte meg Flóra a találkozást dr. Vetővel. Ott a fogorvosi székben égre tátott szájjal súgta ezt fülembe az Ihlet. Ez meg honnan merül föl bennem, olvasmányból, élő beszédből: „Olyan lobogó csókot kapott az asszonytól, hogy az már nem is csók volt, hanem szájsebészet”? Hunyady Sándor?

Ika vitt be Füredre, kettesben. (Flórának föl kellett mennie Pestre: gyogyepedagógiai építkezés, kartárs temetése.)

A rendelő a második emeleten. Először esett meg, hogy a pihegő megállás után elfogadom valaki - Ika - karját.

Lefelé meg szédület, lépcsőkanyarokként.

Mert elhárítottam az érzéstelenítő injekciót, ez magában fájdalmasabb néha (nálam), mint maga az elúzendő fájdalom. De a régi korona lebontása - többszöri fúrással, köszörüléssel, feszegetéssel - hogy azon közben mérlegeltem, melyik mellett tartsak ki. Mivel az elején lemondtam az injekcióról, később röstelltem volna az állhatatlanságomat, s így az orvos kérdéseire csak legyintettem: semmiség, folytassuk.

Ika derék teremtés. Nemcsak azért, ahogy tapintatosan - jó pszichológiával - támogatott. Itthon, ahogy Nellit rábeszélte, hagyja csak itt nálunk egész napra a kis Szabolcsot: járjon a maga dolga után.

Július 17.

Hajnalban még munka is.

Ebéd előtt Csoóri és Éva. Lélekkönnyítően jókedvűek; tehát egészségesek?

A szokott „hangvétel” azonnal. Ötletes fordulatokkal (még szójátékokkal is) komoly, sőt nehéz témák. Az ingerültség a „népieseknek” hitt szemlélet ellen. Pozsgayt is ezért szorították vissza úgy, hogy kénytelen volt Bíró Zoltánt is leváltani. A tragikus kapkodás, mint annyiszor már a magyar életben, legutóbb a mi befektetésünk idején. Hiába voltunk a lehető leg-hatékonyabbnak számítható Hitler-ellenes csoport, azért s azzal támadtak ránk, hogy nacionalistákká is válhatunk. Most? A „nemzeti” függetlenséget (az emberiséget) védő irányzatot kerítik be a volt rákosisták, sőt sztálinisták.

Ebéd előtt még - whiskyt is bontottam, a tréfa kedvéért, az angol követ tisztelgő ajándékát. Kedélyes ebéd. Utána a feketénél már Józsa is, a tegnapi megjelent könyvével. Szieszta, azaz a már egészségileg szükséges napi erőpótlás nélkül már tüzetesebben az erdélyi és felvidéki helyzet. Sándor elhozta a Romániában járt amerikai delegáció szánalmas jelentését.

Aztán az *exodusról* már szinte stratégiáig, ahogy én magamban elgondoltam, de ki soha nem mondtam. Ha már-már tüntetőleg (mert hisz hovatovább „országos figyelemben”) nem dolgozom a magyarságot (és emberiséget) legyalázó szerkesztőségeknek téves szemléletű szerkesztők keze alá), az nem: példa! A többiek nagyon is írjanak azokba a lapokba is. Az ő jelenlétük ott térfoglalás, az igazság lábmegvetése. Már akkor, ha a magukét mondják ott is, olyan mértékben, ahogy a harc megengedi, vagyis veszteség nélkül. Így a helyzet nem reménytelen. Hisz a tehetségesek - származásra való tekintet nélkül - a mi „vonalunkat” követik. Berthától, Feketétől - Orbánig, Karinthyig.

Juhászt - nem magára hagyja, akárhova viszi a tájékozatlansága.

*

Gyuszi viszi Pestre Sándorékat.

Július 18.

Horthy emlékiratai. Írói - irodalmi érintetlenségében jó tényközlő, sorok közt főleg. Művészi hajlandósága és szintje: már hajóstiszt korában előbb az énekekben tökéletesítene magát, aztán a festészetben: leckéket vesz. Imponáló fokra a nyelvekben jut. Német, francia, angol, olasz: egy szinten beszél a magyarral; de szónoklatot intézni, tósztot mondani, vezényelni, kapásból képes horvátul, szerbül, ruténül is. Tenisz-, lovas- és úszóbajnok. A tetszésére való lánnyal az teremt benső kapcsolatot is, hogy mindketten remekül táncolnak, összeillenek, egy teljes bálterem közepén. Mindezek magas polcra rendelték, kivéve az érdemeit, neveltetése eredményeit. Örökölt vagy elsajátított nyíltsága és szótartása adott esetben éppúgy korlátozza, mint eszmei primitívsége. A hűséget az aulikussággal azonosítja, a kamerádi kézfogással. Így lesz kicsi vonatkozásban nagyvonalú, nagy helyzetekben végül is apró. Sastekintete a gyakorlat révén így lesz rövidlátás, a kemény ököl vakon törő-zúzós.

Július 21.

Igazánból most látom, Flóra reggelenkénti figyelmeztetései után: a bokáim szinte eltűntek; a két lábam elefántlábbá vastagodott. Aggodalma máris a telefont emelteti: nyilván ez is szívtünet. De napok óta zuhog az eső, hogyan vergődik ki Peuser a sajkódi dülőúton. Szerencsésen leköt mégis egy vers: tán a legjobb ezekben a hetekben. - Már ősz-hideg gyepen hanyatt feküdvén. De az eső szívóssága rámeleg a mellre is.

Az üveges szűk ajtón nagy postástáska oldalaz be - mindig szorongást kelt ez is. De látogató, agyonázva. Biciklin Balatont járó borotvátlan fiatalember. Interjú. Köszönöm, nem, de azért lépjen csak be a bibliai vízömlés elől. Állhatatoskodik - fontos a téma. Tud róla, a nemzeti tudat foglalkoztat engem is. Olvasta már, amit arról... Egyszerűbb élő szóval. Egy győri lapban jelenne meg. Hova megy ebben az égszakadásban? Sátorlap is van a biciklin - Füred a cél, aztán hazafelé. Visszavonultan élek, nem szoktam interjúalany lenni. - De ő kéziratosokat is mutatna... Így már egyszerűbb lett a változatlanul udvarias elbocsátás, de furdalt mégis s növelte a nyomottságot a büntudat: hogy boldogul ebben az özönvízben.

Ebéd után Lóránd - teljes szívvizsgáló fölszereléssel (a füredi kórházban dolgozik). Krónikusan rekedt, tíz éve is nehezen hatolt át a hangja par mes oreilles dures¹⁴. Flórára hagyom, hogy majd összefoglalja. A csuklók után a lábakra is szerkezetet szíjaz - EKG? Igen, a szív. Le kell vetköznöm is.

Közben kopogás: erdélyi házaspár gyerekestől. Ráadás nyomasztás: várakoztatnom kell őket, jó másfél óráig tart még a hallócsövezés, a kérdezősködés, a tanácsosztás.

Református pap, de ír is, otthon tizenöt kötetnyi kézirata van, Erdélyben egyáltalán nem, itt is csak akadozva közlik - még az új zsoltárfordításait is. Négy gyermek, családi állapota, az egyház otthoni helyzete. Itt zátonyra fut az én már-már leckeszerű reményosztásom, úrasztala-szolgálatom. De csak nem állnak föl - a csurgó ablakok is indokolják. - Hogyan jöttetek ide? Kocsival, lent hagytuk a műúton. Erre mégiscsak elmagyarázom, hogyan juthatnak le, jó lépcsőn, Paliék telkén át. Rögtön lefekvés, nyugtatók.

De még Ella telefonja. Menjünk át holnap - Gombos Gyula is kéretne, Amerikából, hozza föl Flóra az üzenetet az ágyhoz... - Egy okkal több, hogy odamenjünk. Már Pesten is jelentkezett. Így lesz egyszerűbb. Mintha ő, ők jönnének hozzánk, akár Ellával. (Mert az uzsonna, süteménykészítés, meg ők szabják, hogy meddig.) És Lórinak nem kell idefáradnia a barátián megajánlott gyógyszerekkel; Sajkodon ott a háza Laciék alatt, majd oda adja be.

---

¹⁴ nagyothalló füleimen

Hajnali fölkelés, útra készülés, Flóraért ma még korábban itt lesz a főiskolai kocsis, az építkezési tárgyalásokhoz, hogy minél előbb végezzenek.

Minél sértettebben futott ki hazájából az emigráns, annál odaadóbban kell szolgálnia azt a száműzetésében. Minél koldusibb ott kint a sorsa, annál jobban ügyeljen, hogy a haza, vagyis az itteniek irányában önzetlenül tegye a dolgát. Mert hisz kint is abból él, ami itt folyik. Magamentő elmenekülésének, dacos szemben állásának visszafelé is ható cáfolata, az ő személyes bukása lenne a szülőföld fölvirágzása, és mégis ezen kell fáradoznia. Mert különben miből is meríthet végül akár erkölcsi érvet, akár - valamicske fog alá valót? Ezt tisztázgattam én még magam is, mint gyarló emigráns.

Vas Zoltán legingerültebben azt idézgette Kovács Imre könyvéből: nincs honvágya! Így megtagadni a hazát!

Így - nem tisztázni a viszonyt az akár meggyűlölt hazához. Mert miért írt róla - milyen vágytól fűtötten - mégis egész könyvet? A rosszul tisztázott vágy tette egyebek közt oly sikerületlenné a könyvet.

*

Délután X. Y. szlovákiai magyar publicista (járt már itt) tele panasszal, most azok ellen az „alkalmazkodók” ellen, akik a denunciálásig támadják, akik - gyermekeiket mégiscsak magyar iskolába küldenék. Pozsonyban nincs már magyar óvoda sem, és majdnem „megrótták” azt a 34 kérelmezőt, akik kérték; noha 17 kérésre is előírja a törvény.

Tele egyéni bajjal is.

Mindezt - mintegy fellebbezési fórumhoz tárja elém, egyre több részlettel. S konokan visszautasítva a reménykeltés szándékát is.

De mégiscsak köszöni a bátorítást. Hogy van legalább egy ember, akire erőt váróan nézhetnek.

Addig marad, amíg Flóra meg nem érkezik Pestről. Kisfia közben Bálinttal a felső kertben - ő legalább boldogan jön vissza teletömve pici zsebeit kajszival.

De már megyünk is Ellához.

Gombos Gyula feleségével. A nagy megbeszélendő: adjak tanácsot Vathaynak: haza merhet-e jönni. Az első kiscsajda „összeesküvés” pörben elítélték.

Hosszú - nyilván felesleges - beszéd részemről most a felelősségről.

Vacsora, hideg, Gigi vidámságával, kedvességével fűszerezve.

Aztán Ikáék hazaviszik Bálintot és Juditkát.

További vendégek - már pótvacsorára. Papp Tiborék, Párizsból. Peuser a gyógyszerekkel.

Oly fáradt vagyok - lelkiileg is, hogy miért beszéltem oly mélyrehatóan -, hogy nemcsak hallgatok, hanem hallgatni is nehezemre esik.

Ika jön vissza értünk. Most végre ő is ehet. Zavartalanul, ülve! Meghat, hogy elgyerekesíti arcát az éhség: az evés keltette étvágy.

Haza, Peuser úgy vezet át a sötét kerten, mint egy aggastyánt. És - nem is bánom, ahogy karomat emeli, kormányozza.

Július 27.

A megbeszélés szerint négykor (pontosan) Pozsgayék Csoóri Sándor útirányításával, a dűlőúton az Imre vezette autón.

Kezdetől - mondhatni az üdvözlő kézrázástól - mindvégig, (vagyis esti 1/2 8-ig) a levegőben a gondolattelítettségnek az a pezsdülő feszültsége, amelyben egy jó helyen ejtett kézlegyintés hosszú mondatokat helyettesít vagy harsány nevetést fakaszt.

Olyanféle okos - nem tudom, hogy inkább okos vagy tehetséges - ember, akinek szellemi képességeit a nyugalma - a szinte Deák Ferenc-i - jótékonyan (s nálunk oly szükségesen) keretezi.

A sok „tisztáznivaló” közül, melyek nem is gondolatütköztetés, hanem gondolat- és tapasztalatkiegészítés során világosodtak meg.

Írón szépíróként értve, az egykori „urbánus” írók közt egy sem volt, akivel nem működött volna s végül nem működött együtt az a népiesnek - s ezen át hovatovább völkischnek elkeresztelt irodalom, amely a voltaképpen, a magyar irodalom volt, az irodalmat a magyar nyelv és nép nem mai keletű törvényei szerint szolgáló. Az ezzel „szemben állók” a szellemi élet mindenkor időszerű segédhadai voltak; időlegesen most is annival tekintélyesebbek: népszerűbbek az előbbieknél, amennyivel a hírlapírás és az akár rangos publicisztika természetesen közismertebb a lírai költészetnél. Nem az irodalom szakadt tehát ketté, hanem legföljebb az olvasók tábora; végzetesen épp a csak napi visszhangot hallató, azóta nagyrészt elfeledett, mert hisz maradandó művet nem alkotó elszakítók számára.

De végzetesen történelmileg is.

A nálunk általában „baloldaliság”-ként jegyzett fölvilágosultságnak: haladó európaiságnak eszmeköre ezúttal is olaj és víz módjára egyesült - inkább kavargott - a nemzeti eszmekörrel, a nálunk rég klasszikussá tisztult anyanyelvnek és néptömegnek védelmével.

*

Ma épp ily szakadás van folyamatban, még végzetesebb veszéllyel. A vélemény és ízlés irányításának minden szócsöve - napilap, hetilap, színház, rádió, TV, a „segédhadak” a ma neves, de nem maradandó művek adta tekintélyek ajka előtt. Ők nemcsak a bírálók: szűrők is. A változatlanul - általuk - népiesnek bélyegzett klasszikus fedezetű „nemzeti” irányzatnak máig annyira nincs maga fóruma, hogy tán már - ahogy én most látom - nem is lehet. Se ember rá, se terep. Mi marad hát? Újból a víz s olaj zavaros keveredése? A fiataloknak nincs más útja. De aki vállalhatja is az exodust: jelet ad tán. Hűségből, igényből, egy távoli kornak.

Július 28.

Délelőtt - a megmentendő munkaidő alatti (s így Flóra elmenetele után csak percekre) Miskolcra (csak ezért idejött) mérnök: Márta Ferenc (?). Oly nyíltszívű és okos és higgadt, hogy - végül is én tartóztatom.

A téma ezúttal is: nem a saját gondolata az, amit idehoz. A magyarság jogfosztottságának néma viseléséről. De lehetne-e másképp?

Humorértő is. Úgy van, papszerep tán az enyém, Isten nélkül. De hit, azaz üdv nélkül is? Tán a táborból visszaáramló hit (a jövőben) megszüli valami üdvöt is egyszer?

Hexametertől zsong a fejem még mindig a tegnapelőtt írt verstől. Agymechanizmus ez is? Öregedési tünet?

Július 29.

Flóra kora reggel Pestre, az építkezéshez, a gyógypedagógiára.

S jön ismét július 31-e, Petőfi halála.

Délután Kovács István kalauzolásával Háromszék megyei magyarok: házaspár, két szép fiú. Az egyik: Levente. Igen, hogy ne lehessen csak magyarul anyakönyvezni. Végre vidám arcok, hangok odaátról - már a panasz közt.

Obsédé képzelgés, hogyan is folyt le Petőfi halála; akkor is kánikulában. Ez is élesíti az emlék képeit - új lelki tünetként. S ha zivatar lesz, mint ahogy akkor? Orvosságul is rendszeresebben kellene írnom, komolyat. Mélyet. Megszabadulni a fölszín üres folyamától.

Július 30.

Váratlanul - s mégsem, mert csak azt telefonálták meg a múlt hetekben, hogy valamikor átjöhetnek-e - Szekér Gyuláék. Az ismeretség a népi kollégiumok ideje óta még azáltal is, hogy a feleség húga, Apró Magda a Parasztpártban titkárnősködött, végül Péter mellett. Most Laoszban van, földművelési szakértő. Az ő ajándékát hozza át Éva; egy kézzel szövött és batikolt selyemruhának valót.

A napok óta zuhogó eső épp elállt, a valóban egyiptomi sötétség (hogy még az emeleten is lámpát gyújtottunk) oszladozott. De azért lent a kandallóba gyűlt szemetet meggyújtottam.

Milyen hírek keringenek a világban rólunk? Ők - szinte cáfolva -, hogy a kormányban történt „leváltások” a „fényes szelek” embereinek az eltávolítása volt - legérthetlenebbül a nyugati sajtó szerint Huszár Istváné - s e mögött - Aczél csoportja áll? Rényi, E. Fehér, Pándi, a két Nemes; sőt Rónai Mihály András.

Az egész napunk tönkre van téve. Aczél? Valamelyik külföldi rádió igen sötéten ábrázolta valóban (más hozta ezt a hírt) az ő szálhúzásait, még az „irodalompolitika” terén is.

Fent közben a tíz tonna terhű kamionok elszakították a telefonhuzalunkat, megdöntve az oszlopot, s benyomták a meredek fölött is a kerítésoszlopokat, a védfalat.

*

Gosztanyi Jánosnak, Bíró Zoltánnak, de dr. Szekérnek eltávolítása - Fehér Lajos, Nyers Rezső, Fock után - ugyanaz a frontáttörés. A „balosok” - ez most a sztálinisták, rákosisták neve - sakkhúzása a parasztság visszaszorítása végett, a „rend, az erkölcsi fegyelem és a munkáshegemónia” visszaállítására.

Álmatlan éj - de legnyomasztóbban Segesvár közelgő évfordulója miatt.

Július 31.

A rosszat hátranyomja a még rosszabb, a „lélek állapotjai” közt is. Mi halványította Segesvár már-már pszichopatologikus jelentkezését? Hogy a mozdony-súlyos anyagszállító kamionok bedöntötték a felső kerítés vasoszlopait, lerogyasztották a Kötél József csinálta terméskő bástyát, megingatták a telefonpóznát úgy, hogy - a szívességből kijött szerelő is csak darabokban javíthatta meg.

Este pedig új szívtünet.

Éjfél után kettő felé, „életveszélyes” riadalom: megfúlok? Nyelésnehézségre riadok; szívós fájdalom. Jó egy óra, míg kitapasztalom: a légzés nincs veszélyben. Rák tehát csupán, a nyelőcsőben?

Az ellenjuttalom: Flóra nagy vizsgálója a szeretet igazi tárgyában: az önfeláldozó szeretetből.

Augusztus 1.

Ikáék késő este érkeztek meg, halálra fáradtan. A beszámolóra sincs erejük, fektetik le a gyerekeket, dőlnek melljük.

Ika csak az orvosság átadásakor mond egy szót arról, amikor bement érte, Aczél a szobájába invitálta, érdeklődve kérdezgette s komoran, mert „nehéz idők jönnek”.

Augusztus 2.

Nap, amikor a sors tud mosolyogni is, reméljük estelig. (Délben húztam elém a papírt.) Az éjszakai nyelőcsőkin miatt Flóra a hátam mögött fölhívta mégis Wabroscht. A szív lehet az oka; a lábdagadásnak is. Menjünk át a füredi kórházba, ha napokra nem is, egy EKG-vizsgálatra. De - magamtól is ráébredek a receptre: ha a szív szorul, Nitromintot és alkoholt neki. Nitromint már nincs, de itt az orosz nitroglicerín és a - ha nem is skót, de - kanadai whisky.

A gyerekek lármája az ablak előtt, máris pezsdíti a vér után a kedélyt is. És Jóska, a postás, boldog mosollyal hozza le rendkívülien (a tegnap Flóra adta száz forint diszkrét köszöneteképp) a mai levélsomót. Egy könyv is köztük. De korai a kelleetlenkedés: szép kiadásban a: *La vela inclinata: 26 liriche del Grande Vecchio della lirica ungherese '900*. Kétnyelvűen, okosan - az olaszoknak is megfelelő fordításban di Umberto Albini. És nem is akármilyen, genovai kiadásban.

Ezek már a pót nyelvleckéim; elolvasni a magyar eredetivel előttem (vagy fejemben) az idegen fordításokat.

S közben Máté úr a megjavított pincezárral, egy szép - már ki is belezett - ponttyal, és hogy holnap a TV „megint Illyés úrnak ad szót, tessék lefáradni hozzánk; ha már drágállja, hogy magának is vegyen készüléket.”

Jókor veszem elő a Magyaróvárról küldött, nyilván csak ott feladott (mert külföldi anyagú) levlapot: most fejti meg Flóra ezt a pár sort: „A soroksári rádió szombaton a Beatricéről beszél - üdvözlettel: Egy apród”. A Soroksár - München - a Szabad Európát takarja.

No, még egy whiskyt a láb és gége csitításául, a gyermeklárma fölerősítéséül.

S közben a felhőtlen égen is teljes mosolyú Nap.

S az ismeretlenektől jött két levél sem borulást tudat.

A váratlanul jött pontyot pedig Marici éppoly páratlan gyorsan megsütötte korai vacsorára - hogy a gyerekek is hozzá ülhessenek.

Kint a kőasztalnál ők, a fiatalok, s velük Nelli és a kis Szabolcs, bent pedig mi hárman. Vagyis összesen heten a kétkilós halra; s a hozzáálló - a pincéből fölhozott - egy liter, még tavalyi fehér bor.

Este kilenc felé még az is szerencsésen sikerült, hogy a Szabad Európa adását is a *Beatrice apródjai*-ról jól tudtam fogni. Az előadás már nem érintett szerencsésen. A lényegét köntörfalazva - dicséretekkel is álcázva - megkerülte a szerző. Nevéből Flóra is csak annyit értett: ... István, Bécsből. A könyv csak „regény”-ben kifejezhetett igazával szemben elvet emlegetett: helyes-e a belpolitika és a külpolitika elválasztása. És az emlékirat lehet-e regény műfaj? Románok, csehek trianoni ármányairól, a nyugatiak felelősségéről egy mondatnyi tényközlés sem; csak távoli célzás. A könyv ilyen bemutatása után senki nem érez rá, miért érdemes kézbe venni.

Végül így mégis álmatlannak ígérkező éjszaka.

Augusztus 3.

Öregségi tünet, a félelmetesebbek közül. Pusztán azért, hogy elmondjam vezetéknévét annak a Bécsben élő Istvánnak, aki tegnap, szombaton, olyan nem kedvemre valóan beszélt a *Beatrice*-ről a müncheni adásban, ma este ismét - mert valaki szerint - ma, vasárnap megismétlik az előadást, nagy nehezen megtalálom (a rossz készülékünkön) a kellő hullámhosszat. A nevet most sem igen értem: Román? Romhányi? De amit most hallok (nyilván ugyanarról a lemezről): kitűnő! Ilyen ingatag hát már az ítélőképességem? Olyan tántorgó már szellemem járása is, akár a bokámé? Áthívtam gyorsan Flórát: tanúnak a bűnbánatomhoz. Szerencsére akkorra az előadás, a vége felé mégiscsak ad okot az ellenérzésre is. A könyv magvát nem bontotta ki a „regény” burkából.

Ikáék nem sokkal utána vissza Pestre. Mi pedig le Mátéékhoz, megnézni a TV-adást, a Balaton körül élő művészkedők véleményekóktélját, amit Czigány György készített.

Dermesztő öreg arcok - így fekete-fehér mozgásban -, főképp az enyém.

Augusztus 4.

Rögtön a „hajnali” ébredés után valóságos szellemi közelharc Flórával, részemről így is kímélő fegyverforgatással.

Nyugdíjba menése (jövése!) óta is hetente fölment egy napra a gyógypedagógiai főiskola új részlege építkezését „befejezni”. Eddig (minden kedden) az intézet kocsján. De Bandi, a sofőr, most szabadságon. De hát akkor: Füredig autóbuszon s onnan majd vonaton! Napok óta tartott a vita köztünk: kíméld magad (s az erszényed) - ebben a hőségben! Olvasni fog a vonaton! És ha zsúfolva lesz?! Végül: nem nézik-e már a többiek ezt a te buzgóságodat - alkalmatlankodásnak? Az a két remek asszony, akire a főiskolát hagytad? De maguk az építésvezetők is? És ha a miniszter - Ábrahám Kálmán - úgyis tisztelegne - nálam ugyan, de igazánból nyilván a te megbecsülésedből? És az én állapotom, az elefántláb vastagságú bokám? Azt hiszem, ez az utóbbi hatott. Legalább ezt hagyd ki.

Viszont akkor be az EKG-re, Füredre, mielőbb.

Augusztus 5.

Wessel Bandi Nantes-ből Annie-val, a második, francia feleségével (élettársával); az első Mado, breton volt. Igazi „párizsi nők” már az én diákkoromban is a vidéki francia városokban tanyáztak. Annie csinos volt, jól öltözködött és - ő vezette, mondhatni Bandi mini gyárát. Mado halála után olyan természetszerűen folyt köztük az ezer oldalról megalapozott viszony, össze se kellett házasodniok, még összeköltözniök sem, csak módjával. Főleg, amióta Bandi unokája is gondot ad.

Mindketten a régiiek. A férfi okos, reális; a nő ennek tetejébe vidám és friss. Most úgy tipikus párizsi, hogy zsákszerű ruhában utazik végig Európán, hízik, a megdagadt bokáit kényelmes cipővel kényezteti: azzal reális, hogy „nem ad magára”, ha az életformáját zavarná.

Bandival gazdasági - nemzetközi - kérdésekkel. Megcáfolja ő is, Annie is a teóriát, hogy a szocializmus a feudalizmus gyökerét is hasznosítaná: a paraszt ledolgozza a térszben a biztonságához, alapkeresetéhez szükséges munkáját, azután kezdi a magának és magáért - főleg házépítésért - valót. A munkás éppígy maszekol, hovatovább az úgynevezett értelmiségi is: az orvos, mérnök máris. Ez azonban már heti 60-80 óra. Vagyis mindenki saját maga kizsákmányolója lesz, már-már „éhbérért” - oly kevésbé fontos a táplálkozás is. Élvezet, művelődés. A gyerekeké, az ifjúságé. Családunk, a „jövők” jobbágjai - rabszolgái - leszünk.

De nyugaton éppígy van! Elfeledtem, hogy a holland férfiak mennyit festik a házukat, ápolják a kertet és az udvart? A franciák úgy áradnak a hét végén vidékre egy kis tuszkulánomot csinálni és fenntartani, mintha - távolról nézve - gályára korbácsolnák őket. A mi faluépítő kalákáink? Franciaországban régóta Castors a nevük, a közösségben éppígy összedolgozó kis rágszálók után, akiket mi hajdan hódokként becsültünk (a prémjükért) és irtottunk ki az utolsó szálig.

*

Este vacsora nálunk, majd ők Liptákékhoz.

Augusztus 6.

A névtelen levelek közt is a gyalázkodás mesterteljesítménye, már Flórá is megcélozta, mérgezett toll nem gyakorlatlan nyílhegyével. Nem igaz, hogy a névtelen levél nem hat. Nincs nap - az öregedés napjai közt -, hogy nem fut át fejemen az öngyilkosság. A haláltól rég a testi szenvedés meg a lelki megaláztatás hátráltat. Elhárítani mégiscsak legjobb a görög tanács, mi magunk lépünk át rajtuk gyorsan. Flóra eltette, híres gyűjteménye számára ezt a levelet is - szerinte bal kézzel írta írásban jártas, szerintem már nem fiatal társasági lény. Nem lenne stílustalan részemről ez után végezni magammal, ezt hagyva nem magyarázatul, hanem pusztán befejezésül.

Közben váratlanul már elég kapatosan Varró Jancsi, az öreg Varró bácsi utódaként - a mostani halászmester. Hosszú elismerés után érdemeink, hogy milyen méltó lakói vagyunk mi is ennek a háznak (én mint a bíró úrnak igazán igazi veje) azzal a megbeszélendővel: mi is teszi tönkre a Balatont. Mit mondana el ő, ha olyan szava volna ebben a faluban a „tanács felé is”, mint nekem! - Hát mondd el te, János. (Szemtől szembe azért: Gyula bátyám - János öcsém.) S belém villan: remek TV-adás lenne egyszer őket szólaltatni meg, a halászsokat, révészeket (a horgászok nevében meg a Lázár szomszédot) ezen kapatosan, ahogy most mi tárgyaljuk át a délelőttöt, mert „a saját borával csak koccintgatunk, Gyula bátyám!” De a válasz elhárító. Szerény? Annál is több: gyermekien őszinte: - Nekem az állásom mehetne rá, Gyula bácsinak meg miért ártanának?

Augusztus 7.

Nem megy ki - éjszaka sem ment ki a fejemből a tegnapi levél. Elátkoz „örököseimben” is (s ez az unokái jövőjéért aggódó Flórába ráadás mérget lött) mint vörös szálláscsinálót, de anyámat sem hagyja ki - E. egykori mester rágalmozása nyomán. Ahogy a pusztai lányoknak és asszonyoknak a zsidó bérlőktől a „zabigyerek” volt az „emelkedés” (a fiú taníttatásának is) legbiztosabb útja - ezt E. elismételte egyszer a Centrálban még a közművészeti asztalánál is,

azzal az emlékezetőrző jelenettel, hogy Kandó László ott helyben fölpofozást ígért neki, ha tüstént vissza nem vonja. Visszavonta, mézfehéren, de - ott maradva és mintegy orvosságul rendelve egyszerre kávé és konyakot.

Augusztus 8.

Jó s nem könnyű teljesítményekről kimerítő nap. Jóval ebéd előtt Czímer és Zsarnay Erzsébet. A nők is - kezdetben - ott a dráma „drámaibbá” tételeiről folyó - inkább elvi, de gyakorlatilag is használható - beszélgetésnél. Czímer önzetlensége, mely különösképpen okosságát is fokozza. Meddig mehet a „jelenetcsinálás”? Nem ez-e a klapancia a színpadon? A legjobb borral telt demizsont hozom föl a pincéből s mivel ez szerintem szociográfiai adat is (hogyan mit iszik a nép) s mert méltán tetszik, rögtön ajándékba - tesztbe - adom Józsefnek és Erzsébetnek.

De az ebéd - a bableves, a túróscsusza - is jó - az egyik üdülő (Uvaterv) konyhájából hozzuk.

Délután - alig mentek el ők - Topolánszky Iván és Éva. Itt nyaralnak Tihanyban, bérelt szobában, Kállai Gyula pompázatos villája mögött, melyen az egész környék mulat: hogyan lehet préháznak elfogadtatni kétszintes kéjlakot. Arrébb ugyanilyen törvénytisztelettel a hadügyminiszter luxusvillája, amit már az építetők - a kaszárnyákból ide vezényelt kiskatonák is - köznevetséggé tettek azzal, hogy - mit kapnak ők a munkájukért.

Aztán Peuser, a vizsgálatlalt és akit magával hozott: Hetényi doktor vizsgálati megállapításával. A lábdagadást nem az erek okozzák. Mi hát? Hétfőn be a kórházba.

De a whisky - fölélénkíti és így jó - más irányba tereli a beszélgetést. Lehetséges-e munka-*erkölcs* a munkának akár társadalmi hasznosságának szolgálatában?

Bizony, botladozom, amikor föl kísérem őket a kocsijukhoz a felső kertbe.

De az egy szelet parasztian füstölt házi sonka s mellé a bor - ozorai nagybátyáim boldogan sztoikus estjeit hozza vissza.

Viszont - éjszaka - riasztó (fullasztó) fájdalom a szív fölött.

De még egy jó *de* a civilizációból: a nitroglicerintabletta hajnal felé mégiscsak hat.

Elégedetten, bár hullaként - várom az elalvás öntudatlanságát. Még arra sem vagyok lusta, hogy ezt a rögtönzést belerögzítsem az agyamba:

Vihar utáni - s némi csönd utáni
szellő, mikor eső már csak fákról csöpög,
jó volt még néhány percet álldogálni
préház - eresz alatt -, nemcsak kapanyelet
pihentetve, de lelket is... Amíg
a föld is szikkadt valamit -

Augusztus 10.

Ahány hatalmasság (helyesebb magyarsággal: „haut-piacé”) megtisztelte lakásunkat, mind rájöhetett, magánszemélyként is a gyógypedagógiai építkezés, vagy más gyógypedagógiai ügy elősegítőjeként kapott szíves fogadtatást. Ábrahám jó fejére (s kedélyére s nyíltságára) vall: eleve tudta. Ezzel is kezdte. Flóra persze bocsánatkéréssel kezdte, ellensúlyozásul. Ábrahám (megint csak a jó érintkező képessége bizonyítékául) hiteles képet adott: mi eredményt ér el

Flóra épp a szerénységével is. Mert hisz a mögül fokozottan sugárzik elő az önzetlensége, igaz ügybuzgalma és - tudása.

Azon vettem észre magam - noha Flóra pirult s restelkedett -, én fokoztam volna még a jó tulajdonságainak ezt a mélyebbre ható dicséretét. Fokoztam is, már-már ravaszkodó kérdéseimmel, sőt látszólagos ellentmondásaimmal. (Hol az önzetlenség ott, ahol a vállalás olyan lelki szükséglet, hogy végzése szinte megkönnyebbülés?)

Augusztus 12.

Rokonvizit, Cser László - délután nem ötkor, hanem már négykor - a nem menyecske korú, de menyecskésen fiatalos (tanítónő) feleségével. Valamikor Aczél dicsérte, magasztalta, mint a legjobb baranyai téeszvezetőt. Tömzsi, bogyiszlói, dunaszentgyörgyi - „jókötésű magyar”, ahogy a nagypját, és - Ferenczy Lászlót, a pusztai ispánt - emlegették egykor még Egresen. Akár az édesanyja - Ferenczy Ilus. Okos, reális szemlélet és - életkedv. De mennyi „megszállt” még köztünk „Kállay-ivadékok közt is”.

És ő - a kedves beszármazott menyecske - emlékszik anyósa (Kata néném) szavai nyomán, milyen Klára-napok voltak (mert ma is az van) egykor Ozorán. Még Kölesdről is oda-kocsiztak.

*

Milyen boldogan élek én ezzel a Flórával! A bedagadt bokámat fászlizza; a régi törülközőkkel, melyeken - ettől szinte külön boldogságot kapok - még az ő édesanyja (ha nem nagyanyja) hímezte a szecessziós K betű fölé az ötágú nemesi koronát!

*

Klára-nap - micsoda nagy névnap, hajdan Ozorán!

Flóra gondja éjfélkor is: ébresztő a telefonszolgálatra, 1/2 6-ra, hogy elérje Füreden a pesti vonatot; a gyógypedagógiai építkezésre, mert hisz minden kedde erre megy rá, innen is, és így dupla fáradsággal. „Most veszekedjek veled, vagy majd ha megjöttél, holtfáradtan, este?! Más rendkívüli napidíjért sem utazik (zsúfolt vonaton, kánikulában) ilyenért, te meg a vonatjegyet is a magunkéból...!” „Inkább este!” - de hál'istennek ezt is nevetve, amikor besegítem az autóbuszba.

Augusztus 13.

Mi gyerekek Egresen örökségül még az idősebb testvérek gönceit, cipőit - csizmáit - hordtuk, az elnyűvésig. Az időrend, azaz az örökségi rend mára megváltozott. Ika kinőtt ruháit Flóra hordja. Azután meg? Nem elszomorító látvány, sőt földérintő (a mulandóság mord uralma alatt is) elnézni, ahogy Flóra nénje - aki „kemama (keresztmama)” már az unokáknak is - Ika leánykori kosztümjében - sőt strandruháiban - szedi az ojtott szedret a fáról. Öreges - óvatos - fölágaskodással, sőt föl-fölszökkenésekkel, de varázslatosan iskoláslányosan.

Augusztus 15.

Válasz fizetve távirat Sinkovitséktól: jöhetnek-e vasárnap Amerigo Tottal. Telefonálási kísérletek Józsaékhoz: vihetjük-e őket magunkkal? Aztán Ella és Manyi: ők is!

*

Délelőtt úgy-ahogy munka. Ebéd után Sinkovitsék és Imre (Tot). Az amerikai magyar irodalmi estek fogadtatása ott, majd itthon.

Ella, Manyi.

Nagy vendégsereg Pécselyen, fönt a prэшházban: csak érkezésünkkor már harminc tányér a birkapörköltnek. Szép idő. De túl sok mégis az ismeretlen. De így is igen baráti - rögtön emberi - légkör. Később kint a prэшház előtt. Beszélgetés a változatlanul fiatalos (és szép) Gigivel az elégedettségről. Milyen okosan könnyed! Igaz, olyan kitűnő férjjel.

Manyi hoz haza bennünket, elég korán, mert - fáztam a hűvös levegőn.

Augusztus 19.

Holnap Szent István, Ozorán a búcsú napja is. De Rácegresen már ez az előző nap is milyen izgalom és ünnep: készülődés az odautazásra.

*

A vigasztaló, összefoglaló finálé - annyira zeneileg súgja a hajnali ébredés szokásos „ihlete” - az lehetne, ha versen át tudnám (ha még tudhatnám) kiadni magamból majdnem olyanformán, ahogy fiatalon az őskőtől kaptam erőt - s így velük vágytam azonosulni. Most öregedve az utánam következőkben kezdek föloldódni, tőlük kapok mintegy üzemenergiát a munkára; olyan teljesítményre, hogy az halálom után is hasson: életet sugározzon. (Már ez a kusza „összefoglalás” is versbe való; a „gondolat” csapongása ott még e szárnyalásnak bizonyulhatna - kellő lírai telítettséggel, kellő magasságban.)

Augusztus 20.

A ragyogó nap, az ozorai búcsú mézeskalácsos sátrai, körhintája, a templomból kiáradó, még gatyás-csizmás legények, bő rokolyás lányok, pillás” menyecskék fölött!

Most kinézve az ablakon - szinte a múltba - szemetelő eső, bádogosan horpadt ég, a kinti hőmérőn meg 13 fok.

De lent, a beomlással fenyegető teraszon máris - reggel hétkor - meztelen felsőtestek lapátolják, hajigálják a felső bástyára az agyagos - tehát ugyancsak nehéz - földet.

Épp templomi harangszót hoz át a túlsó partról a tó hangerősítője, amikor lemegyek hozzájuk.

Irigylem a mesterségüket, ezzel folytatom a kezelés utáni szokvány mondatokat: percenként látják a munka eredményét - minőségét is -, meg az izom is vizsgálódik - az igazi férfiasság, emberség.

Kiderül: az öt közül csak egynek szakmája a kőművesség. Tanult szakmunkás a többi is, de most ezzel a napszámoskodással lehet legjobban keresni.

Minőségi sört isznak, autómárkák minőségéről beszélnek, vásárlási, kocscserélési szándékkal. Tehát elég magas igény kielégítése végett bocsátják ilyen rabszolgakori kíméletlenséggel áruba a munkaerejüket. Zsákmányolják ki saját magukat úgy, ahogy Dickens a kezdődő kapitalizmus tőkéseit ábrázolta.

- S mikor fognak egyszer maguk is ünnepnapot ülni?

- Mármint templommal, Illyés úr?

- Ringlispillel, délutáni kártyázással legalább.

Az egyetlen szakmunkás, Wéninger úr, nevetve, szinte irigykedve társul hozzám. Nevét már szépapja is ével írta, a családban soha senki nem tudott németül. Csak mosolyog azon is, ahogy én a dunántúli sváb iparosok tudását, „német” alaposságát dicsérem. Nagymama nevét - Stein(?) Streimacher - ő sem tudja kapásból leírni. „De faragni tudok.”

Augusztus 21.

„Csúcs nap” Flóra esti - éjféle - összefoglalója szerint. Viszonozni a mi vacsorázásainkat, délutáni hideg vacsorára hívta meg Ellát, Józsaékat, Vas Zoltánékat, hat órára. Halat, csirkét sütött, két tál süteményt, két kis kosár gyümölcs hozzá a kertből, sok zöld mandula.

Fél négykor - Ika reggeli telefonja szerint - Kányádi Sándorék a két szépen serdült fiúval és a volt kardvívó bajnokkal, Bazini Sándorral - mert ő máramarosi származék. Majd egy ismeretlen autós csapat foglal helyet. Szatmárnémetiből egy lelkes, ugyancsak igen rokonszenves mérnök (csak Zoltán keresztnévét fogta föl a fülem) az apró, szívós feleségével s négy külön-külön szemrevaló, de egymástól teljesen elütő alkatú, arcú növendék lányokkal. Aztán Józsa Tivadar és Panni, majd Ella, de nem egyedül, hanem Manyival, Ucióval és Dörnyei Jóskával. És szinte abban a kapunyitásban Vasék.

Igen kellemesen hűvösödő alkonyat a ház előtt, kivettem a kőasztalra az ötliteres, sásfonatú demizont, a saját termésű vörössel, poharakkal. Flóra a süteményes tálat, a gyümölcsös kosarakat. Az összebarátkozó gyerekek együtt száguldozták be a házat - a kis Kányádi a padlásra is föl kíváncskozott -, aztán a felső kertet, a fák tetejéig mászva.

Sötétedéskor bent kihúztuk a nagy asztalt, körötte is szorongtunk. A társalgás tartalmas és friss volt - főleg Vas és Ucióék közt -, de a testi táplálék elég fogyatékos: a sütemény és gyümölcs elfogyott már kint a kőasztalnál. Flóra - és a percre sem mutakozó Marici - a szűk konyhában versenyt szeletelte a pótlandó salátát, sajtot, egyebet (ami volt). Maga Flóra is csak pillanatokra ülhetett közénk.

De az összefoglalót - hogy „csúcs nap” volt - éjfélnél is a meg- sőt kielégítettség ragyogásával mondta válaszul a kérdésemre: nem bántad meg? (Mert én fölöslegesnek éreztem a „vizonzást”.)

Zuhogó eső a távozásukkor. A nagy családi esernyőm sem kímélte meg a nyári ruhás asszonyokat a bőrig ázástól.

No, de a bokáim is, a szokásos lefekvészi vizitkor: mint az elefántoké, valóban. Nehéz elalvás mégis, de azt a képet mérlegelve, ami Manyi, Ució, Józsa és Zoltán okos értesüléscseréjéből bennem marad; még a lengyel helyzetről is.

Augusztus 22.

Eljutott hozzám, mondhatnám illegális közvetítéssel Márton Áron - hosszában-keresztben - félkarnyi fényképe. Ha bármelyőnk ilyen tekintettel nézhetne előre 84 éves korában! Írt volna rá néhány sort, de - hátha kompromittáló lenne! Engem, őt? Mindkettőnk - ez is az egyenlőségi jog egyik fokmérője. Tíz vagy már több? éve egy üveg pálinkát küldött, emlékeztetőül rántottavacsoránkra a gyulafehérvári püspökvárban. A közvetítő elvállalta a fénykép megérkezésének nyugtatványául a Flóra becsomagolta üveg tokaji aszút.

Délután Várhelyi Endre jövőre érettségizendő (gránátos termetű) fia, az (özvegy) édesanyjával. Hogy kapjon a fiú néhány szó tájékoztatást. Hideg volt, begyűjtöttük a kandallóban fölgyűlt papírhulladékot. És én kaptam tájékoztatót a mai fiatalok ilyen-is-van rétegéről. Önszántából tanul Pannonhalmán. Igen, hátrány lesz, nem is jelentkezik az egyetemre, amíg nem dolgozik legalább egy évig mint napszámos. Mosolyogva hallgatja, hogy az ilyen hátrány voltaképpen milyen előny lehet. Minden jellemkutató tanár szemében.

Augusztus 23.

A szerelem igazán a szexualitás gyengülésével mélyülhet; erősödhet tehát; megállíthatatlanul, a földi üdvösség - lelki megváltódás - fokáig.

*

Márton Áron fényképe hosszabban szemügyre véve. Minta főpapi arc az aggastyánkorból. Békét és erőt sugárzik; ahogy kell is oda, ahol a hit (és hitetés) fegyellemmel (és fegyelmezéssel) társul. De nem hiányzik róla az öntudat (ez esetben „kópésága”), ami viszont még „rátartí”-sággal is szerencsésen társulhat. A galambósz fürtök a homlokon előregörbítve. Az állat támasztó finom ujjakon a makulátlan tisztára ápolt körömök manikűrös gonddal tetszetősre - szép oválisra hosszabbítva.

De a teljesítmény lényege: a tekintet nem engedi el a néző tekintetét.

K. eljátszotta, a meghajlás - a szolgálai bók - milyen változataival járultak a nem ortodox (nem román nyelvű) püspökök az államfő elé a díszfogadáson (jellemzően felekezetüket is). Egy volt közülük méltó földi missziójához. A katolikusok főpásztor.

Gyula bácsit már fennhangon is imájába foglalta.

Megérem, hogy a gyulafehérvári székesegyházban mondanak misét értem. Ha ő túlél még engem is; adja az Isten; adják meg közös isteneink!

Augusztus 24.

Lajos-nap, Anna-nap: ezek voltak a nagy családi ünnepek Cecén, toronymagasságban az egyháziak fölött is.

Micsoda készülődések, indulások oda is Rácegresről, Simontornyáról. Elhomályosítva az Ozorára készülődéseket is.

S micsoda zuhanás épp ez a mai nap azon a tündöklő emlékeken át a - mindent megsemmisítő Időbe!

Épp Rácegre, Ozorát, Simontornyát, Cecét jártuk be. Moldován Domokos buzgalmából - fényképezett a készülő képeskönyvbe.

Felesége, a bájos - s milyen tehetséges énekesnő - Csengery Adrienne vezetett. Ők elől állandó vidám szócsereben (kitűnőre sikerült diákkori házasság), hátul mi Flórával - Maricit is magunkkal vittük.

Holtfáradtan - lelkileg még inkább, mint testileg - kellene megrögzítenem az út állomásait - a bensőket igazánból.

Talán máskor. A pusztá ténylegjegyzés banalitás lenne.

Ez az út vezetett el az aggastyánok utcájába; de úgy, hogy bottal is botladozva lépdeltem.

Augusztus 25.

Műhelyforgács - ilyen könyvcím alatt összegyűjteni az apróbb tanulmányokat, „abbahagyott” verseket, töredékes „írói gondok”-at, egy-két naplójegyzetet. Az előszóban az emlékeztető kép: milyen keresett gyűjtős volt nagyapám bognárműhelyében a „szijács” - a gyalu alól papírvékonyan kipöndörődő forgács. De a „szijószék” alatt fölgyűlő fahasítékok is.

Délután Czímer.

Augusztus 26.

Kora reggel Flóra vizsgálaton; változatlan állapot: gondos vigyázás!

Alig ér haza, az én vizsgálatomra indulunk, változatlanul a János Kórházba, de most a belgyógyászatra, Szám István főorvos osztályára. Előbb Noszkay, Wabrosch vesz kezelésbe, Szabó, Szolnoki doktor egy sereg ápolónő karéjában. Aztán maga Szám, igen hosszasan. Utána EKG, kétszer is. Holnap kell bejönni az „eredményért”.

Augusztus 27.

Délben ismét Szám István osztályán. Számlálni sem tudom, hány fehér köpeny. Komoly arcok, tréfáimra sem derülnek föl. Általános vizsgálat kell. A füredi után is? Mégpedig mielőbbi kórházi befekvéssel.

Ellenkezésemre árulják el az újabb döntés okát. A tegnapi EKG szívreakció jelentős romlást mutat, aggasztók a melléktünetek is.

Augusztus 28.

Álmatlan éjszaka, hajnali csomagolás után be a kórházba, taxin, mert saját kocsikon Ika ebédhordóért járja a várost, hogy legyen miben a három beteg - a lakásból kimozdulni sem tudó - unokatestvért ebéddel ellátni.

Nehezemre esik a lépcső föl a kórterembe, lelkileg is. Ismét közös WC-re járni, nőikkel közös zuhanyozó alatt tisztálkodni... De fönt vigasztaló fordulat: a betegszobához nincs ugyan fürdőszoba, de egy kis benyílóban: zuhany és WC.

Rögtön ágyba rendelnek, s kezdődnek máris a gépi vizsgálatok. Csak vért ne vegyenek ismét. Vénáim igen mélyen húzódnak, alig volt eset, hogy ne 3-6 mellészúrás nélkül sikerült volna a csapolás. Flóra is itt éjszakázhat, beutalás - vagyis koszt - nélkül. Ágyam az ablaknál.

Estig elég nagy sürgés-forgás - Wabrosch és Szabó is följöttek -, vállalva bűnrészességüket az ideítéltetésemben.

Flóra rövidesen visszament a városba - a család ügyeit is sínre tenni. A délután így depresszióködben. De ötre már itt is volt. Állva vett ki egy-két falatot az én vacsorámból. Vagyis ebédezésre sem volt ideje.

Augusztus 29.

„Kórházba megyek”, „kórházban vagyok?” valami kérdés is rezdül a hangunkban, ezt mondva, főleg telefonba. A temetőbe vonulás előlegéül.

*

Az öregedés kellemes tünetei közül: egyre több a fiatal nő! Főleg fehérben, ahogy itt a kórházban is nyüzsögnek köröttem. Bakfisokról derül ki, hogy otthon férj és két gyerek várja őket, menyecskékről, többszörös nagyanyák. Kezét csókolommal köszöntenek, és letegezésem után már-már pukedlival távoznak.

Augusztus 31.

Életemben nem voltam ilyen fáradt gyenge, mondtam tegnap. Ma - visszajövet az EKG-laboratóriumból - eltévedtem a mindössze csak Z alakú folyosón. Idegen kórterembe

fordultam be; egy ágyból kinyúló kar mutatta, hogy még tovább s balra. A hallás ugyanígy. Az is az orvosságoktól, Flóra vigasza szerint.

*

A tegnapi mellfájdalmak és szinte talpra állást sem engedélyező fulladás alatt - mely csak a második nitroglicerín után csitult, mosoly suhant át az agyamban.

A betegség egy meteorológiai készüléket helyezett el bennem. A hirtelen légköri változás okozta a tüneteket - mondta az a vékony kis orvosnő, aki olvasta Janics könyvét s fülig pirulva dicsérte, amit bevezetőül írtam.

Szeptember 2.

Nehéz napok, olyan fájdalmak - ide-oda cikázva is - a vállba, a hátba, hogy a szokásos gyogyipirulák után még pohárból is itattak velem „rögtön hatni fog” keveréket. Jó félóra múlva hatott.

Az orvosok - a kedves Vass Ági - vigaszul szinte örömmel közölték: most lesz mélyreható az EKG! Hozták is, naponta többször is a készüléket. A vonal cikázása igazolta a legelső bajjelzést, de kisebb kitérésekkel.

A fáradtság - a legyengülés - a kései aggkor lelkiállapotából adott ízelítőt. Tíz perccel előbbi eseményt - hogy ki volt a szobában, megittam-e a reggeli teát - nem rögzítette az agy. A szellemi munka - viszont még a vers is - mintha még jobban - gátlástalanabban menne. No de milyen szinten vajon? Ehhez kellene visszafiatalodni, visszaöregedni; visszakapni a kritikai erőt.

Ika is itt volt valamelyik nap, a kis Judittal ezúttal. Most - utólag - merülnek föl az emlékképek: ahogy minden székre fölmaszott, újra és újra el akarta érni a kilincset. Ikának viszont a sápadtságára emlékszem: holott ő mondta (többször is), milyen sápadt vagyok.

Szeptember 3.

Délelőtt Czímer. Okosan a világhelyzetről.

Újabb konzultáció: mikor operálják be a pace-makert - és adják (az első) vérátömlesztést. Az előbbi csaknem szórakoztat - zsebóra nagyságú készüléket helyeznek a bőr alá, s abban a kis dinamó helyes lépésben tartja a szívdobogást. A másiktól babonásan húzódok: idegen ember vérét a sajátomba csapolni (hogy „egy patakot mosson”), de mindenki „fölvilágosít”, teljesen gépszerű, nem testről testbe megy a vér, hanem már jéggel tartósítva, központból.

Délután Csoóri és Szántó Tibor. Hírek, a fölmelegedő urbánus harci kedvről, tele egyoldalú elfogultsággal. Az Élet és Irodalom azért nem közli például Kiss Ferenc okos fejtegetését Eörsi farkas-sötétségű szempontjának cáfolatául, mert nem akarja a régi ellentéteket föl-támasztani!

Volna mondanivalóm, de - Flóra fojtja vissza a fölhevülésem. Valóban, érzem a szív jogosan ingerült véleményét is.

Aggódás - milyen lesz az éjszaka. Belemenjek az „ajánlott” beavatkozásokba, a léptetőbe legalább. Flóra - Kun Ágnesen át - Egedynek is telefonált.

Szeptember 7.

Zavaros - mert a gyógyszerek hatására emléktompító - napok. Csak az épp jelen idejű fájdalmakat - rosszuléteket inkább - szállítja azon élesen. Mára némi agytisztulás, a gyógyszerek egynapi szünete után.

Kitűnő környezet; a lehető legegyszerűbb szoba, de zuhannyal és külön WC-vel, a folyosó egy zugában, vagyis aránylagos csendben. Kitűnő orvosi segédlet: a főorvos - Szám István - épp ágyban fekvő beteg maga is, de a két adjunktus: a csitriszámba vehető (mert oly frissen mozgó is) Vass Ági és a jó kerekfejű (éppoly fiatalos) Büky. De be-beül még Noszkay is, érdekes vitákra. Itt volt bemutatkozásra a pace-maker hazai (mondják: európai) két mestere, a hallgatagon is rokonszenves Solti és a nekem való humorú Szabó Zoltán, az „ítéletvégrehajtó” - testszemlére, „hóhéri méretvevésre”.

A műtét meg kedden reggel. Alig durvább beavatkozás - ahogy ígérik -, mint egy foggykérvésés. De - lassan ez is kiderül - utána mégis az operációkat követő eljárások sora. Kifeszített fekvés (napokig?), mentőszolgálati szállítás, Flóra nem lehet hanggal elérhető közelben sem.

Szeptember 15.

Reggel - délelőtt - ma is Noszkay, akit még - tíz éve, húsz? Haynal ajánlott be, mert - noha tűz s víz voltak világnézetileg - annyira becsülte a tudományát és egyenességét.

Nyolcvan múlt. De hetente háromszor-négyszer itt tölti, azt hiszem (a nálam elült órák alapján?) napjának nagy részét. Itt - fehér köpenyben, sapkában, sőt hótiszta kesztyűben - az utódai (egykori tanítványai) - dirigálásával? A külszín azt mutatná. De azok, Wabrosch és Szabó József, megható respektussal asszisztálnak, hogy a látszatot épp ő ne lássa.

Élénk, remek agy. Ahogy utódait - az életvitelüket - úgy bírálja, hogy igen magasra emeli őket, emberileg is.

Kapkodnak, mindent vállalnak, telhetetlenek a fiatalságuk pazarlásában.

Szeptember 18.

Rheomacrodex-allergia: mától ez áll vörös tintás nagybetűkkel az ágyvégen függő beteglap legtetején.

Életem eddigi legnagyobb testi fájdalmai - magyarázatául.

Délben eljött dr. Soltész is, az európai, sőt világhírű érspecialista. Közepes termet, tekintélyt sugárzó, de mosolyt sem nélkülöző föllépés. Finom kéztapintása a lábikrán, combon. Semmi kérdés. (Mélyvénás trombózis gyanúja?) Örvendetes, hogy a bajt a kezdetén meg lehet állítani. - A döntés tehát? - Ötpercenyi tanácskozás után.

Visszatérve infúziót rendel el, Rheomacrodex-infúziót; először a tetrán szót is beleírta a szövegbe (azt nem bírom).

Nem az, s ez megnyugtat.

Délután elhelyezik fejem fölött ugyanazt az akasztófaszerű állványt, amely a vérátömlesztésnél is szolgált. De a ráakasztott tartály anyaga most vízszínű.

Az ér szokásos megnyitása, a vezetők behelyezése. Szóljak, ha rendkívülit tapasztalok.

Fájdalomtűrő vagyok, s nem is tudom, mi a rendkívüli tapasztalandó.

De két perc múlva fejfájás, nehéz lélegzet, és noha az orvos azonnal kihúzza - fokozatosan olyan fájdalom legvégül a combokban, hogy van nem is egy pillanat, amikor Flóra erős karja szorít vissza az ágyra - mert mindenki mást kiküldtem a szobából.

S megértettem azokat, akik a kínok csúcán az ablakon is kivetnék magukat - mert inkább a halál, mint a halálos kín. (A szemem fehérje is egész vörös lett, mondták.)

Most ezeket írva is: ha az életben maradáshoz még egyszer ilyen kellene elszenvednem, nem az életet választom. S ezt végrendeletül is.

Szeptember 30.

A szerelem frontáttörése, utóvédharca, logikája és aritmikája: egy meg egy az egy. Hacsak egy pillanatra is. A cél, hogy a győzelem tartós legyen. Az élet vége felé nem lehetetlen. Elegendő szívós együttműködéssel. És persze kellő szerencsével.

Captivus Gallicus

„A franciákat is csodaszarvas vezette a mai hazájukba. Középkori legendájuk őket egyenest Trójából eredeztette.

Ők voltak s maradtak, hiedelmük szerint, Hektor népe. Mert nem estek el mind. A füstölgő falak közül kihátrálva Aeneas csak egy részüket irányította Itáliába.

Másik felület Priamus, nem kis kanyarokkal, a tengeren, majd a Meóti mocsarakon át először is Pannóniába vezette. Ott pihentek meg néhány évszázadra, újonnan rakott városukban, Sicambriában, amelyről is a talpra állt népet - a jövődő franciákat - eredetileg sicambereknek nevezték.

Meg-megesett, hogy frissen Pestre érkezett s magukat itt még *dépaysé*-nek érző francia íróbarátaimat a vendéglátás első poharai után kivezettem Buda egyik dombján levő lakásunk nem tágas erkélyére. Hogy oldódjék róluk az idegenség:

- Az ott Sicambria - mutattam le így többször is a völgybe.

A legendák verses feldolgozásába a *Gesta Regum Francorum* alapján Ronsard is belekezdett, s így ha mások nem, a költők képzelet tágitotta szemmel követték ujjmutatásomat.

A hely - a francia nép létének csodaforrása - erkélyünkön állva madártávlatból is akár mérnökileg rögzíthető. A hajógyártelepek és a téглаégetők kéményei közt ott fehérlenek máig azok a jókora körben sorakozó romok, amelyek közt az óbudai srácok rúgják a rongylabdát.

Pontosan ott, ahol valaha acélsisakos gladiátorok villogtatták vaskos, rövid pengéiket.

Az volt egykor Aquincum katonai negyedének cirkusza.

Később a német hősmonda azokra a rejtelmes kövekre telepítette Etzelburgot.

Még későbbben Attila városának vallotta ugyanazt a helyet a *Gesta Hungarorum*, amelynek alapján aztán a francia Anjou-házból eredt magyar Nagy Lajos számára is készült műltszínező legenda.

A francia köznép vajmi keveset tudott már a legendáról, a hajdani Sicambriáról. Alig ismert többet annak későbbi lakóiról, a magyarokról.

A második világháború francia közkatonáinak egy kis csoportjában mégis - a történelem szeszélye folytán - különös érdeklődés támadt a távoli - szemükben addig nagyon is távolkeleti - tartomány iránt.

A második világháború alatt a német hadvezetés a bajosabban kezelhető francia hadifoglyokat hazájuktól minél távolabbi táborokba irányította. Létesült ilyen Magyarország határának közelében is.

A legenda nem, de egy annak is képzeletébresztő híre hamarosan elterjedt a foglyok között, hogy a közeli határon túl a szökevények kedvező fogadtatást remélhetnek. A lakosság ott nemcsak hogy nem adja ki, de még rejti őket; kalauzolja, tán még szülőföldjük iránti útra is. A magyarok nyelve ugyan elsajátíthatatlan, de ha mással nem, a pappal minden faluban el lehet boldogulni. Latinul miséznek. Vegye hát elő ki-ki, ami szó a ministrálásból, meg a litániákból a fejében maradt. A foglyok közt kéziszótárak gyártódtak, valóságosan olyanok, amelyeket nemcsak zsebben, hanem ing alatt, sőt cipőben lehetett hordani.

A segítségükkel összeállított első mondat így hangzott, már ideáti bemutatkozásul: ego sum captivus gallicus. Vagy: franciscus - francia hadifogoly vagyok.

A fogadás mindenütt szívélyes volt. Nemcsak a papok válaszoltak megértően. Azok is, akik a közvetítő nyelvből még ennyit sem értettek, de mégis mindent megértettek.

Ami nekünk Szent Gellért, a franciáknak olyanféle Szent Márton; az, aki lovag létere köpenyét megfelezte a didergő koldussal. Hogy Tours városának szent püspöke Pannóniában született, az minden francia iskoláskönyvben ott van. A meleg étellel ellátott foglyok otthoniasan azonosították Pannóniát Magyarországgal.

Ezekről a múltban ekképp összefonódó gyökerekről persze ideát éppoly keveset tudtak azok a közrendű népek, akikkel hajdanvolt sicamberek utódai e meglepő körülmények közt s e nyelvi nehézségek ellenére meglepő röviden összebarátkozhattak.

Megismerkedtem merő véletlenből néhány jó partra jutottal magam is, igen mindennapi körülmények között.

A Balaton-part elég elhagyott helyén jöttem ki a vízből, a délelőtti úszás végén. Hat-hét tagú társaság eléggé szétszórtan, vadon nőtt galambsalátát, s ennek híján zsenge gyermekláncfüvet keresett a vízmenti fűben.

Franciául kiáltották egymásnak az eredményt; ha találtak bár egy kis csomót. A levegőben fönt már bombázórajok zúgtak. Nem volt kétséges, hogy kihez húznak, akik hangosan francia nyelvet használtak, akár gyakorlásul. Ám azoknak a napbarnított fiatal embereknek a nyelve hibátlanul francia volt. És - ahogy aztán szót váltottunk - a szívük éppúgy.

Innen indult az a fonál, hogy ugyancsak rövidesen - noha csak kérdés alakjában - azt a megtisztelő fölkérést kaptam, nem vennék-e részt - esetleg fölszólalással - azon a »szük körű ünnepély«-en, amelyet ezek a német táborokból hozzánk lopakodott francia hadifoglyok a háború kellős közepén a »magyar tenger« egyik, lakóhelyemhez közel eső falujában szándékoznak rendezni, zárt körben ugyan, de mégis országos nyíltsággal. Mert hisz odabiciklizni és vonatozni lehetett az ország minden részéből.

Július 14-e közelgett. S itt, a program szerint a Marseillaise-t lehetett énekelni. Egyetlen helyen a kontinensen.

Mérlegeltem azon nyomban, miként tehetném még otthoniasabbá a jövevényeknek e földet, a két nép kapcsolatának ismertetésével. A legendás sicamberek léptek elő segítségemre emlékezetem vadonából.”

Ilyen messziről kezdtem volna előadásomat, ha egyáltalán megtartom. Azt akartam érzékeltetni, hogy a népeknek van a politika, a diplomácia kapcsolatainál mélyebb, örökebb összeköttetésük.

„A népmesei motívumok nem ismernek országhatárt. A legendák szálai egymáshoz simulnak, egymással akár háborúskodó országok közt is. Magyarország és Franciaország közt, hála az égnek vagy helyesebben annak, hogy a pokol is összezavarja az ügyvitelét, nincs, nem volt hadiállapot. De a magyar és francia politika jó félszázada ellentétes táborot szolgált. Nemcsak a hivatalos magyar sajtó, de éppúgy a magyar tömegek véleménye (a magamét sem véve ki) népünk újabb kori nagy tragédiájáért nem is részben Franciaországot okolhatja. Nektek, franciáknak Trianon a kéjlaképítészet egyik mesterművét, s a gyönyörélet csodakastélyát jelenti. Nekünk, mivel ott törtek idegenbe minden harmadik magyart s ott szabdalták szét anyanyelvünk területeit: afféle ember-vágóhidat; charnier-t idéz, hatásában ahhoz a Mohács-hoz hasonlót, ahol annak idején az iszlám népe szabadult ránk.” Ez lett volna a szónoki kezdet.

A folytatás pedig, hogy ebből, a politikának e napi - évtizednyi, évszázadnyi - boszorkányviaskodásából ti lám semmit nem éreztek s nem fogtok tapasztalni. A mélylelkület áramlatát érezhetitek csak, azt az eredendően meleg fluktuációt, amely az embert még mint embert fűzi az emberhez s nem mint homo politicust.

Ez a nép itt eredendően vonzódik a ti népetekhez: okát, tüneteit hosszú volna fölsorolni. Lám, én is, aki ezeket az érdes szavakat ejtem, épp most helyezem tető alá írónk nem szűk körének együttműködésével irodalmatoknak eddigi legnagyobb, s mondani merem, legméltóbb magyar nyelvű megszólaltatását; épp ezt a pillanatot tartván legalkalmasabbnak, hogy tisztelgésünket kifejezzük.

*

Ezt szeretném érzékeltetni változatlanul. Ezúttal is, hogy most meg arra kaptam kitüntető felszólítást, hogy abban a „szűk körű ünnepség”-ben vegyek részt, ha csak egy rövid bevezetővel, ami a hajdani hadifoglyok visszaemlékezéseinek megjelentetésével készül.

Feledjük múltunkból, ami elszomorító - ami megzavarja emberi viszonyunkat - és elevenítjük, ami vigasztaló: ami reményt adóan összefűz bennünket.

A diplomácia titkos irattárába ötven-hatvan év után sűt be a nap, s kerül minden sötét anyag is közismertté, oszlik a penész és a miazma. Engem magamat is megdermesztett az az ádáz gyűlölet, a fizikai agyvértolulósos elvakulás, amellyel épp a francia politikai körök - igaz, szinte Shakespeare-i cselszövés áldozataiként - a nyájjas Trianont a magyar történelem második Mohácsává tették. Idézzük föl viszont azt is, hogy azon a mohácsi mezőn olyan király halt meg, húszévesen, fiatal házasként, akinek anyja francia királylány s így kezdő anyanyelve ekként nyilván francia volt. Boldogtalan özvegye Nyugaton évtizedekig tartott udvart mint Reine de Hongrie. - A múlt árnyai és tanúi után így adjunk helyet a jelen hús-vér embereinek.

Feleletül pedig a diplomácia, a titkos politika irattáaira, bocsássuk mi is napfényre ezeknek az egyszerű tanúknak a beszámolóit. Okulásul, elmék és szívek megvilágosításául.

(Megjelent: *Tiszatáj*, 1980. szeptember)

Bolhabál

A *farce*-ra nincs magyar szó.

Mert hisz - nyilván, sajnos! - a fogalomra sem volt.

Meglephetjük népünket visszamenőleg olyasmivel, amitől elütötte a mostoha sors?

Nem először foglalkoztat a gondolat.

A *farce* olyan komédia, amit valamikor a társadalom legegyszerűbb rétege élvezett, leginkább vásárokon, isten szabad ege alatt, egy-egy hirtelenében összeütött deszkaemelvény köré gyűlve. A műfaj mesterdarabja a francia *Pathelin prókátor*, még Villon idejéből.

Egy útszélien egyszerű erkölcsi mag, egy „megadta neki”-szerű csárdai - és olimpuszi - igazságszolgáltatás és köréje annyi nevetési alkalom, amennyit csak tikkadtra gyötört lelkek szomja, éhe elbír. Mert megkíván.

A *farce* ugyanazt a latin szót vallja őséül, amit a fásírozott s az a fajta ízes, fűszeres - főleg borsos - gomba- és húsvagdalék, amivel néhány szárnyast és főzelékfélét megtöltenek. Nem egy országban ez a szakácsművészet vizsgadarabja. Ugyanez a *farcire* ige jelenti azt is: lóvá tenni valakit, közderülségre, büntetésből.

Hogy lehetne ezt - nem a szót, hanem a műfajt - mégis magyarra fordítani?

Ötszáz év előtt - Mátyás századában - nyugodtan ajánlottam volna ezt: kópéjáték, értve rajta mókaegyveleget, de komoly tanulsággal, tréfa-gömböcöt - paraszti trufák ecetben s tormában abált disznósajtját -, de igényes vendéglátó asztal étkéül. Nem parasztkról, hanem parasztnak, kétkezi küszködőknek írt vaskos komédiát.

A termék ilyen körülírása után az író tán félreértés veszélye nélkül biztathatja a darab esetleges rendezőit, előadóit, azaz hát olvasóit:

Ne hagyjon ki képzeletük egyetlen nevetetési alkalmat, nem állva meg a „legalpáríbb” vásári bohóckodásig. Úgy mégis, hogy folyton a legmagasabb emberi kényességgel haladjanak közös kerékcsapásban. Úgy, hogy minden göcögés valóban öljön és égessen. Aljasságot, önmagunkban.

Szöveget nyugodtan kihagyhatnak, a megjelenítést mindig a színpad, az idő, a nézők körülményeihez szabva. Egy gondot érvényesítve csupán: a komoly kacagását.

Mert a hely s az idő komor.

Először esik meg velem, hogy saját írásaimból idézek. Ifjúkori - első írói - munkámban, a Puszták népében részletes leírás olvasható az agrárproletariátus egyik rétegéről, az idény-munkásokról. Másolhassam ide, mintegy a szín és a valódlagos körülmény érzékeltetéséül bemutatásuk néhány részletét.

„Február vége felé az uradalom egyik tisztje, ugyanaz, aki az állatteladást is végezte, útra kelt. Néha egy hétig is távol volt: valahol Gömörben, Ungban, Beregben, vagy Borsodban járta a falvakat, mustrálta az embereket; azok egy-egy bandagazda vezérlete alatt csapatba verődve várták az alkalmat, mint a régi kurucok, hogy elszállhassanak az ország termékenyebb vidékeire. A gazdatiszt végre megállapodott az egyik vezérrel, rendes szerződést kötöttek... Az idő fölengedett, a gulyát a téli istállókból kiverték a nyári szállásra. A hatalmas istállókból kihányták az almot és a ganéjt. Napról napra vártuk »vidékieket«, izgatottan találgatva, azok lesznek-e, akik tavaly. Még az irodába is bemerészkedett egy-egy legény vagy leány,

megtudni, hogy kik jönnek, hová valósiak és mikor... A bennszülött és az idegen fiatalság közt ugyanis néha szerelem szövődött, és a fiatalok féltve nem látták egymást. Végre megjöttek. Ha azok jöttek, akik az előző évben, akkor is alig ismertünk rájuk. Megnyúltak, megsápadtak, csak úgy tengtek-lengtek, mint Toldi lova a szeméten, valósággal úgy kellett talpra állítani őket... Azonnal kikérték az első heti részüket s küldték haza, még embert is hoztak magukkal, aki a nagy batyukkal visszautazott.

Másnap kikérték a következő heti részt. A tiszték legyintettek és mosolyogtak, így volt ez már szokás. Két napot kaptak a szállásuk rendbehozására és az elhelyezkedésre. Ezalatt ettek.”

„Volt ezekben a bandákban, még azokban is, amelyek látszólag igen szabadon éltek, valami az aranyásók vagy a portyázó szabadcsapatok szívósságából és szükség teremtette szervezettségéből. Idegen földön tudták magukat? Egyenetlenség nagyritka esetekben tört ki köztük. A szerződés értelmében a gazdájuk vezetése alatt végeztek mindent. A száz kilométerre kiszállt kenyérkeresőtől otthon egy fészekaljja apróság várta a táplálékot. Azon voltak, hogy a részükből minél kevesebbet fogyasszanak el, minél többet juttassanak haza. A takarékoskodást közösen gyakorolták. A hónap elején kikapott kevés lisztet, zsírt, szalonnát, babot, amelynek kétszeresét is el tudták volna fogyasztani a megerőltető munka mellett, amelyet nap nap után végeztek, összeadták s aztán lelkes határozattal ráparancsolták a szakácsnéjukra, hogy a zsírnak például legfeljebb csak a felét merje elfőzni.”

„A kenyérrel való takarékoskodásra ötletes módszert eszeltek ki. A kapott liszt- és burgonyamennyiséghez mérten kinek-kinek naponként egy fél cipóra volt joga. Aki nem vette ki a részét, az a kenyér helyett kis fadarabkát kapott a gazda saját tintaceruzás aláírásával. Ezek a fadarabkák pénznek számítottak, felmutatóiknak a szakácsné bármikor bizonyos mennyiségű lisztet és burgonyát szolgáltatott ki.”

„...a pusztai lányok kiszolgáltatottsága csak annyival lehet nagyobb a városi szolgálólányokénál, gépirónókéénál, amennyivel elzártáguk és műveletlenségük. Valószínű, ha valaki a gyári munkásnők helyzetének ismertetésébe fogna, az sem festhetne sokkal derítőbb képet. A pusztaiak megkötöttsége, igaz, erősebb. Nem hagyhatják el olyan könnyen egyik napról a másikra helyüket, sőt egyik évről a másikra sem.”

„Persze, a két lehetséges megoldás, a megadás vagy a halál közt a pusztai lányok megpróbálják azért a lehetetlen harmadikat is. Ahány gáláns hőstettet a parancsolók szájából hallottam, majdnem annyi szívderítő fortélyt hallottam a kiszemelt áldozatoktól is: hogy-mint bújtak ki a lovagi hódítás alól, ha valami rendkívüli ok miatt nem volt kedvükre. Micsoda pompás, estéről estére hetekig tartó vígjátékká alakult a puszták, somolygó cselszövőkkel, egymásba fonódó, végehosszatlan imbrogliókkal, álhajjal és elcserélt vénasszonyokkal, ha arról volt szó, hogy valakit megmentenek és remény is volt rá, hogy megtarthatják maguknak... Micsoda országos vidámság és hálás tetszésnyilvánítás, majd hónapos kommentár kísérte ezeket a játékokat, amelyekben egyszer-kétszer magam is szerepet vállaltam, ha másét nem, a sűgőét. Itt tanultam meg, hogy harcolni is igazán jókedvvel lehet, vagy legalábbis én csak úgy tudok, még ha a jókedv csak akasztófahumor is, vagy visszafelé sülő öngúny, s az arcra csupán olyan kielégülést varázsol, mint amikor a gyerek, fintorogva, sziszegve, de ellenállhatatlan vágytól hajtva mégis letépdési sebéről a vart.”

November 2.

Nyolc - vagy már kilencedik? - hete vagyok ágyban fekvő; úgy is, hogy föl-fölöltözve nyúlok el az egymással szembeállított két fotel vánkosain. Most, a születésnapomon ébredek rá; biz elég tartós. A temetőbe autón sem tudok kimenni.

Épp mára következett rám elég nyomasztó visszaesés. Tán mert a Charaire-nének készített ebédhez odaültem én is - és vettem a „paprikás” (a fűszertelen) csirkéből is. Vagy mert az éjszaka havazást is hozott.

S egy sereg emlékképet a kora gyerek időkből. Ezen a napon kaptam - születésnap ajándékul is - az évenkénti új csizmát. Első utam persze átszaladni bennük Kállay nagyszüleimhez. Hóban szaladtam *mindig*: ez az emlékkép tolakszik az évenkénti kora reggeli átszaladásokba. A két ház között telente - azaz a sáros napok beköszöntése után - a kovácsműhely kohósalakjával hintették meg, végül már jó domborúvá a széles gyalogutat. Ez a szurokfekete - tragacstolásra is elég széles - út a körül mindenütt tündöklően fehér hóban, most az a születésnap ajándék.

És Csoóri és Kun Ágnes öt-öt perces látogatása.

November 3.

A kórház hagyatta velem abba a napi följegyzéseket. Flóra biztatása ellenére is a toll helyett a jó ürügy volt mindig kéznél: gyenge vagyok, fekve kettős erőfeszítés - és pazarlás - volna az írás. Valójában lelkileg vagyok gyenge - betű szerint: levert - még ekkora szellemi munkára is. Ez a gyengeség meg persze a depresszió napi betörését segíti. De reggeltől estig kettesben a lakásban (s olyan öregkori kölcsönös kedveskedésben, mint anyám szülei a kis cecei házban) - csaknem édeni állapot. Még a gyengeség is, hogy segítség kell a talpra álláshoz is - örömforrás, mondhatnám mindkettőnknek. Flóra örül, hogy mégiscsak talpra állok, én meg annak, hogy mit is fejez ki ez a segítőkészség. Havazik, s itt fönt a gallyakon is megmarad a hó. Mínusz három - odakint. De itt bent plusz húsz, s mi ezt már-már óránként az élet megköszönendő ajándékának emlegetjük (érezzük is), de vele már a cukortartóban a cukrot is, a hűtőszekrényben a frissen maradó tejet. Olvasmány Eliot versei s fejezetenként hozzá Cattui kitűnő tanulmánya az Éditions Universitaires-ben.

A Teleki-dráma

Történelmi dráma szerzőjének más a helyzete Magyarországon, mint azokban az országokban, ahol ez a műfaj kifejlődött, egyértelmű közösségi érzet talajából. A magyar dráma aránylagos elmaradottságának okai közt nem az utolsó volt ennek az egyértelmű közösségi-nemzeti érzésnek hiánya. A nézőtér itt nem ért három szóból; nem érti a hősöket; hisz saját sorsáról sincs közösségi tudata. Itt az írónak kell mintegy ezt is szolgáltatnia.

Ha nem drámahősnek választom Teleki Lászlót, akkor is szívesen vállalom, hogy ismertetem sorsát, igyekszem fényt irányítani rendkívüli személyiségére. Teleki László neve a magyar átlagműveltségűek számára csak az, ami a *Kegyenc* című saját drámájának neve. Csöng, de üresen. „Valami író - mondja az iskolát végzett -, aztán politikus lett.” De mit tett mint politikus? A visszhang most is elmarad. A legjobbak is csak azt a végzetes 1861-es pisztolydörrenést hallják.

Széchenyi is maga felé fordítva húzott meg akkortájt egy rettenetes ravaszt, s bukott le a mélybe. De micsoda rivaldáról, micsoda szerepvivés, mondhatnánk: micsoda látványosság után. Teleki László élete hozzá képest homályban folyt - innen, az utókorból tekintve. Nincsenek művei, mint Széchenyinek, sem gesztusai, mint Kossuthnak. Példája mégis azokéval vetekszik, alakja azok mellé emelkedik. Minél jobban megismerjük, annál inkább fölfelé nézünk rá.

Nem itt a helye elmondani Teleki László reformkori fejlődését. Vannak burokból születettek. S vannak, akik egy életen át járnak valamiféle végzet adta burokból. A fiatal mágnás, az ellenzék ünnepe, félelmes elmeélű szónoka itthon - Táncsics társaságába is járt. De miért is ne. Régóta hordozza az ő szabadságeszméit is. Eljő végre a tettek ideje: 1848 márciusa. A hónap végén naplójában Széchenyi ifjabb pályatársát - akinek különben ő volt nem is oly rég hazai eszményképe - eszelősnek, jakobinusnak nevezi.

Máig nem fejeződött be közös belenyugvással 48 pöre. Szép volt a kard-ki-kard, sőt talán elkerülhetetlen, de ha mégis, ha az előrelátók is szerepet kapnak... A pörnek Kossuthnál is súlyosabb baloldali koronatanúja Teleki. Ő épp ezért szélső forradalmár, mert félelmetesen előre lát. Oly messzire, ameddig még 67-ben sem hatoltak el a szemek. Az olasz katonai vitán teljesen az az álláspontja, ami Petőfié, szemben Kossuthal, Vörösmartyval. De olyat mond, amitől a magyar hegy pártiak is összetekintettek:

„Meggyőződése szerint, ha Horvátország - mint egész összes nép érdekeit szem előtt tartva - Magyarországtól külön akar válni, okossága: ha a magyar szabadságharc vezetői 48 nyarán látják s intézik úgy a nemzetiségek, s az alsóbb néposztályok ügyét, mint 49 nyarán, a tavaszi hadjárat meghozza a fontosabb győzelmet is, a politikait.” Teleki László mindezt már 48 nyarán úgy látta, ahogy a legjobbak is csak a századfordulón.

1848 augusztusában még a Batthyány-kormány, mint a független ország követét, Párizsba küldi. Van vélemény, amely szerint részben azért, hogy a nagyon is független szellemű bírálót eltávolítsa. De hisz az tán még nehezebb frontszakasz volt akkor, s ki győzhetett a harcot, ha nem ő? Ez titkos munka lett, mert hisz a nyugati kormányok nem ismerték el a magyart. Ekkor kezdődik Teleki különös pályája. Egy közszereplő, aki rendkívüli eredményeket ér el, voltaképpen a bukás után, már kettős homályban. Ő szervezi meg Kossuth kiszabadítását Törökországból. Megállítja Kossuth ellenfeleit a bomlasztó vádaskodásban, meg Kossuthot egyeduralmi hajlamában. Szívósságával oly tekintélyt szerez a magyar névnek, hogy Párizs és Piemont osztrákellenes szövetségébe bevéteti harmadiknak Magyarországot; személyes

megbeszélésre viszi Kossuthot Napóleonhoz; a diplomácia nemzetközi sakkjáráján ő Bécs legveszélyesebb ellenfele. S úgy, hogy minderről jóformán csak a bécsi titkosrendőrség tud.

A besúgás eszközeivel tették ártalmatlanná. Csak mintegy tízheti időre nyitott teret nyilvános kilépéshez Telekinek a történelem. És 1861-ben, mindössze két hónap alatt, a történelem nevezetes spirálvonalában odaviszi az országot, ahol az 1848 nyár végén állt; akkor, amikor ő külföldre ment. Megteremt, csaknem egymagában, egy forradalmi helyzetet. Itt indul meg az oly megrázó s fölemelő tragédia. Egy személy - még oly rendkívüli, oly elragadó, oly magával sodró, mint ő - nem csinálhat forradalmat. Az milliók dolga, egy-egy osztály irányításával. Ő maga érzi legvilágosabban saját tragédiája kifejlését. Egyedül maradt. Képessége akkora, hogy a forradalmat meg tudná indítani. De előtte is világos, hogy így a forradalom kudarcba fúlna, vagy kalandorok eszköze lenne. Így is, úgy is vérfürdő; épp a jóhiszeműek újabb százezres pusztulása. Ezt nem vállalta. De azt sem, hogy életútját megváltoztassa.

A többit tudjuk. Az a tíz-egynéhány hét, amit Teleki a nyilvánosság színpadán kap, eseményeivel, feszültségével, gyors lezajlásával önmagában olyan sűrű, hogy a történetírás is drámainak nevezi. „Kiesett az időből” - mondhatná rá a hamar fogalmazó jellemzés. Nem: kiszállt, előre repült a maga idejéből.

Ezt próbáltam ábrázolni az előadásban.

(Megj.: *Rádió és TV Újság*, 1980. XI. 17.)

December 12.

Naplót írni, ha nem elme-gyógytornául csinálod - erőpazarlás. (Akár bányásznak a torna két fejtés közt.) Hónapok óta alig éltem vele. Az egérfognak az üres rágáson kívül is volt dolga. De Flóra szinte naponként reklamál: Legalább egy-egy sornyi villanást. Ez leplezi le a valóságot.

Vacsorán ma Véronique (Charaire). Úgy érdeklődöm Follain - legjobb házibarátjuk - felől, mintha még élne. Mire Véronique az emlékei közül: Georges-zsal sétálva Gabriel Marcelbe ütköznek. S mivel az a sötét öltözékével is viseli - már több mint egy éve - az özvegyi gyászt; búcsúzaskor a mindig szórakozott Georges:

Et madame votre femme? Toujours morte?¹⁵

Korán lefekvés, illetve asztalbontás. Veronika holnap Ausztráliába repül beteg édesanyjához, épp csak annyi időre állva meg Párizsban, hogy Georges betegségét, gyógyulását is irányíthassa néhány tanáccsal. Follain úgy halt meg, hogy éjfélkor baráti vacsoráról magányosan hazatérve lelépett egy olyan autóaluljárónál az úttestre, ahol a kocsik világossal is bolygósebességgel rohannak a maguk bolygópályáján. Egy villanat alatt a semmiségbe tűnt, lám, már abban a világűrben is, ami az emlékezetünk.

December 13.

Luca-nap. Még erről is vannak „népi” emlékeim! Mintha a középkorban gyerekeskedtem volna.

Délelőtt - ebéd előtt - a megbeszélés szerint ifjabb, azaz legifjabb, sőt legeslegifjabb Bibó István: már a dédapját is Istvánra kereszteltette a családi hagyomány. Egy megszakítással tizenegy István követte egymást.

---

¹⁵ És a kedves felesége? Még mindig halott?

A megbeszélendő: István (az édesapja) megjelenendő kötete a Magvetőnél. Jó vaskos kötet lenne a próba, a kísérleti (első) kiadvány; Kardos elküldte a szerződést. De az én előszóigéretem említése nélkül. Mármint: felelősségmentesítő volt az én nevem, de most - hogy az első kapu megnyílt - nem lesz-e teher a továbbjutásban?

*

Úgy volna még valami értelme ennek a naplopató naplóírásnak, ha mindent idesorolnék, ami papírost az egérfog módjára működtető toll elrágcsál, elfogyaszt. Vagyis nemcsak az „események” bárhol abbahagyható lerögzítését, hanem az egy-két sor után épp úgy abbahagyott vers-töredékeket. A gyógykezelésként forgatott tollnak azokat a nekibuzdulásait (nekibuzdításait is), amelyek sose kerekednek egészé. Mert hisz nem is az a létértelmük. Ezekből szakajtószámra hányódik - s dobatik el - papírlap. Ilyen például (most került kezembe):

Történjék már valami! Egyéb
híján: reggeli, ebéd,
vacsora!
Nyugdíjban a család ura.

És így nő szegénynek, a tétlenné vált katonának a lelke (a kitüntetésre vágyó mellkasa) helyett a potroha. Ez lett volna az „egész” - amelyre csak eddig telt az erőszakolt gyógy-agytorna.

Az intellektuel sírja fölött

Elhamarkodottan írtuk le, vagy írtuk alá, hogy korunk társadalmát az értelmiség vezeti. Még akkor is, ha emelvényre lépve hol paraszti tájnyelven, hol külvárosi proli szójárással magyaráz vagy diktál. Megkerültük annak tüzetes tisztázását, miről ismerszik is az értelmiségi.

A századfordulón az intelligencia tábora még jól körülhatárolható volt, főleg az orosz értelmezés szerint. Ugyanígy az intellektuel rétege, főleg néhány nyugati regény típusrajza nyomán. A két rokon fogalom hamarosan olaj és víz módjára vált szét. Ozorán a négyföldi községközi írnok is az intelligenciához számította magát. Párizsi írástudók egy társasága a napokban is eldöntetlenül cserélt arról eszmét, intellektuelnek tekinthető-e az az egyetemi tanár, aki arrébb húzza székét, ha mellé homoszexuális telepszik.

December 14.

Reggel bemelegítőül a munkába a Chartreuse de Parme, a Waterloóról szóló film hatása alatt, ellenőrzése végett. Rögtön a második lapon Stendhal odavetett mondata az 1796. évi milánói osztrák helyőrségről: *quatre magnifiques régiments hongrois*, miután minden mást keményen leszól. Hallomásból beszél - látásból?

Délben Flóra: Varga Hajdút vezeti be. Az éjjel meghalt a felesége, Diskay Lenke. Szívroham. Festő házaspár, itt laktak (évek óta) felettünk egy ósdi villában (mely állítólag Kossuth nyaralójául volt kiszemelve 1849 nyarán).

Délután 4, Flora Lewis, a New York Times tudósítója: Boldizsár szervezte ránk s hozta is ide. Kimerítő francia társalgás egész 7 utánig.

A kedves Hunyor Kati lép be a bájosan kislányos nagylányával. Egyenest Londonból, autón. Pihentető beszélgetés, noha nekem kell vinnem a szót; Laci tavaszi, nyári előadásainak előkészítéséről a Képzőművészeti Főiskolán. Beszéltet, egyre élénkebben kérdez a cirfandli hajtogatása közben, egy egész üveggel végzünk.

December 15.

Hajnali, délelőtti depresszió, fokozódva, mert hisz ilyenkor a munka sem megy. Ugyanaz délután, mert még a tízperces erőltetett alvás után is. Négykor K. O. leverő hírekkel, még a gazdasági helyzetről is. Nekik még úgy-ahogy jó: férje félzsidó és a nyugati zsidó szervezetek húst, vaját, egyebet juttatnak, alacsony fizetés és nyugdíj után pótlékot is adnak. D. Dénesné - aki a múltkor is vele együtt járt itt - ugyancsak kap jövedelemkiegészítést.

De - ma is csak leverő hírekkel látnak el, fojtanak szinte, ha ellentmondanék, hogy van mégis remény.

Csaknem egy időben S. A. veje, Párizsból, Svájc-ból jöttek, autón, a kocsit elromlott, itt kell megcsináltatni - sok részlet, hogy hol, miképp, miért. A hír, amit hoz: ugyanaz a tendenciájú. Minden menthetetlen. Az ő gyermekkorában Kolozsvárt tizenhat magyar iskola volt, ma kettő van. Flóra észreveszi az állapotomat (ráng az arcom), kivezeti a konyhába ezt a vendéget is, majd ő közvetíti a híreket „Gyula nyugodtabb idegállapotában”.

*

Fújják napi
közhelyszólamaikat, tavalyi
szövegeiket, hanyag
hazugságaikat,
előbb a verebek,
aztán cinke, rigó, aki csak
a ház körül éjjelezett.
Nyitva az ablak

-

kórusban, versengve szavalnak
akár - mióta is? - a rádió

-

hogyan élni és dolgozni - jó.

*

Estefelé még egy erdélyi. Nevét nem mondja, nem kérdem. Számomra még annyira sem ismerős kisgyermekének fényképét hozza - köszönetül. (Őértük is folyik a jó ügy érvényesítése.)

Vacsora előtt a *Chartreuse* fejezetei a waterlooi csatáról. Csak az eleje jó. (Ahol még a Code Napoléon stílusa hat?) Aztán egyre hanyagabb, kuszáltabb.

December 16.

A szokásosnál csüggesztőbb depresszió, a holnaputáni TV-főlvétel előhatásaként.

Kétségbeejtő dilettáns - különben nyugdíjas orvos -, adjam vissza a még nyáron idehozott kéziratcsomagot. Hosszas keresés. Minden papír - könyv is -, ami bekerül a házba: mint a tengerbe az esőcsepp - azonosítsd, mondj véleményt róla. Ez „népieskedő” grafomán: az egyszerűbb ember, minden második szava trágárság: de még úgy is hazug. Külön rekeszek már a polcon: „mások kéziratái”.

*

Maga a toll (már ujjaim közt)
küld fintort a papírnak,
már maga a tollam legyint
ne írjak, minek írjak,
Jó mégis a kezemben
a lehetőség
ledöfhetném, zord corridák
bömbölő bika hősét -
De forgatva csak forgatom tovább -
cigaretta, mely füstölög még
de parazsa szájamba marna,
szippantanék csak újra rajta.

December 17.

Délután négykor Balogh E. feleségével és Czine Mihály. Kevés idő (mert fáradt is vagyok), tehát tömör, tartalmas gondolatcsere. Én előbb: mégis jó út-e, ha mégis lehet miről vitázni” alapon a kantonizálás, az autonomizálás gondolatát terjesztjük. E. logikus, jó adatokkal támogatott fejtegetése, miért hátrál a román vezetőség: nem fog a sovinizmus, a gazdasági bajok beszélnek - egyre érthetőbben - a tömegeknek. Czine az amerikaiakról.

Megható búcsúzkodás a kapuban: „Vigyázz magadra.”

Czímer telefonja. A színház legépelte a darabot, Ádám Ottó rögtön elvitt egy példányt, két óra múlva már jelentkezett is, elragadtatott véleménnyel.

December 18.

A fél ötre megbeszélte televíziósok már négykor. A 4-5 ember helyett legalább 20 - még smin-
kelőt is hoztak. S annyi huzalt, hogy a lakás, mint egy állatkerti kígyótelep. Ötkor leülünk:
Czímer, Ungvári, én: még a homlokom is befestve, mert másképp fényt vet. Működnek a
reflektorok, szemközt, „sajnos, elkerülhetetlen”. Hangpróba.

Húsz perc, a lámpák hol kigyúlnak, hol elaluszna. Elmondom nem egy esetemet: a kihozott
magnetofonos riporter nem tudta kezelni masináját. Itt is az történik?

Egyórai várakozás után kelek föl. Az előszobában fiatal munkások javítanának rejtelmes
gépeket. „Csípőfogó kellene!” (Nincs.) „Új akkumulátor?”

Fölmegyünk a padlástérbe Czímer és Ungvári s én. Jomagam ki az erkélyre, a hóömlésbe;
idegcsillapításul föl-le, jó félórát.

Flóra: Még nincs itt az akkumulátor. „De belőlem már kifogyott a töltés, küldd el az egész
együttest.” Húsz perc múlva: Elmentek; de itt agyonfagytok, gyertek le a konyhába, az meleg,
s közben a kígyótelepet is elviszik.”

Kibontjuk a kikészített két cirfandlit, esszük az erre az alkalomra készített házi süteményt, itt
van a rendező - Virág Kati is, még három műszaki, Ungvári okosan összefoglalja a Spiegel
cikkeit a lengyel kérdéstről. Sokat kell kortyolnom, hogy idegcsillapításul hasson - a
Valeriánák után - végül bor is. Kint ömlik a hó, a kocsikat csak seprővel tudják letisztítani.

December 19.

Csak rémhírekben, szörnyhírekben
villogott fölöttünk a holnap -
Azt tudtuk, amit az álmok súgtak
s a vénasszonyok sutyorogtak;
csak azt a jövőről, mint hajdan
kőbaltás atyáink,
s majdan
atomröppentyűs unokáink -
Letűnt, majd föltűnt hallgatag
de mind dühödtebbre dagadtan
az alvilág-hizlalta Nap.

*

Itt, ahol még a farkas
vezényszava is: hallgass!
várd meg, ki lesz a győztes:
kikkel üvöltesz.

*

Emberelhessem meg magam
állat-végem előtt:
ehhez adj csak erőt,
csak ehhez mielőbb,
teremtőm - teremtett - Uram!

December 20.

Telefon után Pethő Tibor 11-kor. A karácsonyra írt cikket kötelességszerűen átküldte Aczélnek. Ő csak három nap múlva jelentkezett; a cikket továbbítania kellett („illet”) még feljebb, s onnan csak most kapott aprobációt a közlésre. Hárman ültek össze: Pethő, Aczél, Óvári. Íme a kefelevonat az „ajánlott” javításokkal. Jelentéktelen szómódosítások. Kár volt rájuk még nekünk is másfél órát vesztegetnünk.

Azután a komolyabb. Az a bizonyos legfőbb hely szeretné, ha a Hazafias Népfőnt új vezetőségében én is helyet vállalnék. Így lenne külföld felé is teljes a nemzeti egység. Ellenvetésem: sokkal többet ér, ha függetlenül mondom el - ha még mondhatom - a véleményemet. Már Juhász és Varga Imre elvállalták. Hosszú diszkusszió - egyre több ellenvetés részemről. Hétfőn idejönne mégis Sarlóssal, hogy „ünnepélyesen” is fölkerjének. „Ne”, majd alszom rá.

Aztán a fekete, a kisüsti hatására jó elevenségű gondolat - találgatáscsere a világhelyzetről, fél kettőig. Majd a magyar szellemi életről. Aczél leszólja folyton a saját embereit is, de nem váltja le őket. Mégiscsak azokban bízunk s nem - Csoóriiban, például.

Levél Izraelből: megyek-e a tavaszi ígélet szerint. Válasz: megyek, ha csak átmenetileg is talpra állok.

December 21.

Nem léphetek be a Hazafias Népfrent vezetőségébe - ez az idegzet elhatározása. Toborzó, afféle Werbung-együttes bár vállal s végez sok közvetlen hasznú munkát is, társadalmi kalákát. De hogy K. Gy.-vel egy asztalhoz leüljek? A fő ok tán ez (az idegzeti), de ezt - még hajdani viselkedése ilyen megtorlásául sem mondom neki. De hogyan megküzdni Pethővel s a mögötte állóknak buzgalmával.

S éppen most karácsonyi levél, üdvözlét Aczéltól, csomagra tűzve, az ő szokásos két szál vaddisznókolbászának mellékletéül. Csaknem egy éve semmi személyes érintkezés kettőnk közt. S most az udvariassági kényszer: legalább köszönetet mondjak. Flórának kell - ezt is - elvégeznie.

December 22.

Délután - 4-től 6-ig - Czímer és Ádám Ottó. Utóbbival először kézfogáson túli ismerkedés. A darabról - *Sorsválasztók* - (ő fogja Pesten rendezni) „megrázó”, „abbahagyhatatlan, olyan a sodra”, „a legjobb Illyés-szindarab”. Ő háromszorosan is érzékeny a zsidóságára, bizonyos, hogy a közönség is úgy fog érezni, mint ő: tisztázás, bátor kiállítás, amiért még hála is jár. A hivatalosak? Aczél azt fogja telefonálni: Mibe húztátok bele Illyést? Minek ilyesmiről beszélni? Kádár pedig? Érzéketlen a probléma iránt. Panaszkodó zsidószármazékoknak mondta a Pártközpontban: „Máig nem tudom, ki zsidó, ki nem zsidó ebben az épületben.”

Este Karinthy, telefon. Ádám átküldte neki a darabot, máris elolvasta. Megrendítő, főlemelő. De támadni is fognak, jó alkalom az elfojtott gáncsolhatnék kiszabadulására.

Lefekvés előtt Kassák utolsó - nyolcvanévesen írt - versei. Szintelednek. Az egyszerűség, a közvetlenség zsákutcai, de hányszor. A teljes líra, az „eszköztelen” egyben érdektelen is ezen a fokon. Viszont: milyen vívmány egy lélegzetre megteremni egy verset.

*

Telefonon elég kerek perc nemleges válasz Pethő Tibornak, de már Flóra udvarias magyarázata után. (Betegség, írói gondok.)

Flóra telefonál köszönetet Aczélnek is. Ajtónyitónak jött valóban a karácsonyi ajándék. „Lássuk végre egymást! a két ünnep között!” És mintegy ráadás ajándékul: dicsérő szavak a Magyar Nemzetnek adott cikkről. Értésülvén már a nemleges válaszról?

*

Történjék valami! Egyéb
híján: reggeli ebéd
vacsora!

Nyugdíjban a család ura,
a főtiszt katona.

Dagad mind kerekebbre
már nem a keble:
a potroha.

*

Bárány és vipera

Némi kihagyásokkal írok ide egy aggódó panaszt. Teljes szövege éppen az Új Tükörben olvasható, az idei évfolyam 42. számában.

A szép színű képekkel élénkített kis tanulmány hazai hidegvérű vadállományunk pusztulását fájlalja. Fájlalja, tehát gátolná is egyben. Ha még nem késtünk el vele.

Nemrégiben is még vérdíjat fizettek a hatóságok valahány kiirtott keresztes vipera fejéért. Nem hasztalan - fordul kesergőre a beszámoló. „Legtöbb helyen sikerült annyira lepasztani állományukat, hogy még hírmondó sem maradt belőlük. Napjainkban elvéve a Zempléni-hegységben, a Felső-Tisza vidékén és Dél-Somogyban találunk belőlük néhány példányt. És mi lett - kérdi az aggódó szaktudós - a rákosréti - alias parlagi-viperával? Nyomtalanul, örökre eltűnt névadó helyéről, a Rákos mezejéről. Hírmondója legfeljebb a hansági réteken, vagy az Alföld egyik vagy másik parlagföldjén él. Ki tudja, hányszor kerekedtem fel - folytatódik a jelentés -, hogy két viperafajunkat felkutassam. Napokig kellett róni az úttalan utakat, hogy ezeket a félénk, már messziről menekülőket megtalálhassam. Szerencsének könyveltem el, ha távolról megpillanthattam egyiket-másikat, aztán nyomtalanul eltűntek föld alatti lyukakban, kidőlt fák törzsei alatt. Tény, az utóbbi évtizedekben egyetlen baleset sem történt velük kapcsolatban.”

Valami intézkedés mégis történt védelmükre. „Az OTH 290/1974. számú rendelete mind a tizenöt hüllőfajunkat - ezen belül az összes gyíkot, siklót és viperát, valamint a mocsári teknőt - védetté nyilvánította. Bizonyos, hogy az utolsó órában,”

Könnyű volna szatírára hegyezni a tollat. Pusztán a panasz folytatásaként. De ismerem, tisztelem - elismerem - a műfajok és szakmák felségjogát. Még csak elfogultságnak sem tartom a tudomány külön - sőt különleges szemléletét. Legfeljebb gyermekeinknek osztánám ki karácsonyi szórakozásul a tollhegyre tolaodó élcelődhetnéket. És a mezeikullancs-állományunk!? Mely nem is rég Európában az agyvelőgyulladásnak lehetett oly különleges okozója! Valamint hajdan oly dús poloskatelepeink, melynek megszüntetése végett prémium nélkül is folyik végzetesnek ígérkező harc! S a budai hegyekből, az Alföld nádasából írmag nélkül odalett toportyánok és csikaszkok. És amikor még párducok jártak Pest utcái helyén...

Legyen inkább tekintetünk és hallásunk értékesíteni a természettudósok szakmai buzgalmában fölfedezhető komor figyelmeztetést.

Mert hisz a természettudósok valójában ők sem szaporítani akarják a viperákat. Csak megőrizni a mintapéldányt: ilyet is képes előállítani az az erő, amely - bennünket magunkat is teremtett. Ilyenekkel szemben - ilyeneken győzelmet szerezve teremtettünk emberi világot. Afféle skanzen ez számukra. A múlt érintetlen megőrzése. Oktató, de mégsem követendő példaként.

A skanzenek - a szabadtéri falumúzeumok - a százéves vityillóikkal, jurtáikkal és veremházaikkal az én képzeletemet nemcsak a legyőzött múltba irányítják, nem kis diadalérzettel. Hogy íme, mennyit jutottunk előre.

De engem meg-megkísért borúlátó pillantás - előre is. Íme, ez vár reánk, ez a visszazuhanás, ha valami katasztrófa kirántja alólunk a mai szintet.

Így merenghetnek szemeink a viperákon is.

Így az állatkertbe szorult sakálok, a farkcsóválásig szelídült tigriseken, a hajbókoló hiénákon, már nemcsak farkasmosolyú vérfarkasokon. De így a lelkek ketreceibe hátráltatott dúvadakon is.

*

Korosztályom falusi részlege még látott láncon vezetgetett medvét. Váltogatta ugyan a talpát, de táncának esztétikájában a nagyobb rész a gyermeknézők borzongása volt: iszonyú lenne, ha ránk szabadulna, de lám, mégse szabadulhat ránk.

Persze hogy ilyen nevelői szándék az is, amely a természet- és néptudomány szakembereit buzdítja, amikor eleven ábraként kívánják tartósítani a tegnapelőtti és évezredek előtti szörnyeinket. Hogy oktatólecke anyagául megsétáltatják előttünk a láncrea vert viperát és csörgőkígyót, a domesztikált maláriaszúnyogot, a tífusztetvet, a pestis- és kolerabacilust, a megbilincselte gonococcust és spirocheta pallidát. Hasonlóképpen azokhoz, akik falumúzeumokká avatják eleinknek egy-egy nemcsak szemgyönyörködtetően díszes, hanem vérforralóan nyomorúságos telepét.

De - s ez lehetne már a felnőtt emberiség karácsonyi eszmejátéka - miért csak tegnapelőtről és ezer év előtről venni elő, tenni elevenné szemléltető példát?

Korosztályomban nem szűnik a morgás: mi mindent nem tudnak, vagy felednek már a közvetlenül sarkunkban jövők. Ezek a minden vívmányt öröktől valónak tekintő fiatalok! Olybá nézik a világot, mintha minden istencsapás és ördögi örökség elmúlt természetes következmény lett volna. S nem kemény emberi harc a „természetes”-sel. Igen: az eredendően nem emberbarát természet ellenében! Sőt: az emberi lélek eredendően még emberietlen - rács mögé szorítandó - őslényei ellen?

De miképp sétáltassuk meg előttük s közöttük e tegnapelőtti egykori dúvadjait!? Miképp mutassuk meg méltó hatással a csatanyerések után a csatavesztések színhelyeit? A történelem viperáit és skanzenjeit?

Aki járt Auschwitzban, Birkenauban, vagy olyan falvakban, ahol szekercével nyakaztak, tömegsírba gépfegyvereztek őslakosokat, idegzetében őrszi: skanzen az is, nevelőbb minden, csak olvasmányból merített tananyagból. Aki eleven szemébe kapta a pesti hidak vízbe robbantott gerincsorának látványát - egyszerre kötelezettséget érez és tanítói mulasztást: miért csak övé ez az élmény? Ez az ugyancsak szemléletes „történelmi lecke”.

*

A szürrealista festészet a modern költészettől vette át a képtelenségig szabad képzeletet. A tárgyyszerűségnek és az álomszerűségnek merész változtatását. Valóságnak nem, de élménynek annál inkább kívánnám például a közelmúlt egy-két pillanatának ilyenféle oktató célzatú visszaidézését. Az objektív ábrázolás és az álom - a rémálom - mélyreható párosítását. Ha a természettudós azért fájjalja a csörgőkígyók pusztán anyagértékű eltűnését, mert élményszerűen már nem lehet tanulmányozni őket, a történettudós éppoly anyagnak, szakmai kincsnek érezhetné, ha - teszem azt - budai hidaink közül legalább egyet meghagytunk volna olyan állapotban, ahogy a pincékből föltántorogva a mi szemünk rájuk borzadt.

De mehetnénk még tovább is. És ha lehetne ilyenforma szürrealista skanzent csinálni egy-egy hajdani pillanattól is? Élő időmúzeumot működtetni: valóságos testi tapasztalatul visszaidézni mások számára is valamit abból, amit mi átélünk. Melynek tananyagát biz mi magunk is el-elfeledjük. De jogos-e, okos-e ez az elfeledkezés? Ez az elkényelmesedés, akár betlehemes éneket áhító családi körben. Azaz éppen akkor.

Örvendjünk a karácsonyesti békének, a csöpögő gyertyácskák, a még hideg fenyőgallyak, a végül csak meggyulladt csillagszórók oly hagyományosan egybevegyült illatának.

Simogassunk egy tradicionálisat a gyermekek, az unokák haján, s füleljük velük együtt, az üvegcsengő mikor csendül meg, de...

... De ha - ebben az én szürrealista skanzenemben - az angyali csengő hangjai közé a légiriadó szirénái is belebömbölnének? És bele-bele abba az áhítatos csöndbe a zuhanó bombák, az omló emeletek, a női sikolyok pokoli hangegyvelege?

No, csak egy pillanatra. Csak villanásul, csak ízelítőül abból az én képtelen időmúzeumomból. Hogy ne csak Picasso Guernica-sorozatából érzékeljük a korszakot, mely - mögöttünk maradt? Mely körülöttünk süvöltözget.

*

Az édes igazán a keserű után édes; a meleg a hideg után. Andalító az ornak ez a kalácsillat, a fülnek ez a Mennyből az angyal, a szívnek a csacsogás, boldogságkívánó telefonhívás, a képeslap. Hunyjuk le egy-egy percre az érzékszerveinket s kortyoljunk idegzetünkbe egy-egy adag vaksötétet. S hasonlóan ahhoz, ahogy a meglazult, vagy rosszul bekapcsolt villanykörte, újra s újra kihuny és kigyúl, vegyük észbe, hogy tündöklő civilizációnk is tartogathat - mert hát annyiszor tartogatott - számunkra efféle idétlenül kacér kacsintgatást.

Így tanácsos vele szembenéznünk, kellő és állandó ügyelettel. Viharok szárazvillámai hasogatják hol távolabbról, hol közelebbről ebben az évben is az eget, fenyegető szelek füttyentgettek. És pusztán szerencse dolga, hogy csak fölöttünk és csak messzebből?

Szárnyék szavunk egyike a legősibbeknek. A pásztorélet nagy magántudósa, Hermann Ottó részletesen leírja egyszerű szerkezetét és különös működését. Egy sor nád, vagy vessző, vagy kóró, de jól összefűzve, és aszerint magasíthatóan, hosszabbíthatóan, mennyi juh keres mögöttük árnyékot a széllal szemben. Különös jelenség: a juhok úgy torlódnak össze, hogy maguk is támogassák, erősítsék azt a napi anyagból és évszázados tapasztalatból emelt falat.

Jó ösztön és szemfüles találékonyság tán a legtartósabb védelem a vakon önző természet s a még vakabb csoportönzéssel szemben. Bár fölfedezné magában az egész emberiség a juhok példáját, a bárányt karoló Pásztor tanítását.

De addig - még a béke szent ünnepein se hitessük el gyermekeinkkel, hogy farkasok már csak mesében, viperák már csak mutatóban vannak. Családi körben ülünk, a békesség védelmében, de ugyanakkor annak védelmére is összeszorulva. De bezárkózhatunk-e vajon a magunk melegébe úgy, hogy ne legyen gondunk a kör határain túl is fenyegetettebb szeretteinkre? Úgy igaz: a béke küzdelem dolga is; de szívós küzdelemé. Persze hogy szülhet valamiféle nyugalmat közöny és lustaság. De a valódit építeni kell, még napi kényelemszeretettől, naponkénti békénk védelméül is.

*

Valahányszor Lukács György hozzányúlt a magyar irodalomhoz, csaknem ugyanannyiszor szisszentetően melléfogott.

Ettől függetlenül lángelméjű bölcselő volt, méltó a már ifjan megszerzett világhírére.

A versek nagyszerűsége független attól, amit ábrázolnak. A festményeké ugyanúgy.

Állna ez a filozófusok munkájára is?

Lukács György - ahogy Alexander Bernát még egyetemi katedráján is - ötletesen kanyaríttatta földközre magasröptű fejtegetéseit, fűszerezte zsidó adomákkal.

Ezzel gúnyolta Lukács a múlt század nagy előrelátóinak kritikátlan rajongóit.

Magát se véve ki közülük; ha úgy fordult - az ő sarokba szorítására - a vita. Hogy övé legyen az utolsó szó. Ezt tekintette győzelemnek, a debatterit. Ezért volt verhetetlen, élőszóval. Az

apró természetű emberek szívósságával vívta ki, hogy ő - a látszatra vakki, görnyedt könyvmoly - maradjon győztesen a porondon. Könyvmoly csak a könyvtárban volt. Szájában nem hűlt ki a szivar, mintha azzal fűtötte volna az agyát. Keze újra s újra a pálinkáspohárért nyúlt. Hétöles vitatársait itta az asztal alá.

December 23.

A rádió-előadás, melybe Ungvári Ildikó szervezett bele, fél négytől négyig. A szülőföld komplexusról. Betétként a szabad válaszaimba versek, prózarészletek régebbi írásokból; így - Flóra szerint - igen hasznos, sikeres szereplés (rekedtes dadogásaim ellenére is).

Fél ötkor Csoóri, Kiss Ferenc, Für Lajos, a Bethlen Gábor „alapítvány” engedélyezése ügyében. Járható út ez így egyáltalán? És: lapot a „népies” másodnemzedéknek is. Egyik kívánság se teljesedhet, nyilvánvaló. A szellemi élet további fejlesztése tehát? De közben szétszóródik ez az erő is. Hasztalan védem Aczélét. „A fő fogyatékosága: minden apró munkát is maga irányít, ezért nem látja az alapvonalat, a lényeges tennivalót”, mondják.

Ezt tapasztalhattam - ezt a „közelnézést” most, a holnaputáni cikkem átjavíthatása során. Órákat tölthetett (Óvári és mások társaságában?) ötödrangú jelzők s igealakok teljesen felesleges megváltoztatásával.

December 24.

Összerogyásig kimerítő munkában Flóra - számlálni nem lehet, hány csomagot készített és kötöz össze (Marici segítségével) s meneszt el Lacival a címzettekhez, vagy a postára. Ika ugyanígy. A karácsonyfát díszíti, amely a mennyezetig ér ugyan, de közönséges vörösfenyő, s így alig tartja a díszet, a gyertyát. A szomszéd szobában a két unokatestvér, mint minden évben; a harmadik - a szemefényűk - nemrégiben halt meg, mindnyájunk bánatára. Gyuszi beteg, kimerült, baleset érte.

Maga a szenteste így elég zilált, noha rengeteg a fa alatt az ajándék - rokoni, baráti családoktól. Bálint izgatott csikóként nyargal föl s alá, járát egy igen ötletes - drága - „ürgépkocsit”. Juditka háttal a tündöklő fának krajcáros kis műanyag evőeszközökkel, tányérekkel játszik - épp így játszana két fadarabbal, kukoricacsutkával; kitűnő képzelet tehát. Rá se néz a természetével vetekvő játékbabára.

A kapkodásban a hal is túlságosan megsült. Tizenegykor Flóra - fölöltözik; ő kíséri el Gyuszit a sürgős szívvizsgálatra a János Kórházba. Ikát helyhez bénítja a maga kimerültsége és a felügyelet a gyerekre.

December 25.

A hagyományos karácsonynapi látogatás - és hideg vacsora - az ozorai rokonság pesti részlegénél, a néhány éve halott Klára testvérnéném lányánál (ahol már a harmadízigleni leszármazottak is ott voltak). Kinek lehet még közülük hiteles ozorai emléke? A Közép-Klárának, aki már nagyanyai korú maga is.

Flóra és Ika is jól érzi magát köztük, ízlik nekik az ozorai receptre készült ugyanúgy hagyományos kocsonya. A közép-vő, aki olyan jászfejet hord, hogy Moszkvában oszétok, kaukázusiak szólították meg anyanyelvükön, ma is szakmai munkaként járja a vidéket. Első kézből kapok tehát megbízható válaszokat részletes kérdéseimre is a falvak életéről.

A fiatalság a kis Judittal játszik. Tányér nagyságú tükrot adnak a kezébe. Először pillant ilyesmibe (tükrot eddig csak falon látott), percenként megfordítja a tükrot, a hátlapján keresi, tapogatná kézzel a képmását, azaz saját magát.

Unokahúgom - a nagymama korú - Ozorán olyan volt, mint a növendék nyírfa: szinte átlát-
szóan karcsú és hajlékony. Most, már tavaly is, mint a kéve még az asztalnál ülve is, sudár
háza népe körében.

Illés Endre költészete

A költői élményt legtöbbször oldalról kapjuk, váratlanul. A Múza mezítláb jár. Nem is jár; lopakodik, surran; tolvajlámpával vet fényt, homályba; abba, amit érzéseink és gondolataink világában mi magunk is vaksin tapintgatunk.

Meglepetésünk kettős. A tolvajlámpával a versek illetékes istennője - Kalliope (és Polühümnia) - káprázatos kincseket fed föl. De nem surran el velük. Kevés azt mondani, hogy ott hagyja, hogy nekünk ajándékozza őket. Az a megtündökölt kincs kezdettől a mi tulajdonunk volt, csak vaksötétben; azaz csak nem volt rá szemünk. Ez az élmény visz bennünket valami mennybe; már abba, ahogy azt a görögök képzeltek.

Minél szabályszerűbben akar költői lenni egy vers, annál gyanakodóbban nézem a lépéseit. Hát még a legkönnyebben megtanulható, a legutóbbi tánciskolák szabványfordulatait! Hogy prózába is lehet költeményt öltöztetni - rejteni szinte -, ezt Baudelaire már gyakorlattal törvényesítette. Kötetnyit írt ilyen álruhás verset. Magunk sem észleljük, hányszor villan meg a „költői elem” a jellegzetes próza - a regény, a novella - művelőinek alkotásaiban. Hányszor szaladnak át az említett istennők szigorúan tárgyilagos mondatok ligetén.

„Miért olyan furcsa szép érzés az alvó fölé hajolni?

Mert kezünkben a hatalom, hogy az alvót fölébresszhetjük. Mindig ennek a hatalomnak a boldogságával hajoltam alvó fölé.

Miért tekintik az emberek a halált az álom testvérének?

Mert a felébresztésben bizakodnak. Ezért fogjuk meg rögtön a halott kezét, ezért szólítjuk, ezért simogatjuk meg az arcát, hogy ébredjen. Mint annyiszor álomból.

Pedig... a bőr mögött, a bordák mögött, a homlokcsont mögött nincs többé külön dobogó szív, külön élő agy, szem, emelkedő tüdő - semmi nincs. A halott arca festmény: látom az ajkat, a homlokot, a szemhéjat, de semminek nincs befelé folytatása. Az ajakhoz nem tartozik száj, a térdhez egy könnyű reflex, a homlokhoz gondolat. A halottnak nincsenek többé szavai, szövegei, testét nem hálózzák be idegek, erek, nincsen gyomra, mája, szájpadlása, egyetlen állapotá vált: úgy alszik, hogy összefolyt benne minden. A belső határok, hárták átszakadtak.”

Miről érdemes verset írni? Amit nem lehet kifejezni másképp, csupán a költészet eszközeivel; áttétellel, hasonlításal, oldalvilágítással, hálószerűen szűkülő körülírással.

Vagy a könyörtelen észlelet olyan telitalálat-sorozatával, a rávilágítás olyan istennyilapontosságával, amire Illés Endre tökéletesítette a magyar prózáírás eszközeit.

Olyan tömören és mégis köznapi pontossággal: magvas költői tömörítéssel és köznapi érthetőségbe burkolt mélységgel. Az idézett sorok napilap közolvasmányaként jelentek meg, százezrek szellemi táplálékául.

A gyémánttüzi remeklés úgy indul, mint egy újságtudósítás. Idő telik, míg ráeszmélünk, mit is vettünk kezünkbe, milyen szikrázáshoz szokott a szemünk:

„Nem emlékszem, hogy meddig ültem mellette, amikor már halott volt s feküdt az ágyon. Jól tudtam, mihelyt szólok valakinek, rögtön becsődül a világ, jönnek a hatóság, az emberek. Elviszik. Soha többé nem leszünk kettesben.

Nem tudtam felállni. Halogattam azt a percet, amikor értesítenem kell a világot.

Tíz perc lehetett, vagy fél óra. Tele volt valószínűtlenséggel, bizonyossággal és fiatal rémülettel. Mindent tudtam, semmit nem értettem.”

Fiatal réműlettel.

És: mindent tudtam, semmit nem értettem.

Mi azonban olyan varázslat alá kerültünk, hogy azt is értjük, amit nem tudatosíthatunk. Amit csak a hiteles - a sugárzóan igaz - költészet magyaráz a maga módján.

Azokkal a sajátos eszközökkel, amelyeket lám a nagyigényű próza is a sajátjaként használ, a divatkövetők nem kis meglepetésére.

Ám a meglepetés is elemi tartozéka, mondhatni rugója a versnek. Az elmaszatolt képeket ontó, a szürrealista szabvány szerint meghökkentő versek monoton áradatában üdítően újszerű a klasszikusan éles acélmetszet. Önálló versként olvashatjuk ezt a belsőleg épp azért oly mély, mert külsőleg oly keresetlenül mesterire csiszolt ábrázolást:

„Amíg élünk, addig egy lakás mindig díszlet. A bútorok merevek, bábok. Bizonygatni kell, hogy a tárgyaknak van lelkük. De mihelyt valaki meghal, a lakás szemérmetlenül élni kezd. A fény a szobában. A szőnyegek. A képek. A bútorok szinte dajkahangon szólnak. Igen, beszéd fogad a lakásban, mintha állatkerti madárházba tévedtél volna. És a te emlékeid is szólnak, egyre hangosabban szólnak az emlékeid.

Mitől ilyen eleven ez a lakás? Attól a szörnyű viszonylagosságtól, hogy aki itt élt, akivel tegnap, tegnapelőtt, évekig itt együtt voltál, az már halott.

A halott szörnyű hallgatásában kezdjük először hallani a tárgyak szavát.”

Az író a hirtelen meghalt kedves nő még emlékeleg otthonában forog. Az emlékek kihülését szinte érzékszerveinken keresztül éljük át a fentieket követő részletekben is. A gyanútlanul csak prózaként olvasott, de megannyi költeményként taglalható megelevenítésben.

„Mikor az első félóra végén felálltam, hogy közöljem a világgal a hírt, a kis asztalon megpillantottam a körömollóját. Öntudatlanul odanyúltam és a hajából levágtam egy fürtöt.

Ez volt az árulás pillanata. Már emléket gyűjtöttem, mint aki élni akar.

De az élő valóban túl akarja élni a halottat?

Nem akarja. Csak az alattomos, konok anyag akar tovább élni. A romló anyag, melyből az élő épült.

Az első napokban fellángoló polgárháború kezdődik a testben, a halálvágyó és az élni-akarásé. Kínos, fájdalmas testvérharc.”

Nyugat-Európa szellemi életének közvetlen hajtókerekei közül kihullott a vers; a modern, a „mai” vers. A vadászkutya nem szagol utánuk.

A Múzsák otthagyták az utcát, felhő-kakukkvárba húzódtak. Honi jellegeinket kereső külföldi barátaim figyelmét nem a Hortobágyra irányítom, a hagyományos pattogtatásra. Arra a hagyományra, hogy napilapjaink hetente marokszám közölnek frissen költ verset. Van százezres példányú hírlapunk, ez vasárnaponta külön oldalon nyolc-tíz költőt is megszólaltat. Jó ösztönre vall, hogy Illés Endre írását is ezek közt bocsátotta közre százezrek élményeül.

Szolgáalom és közérzet

- Maguk onnan jöttek? És még tudnak magyarul? Az álmélkodó kérdésnek, mint a dumdum golyónak, két döbbenése van az onnan jöttek idegzetében. A második, a benső a rombolóbb az elsőnél. Ez csak a fület sérti, amaz már a szívben tép sebet. Mert mit is tudat vajon a minél simább, annál érdekesebb szavú kérdező tán már az összeismerkedés szívélyes kézfogása alatt? Nem kevesebbet, minthogy ő, az innenvaló már reflexeiben is „leírt” egy problémát. Hogy azt a kérdést, amely beszélő társának életében tán a legszorítóbb, ő nyomtalanul kivette a tudatából, s őbenne lám már föl se merül az, hogy annak mások közérzetében akárcsak áttételesen kínos vonatkozása lehet. Elmerenyheség folytán?

Elmének e téren nem tunya. Feledékeny csupán? Az efféle feledékenységet lelkületünk egy vegyiüzem sístergő buzgásával állítja elő: „váltja ki” - ezúttal helyénvaló divatszavunkkal. Csak egy-két odavillantást e működésbe. Az onnan és innen valók viszonyának máig föl nem tárt eredetére. A tömegpszichológia s valamiféle jurisprudence szálainak tárgyilagos szétbogozását kínálják; egy kis történelmi hátrapillantással.

Az 1918/19-es forradalmak kintről jött megnyomorítása, gúzsakötése, majd leverése során és után az „anyaország” képtelen volt anyaián fogadni a nincstelenül és jajongva hozzá menekülők százezreit. Az atyai udvar már a hadviselések idején túlsúfolódott. Bent szorongók és bekívánczók közt az összetartozás érzése hamarosan - és mondhatni, szinte indokoltan - lényegében alig lett más, mint ami a süllyedésig túlterhelt mentőcsónak peremébe kapaszkodó „szerencsétleneké” és a már helyet kapott - „szerencséseké”. Működik ilyenkor indokoltan még a rémillusztrációk csuklónvágó matrónkése.

Hogy mindnyájan ugyanannak a hajótörésnek áldozatai? Ilyen jövő előtt minden múltbeli egyenlőség érzetét egy pillanat alatt kiveti egy parciális, de méltán önzőnek nevezhető közérzet.

Valóban, az egykor oly ígéretesnek jelentkező Völkerpsychologie ilyen tekintélyt vesztetten soha nem tévelygett a tudományok csarnokaiban. Kaphatna némi támogatást attól, aminek egykor tán történelem-lélektan lehetne a címkeje. Nem volna nehéz szoros vonalat húzni az imént említett két jelenség között. Az apai porta s a mentőcsónak szerencséseinek elhárító mozdulatai és némely mai problémaelhárítók tudatkiesése közt folytatólágosság fedezhető fel; szinte műszerrel mérhető áramkör.

Vannak az élet minden területén elvitathatatlan közörökségek. A szolgalmi jog - egy ösvénynek vagy kútnak a közös használata - az idő teltével nem évül, hanem mélyebbre gyökerezik. Törvénykönyv erősíti, bíróság hajlik meg előtte.

A szellemi élet jurisprudence-ja világszerte ismer és tart hatékonyságban ilyen szolgalmi örökségeket. Legtöbb esetben minden ellentmondás nélkül azonosulnak azzal, amit általában közérzületnek is hívhatunk. Valamiféle emlékezetkihagyás tünetének minősítheti tehát még a szociálpszichológus is az olyanfajta - méltán mély lelki megütközést keltő kérdést, hogy a Barcaságból (vagy a Mátyásföldről, a Bánátból, a Partiumból vagy akár a tengerentúlról) jöttek és beszéltek magyarul. Barcelonából és még katalánul? Guernicából és még baszkul? Dublinból és még írül? Dél-Tirolból és még németül?

Ezek a különben nehezen - csak szépíróian - megfogalmazható szolgalmi hagyományok és kötelezettségek nem súrolják semmiképp a modern államok kölcsönös határozatait egymás belügyeibe való beavatkozás elhárítására. Lelki magatartást foglalnak cikkelybe; szankciójuk

nincs, jogalapjuk fikció: az a föltevés, hogy az emberiség elveinek logikája már a bolygó minden pontján cáfolhatatlan.

Leginkább még azokhoz az egységesen ma már megfogalmazni fölösleges szolgálomakhoz hasonlíthatók, azokhoz az alig-alig elévülő viszonyokhoz, amelyek más téren is kisebb-nagyobb közösségekhez fűznek bennünket. Családunkhoz például. E közösségek tagjait - rokonságunkat például - megtagadhatjuk, de a kapcsolat tényét ezzel nem semmisítjük meg. Az túlél bennünket. Ugyanígy ismerünk örökletes kötelezettségeket az egész emberi együttes iránt - az elsősegélynyújtás elvét például, amelyet ugyan nemcsak a biblia foglalt parancsba, hanem már némely polgári törvénykódex is, de amely fennmaradását mégsem ennek köszönheti.

*

E kérdések második lépcsőzete még pontosabb - és tapintatosabb - megvilágításra vár. Miféle íratlan jogcímre - netán jogfolytonosságra - tarthatnak igényt azok, akik a hagyományoknak nem előnyeit, hanem - hátrányait kapták, hibájukon kívül? Akiket innenválók már-már sértően mertek onnanvalóknak minősíteni, először is a szellemi élet elévülhetetlen szokásrendjéről feledkeztek meg. Szomorú hatást gyakorolva a szellemi életen túli közízlésre, sőt közfelfogásra.

Nem kis számú néptömegek érzékenységét érintheti efféle megfélekedezés. Idézzünk csak egy adatot, számszerűen. Az első világháborút lezáró békeszerződések 3 224 000 magyar anyanyelvűt helyeznek más anyanyelvű állam keretébe. Hogy a leverte magyar forradalmak után ebből a hatalmas tömegeből hány százezer volt a hontalanul idemenekültek száma, arról csak az adhatna hozzávetőleges képet, ha a fenti statisztikai kimutatást összevetnénk a rákövetkező statisztika számaival.

Az onnan ide áramlásnak azóta is voltak erős hullámlökései. Nem csökkent a figyelem sem, amely adott esetben erre keresett új helyet, innen várt, ha mást nem, rokon érzést, családi kéznnyújtást. Olyanféle nemzetközi érintkezést, amely annyira a nemzetköziségnek még klasszikus elveit, sőt parancsait követte, hogy semmiképp nem vonhatta magára az illetéktelen beavatkozás semmiféle vádját.

Ha a természetes összetartozással, e nem ma keletkezett szolgálmi viszonynak működésében zavar, egyféle tudathasadás fenyeget, világszerte a szellemi életre hárul elsőként némi tantermi rendtartás. A jó régi katedra figyelemteremtő megköpogtatásával.

Szellemi életünk az elmúlt évtizedben nem egy azelőtt „neuralgikus” pontként kezelt kérdést tisztázhatott egységesen, gyógyítóan. Darvas Józsefnek jár posztumusz kalapemelés azért, hogy az Írószövetség akkori elnökeként a jelentkező indokolatlan berzenkedéssel szemben érvényt szerzett annak, hogy hazai bírálóink a világ bármely részén működő magyar nyelvű irodalmat mint a magyar művészet eleven részét értékelje, vagyis annak tartozékának tekintse. Ez a felfogás századok óta kitaposott ösvényt követett. A világ szellemi életének tartományából kezdettől fogva magától értetődően átjártak egymáshoz - és nemcsak szomszédolni -, akik hasonlóan ejtették az anyai szót. A szellemi szolgálmi jog napjainkra teljes egyenlőséget biztosít az amonnan valóknak, néha még érdes vitákban is.

A világ nagy kultúrzónáiban is vannak még területek, ahol a discriminatio, az annyiféle megkülönböztetés leküzdését célzó klasszikus megfogalmazású paragrafusok a gyakorlatban fogyatékosan érvényesülnek. Egyre több azonban a hely, ahol van fóruma a föllebbezésnek. Ahol ilyenre mégsem nyílik alkalom, természetes, hogy a jogérzet - vagy tömegről szólva a közérzet -, ha mást nem, panaszfalakat keres. Ezekhez járulni, hacsak szolgálmi ösvényeken

is, olyan természet fejlesztette mélytörvény, amelyre a szétdarabolt vallási és etnikai közösségek világszerte föleszmélnek. Korunkban ez mutatkozik tán a legkövetelőbb közösségteremtő erőnek. Különös reciprocitással. Természetes folytatásaként mégis annak a lépésnek, melyet Darvas végzett, marxista-leninista indokolással.

Minél viharzóbb habokból minél túlterheltebb csónakba kerül be valaki, annál gyorsabban vált érdekkört, de még eszmekört is. Ezzel járultak a vagonlakás esztendei is a szociológia és pszichológia addigi tényeihez. Természetes, de elfogadhatatlan önzés tüneteként. Ami az egyénnek életet, az néha - ebben az esetben is - a közösségnek létbizonytalanságot jelenthet. Mivel, miképp küzdhetünk hát csökevényei ellen, melyek a tudatban ma is annyi zavart, az érzelmekben annyi sérülést - szenvedést - okoznak. Egyfajta mélyvilágítással.

Azok közé tartoztam, akik annak idején az írói fórumok vitájának folytatásaként arra kerestem módot, hogy „diaszpóráink” szellemi emberei ne csak alkotásaikkal legyenek folyamatosan jelen a legnagyobb tömb tevékenységében, hanem hozzászólásaikkal is. S ne csak parciális szemlélettel. Mert hisz abból az unitásból annak idején hibájuk nélkül kerültek ki, s bár napi életüket új szokásrendszer irányítja, azzal sehol nem állnak ellentétben azok az évszázados, sőt évezredek etnikai-anyanyelvi keretek, amelyeket korábban még a modern államok is üdvös örökségnek, megtartandó, sőt ápolandó szolgálomnak tekintettek. Nem elválasztó falnak, hanem éppenséggel szolgálomszerű hídnak. Eredendően jó kapcsolatot rombol tehát, aki ezek hangjai előtt becsukja közösségi érzelmek ajtajait. Viszont építő munkát végez, aki a nyitást szolgálja. Mert az előbbi e süketségében még a szamaritánusi szokáskódexet is megsérti, egyebek közt akár henye szóhasználatával. Tájékozatlanság fitogtatásával közölve, hogy ő már mennyire túl van a hasztalan hánytorgatott „témák”-on. A tapintatlan kérdésre, melyet tán még freudian is megvilágítható, tisztázatlan tudat bocsátott a szájára, egy lehet a válasz: És te milyen nyelvet nem beszélsz már? Hová vetett balvégzeted az európai civilizációból?

Ennek a válasznak is két töltése van. Az egyik csak minden viszonylatban kötelező udvariaságra figyelmeztet. A másik a tapintatlanságot, a kirekesztettséget szenvedőknek, a meg-nem-hallgatás sértettjeinek nyújt útbaigazítást. Vannak - így igaz - elévülhetetlen szolgálomok. A népek összebékülésének hídjait építitek, a megértés ösvényeit szélesítitek, ha szellemi életünkre úgy néztek, hogy annak egészséges - természetes - működéséhez magától értetődő hozzászólással, sőt közbeszólással lehet, sőt kell hozzájárulnotok; teljes otthoniassággal.

December 26.

A nagy eseményt végül csak följegyzem. Negyednapja, ahogy egy gépkocsi elkanyarodik a ház előtt, lassít, sőt meg-megáll. A bámulnivaló még mindig ott van: az áttört kerítésen belül a part rézsűjén orral lefelé a hatalmas Mercedes. Diplomatakocsi, a spanyol követségé. Még mindig senki nem jelentkezett érte. A követségről a telefonálásra azt a választ kaptuk (Flóra), hogy a baleset után a benneülők rögtön (sértetlenül úszva meg a kalandot) Madridba repültek, de majd „az ünnepek után okvetlenül intézkednek”.

Valóban (a fölöttünk lakó) norvég követ estélyéről távoztukban történt velük a baleset? Dél felé, mikor első ízben kinéztem az ablakon, jókabátos férfi szemlélte a nagydarab kocsi: hogyan tartotta meg a meredek rézsűn az a kis alfafa, amelyet különben derékba tört. „Hogy történhetett?” - kérdeztem. „Tolták ezt, mert ha motor viszi, nekimegy a háznak is” - felelte barátságos magyarázó hangon a jó megjelenésű férfi. Beszúrt a szavaiba egy „Gyula bácsi”-t is. (A Kádár-villa egyik testőre lehetett.)

*

A hagyományok fölcsírázását - in statu nascendi - évtizedek óta Flóra példázza. És szenved meg. Vagy tán csak én képelem szenvedésnek az ő már-már rabszolgai munkáját, például így karácsony táján. A lakás még mindig tele ajándékozással szánt csomaggal, a kalácsszag még itt terjeng az egész lakásban.

Gyermekkorában húsvétkor az ő szüleinek is küldtek az ismerős zsidó családok egy-egy doboz pászkát kóstolóba. Ez akkor általános szokás volt. (Én csak azért nem tudtam róla, mert köröttünk - főleg a pusztán - nem éltek zsidó családok.) Viszonozni ezt az ajándékozást nem volt szokás, de Flóra édesanyja szokást bontott: karácsonykor ő is küldött viszonzásul házi süteményt, meglehet csak azért, hogy a kapott csomag látszólag se számíthasson viszonzatlannak.

Így küldött kezdetben karácsonykor ajándékokra rá nem szoruló ismerőseinknek is egy-egy rúd mákos és diós kalácsot Flóra. Oly következetesen, hogy később a kihagyás nem szokásbontásnak minősült volna, hanem figyelmetlenségnek. Tegnap még este is - az ozoraiakhoz autózva - be kellett illeszteni két ilyen csomagleadást.

Hogy alakult ki, hogy karácsony másnapján Vas Zoltánék a délutánt nálunk töltik? Akkor is, ha egész évben nem láttuk őket.

„Mebántódnának, ha nem hívnánk meg őket.” Így aztán a rengeteg kapkodás tetejében, amikor minden percre jut valami dolog, ez a délután is holmi tradíciótisztelet lesz.

Fél hattól nyolcig valóban Vas Zoltánék. A régi formában; kedélyesen, rendíthetetlen önbizalommal. S jó szemmel kihasználva minden idő és helyzet kínálta erőforrást. Nyáron Karlsbadban voltak, most Nepálba készülnek. Közben semmiképp nem önzően, mert tele segítőkészséggel, eszmei függetlenséggel.

Él még Aragon? Nem tudom. De
már nem is érdekel.
Annál előbb, ha már sírjából
is énekel -

Mert egyre lázadóbb lakáj lett (lesz) az emlékezetem. Kibogozhatatlanul összekeverem, hogy ismerőseim közül ki él még s ki nem él már. De tanulságos kibonyolítás lenne: kit miért sorolok ide vagy oda?

Vas István nem várt levele a Beatrice ügyében, de egyben dicsérve az utolsó verseimet. Hány ember van még, akinek a véleményére adok? Jó hatással van rám. Bátorít? Vigasztal.

Véletlenül benyúltam a „töredékek” (abbahagyott versek) csomójába. Egy ruháskosár! Valaha azzal tettem félre őket: öregségemben majd elbabrálok velük. Ma - átkozom a lustaságomat, hogy nem dolgoztam rajtuk mégis tovább. Hisz igényem is csökken az erő csökkenésével. Depresszió elleni orvosságnak is szántam őket. De elővevésükhöz is már erőt kell vennem a depresszió ellen.

December 28.

Czímer és Sík Ferenc délután, hogy eloszlássák Flóra kételyét a darab félreérthetőségéről. Megnyugtató hiába remél Flóra - hisz küzdelem lesz a darab körül - de jó ügyért. A támadások tán kiegyensúlyozzák egymást. Czímer azonban olyan hevesen akarja „megnyugtadni” Flórát, hogy alig engedi szóhoz, s - épp ezzel dülja fel, a könnyezésig. Így még távozásuk után is nyomott hangulat. (Flóra félelme, hogy a darab nem sértheti-e a 40-es évek közepéig a rengeteg megaláztatást, bántalmat, hozzátartozóik halálát is elszenvedett zsidószármazásúak érzékenységét. Kiderül-e belőle világosan, hogy - elrettentő például - általában minden kisebbségre vonatkozik, vonatkozhat?)

December 29.

Rossz - álmatlan - éjszaka után rossz reggeli hangulat. A Kritikában Vezér Erzsébet interjúja Hatvany Bertalannal, József Attila utolsó pesti napjairól. Flóra az éjszaka olvasta el - szomorúságának, levertségének oka ez is. Márton doktor kedélyes ellenőrző vizsgálata. Bizony a kávé s teán kívül nincs orvosság rögtön hatékony az alacsony vérnyomás - és így a depresszió ellen. De Tagametet továbbra is szedhetek, a gyomorfájás ellen, meg a Pulvist. Szellemileg ő még nem állapíthat meg tünetet. Kétszer is elolvasta a M. N-beli cikket, tökéletesen hat - ő „kötelező olvasmányként” terjeszti.

*

A TV múlt heti abbahagyott fölvetelének megismérlése a tapintatos - s így hibafeledtető - Virág Kati irányításával. Czímer, Ungvári, én beszélünk, úgy keresetlenül, hogy elég ellenzékien a hivatalos fölfogással szemben. Megígérték, hogy a szövegből juttatnak nekem is egy másolatot, így hát arról nem kell ide jegyzet.

December 30.

Utolsó reszelések a Sorsválasztók fogaskerekein, hogy zajtalanul, de - Czímer szerint - mégis durvábban, „közérthetőbben” forogjanak.

Vezér E. elküldte Jászi följegyzéseit az 1947-es párizsi találkozásunkról. S más jegyzeteit a népiesekről. Ő még aljasabbnak nevezi az akkori - már 1937-es szocdem vezetését. Hát ami azután következett!

*

Éles, konok gyomorfájdalmak - a teát se bírom tehát. Semmi kedvem - sem testi jóállapotom - se a holnapi szilveszterezésre Ellánál. De ha hordágyon is, ott kell lennem.

December 31.

Torokfájás, didergés - gyomorfájás. Enyhe hidegrázás az ing- és ruhacsere közben. Nem lehet lemondani már Veress Péteréket sem - ők jönnek értünk. Pontosan 1/2 9-kor.

A fegyelem - hogy semmit ne mutassak az állapotomból - visszahat: Mert a tréfás baráti hangra ugyanúgy illik felelnem, valósággal „fölküldök”.

Még Ella szokásos szíveslátásaihoz viszonyítva is nagy „fölhajtás”. Már az előszoba is oly túlzásúfolt, hogy féloldalasan megyünk beljebb, összeölelkezve a változatlanul (ez a szó rá) édes „leányaimmal”. Kiderül, hogy a Szilveszter egyben Ella 75. születésnapjának megünneplése. Harmincöt meghívott, a későbbi autogramos emléklap statisztikája szerint. Holott néhányan kimentették magukat, Juhászéknál beteg a kicsi, Illés Endre egyedül akar „időt idézni”. Sinkovitsék, Czinéék, Keresztury, Domokos Mátyásék, később Csoóri, Fodor Andrásék, sok más olyan házaspár, hogy a bemutatkozó férfinak nevét sem értem, de az asszony rögtön jobbról-balról arcon csókol, mint szinte gyerekkora „Gyula bácsiját”. Pompás, sőt pompázatos asztal: a lányok s a vők pincéreskednek. De a Himnusz után s Imre szavalata után szedelőzködünk haza.

-&-